חלק שלישי. צבי עדיי בנות ציון.

חלק רביעי. חית הנשים העבריות בארץ יהודה.

תכן:

עמוד 94. גם בסוף העמוד הזה הננו מרגישים את קושי ההעתקה מאשכנזית באמרו: ויש שנקרא החור ארבה, המורה על סביכת שתי וערב ועגידת סבכה מעשה רשת (כמה מורה ארבה על זה? המעיר). אם כפיסי עץ מונחים שתי וערב בפתח החלון (קהלת י"ב, ג — והשכו הראות בארבות, — ואם כן מה יש להוכיח מכאן? המעיר), על ארג המסכה אשר מעברו השני יושבות היונים (ישעיה ס, ה) או על הנפת הכברה בעבי נבי העננים (ע"ד גשם נדבות תניף (תהל. סח) כדי להזיל נטפי מטרת גשם בנפה וכברה (בראש. ז, מ"ב. ז, י"ט). לכל הדברים האלה אין כל מובן, וכן הלאה שם.

בעמוד 101. לשער ולאמר, כי צנת שלג ביום קציר (משלי כ"ה, י"ג) היא כעין קפאות הנופת שקורין Clace אצלינו, צריך להיות בעל דמיון חזק מאד ומשולל כל מושג ע"ד ההתפתחות ההדרגית בכל חפצי האדם גם באפני הכנת המאכל והמשתה, ולמה לא בחר יותר המחבר בפשט הפשוט לאמר, כי ביום קציר החם מאד בא"י נעימה לאדם מאד צנת השלג, ובא"י נמצאים גם בימי הקיץ היותר המים מקומות שלג כמו בראש החרמון וע"כ הוא נקרא בערבית בשם גֶבֶּל אֶט־טֶלְדֶש לאמר, הר השלג. אין זאת אלא כמו שאמרתי כי נטיה טבעית היתה למחבר לשער השערות זרות גם במקום שלא היה לו כל צרך בהן.

בעמוד 102. בהערה, המשי הנקרא בשם פינון נזכר במשנה כלאים פ"ט, מ"ז: מנעלות הפינון, ומפרשין שם בירוש. פ"ט, ה"ה; דרדסין פירוש. גרבים לאמר, שהכינו אז ממין המשי היקר הזה מיני גרבים שנקראו בשם מנעלות הפינון (כאשר בררתי בספרי תורת הארג וההלבשה ה"א). מין המשי Serico היינו: סירקון שבתלמוד הנמנה בין מיני המשי בשבת כי ע"ב והיה להם גם בגד בשם: סירקון של זהב (קדושין ל"א ע"א, הגינה י"ז ע"ב, מנחות ל"ט ע"ב); השם שיראי הוא ע"ש עם הודי Seres ממציא המשי; שירא פרנדא איננה ע"כ סירקון Serico, אלא מין משי נבחר מרוקם בלשון פרסית (עיין פליישר בהוספותיו ללוי).

א. ש. הרשברג.

עמוד 65. פירושו כי הוט היא מין כובע כמו הוט האשכנזי רחוק ממנו מאד, אם כי הוא מתאים מאד לפירושו של מקרא.

עמוד 71. קטלא הוא מלה רומאית ידיעה Catallo בהוראת שרשרת ותמוהים הדברים בפי המחבר שהביא בשם רע"ם כי לפיכך נקראת בשם קטלא. מפני שהאשה חונקת את עצמה לאמר, קוטלת בה. — הגמרא בשבת נ"ז ע"ב אומרת: הכא בקטלא עסקינן דאשה חונקת את עצמה, דניחא לה שתראה כבעלת בשר, ודברי הרע"ם המה רק דברי חדוד בעלמא.

עמוד 76. טעות גדולה בידי המחבר המביא ראיה מבמדבר ל"א,נ. כי אצעדה, צמיד, טבעת, עגול וכומז היו תכשיטים משתפים לגברים ולנשים. שם נאמר: ונקרב את קרבן יהוה איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד טבעת עגול וכומז לאמר, את התכשיטים האלה אשר בזזו מאת המדינים והמדיניות במלחמה, ואם כן מאין זה יש להוכיח מכאן, כי היו תכשיטים משתפים לגברים ולנשים?

עמוד 78. וי"א שמזה נולד השם עכסה ע"י רב יפיה התקצף כל הרואה אותה על אשתו (צמח דוד), הוא מאמר בתלמוד (תרומה ט"ז ע"א): עכסה, שכל הרואה אותה כועס על אשתו.

עמוד 85. המאמר שהוא מביא מן הערוך הוא מאמר תלמודי כב"ק ט"ז ע"ב: מאי בשמים וזנים (דבהי"ב י"ו) .... רבי שמואל בר נחמני אמר: בשמים שכל המריח בהן בא לידי זמה.

עמוד 85. בגמרא שבת ס"ב ע"ב נמצא: כי תחת יופי (ישעיה ג.) אמר רבא היינו דאמרי אינשי הלופי שופרא כיבא. הפירוש התלמודי הזה נתקבל גם מאחרוני הבלשנים אשר „כי" שבכאן מוצאה והוראתה „כות" (עיין גזניוס). והנה בא המחבר בהערתו למאמר התלמודי הזה לשער בפירושו הפשוט הזה, השערה מוזרה מאד, כי כבא הוא מין בגד של צמ"נ הגדל על מין קוץ הוה או שית (?), הכתוב רומז איפוא למין חלוק מיהר שהלבישו את הזונה למען יכירוה כל רואיה. — בשום אופן לא אוכל להבין: איזה יחס יש בין כיבא קוץ לבגד צמר גפן? מעודנו לא ידענו ולא שמענו כי לא רק בגד של צמ"נ אלא גם צמ"נ יגדל על קוץ, כיבא, ומה ענין בגד של צמ"נ לזונה? ומה בכלל הזקיקו לשער השערה כוזבת ומוזרה כזאת, בשעה שהפירוש הפשוט של כיבא לאמר, כויה מתאים מאד לפשוטו של המאמר ושל המקרא? גם לפי פירושו צריך היה להיות כובא ולא כיבא. — ההערה הזאת היא היותר גרועה שבכל הספר.

עמוד 87. ר. סופר, הושב ומונה. — לא אדע את הכוונה הצפונה בכתבת הזאת שעל פרשת הזונות.

האשה? ובכלל כל דבריו שם ע״ד המעטפה, המה דברי דמיון בלבד. — בתקופה הקדומה לא היתה מעטפה כזאת אלא אצל המדים ואצל היונים והרומאים בתקופת הבית השני, כאשר בארתי בארכה בספרי „ההלבשה העברית הקדומה״.

ע מ ו ד 50. ובתלמוד (כלים מ״ב) לאמר, במשנה כלים כ״ט, א׳ נמצא: הסודרין והטרטין, הוראת טרטין הוא כפוי ראש ענול teretes ברומאית אבל לא צעיף. (שם) המחבר הוסיף מדעת עצמו כלי הלבשה הדש בשם „סתר פנים״ והיא מליצה נאמרת בנואף ובהותר בתים (איוב כ״ד, ט).

ע מ ו ד 51—52. כל ציורי המחבר (כלומר של הרטמן) ע״ד הלבשת האשה העבריה המה רק דברי דמיון שאין להם כל יסוד. הרטמן עוד עשה הזוק לדמיונותיו בתמונות נדפסות שהוסיף לספרו, ויש מסופרי ההלבשה ההדשים הנותנים את התמונות האלה בספריהם כתמונות שהיו במציאות כנון ברונא קאהלער בספרו „טראכטענקונדע״ ה״א לוח 7, 8. — ש ם 52 ב ה ע ר ה. למחבר הנכבד היתה נטיה גדולה להשערות זרות וע״כ הכבן גם במצאו אותן אצל אחרים למשל עיין הביאור הזר של ר׳ יואל בריל בדבר סרוחי טבולים ובדבר עכסים.

ע מ ו ד 56. פירושו של מעשה מקשה כאלו אמר: ת ח ת מ ע ש ה מ ק ש ה ה מ נ ו ר ה תבא הקרחה. אינם אלא דברי דרוש זרים ותמוהים. — הוראת צמה ושבל מבררות בירור נמור, כי הוראת צמה היא צעיף על הפנים מצמם בערבית, צמצם בלשון הכמים; מזה הפעל: צמצמה פניה (ב״ר כ״ה, מ״ה); הוראת שבל הוא שול בהלוף ו״ו בבי״ת לשולי הבגד וכן משמע מהפעל השפי שלפני זה.

ע מ ו ד 62. אהרי שכל הספר הזה הוא העתקה מגרמנית מספרו של הרטמן ע״כ יש אשר לא נבין את כוונתו מחסרון מבטאים עברים בפיו מכוונים למבטאים הגרמנים, למשל כאן: בטרם ישתרגו התלתלים כדי לרדת בלולים מקדקד נזר הראש על הלקת הצואר ס ב ב ו כ ו ב ע (טולבאנד) ע נ ו ל כ ה צ י ב י צ ה ה ע ש ו י ם צ מ ר ו פ ש ת י ם א ו מ ע ו ר — ס ב י ב ל ה ר א ש.— והנה בודאי לא היתה גם אז במציאות כובע טולבאנד עשוי מצמר ופשתים או מעור ענול כהצי ביצה. — על הארטמן האשכנזי נתהבבה עבודתו, הלבשת האשה העברית בתקופת כתבי הקדש וירבה לקשטה ולצירה בקשוטי ובציורי דמיון ועל מלה אחת עברית מספקת בהוראתה בנה מגדלים פורחים באויר ואת מקום המקורים המדעים מלא במליצות אשכנזיות רחוקות, עד כי לא היה בידי המעתיק העברי במקומות רבים היכלת בלשונו העברית ה מ צ מ צ מ ת ל ה ע ת י ק ן כ ל צ ר כ ן.

---

*) הטלית הקטנה כדי לקים מצות ציצית היא המצאה אהרונה ולא ידעו ממנה בימי התלמוד וגם אהרי כן עיין בתוספות ישנים שבת ל״ב ע״ב בד״ה בעון ציצית. בספר „ההלבשה העברית הקדומה״ בררתי זאת בארכה.

ל״ב אמה נמצא אצלו ל׳ והמחבר לא הרגיש בזה וע״כ הוא שמח למצא את חגורת הנשים מכוונת לזו של הכה״ג, — גם בזה לא רק כי באבנט השתמשו גם יתר הכהנים.

עמוד 41. הפירוש של קסת הסופר במתניו (יחזק. ט, ב) מבורר מהמשך הדברים שם כי היא כלי כתיבה והאיש היה סופר וע״כ אמר לו יהוה: לך והתוית בכלי כתיבה זה תו על מצחות האנשים (שם שם ד), גם היום נוהג הסופר בארץ המזרח להחזיק את כלי הכתיבה בתוך החגורה. המחבר (או הרטמן) בכר על הפשט הפשוט הזה את תרגום השבעים המשובש כאן כי קסת היא Kestes היונית שהוראתה: אזור המצביא ובמקום סופר צ״ל ספיר ויחבר אל התרגום הזה דברי דמיון ע״ד חגורה עם עכסים וקרסי זהב עם אבנים טובות ומרגליות והוא מבאר על דעת קצת (הוא הרטמן) את הכתוב (ש״ה ז, ב): חמוקי ירכיך... שררך אגן הסהר עפ״י החגורה הזאת, כי השרר היינו הקרס ומשם עבר אל חלקי הגוף בעצמם כמו בטן, שדים, צואר, — דברים נאים יותר בפי מפלפל מאשר לחוקר חופשי.

עמוד 45. בהרכוני קיץ ושרב עטו העבריות על כתנתן מעדה בגד המתקפל במפלי רקמה ויורד עד עקבות הרגל.... כל דבריו כאן אינם אלא דברי דמיון שאין להם כל מקור ועוד יותר יש להתפלא על, המחבר כי בחר את המליצה: מעדה בגד בהרכוני קיץ ושרב בשעה שנמצא בכתוב (משלי כ״ה כ): מעדה בגד ביום קרה.

עמוד 46. בהערה הוא אומר ע״ד לבוש שנים (משלי ל״א, כ״א), כי הבולגטה מתרגמת duplicitus וכן הה׳ מיכאעלים גורס שנים ר״ל בגדים כפולים, וכן הוא נוסח השבעים מפני שלא יתכן להלביש תולעת שני את כל בני הבית ואפילו עבדים במשמע, אבל באמת לא מטעם זה שנו אלה ותקנו שְׁנַיִם במקום שָׁנִים אלא מפני שנאמר שם: לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים, אשר נראה כזה כי השנים היה לבוש חרף וצבע השני הלא אין בו הגנה מפני הקור וע״כ תקנו והגיהו שנים, לאמר: בגדים כפולים מחממים.

עמוד 48. בהוראת שמונה עשר כלים המנויים בבריתא בשבת שנה המחבר והעתיק לעברית כלי הלבשה שאינם נמצאים שם כגון: בתי-ידים, ביחוד מתמיה כלי הלבשה בשם: טלית קטן (קטנה) שמצא שם, ממש כמו אצלנו היום, — בספרי „תורת הארג וההלבשה״ בררתי בארוכה את י״ח כלים אלו.

עמוד 49. הבגד הזה היה משתרע ומתמודד על כל שאר הבגדים התחתונים והעליונים וכסה עליהם בשפעת תלתלי (?) קצותיו ומחלפות (;) כפליו כעין עטיפת ישמעאל (מו״ק כ״ד). — שם בגמרא מבארים את דברי עטיפת הראש של האבל שצריכה להיות כעטיפת ישמעאל, ומה ענינה לכאן למעטפת

את שלש התקופות שעברו על ההלבשה: של עלי צמחים, של עורות היה ושל צמר ופשתים. והוא מוסיף ואומר: ואח"כ תפרו להם שלמת עור לכסות בשרם. שלמה כזאת נעשתה במלאכת מחשבת מבוץ או משי או מאוזל בגד תחתון בלי בתי ידים לאנשים ונשים נקרא בעברית כתנת, ביונית Kiton וברומית בסרוס אותיות Tunika. לפי דבריו אלה נמצא כי אחרי שכבר השתמשו בצמר ובפשתים שבו לאחור ותפרו להם שלמת עור והשלמה של עור הזאת היתה באפן נפלא ובמלאכת מחשבת בתקופה הקדומה, נעשתה מבוץ (שבימי הכתובים האחרונים) ומשי (שבימי יחזקאל) או מאוזל (שם עיר בתימן. שלמת העור הנפלאה הזאת של עור מבוץ או משי או מאוזל הוא לדברי המחבר: הכתנת העברית, הכיתון היוני והטוניקא הרומאית — והנה אם אפשר להצדיקו בדבר הכתנת העברית אשר לא ידע את טיבה הנה טיב אלה השנים האחרונים הלא ידוע לכל קורא משכיל?) ולשלמות ההסברה הוא מוסיף להביא את המדרש דבה שמבאר: ויעשו להם חגורות, אסטכיון. — הנני רואה כאן בלבול דברים גדול. — שם בהערה הוא מביא ראיה, כי שלמת העור היתה בלי בתי ידים מהכתוב בישעיה נ"ב: השף יהוה את זרוע קדשו (?). גם מיחזקאל ד, ז' אין כל ראיה, ואדרבה יש להוכיח מכאן להפך, כי להשוף זרוע אומרים לאיש שזרועו מכסה.

עמוד 37. מסטב לכתנת הזאת הרהבה בממלי כפליה, — טעה בזה, רק הכיטון היוני והטוניקא הרומאית היו רחבים בממלי כפליהם, אבל הכתנת העברית היתה הדוקה לבשר האדם, כאשר הנני מברר בארכה בספרי „ההלבשה העברית הקדומה". בפירושו לכתנת פסים (שם) הכר יהדו פירושים שונים וגם הוסיף עליהם הרבה דברי דמיון ותצא כתנת דמיונית שלא היתה כמוה בין כל כלי ההלבשה מאז עד היום. גם בקש ומצא בצמח דוד כי הוראת „נביש" הוא מלבוש של פסים והוא מסים: ואפשר שראו גם הם (ומי ראה עוד? המעיר) את המלה „נביש" כמרכבת מן גב־איש, — הקירה פילולוגית מופלאת במינה: המלה נביש נמצאת רק פעם אחת באיוב כ"ח, י"ח בין אבנים טובות וכלי תכשיטים והוראתה: קרח, גלד, מזה: בדולח (גזגיס) אבל עכ"פ אי אפשר לפרשה: כתנת פסים.

עמוד 40. אין כל מקור עברי או נכרי לכל דברי המחבר ע"ד טיב החגורה של נשים וקשוטיה וע"ד מדת ארכה ורחבה. אבל כנראה הקיש מהר. אנט. הרטמן, אשר ממנו הביא המחבר את כל דבריו בספר הזה, מאבנט הכהנים אשר לפי המסרה התלמודית (בירוש. יומא פ"ז ה"ה דמ"ד ע"ב ועיין בערכין ט"ו בתוס, ד"ה אבנט ומשם ביה"ח הלכות כלי המקדש) היה של ארך ל"ב אמה (כנראה מהגמטריא של ל"ב האבנט היה כרוך. סביבו) ולדברי יוסיפוס היה של רחב ג—ד' אצבעות, על חגורת הנשים. אך במקום

עמוד 25. מוצא המלה משי על פי דעת ראשוני המפרשים שפירשו אותו בשם: שיראי איננו על כי הוא נמשה ונמשך כחוטים: דקים כשערה כדברי המחבר, אלא ממשה לאמר, הפקיע, עפ"י המספר מפליניוס 11, 26, כי פבגדי השיראי שהיו מביאים ממזרח אויא, לפני שהובאה תולעת המשי מהינה. היו הנשים הרומאיות מפקיעות את נימיהן ושבים ואורגים אותם באמנות נפלאה לשמלות דקות. אבל בזה צדק המחבר כי המשי עוד לא נודע בא"י בימי הנביא יחזקאל (כאשר בררתי בספרי תורת הארג וההלבשה), אבל מה שמהליט, כי התהיו היו להם על האי Kos כאשר יעידו ויגידו סופרי קדם אריסטו ופליניוס, מיני תולעים אחרים שקורין בומביקים הדומים לדבורה או לעכביש פפה בזה. כי הם אותם תולעי המשי הנקראים בלשון רומאית בשם Bombycinus ואריסטו כבר שמע את שמעם, אם כי לא ידע את טיבם וכן פילון היהודי, ובגלל שלא ידעו את טיבם קראום בשמות שונים וכל השערותיו בזה בטלות (כאשר בררתי שם).

עמוד 26. כל דבריו על דבר נגעי הבגדים המה גבוב דברי מליצה ודרוש שאין מקומם כאן. ביחוד תמוהים דבריו כי עשירי עם יראו מחמת הצמר אולי לא טהור הוא (אבל נגעי הבגדים נמצאו גם בפשתים (ויקרא י"ג, מ"ז? המעיר) מנגע טמון בחבו ויתכסו בבגדי משי (שבימי יחזקאל, המעיר) ורקמת והב „והלוקסוס התגנב דרך השש נזק הבתיאות על משענת התולה עד אשר היה למטה תפארה ואח"כ למקל הובלים (?)".

כל הפרק הששי לקוי הרבה כי ערבב המחבר ציורי הלבשה מהתקופה השניה של כתבי הקדש לקוחים מיחזקאל ומשיר השירים עם ציורי הלבשה לקוחים מתקופת הבית השני, מספרי יוסיפוס, פילון והברית החדשה בציורי הלבשה לקוחים מהמשנה והתלמוד,–ובכל אלה אין אנחנו מקבלים כל מושג ע"ד מעמד ההלבשה בתקופה הזאת.

עמוד 34. בהערה מתפלא המחבר על דברי התלמוד בשלהי סוטה (מ"ה ע"ב): משחרב בית מקדש ראשון בטלא שירא פרנדא: בספרי (תורת הארג וההלבשה) בררתי כי בימי האמוראים בבבל ידעו רק את השיראי הגס הנקרא מרומאית בשם מטכסא, אבל לא את טיב השיראי היקר, אשר היו לבושים בו רק אנשים מיהדים שבעשירי וגדולי ועם (עיין שבת כ' ע"ב) וע"כ אמרו בהפלגה, כי משחרב בית מקדש ראשון בטלה ההלבשה היקרה של שירא פרנדא לאמר: נתדלדל העם במעמד החמרי.

בעמוד 36. עד כמה לא היה למחבר מושג נכון מסדר התפתחות כלי ההלבשה וממהותם נראה מספר הרצאתו כאן באמרו: בשנות המאות הקדמוניות כסו גבר ואשה מערומי בשרם בעלי עבות בקנה וסוף בעורות ובאדרות שער במכסה עתיק (?) מצמר ופשתים... הננו מוצאים אותו מונה לפנינו בקצרה

קציא (קסיא): אהלות מקורה הודית; הלבנה נמצאת בכתבי היתדות; קנמון היא מלה זרה. עפי"ז אין כל הכרע לכללו של הערוך ואדרבה נראה, כי גכם באו מן החוץ אל הלשון העברית.

ע מ ו ד 19. גם ברהיצה מהלו במים מיני בשמים (ש"ב י"ב, כ. רות ג. ג). במקומות השנים הכוונה לסיכה הידועה גם במשנה ובתלמוד שהיתה נעשית בשמנים קודם או אחר הרהיצה. — מוצא המלה נכאת היא מערבית למין בשמים בעל השם הזה, כאשר מבורר מזה שהוא נמנה ביחד עם יתר מיני בשמים: נכאת וצרי ולוט (בראש. ל"ז, כ"ה; מ"ג, י"א) ואין כל מקום לפירושו נכאת מלשון נכה וכתוש; הוראת נכת היא אוצר כנראה מאשורית (גזניום) בית-נכת פירוש: בית אוצר.

ע מ ו ד 21. הוא מביא מאמר בתלמוד כי החלזון עולה אחת לשבעים שנה כאמת מציאותית ואין אלו אלא דברי הגדה בעלמא. שם בהערה הוא מביא מאמר תלמודי: עתידים א י ל נ י א"י שיוציאו כלי מילת והוא מסביר את המאמר התמוה הזה עפ"י מה שמסופר מפליניוס ומווירגיל, כי בארץ סינים יגדל המשי על עצים.... וכולם ההליפו הסבה במסובב, כי לא המטוה בעצמו גדל על העצים ורק עלי התות מאכל התולעים וכן מצאו בשנת תרכ"ז בארץ פירו באמריקא ע ץ צ ו מ ה מ ש י ו פ ש ת י ם (גם עכ"פ יותר גדול ממלאכת המשכן במדבר! המעיר) והנה מה מאד נתמה אם נעיין בגוף המאמר הנמצא בשבת ל' ע"ב ובכתובות קי"א ע"ב ושם נאמר: עתידה א ר ץ י ש ר א ל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, לא א י ל נ י א"י וא"כ בטל כל הדרוש. — כוונת המאמר בעקרו היא כמו שאמרו: עתיד הזאב להיות גוזז מילתן (קה"ר א' כ"ז) לאמר: התפתחות הבריאה בעתיד תהיה כל כך שלמה עד כי שערות הזאב הקשות תהפכנה לשערות המילת הוא הצמר הדק הנודע בימיהם ע"ש העיר מילתוס ביוניאן שבארץ יון וכן כוונתם כאן, כי א"י תשתבח במדה כזאת בתוצאותיה, עד כי היא עתידה להוציא את המרי הארג היותר טובים כמו במילתוס (עיין במאמרי הנ"ל).

ע מ ו ד 22. המחבר אוהב לשער השערות רחוקות בלי כל יסוד וצרך כמו כאן, כי עין החשמל הוא צבע הכרמיל, ועיין להלן.

ע מ ו ד 24. הנני להעיר בזה על המבטא המשבש „שלל צבעים" שמשתמש בו המחבר ורב סופרינו החדשים להוראת צבעונות (בונטפארביג) לקוה מהכתוב שופט. ה, ל' אשר שם הוראת שלל היא: שלל אויב, — הוראת גנזי היא בארמית: מרבדים, טפטיאות; ברמים נמצאת גם באשורית להוראת: צבעונות (בונטפארביג), שיבה בעל שני צבעים.—הרבה יותר צריכים להשתמש בברום להוראת צבעונות (בונט).

הלא הוציאו את רבם לצרך עגל הזהב? הובלת המשכן ממקום למקום והקמתו הלא היתה קשה מאד, כי היתה זקוקה לאמצעי הובלה גדולים, אשר המה קשים מאד לשירה הולכת במדבר כזאת? ווינר מנסה שם להשיב על קצת השאלות וגם אנחנו אין אנו מוצאים אותן שאלות שאין להן תשובה; עכ"פ אינן כל כך עצומות ביחוד לפני הבלתי רוצים להוכיח עוד נסים על המופתים שנמצאו כבר בתורה (דברי המחבר). כי אפשר להשיב עליהן אחת, אחת: א) כל צרכם בתכלת, בארגמן, בעצי שטים וביתר הדברים, היו קונים משירות שהלכו כבר בימי קדם בין מצרים ובין א"י (בראשי ל"ז, כ"ה) דרך המדבר הזה, ויש להניח (ביחוד האינו מאמין) כי הרבה מבני ישראל הולכי מדבר השתתפו גם בשירות האלה לעשות כל מסחר וקנין, בשעה שבני ביתם ישבו בקביעות במדבר, ויש מהם שעסקו במרעה צאן וגדול בהמות כאשר עסקו בגשן והיו בהם גם עשירים גדולים בעלי עדרים גדולים; כמו שיש בין הבדוים היום; מקומות מרעה מצאו במקומות מיחדים גם במדבר וגם במקומות ישוב קרוב למדבר; גם השירות הרימו מס לבני ישראל יושבי המדבר, כאשר מרימים גם כל השירות מסים גדולים לבדוים תושבי המדבר, ה) להקים אהל של נסרים כזה, לא היה צרך במלאכת מהשבת גדולה כאשר לבנין הדר של אבנים. ג) בני ישראל יוצאי מצרים עלו בודאי בהכמתם בכל מלאכת חרש וחושב ובכשרון המעשה, אשר התכשרו בהם בימי שבתם בארץ מצרים, הרבה על צאצאיהם בדור השופטים, אשר הספיקו לשכוח במשך דורות אחדים את אשר למדו אבות אבותיהם במצרים וע"כ נזקק שלמה לבעלי מלאכה מצור. ד) כל האהל מועד וסדרו נעשו מכוונים רק לצרך עם נוסע במדבר שכוני אהלים, אך מכיון שבאו לתוך ארץ מושבת בטלה כל השטה הזאת של שכונת-אהלים לצרך העם וממילא גם לצרך מקדשו וכל חלקי האהל הונחו למשמרת כשרידי כלי קדש וגם הכהנים לא שמשו או בעבודתם עד שהוקם המקדש. ורק כאשר הוקם הבית הראשון בידי שלמה העלו את ארון יהוה ואת אהל מועד ואת כל כלי הקדש אשר באהל (מ"א ה, ד). ה) התכלת הארגמן... נחבלו במשך הימים ובמקדש שלמה היו צריכים להדשים, גם כמות המתכת שהיתה מספקת לצרך כלי המשכן הקטן בודאי לא היתה מספקת לצרך המקדש הגדול. ו) לעגל הזהב אשר לא נקצב גדלו ונוכל להניח כי היה קטן לא היו צריכים להוציא הרבה כסף וזהב. ז) כל האהל נעשה מכוון למטרת הובלה מיריעות קרשים, בריחים, ארגים, ידות, טבעות באפן שהיו מתקפלים היטב בלכתם בדרך וע"כ לא היתה קשה לעם שוהה בלכתו ושוהה בהניתו מלאכת הובלתו.

עמוד 17. ובכלל זה תעלה בידך: רוב לשונות של בשמים מלשון עבר נעתקו אל הלשונות הנכרים: נרד, קציעה, אהלות, קנמון, הלבנה (ערוך אלבן). והנה נרד נמצאת גם בל"ם ירדין ובלשון סנסקריט נלדה; קציעה בערבי:

שש (אם כי גם זה מוטל בספק גדול) אינה ראיה כלל, הודו היא מקום טולדת הצמ״ג ושם לא ידעו את טוב הפשתן אשר הביאו אליה ממצרים וע״כ קראו את שם צמר־צמה המקום בשם שקראו לצמר־צמה מצרים היא הפשתה; וכן אין להביא ראיה מערבית, אחרי כי סופרי קדם בכלל גם סופרי יון ורומא לא היו בקיאים בטיב מיני המרי הארג וערבבו את השמות ואת אשר קרא האחד בשם צמ״ג קרא השני בשם משי והשלישי בשם בוץ (כאשר בררתי במאמרי הנ״ל).

עמוד 9. הוא אומר כי את ההכשר לקרוע בפיך עיניהן, להאדים כתולע ראשי צפניהן ולמשוך פני להבים בשרד (?) שאלו הנשים העבריות בתקופה שמזמן רדת אברהם מצרימה עד עלותם לארץ כנען, מן המצרים, אבל התמיהים הדברים מאין לנו, כי בתקופה זו היו הנשים העבריות מתקשטות בכל הדברים האלה? כהילת עינים נזכרת ראשונה ביחזק׳, כ״ג, מ. שימת פוך בעינים במ״ב ט, ל׳ ובירמיה ד, ל. ואז למדו כל זאת מהאשורים, הבבלים והכנענים, כאשר הוא מהליט בעצמו בעמוד 16. אבל להאדים כתולע ראשי צפרניהן, למשוח פני להבים בשרד לא נמצא בכל מקום, וכן אי אפשר, כי בזמן מסע ישראל במדבר עשו הנשים משערות הגמל אדרות שער אשר לבשו הרואים והנביאים בתקופת ומלכים שבא״י אחרי כן, וכן כי עשו אז בגדי הפש ובמות טלאות הנזכרים ביחזק׳ י״ז, ט״ז; כז, כ.?

עמוד 10. רוב מקאי המקומות בעמוד הזה וכן בעמוד השני להאיר את התקופה מימי יהושע עד מות דוד לקוחים מישעיה, ממלאכי, מירמיה גם מקהלת, לאמר, מהתקופה השניה והשלישית;

עמוד 13. והיו ביניהם מקומות מיוהדים (פאבריקען) למלאכת מחשבת ד״מ בית עבודת הבוץ (דבהי״א ד, כא); גיא הרשים (שם יד); היוצרים ויושבי נטעים וגדרה (שם כ״ג). — ע״ד בית עבודת הבוץ העירותי (שם במאמרי הנ״ל), כי אין לטעות ולדון מכאן כי היו להם כבר בימיהם בתי־עבודה מיוחדים לבוץ. מוסד כזה הוא פרי התקופות היותר הדשות: בימי קדם ועוד קרוב לזמננו היתה עבודת הפשתן מלאכת נשים ובית — ההוראה של בית כאן היא כמו: „בית אהרן״, „בית לוי״ לאמר, משפחה, מפלגה. כתה, ובשביל זה הוא נמצא כאן בלשון יהיד; גיא הרשים פירושה: גיא של סלעים או יותר טוב של יערות, הרישות (עי׳ גזניוס); היוצרים המה עושי קדרות יושבי המקומות שנקראו נטעים וגדרה. אין להוכיח איפוא מכל המקומות האלה כי היו להם מקומות מיוהדים (פאבריקען) למלאכת מחשבת.

עמוד 14. כל שאלת המחבר נגד מלאכת המשכן במדבר הנה של מבקרי המקרא מהוקרי העמים והובאו כלן בריוו״ב של ווינר בערך שטיפטסהיטע. המחבר עוד השמיט אחרות מהן כגון: אם גם הביאו ממצרים פלי זהב וכסף

הערות.

עמוד 7. המחבר מהליט, כי העברים תפרו את כתנות העור האלה משערות או בגידי בהמה והיה אשר נודעו להם, כאשר ההלו מאז ומקדם לתפוש כנור ועוגב ולמשוך בקשת לצוד ציד...., אבל שכה כי כתנות העור כסבורי מעשי בראשית המה של האדם הקדמון לפני התפלג בני האדם למשפחות ועאכו״כ לעמים והעברים עוד טרם נולדו לתפור כתנות עור, גם לא היו צאצאי יובל אבי כל תופש כנור ועוגב (בראש׳ ד, כ״א) ונכדי נמרוד אשר ההל להיות גבור ציד (שם י׳ ט). כדי להאריך את תקופת כתנת העור הכר המהבר רחוקים,— את הכתנת של האדם הקדמון עם כתנת הפסים אשר בימי יעקב אבינו ואשר בימי דוד (ש״ב, י״ג). — על דבר פירושו המוזר לכתנת הפסים עיין להלן. וכן קלושה מאד ראיתו, כי הנשים העבריות ההלו כבר בימים ההם (?) למשוח בשרן ושערן ולהקטיר בגדיהן בריה ניהוה, ראשי בשמים המעלים קטורה נעימה באף, אהרי כי אז נסעה דרך ארץ כנען אורחת ישמעאלים מגלעד וגמליה נושאים נכאת וצרי, וגם יעקב שלה לבנו מזמרת הארץ, — מכאן יש רק להוכיה, כי אלה היו עניני מסחר מכנען למצרים ולא יותר.

עמוד 8. המחבר נמשך הרבה פעמים אהרי סגנונו הביבלי להשתמש בשמות נרדפים גם נגד הוראתם, כמו: שולהי ידים בכשור לטוות פשתן... ותומכי פלך לארוג, אם כי גם הפלך הוא מראשי כלי הטויה; וכן להלן בעמוד 9 הוא אומר, כי להניטת הגופים במצרים נצרכו הרבה הריטי בד ורדידי פשתן, והוא בעצמו מפרש אות הוראת הריטים, כי המה כיסי נשים לקשוט והוראת רדיד היא: צעיף נשים. — בהערה שם מהליט המהבר בטעות בהמשכו אהרי הוקרי העמים נגד דעת הכמי ישראל, כי הוראת שש בעברית היא צמ״נ. במאמרי: הצמר והפשתה בימי המשנה והתלמוד ב„הקדם" שנה שלישית הוברת 1—2 בררתי, כי הוראת שש בכה״ק היא פשתה מלבנת אשר ערכה ומהירה היה במצרים ובא״י הרבה יותר גדול מפשתה בלתי מלבנת, וכמו שנקרא המרמר הלבן בשם שיש משיש, כן נקראה גם הפשתה המלבנת בשם שש ע״ש נוגה הלבן, — פשתה בכה״ק היא השם הכולל של המר הארג הזה, וע״כ היא נזכרת בשמה זה רק בנגעים ובשעטנז, בהקבלה אל הצמר; שש הוא שם המטוה המלבן היוצא ממנה, ועל כן נזכר בכל פעם: שש משזר; בד הוא שם ארג מיהר היוצא ממנה, בכה״ק האהרונים נמצא במקום השש את הבוץ. את טיב צמה״נ לא ידעו בא״י בתקופה הקדומה, ורק בימי המשנה נודע היטב טיבו ואהרי שלא היה לו שם עברי מיהד נקרא על ידי הכמי המשנה בשם צמ״נ ע״ש תמונת שיהו הדומה לעין הגפן, ראיתו מההו ששם קראים לצמ״נ בשם

ברכו את הכלה לאמר: „אחותנו, את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך את שער שונאיו!" (בראשית כ"ד). את החתן ברכו: „יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה, אשר בני שתיהן את בית־ישראל וגו', מן הזרע אשר יתן ה' לך מן הנערה הזאת!" (רות ד'). לנסיך הארץ, אשר לקח בת מלך מארץ אחרת לו לאשה, השמיעו המהותגים את הברכה הזאת: „תחת אבותיך יהיו בניך, תשיתמו לשרים בכל הארץ!" (תהלים מ"ה).

תם.

כי האב מכר את בתו להאיש שישר בעיניו או שהרבה לו במהירה; כמו שאמרו בנות לבן: „הלא נכריות נחשבנו לו, כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו". ע"כ נופלת לשון הפעל כרה, המורה על מקה וממכר (דברים ב', ו') גם על האירושין (הושע ג', ג') וכן משמש הפעל לקח לשתי ההוראות האלה.

ד. עת דודים.

כעשור או ימים (בראשית כ"ד, נ"ה; שופטים י"ד, ח') אחרי היעוד והאירושין, הובלה הכלה בהמון חגג אל החתן (תהלים מ"ה, ט"ו), ורעותיה הבתולות שהלכו עמה (שם) השתדלו להעלות על הכלה שני עם עדנים ולקשט אותה בהרבה מיני תכשיטים (ישעיה מ"ט, י"ח; שם ס"א, י'; תהלים מ"ה). ובהגיע עת הדודים הובלה הכלה אל בית־הרחצה כדי לרחצה במים חיים ולסוך אותה בשמני ריח־ניחוח (יחזקאל ט"ז, ט'), כדי לקדשה ולטהרה. אח"כ שמו על ראשה עטרת*)־החתונה (ש"ה ג', י"א) והובילוה במקהלת שרים ונגנים (בראשית ל"א, כ"ז), בשמחות וגיל (תהלים מ"ה, ט"ז; „בחוצת ישראל וברחובותיה קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה" — ירמיה בכ"מ) אל בית החתן (הנקרא חפה — תהלים י"ט, ו'; או חדר — יואל ב', ט"ז). היא הובלה בלוית נערותיה, וביניהן גם מינקתה (בראשית כ"ד, כ"ט, וס"א; ש"א, כ"ה, מ"ב), אחרי שהקרובים

---

*) לרד"ק נגזר השם כלה משרש כלל, במובן מעוטרה מלשון „כלילת יפי" (איכה ב' ט"ו; יחזקאל כ"ז, נ') ו„מכלל" (תהלים נ', ויחזקאל כ"ז) היינו כתר ועטרה. לפי השערת מיכאעלים היה כתוב בישעיה ס"ב ה': כי יכלול בחור בתולה יכללוך בוניך" ותרגום הדברים: „ווי איין יונגלינג איינע יונגפרוי קרענט, ווערדען דיינע בוימייסטער (אל תקרי בניך אלא בוניך) דיך קרענצען". היינו שיקיפו את העיר ירושלים בהומה הנראית ככתר לעיר, כמו „מציון מכלל יופי" (תהלים נ'). גם בישעיה כ"ח רומז השם „עטרת גאות" על העיר ירושלים. ד"ר א"ר קושה תקון זה מפני שקשה המליצה „יבעלוך בניך" — איך יהיו הבנים בעלים לאמם? איך יהיו בעלים רבים (Polyandrie) לאשה אחת? ואיך תקרא אם הבנים בשם בתולה? וכו'. אולם לדעת הרופא ר' דוד די פומיס הנ"ל, נגזר השם כלה מן כליות, שהכליות מעוררות הרהורי התשמיש ותאות המשגל ע"י הדם המזוקק שהן מכילות וע"י הורידים והגידין הנושיים המשתרגים מהם ויוליכו את הדם וההרגשה במבושי כע"ח. —

פולין, לא אריש בחור בתולה באהבתו אותה ואחרי שהתהלך עמה זמן מה כדי לדעת חכיה והון ערכה, כי אם אבותיו בחרו בעבורו עלמה המוצאת חן ושכל טוב בעיניהם. ביחוד יעדה האם לבנה ממשפחתה ומכנות מכריה את הנערה אשר יקח לו לאשה. והיה אם יחפץ הבן בנערה ההיא, מהר אביו (בראשית ל״ד, ח׳; שופטים י״ד) אל אבי הכלה ונתפשר עמו בדברי התנאים והברית שביניהם. אם לא היה אב לנערה, נכנס המחותן במשא־ומתן עם אמה או אחיה (בראשית כ״ד, נ׳, ונ״ה). אח״כ כרתו המחותנים ביניהם ברית (*) בע״פ לעיני אחיה או שאר קרוביה ומיודעיה, כדי שיהיו עדים (רות ד׳, י״א) בדבר, ושם נשבעו שניהם. בזמן המאוחר נהגו לכתוב שטר־תנאים חתום בשמותיהם. המנהג הזה לכתוב שטר עד התנאים שהותנו בין שני הצדדים ולחתום בו עדים עפ״י הדין או זקני העיר (Cadi) נתקיים עד היום הזה בארצות אסיה ואצל יהודי פולין. בשטר כזה נרשמו ונמנו המוהר והמתן, אשר על החתן לתת לאבי הכלה או לאחיה (בראשית ל״ד, י״ב), וגם המתנות אשר על החתן לתת להכלה. בימי הנביא יחזקאל (ט״ז) היו המתנות האלה יקרי ערך, כמו מלבושי רקמה, שש, משי ועדי עדיים; אולם בימי הנביא הושע (ג׳) היו עדיין קלי ערך, כמו חמשה עשר כסף, חומר שעורים ולתך שעורים. רועי צאן ובקר נהגו שהחתן יתחייב לתת מספר גמלים, פרות או צאן וכו׳ לאבי הכלה, ואם אין מקנה להחתן, אז היה מוכרח לעבוד מספר שנים ולרעות עדרי אבי הנערה בעבודה. ואצל תושבי הערים שקל החתן לאבי הנערה כסף שקלים כמוהר הבתולות (שמות כ״ב, ט״ז). ויש אשר תחת שקלי הכסף הטיל אבי הכלה על החתן איזו חובת מלאכה ידועה, כמו שהתחתן דוד במלך שאול במהיר מאה ערלות פלשתים. אולם בהיות אבי הכלה עשיר ונדיב־לב, או בעל נפש רחבה, אז בוז יבוז לכל הון החתן אשר יתן לו באהבתו לבתו, ועוד יוסיף הוא מצדו לתת נדה לבתו: כמו שנתן פרעה מלך מצרים את העיר גזר כתור שלוחים לבתו, אשת שלמה. לפעמים נתן אבי הנערה את בתו לאיש בתנאי שיעשה חיל במלחמה, כמו שנתן כלב את עכסה בתו לעתניאל בן קנז לאשה בשביל שהכה ולכד את קרית ספר, וכמו שהבטיח שאול המלך לתת את בתו לאיש אשר יכה את גלית הפלשתי. כל מיני מתנות אירושין כאלה היו כעין דמי המכירה,

---

(*) האמנה הנעשה בין החתן והכלה נקרא בעברית י ע ד או א ר ש או ש ל ה. שטר־התנאים נקרא ב ר י ת (יחזקאל ט״ז, ח׳: מלאכי ב׳, י״ד: משלי ב׳, י״ז). הנדן — מ ו ה ר. והנישואין — ל ק ח.

נשארו בתוקפן עד היום הזה, נמנתה גם האגדה כי יש בכח איזה חומר להעיר אהבה ולעורר חשק בלב האיש ולפתוח עֹצֶר רחם העקרה. ארץ הקדם היתה מכורת האמונה הזאת ומולדתה, ומשם נפוצה כמעט על פני כל הארץ. הרומאים הכירו בתחלה משקה הקסם המשמש לעורר אהבה ולפתוח הרחם, אולם אח״כ חששו לסם־המות ואסרו אותו ע״פ החוקים. וגם בארץ יון, ואח״כ באשכנז, נפרצו משקי ארבים כאלה.

אחד מחומרי החשק והעגבים האלה נזכר במקרא והוא הצמח בשם דודאים שמצא ראובן בשדה בימי קציר חטים. אותו חמדה העקרה רחל ונתנה אותו ללאה בשכר משכב אישה בלילה ההוא (בראשית ל׳). כן אומרת שולמית אל דודה: „הדודאים נתנו ריח וגו׳ דודי צפנתי לך״ (ש״ה ז׳).

הדודאים האלה נקראים בערבית ומתורגמים בארמית — יברוחא, ובעל הפשיטא מתרגם „הדודאים נתנו ריח״ — יברוחא יהבו ריחא, כאלו היתה המלה מורכבות מן יהב ריחא (כהערת הר״א יפה שם); וי״א שהוא הצמח המכונה ברומית Mandragora. כבר הזכירו המבארים הקדמונים, כמו הראב״ע ואחרים, שלהדודאים ישנה צורת אדם: ובאמת יפרד שרשו העב למטה כעין מזלג והוא דומה בזה לגוף אדם בלי זרועות שרגליו מונחות זו ע״ג זו. מזה נצמחה עוד אמונה תפלה אחרת, ועשו מהשרש ההוא ננסים בצורת אדם (עֶרדמֶענשׁעֶן, Alrunen*), אשר שמשו בתור אלילי־הבתים אצל העכו״ם. לפי אמונתם יש בכחם להביא ברכה אל הבית, ולהגן על יושביו מכל אסון ומחלה, לפתוח סגור הרחם, ולהקל צירי היושבת על המשבר.

כאמור יחסו היהודים אל הדודאים את הסגולה לעורר חשק עגבים ולפקד עקרות, ע״כ נכספה נפש רחל העקרה לדודאים ההם, אשר ריחם בלבד העיר התאות המשגל, שע״ז רמזה שולמית בש״ה הנ״ל, הצמח נקרא בעבור זה אצל הערבים בשם „תפוח השטן״.

ג. ארש אשה.

בימים ההם, כמו שנהוג עד היום הזה בארץ הקדם ובין יהודי

כמו ראומה, חולדה, איה, עגלה וכו׳, ולאנשים: כמו חמור. תחש. שועל. עכבר. עורב. זאב, יונה, צפור, אריה. ליש. תולע, שמיר, עפרה (מן עופר האילים); חגב. שפן, פרעוש, פיתון, שפיפון, נון (דג). כושי. גמלי, וכו׳.

*) בזה הארכתי במאמרי „המדבר והדבר״ בכוכבי יצחק, מחברת ל״ד.

נשא את הנשים והבנות בעגלה סגורה ומסוגרת כעין כלוב*) כדי להסתירן מעיני גברים שלא יתורו אחריהן.

פרק שלישי.

אהבת כלולות במכלולים.

א. כנויי חשק וגעגועים.

העברים נהגו לכנות את הנשים בכנויי אהבה וחבה. הדוד כנה, למשל, את רעיתו בשם יונה תמה (ש"ה ו', ט') והאב את בתו — בשם קציעה וקרן הפוך (איוב מ"ב, י"ד). כן ציין האוהב ערך הנה והוד יפיה של אהובתו בשמות בעה"י רבי החן והיופי, כמו אילה, יעלה (משלי ה'), יעל, רחל, צפורה, צביה, דבורה,**) ; בשמות צמחים נעימים ונחמדים, כמו תמר, הדסה וכו'; או בשמות המורים על אור ונוגה, כמו חמה, לבנה, שחר (ש"ה ו', י'), אסתר (כוכב אסתהר) וכיוצא בהם. שמות חבה וחשק כאלה נהוגים בארץ הקדם עד היום הזה.

ב. הדודאים.

בין אמונות השוא והתפל אצל הקדמונים, אשר רבות מהנה

---

*) ובצד השני של העגלה היה נתון לשם שווי־המשקל ארגז (ש"א ו', ח') כדי לשום בו בגדים וצדה לדרך. ועי"ז יובנו דברי המדרש המספר בתור מסורה מימים קדומים, כי אברהם בהרתו מצרימה הטמין את שרה אשתו בתבה (היינו בארגז אשר בצד העגלה כנ"ל) וכשתבעו הפקידים את המכס פתחו התבה וראו אותה. וכן כשנפגשו יעקב ועשו שואל המדרש: ודינה היכן היתה? נתנה בתבה (ג"כ בארגז כנ"ל) ונעל בפניה וכו'. ודומה לזה מספר פלוטארך, כי הפרסים הסתירו את הגבור היוני תימיסטוקלוס בכלוב של נשים כזה. והיה כי פגש בהם איש ושאל אותם: מי נמצא בעגלה המסוגרת? — אמרו: נערה מארץ יון המובלת אל הפחה.

**) ובתלמוד מכונה אם רב אדא בשם אהבה (כעין השם ליעבע בזמננו). וראה מה שכתבתי ע"ז בתולדות המהרש"א במ"ע „הנשר". אולם ברבות הימים נשכחה סבת הכנויים האלה של בעה"י, אשר נתנו אח"כ בלי בחינה לנשים.

המת, למען תרדנה עיני השומעים דמעה ועפעפיהם יזלו מים; כמ"ש „כי שמענה נשים דבר ה' וגו' ולמדנה בנותיכם*) נהי, ואשה רעותה — קינה" (שם י"ט). ויש אשר התאספו העלמות על קבר רעיתן אשה נקטפה באבה כדי לעורר תאניה ואניה; כעין שנאמר (שופטים י"א): „מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח הגלעדי". —

ואהרי כי הנשים העבריות היות, זריזות ונמהרות הנה, קרה כפעם בפעם כי התערבו בין הגברים נשי עם־הארץ והתערבו על ריב אנשים ברחוב העיר; כמו שנראה ממשפטי „כי ינצו אנשים ונגפו אשר וגו'" (שמות כ"א, כ"ב); „כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו, ושלחה ידה והחזיקה במבשיו וקצותה את כפה וגו'" (דברים כ"ה, י"א). וכן מרבה פילון האלכסנדרוני להתאונן על העבריות שבעירו, כי אם ינצו אנשיהן ברחובות תתנפלנה ביניהם כדי להעלות יד איש על יד רעהו, והן מחרפות בדברי נבלה ונאצה ומצטיינות במעשים מגואלים.

בנות ציון המצוינות היו התמימות (כמו רצפה בת איה, פלגש שאול), גומלות חסדים (כמו אביגיל הכרמלית), ביישניות וצנועות בהליכתן ובמבטן ובכל תנועותיהן. כבודן היה לשבת ביתה פנימה, והן היו מכוסות בצעיפים וברדידים בצאתן שער עלי קרת, ולא דרכו על מפתן בית גבר זר בלתי אם נקראו לבא הביתה; כמו שמצינו באשת ירבעם הנ"ל, שעמדה בפתח עד אשר קרה לה הנביא: בואי אשת ירבעם. האשה הפורצת גדר הצניעות היתה לשמה ולחרפה, כמ"ש „בת שובבה קלון אביה ובעלה ומשניהם תשנא" (בן סירא כ"ב, ה'). ובכ"מ שנזכרו במקרא אנשים ונשים הושם תמיד ביניהם הבדל מחיצה, כמו בעזרה. כמו כן מספר פילון ע"ד אספת הרופאים (Therapeuten), שגם עבריות לקחו חלק בה, ולא באו האנשים על הנשים יחד בעזרה אחת, כי אם היה שם חיץ משנה הגבוה שלש או ארבע אמות והמבדיל בין האנשים ובין הנשים. וכן נוהגים בני עמנו בבתי־כנסיות ובהיכלי־תפלה עד היום הזה, לעשות מסך מבדיל בין עזרת האנשים ועזרת הנשים.

ובנסוע אדוני הבית בדרך, בהעתיקו את אהליו ממקום למקום,

------

*) ונקראה אשה כזאת „חכמה" כמו שנקראת במשנה שבת המילדת „חכמה", ודומה לזה בצרפתית: Une sage femme. כנראה היה רגיל המבטא הזה גם בימי המקרא, ובזה יפורש הכתוב (הושע י"ג, י"ג): „חבלי יולדה יבאו לו, הוא בן לא חכם (היינו שנולד בלי עזר המילדת, ע"ב). כי עת לא יעמוד במשבר בנים". —

קדשו, יצאו גם הנשים במחול המשחקים (ש״ב ו׳). הנביא מנחם לאמר: „עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל, עוד תעדי תפיך ויצאת במחול משחקים״ (ירמיה ל״א, ד׳).

ובכלל הצטיינו היהודים בשמחת יום טוב („השיר יהיה לכם כליל התקדש חג״ — ישעיה ל׳) ובסעודת־משתה של התונה ועבודת האלהים (שמות ל״ב, י״ט; תהלים קמ״ש, ג׳; ק״נ ד׳). השמחות האלה הותגו ע״י שרים ושרות (ש״ב י״ט, ל״ו; קהלת ב׳, ה), ע״י, זמר, מחול ושיר (עמוס ו׳, ה׳; ישעיה ה׳, י״ב; שם כ״ד, ט״, ירמיה ט״ז, ט׳). וכן רננו ועלזו היהודים במחול משחקים לעת הבציר, היא השמחה של דריכת הגת וגיל הכרמל והיקב; אז נעשו הלולים (שופטים ט׳, כ״ז) והוללו במחולות הכרמים (שם כ״א, כ״א), והשיר נקרא „הידד ההורכים״ (ירמיה כ״ה, ל׳; שם מ״ה, ל״ג; ישעיה ט״ז, י׳). וכן נהגו במחול הקודש, כמו שהיו דוד וכל בית ישראל משחקים לפני הארון בכל עצי ברושים, ובכנורות, ובנבלים, ובתפים, ובמנענעים, ובצלצלים (ש״ב ו׳), בשמחת עולי רגל נאמר: „כהולך בחליל לבא בהר ה׳ אל צור ישראל״ (ישעיה ל׳, כ״ט); „וגם הנשים והילדים שמחו״ (נחמיה י״ב. מ״ג): ובכל מקום שנאמר במקרה כזה „נקהלו״ (אסתר ט׳), כוונת הכתוב — שהגנו במקהלות שרים ונוגנים. כמו שעזבו הנשים חדריהן כדי להתערב עם האנשים בשמחת משתה ויום־טוב לעת שחוק ורקוד, כן שוטטו ברחובות לעת ספוד ובכיה. היו נשים מענות ומטפחות (מועד־קטן, פרק ג׳), מקוננות וחכמות (ירמיה ט׳, ט״ז), הנושאות קנה ונהי על

קטנות או מזרקות גדולים, אשר הכו זו אל זו, או דפקו עליהם בכפות הידים וצהלו קולם. כלי כזה נקרא גם בלשון תוגרמית Zil. — כ נ ו ר ובתרגום היונים Kinyra או Kitara שהוא השם הכשדי ק י ת ר ס (דניאל ג׳, ה׳) — ואצלנו Cither. זה היה לדעת יוסיפוס פלאוויוס כלי־זמר עם עשרה (ומזה „עשור״ במקרא) מיתרים מתוחים עליו, ועליהם משטו ורקדו המשחקים באצבעותיהם; ע״כ נופלת עליו לשון „תפש כנור״ (בראשית ד׳, כ״א) „וגנן בידו״ (ש״א ט״ז, כ״ג) או ז מ ר המורה בערבית על מיתר הכנור. קולו לא היה צוהל בצלצול, רק השמיע המית דממה דקה כשאון מים קרים הנוזלים מן המעין; ע״כ מיחסים לו הפעל ה מ ה (ישעיה ט״ז, י״א) והתואר ש א ו ן (שם כ״ד, ה׳, וכן שם ה׳ י״ד. המלים „המונה ושאונה״ מוסבות על המית הכנור ושאונו, הנזכרים למעלה בכתוב י״א. „שאונה״ נאמר כאן אצל „עלז״, כמו שם „שאון עליזים״). — נ ב ל שממנו ביונית Nablion. גם הוא היה לדעת יוסיפוס מין כלי־זמר עם י״ב מיתרים, אשר פרטו על פיהו באצבעות; ע״כ נופלות גם עליו, כעל הכנור הנ״ל, לשונות ה מ ה (ישעיה י״ד, י״א) וזמר (עמוס ה׳, כ״ג). הוא היה דומה בתמונתו לחמת הנקרא נ ב ל; ע״כ יהבו לו גם מליצת פ ה (שם ו׳, ה׳). —

עוד יצאו בנות ישראל כפעם בפעם בחגים ובמועדים לחול במחולות*) מחנים, להשתעשע בשמחת יום־טוב, או לקדם פני גבור ורב להושיע בשובו מן המלחמה: כמו שיצאה מרים הנביאה וכל הנשים אחריה בתפים ובמחולות לקראת משה, דבורה אשת לפידות בשירתה — לקראת ברק בן אבינועם, בת יפתח בתפים ובמחולות — לקראת אביה, והנשים מכל ערי ישראל — לקראת שאול המלך, כדי לשיר. המחוללות**), המכות בתפים בשמחה, והנשים המשחקות***) ענו ואמרו אז: הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו! (כאשר בהיות הנצחון לאויבי ישראל עשו כזאת גם בנות פלשתים, בנות הערלים, בצאתן לשמוח ולעלוז, כמ״ש ש״ב א׳, כ׳); קדמו שרים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות (תהלים ס״ח, כ״ו). ככה מצינו (בספר החשמונאים א׳ י״ג), שחגגו היהודים את הנצחון על אויביהם בזמירות ובנבלות ותמרים, בכנורות ובעוגבים ובנבלים****). וכן בשוב הארון למעון

---

*) כמו שהיה החג בשילה מימים ימימה בימי שפוט השופטים (שופטים כ״א) וכמו שחגגו היהודים בימים הקדמונים ימים טובים בט״ו באב וביום־הכפורים, בעת שהיו בנות ישראל יוצאות לבושות בגדי לבן וקראו לבחורי חמד: בחור שא עיניך ליופי. שאין אשה אלא ליופי! (תענית כ״ו, ל״א).

**) השם מחול, כמו שרשו חול ורעהו גול, מורה על דלוג ורקוד בסבוב בתוך המעגל שקורין „רייגענטאנץ״ (ומכונה יום־המועד ע״י זה חג, מלשון חוג, המורה על מעגל. החג היה יום מחול ורקוד, כמו שמצינו אצל העמלקים בשלל דוד „אוכלים ושותים וחוגגים״ — ש״א, ל׳), והוא מקביל לעומת שמחה (תהלים ל׳, י״ב) שהשרש שמח נרדף עם גיל (שם מ״ה, ט״ז) ועם תרועה להרים קול (עזרא ג׳, י״ב). השם הזה מורה ג״כ על דלוג מהיר ועז, וזהו גם מובן השרש עלז, הנרדף עם רנן (תהלים קמ״ט, ה׳). זה האחרון נרדף עם גיל (ישעיה מ״ט, י״ג). וכן עיקר הוראת השם ששון או משוש, הנרדף עם שאון (ישעיה כ״ד, ח׳) ועם מחול (איכה ה׳, ט״ו). עיקר הוראת כולם היא תנועת הגוף בקפיצה ורקידה והרמת קול בשיר וזמר.

***) וגם אצל הרומאים היו מנגנות כאלה הנקראות „אמבובאַיע. שהוא לדי״ק מלשון אבוב או אנבוב בל״ה, היינו הליל נבוב.

****) על איכות מיני כלי־הזמר האלה דבר באריכות החכם ר״י ברי״ל בהקדמתו לספר תהלים. ואנכי אמלא ואשלים דבריו פה באיזה הערות מחכמי העמים: תף, בערבית Döff ובפרסית Dhif וביונית Tympanum: היא ידועה בכל ארצות אסיה ואפריקה בשם Adufe. הוא נעשה בדמות חח גדול מעץ או ממתכת ועליו פרוש עור, אשר הכו עליו בידים (שקורין האַנדטראָממעל), כדי להשמיע קול צהלה. בחח הזה היו תלוים עוד פעמונים וחצי מתכת אשר השתקשקו וצלצלו בתנועות התוף. — שלשים היו כלי־זמר הנזכר תמיד בלשון רבים, והוא הנקרא בלשון העמים „בריאַנגעל״. — צלצלים נזכרו גם הם בלשון רבים. ומושג שמו מענין צלצול וקול צהלה. הוא היה מין Castagnetten או Cymbeln משתי קערות מתכת.

(משלי ז׳, י״ז), ועליהם שכבו נשים שאננות, פרות הבשן אשר בהר שומרון, העושקות דלים, הרוצצות אביונים, האומרות לאדוניהם הביאה ונשתה (עמוס ד׳). אדוניהן גם הם היו סרוחים על ערשותם, ואוכלים כרים מצאן, ועגלים מתוך מרבק, ושותים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו, ופורטים על פי נבל, כדויד חשבו להם כלי שיר (שם ו׳). בין העבריות היו גם נשים מפונקות מנוער, רכות וענוגות, אשר לא נסו להחת מערש יצוען ולהציג כף רגלן על הארץ מרוב פנוק ומתוך (דברים כ״ח, נ״ו).

ג. חית העבריה מחוץ לבית הנשים.

בצאת העבריה, אשר באצילים התחשב, מחדרה החוצה, כסתה פניה בצעיף, ואמהותיה או נערותיה, שתים במספר, היו הולכות אחריה (בראשית כ״ד. ס״א; שושנה ט״ז ול״ט; יהודית י׳). העבריה מבנות עם־הארץ יכלה להתראות בחוץ בחופש יותר גדול, כמו שמצינו אצל מגדל שכם כי נלחמה איזו אשה על חומת העיר ותשלך פלח רכב על ראש אבימלך ותרץ את גלגלתו, אצל אשת מנוח כספרה לבעלה כי בא אליה איש זר ולא שאלתהו אי מזה הוא, אצל רות המואביה בגורן בועז, ואצל האשה החכמה באבל בית מעכה עם יואב. וכן נתן הפשה אף לנשי אצילי הארץ בימי מועד לעבור בסך ובהמון חוגג (ש״ב ו׳, י״ט). כן נראתה האשה לבדה אם מקרה ועם ופגע רע הוציאו אותה מחדרה החוצה, כמו שמצינו בהאשה התקועית הבאה להתרונן לפני המלך דוד על דבר אבשלום, ובאביגיל אשת נבל הכרמלי כנ״ל. כבד היה גם אם קרה אסון לבן יקירה, כמו באשת ירבעם ההולכת אל אחיה הנביא לדרוש מאתו, על דבר בנה אביה אשר חלה כנ״ל; כאשר עבר רוח קנאה על המלכה ותחפוץ להשתרר על הארץ, כמו שמצינו בעתליה אם אחזיהו (מ״ב י״א): או בהתהפך להט חרב האויב על ארץ מולדתה, כמו שנהגו דבורה אשת לפידות (שופטים ד׳) ויהודית בהפגשה עם הולופרנס. גם במקרי חלול השם והדת נגלתה האשה לבדה, כמו שמצינו באם שבעת הבנים בספר החשמונאים. ובכלל התנהגה האלמנה ביותר חופש מן הנשואה, והבעולה — מן הבתולה. בספר החשמונאים ב׳ מסופר, כי בנפול בית־המקדש בידי צר „היו הנשים חגורות שק ונעו ברחובות, והעלמות אשר לא שופתן עין התאבקו אצל פתחי ביתן ועל החומות, או היו מציצות מן החלונות״ (ג׳ כ).

בהט ושש ודר וסוחרת (אסתר א׳, ה׳).

על מטות מפוארות כאלה הציעו כרים יקרים וכסתות רכות ומפונקות מחומרים יקרי ערך מאד, כמו חור, כרפס ותכלת מיטור במיתרי בוץ ובתלתלי ארגמן (אסתר א׳, ו׳), ורפדו יריעות מרוקמות מעשה חושב, בצעצועים ופרחים, והמובאות מעיר דמשק*) או מרבדים מארץ מצרים**). כדי להנצל מעוקצי זבובים ויתושים פרשו היהודים עוד על המשכב מכסה מעשה רשת, הנקרא „מכבר" (מ״ב ח׳, ט״ו).

על מרבדים כאלה הזילו סמי ריח־ניחוח, מור, אהלים וקנמון

אבנים" (מ״ב ט״ז, י״ז), והיינו מכונת המצע וספסל המטה. הוא נרדף עם המתואר לפניו בהענין הזה בעצמו, באמרו „חור כרפס ותכלת אחוז בחבלי בוץ וארגמן", היינו, מכסה ומצע כרים וכסתות, „על גלילי כסף ועמודי שש", היינו — מכונת המצע הנישאת על גבה יצוע הכרים. ודומה לזה התאור „מטות זהב וכסף", היינו, כרים וכסתות מרוקמות בזהב ובכסף „על רצפת (ר״ל מכונת) בהט וגו׳ " (עיין בהערה שלפני זאת). ועל ידי זה נבין גם המלה „רצוף" (ש״ה ג׳, י׳), שגם שם מונה כל חלקי המטה או האפריון שהם: עמודים, רפידה (ר״ל המצע), מרכבו (ר״ל המסבה), והרצוף — היינו הרצפה, היא מכונת הספסל שקורין סאָפאַ, ואשר בה נקבעו ונשבצו אבנים טובות ומרגליות, ששׁ דר וסוחרת. לפי ביאור הקדמונים, שהשם „רצפה" מורה על רצפת הקרקע, המשמשת לדריסת הרגל, יקשה להבין, איך בא בין אבני הרצפה, שהן בהט ושש וסוחרת (מלשון סחור סחור של קרומי הצב — שילדקרעטענשאאלען — המעוגלים עקלקלות סביב סביב) — גם „דר", שהוא לפי העתקת השבעים Pinna, מרגלית ההומט? ואיך ישובץ בקרקע, מקום מדרך כף רגל? ובאמת הוכרחו המפרשים החושבים את הרצפה להקרקע, לבאר השם „דר" כפי תרגום הפשיטא בסורית, שהוא „ש ר י א", היינו, מ ש י; וכמו שהעיר החכם ר״א יפה בס׳ הנ״ל, כי „דר" היא בריה הנקראת בל״א שטעק או שטעקמושעל והיא מחברת עצמה אל קרקע הים ע״י מין הוט של משי, והופשי מטמוניות הים מאספים ומקבצים החוטים האלה ואח״כ הם נטוים ונארגים ונעשה מהם המשי הנקרא Pininon. אולם כ״ז יתכן רק לפי נוסח הפשיטא, המתרגם את המלה ע״י „שריא", שם שקורא הסורי למשי, וכן בתלמוד סוטה „שירה פרנדא" פירשו קצת שהיא כמו Surikon ביונית, המורה על מין משי הנקרא Serico (שהוא לדעת מיכאעליס השם „שריקות" בישעיה י״ט, ט׳). לא כן לדעת אחרים המוציאים מקור השם מארץ Seres, היינו השם ס י נ י ם בפי הסופרים הקדמונים (כמו שברר החכם ווינצענט בהקירותיו בקדמוניות, ולדעת החכם פאָרשטער הם הם ה־Hunnen) שהיא היתה ארץ מולדת המשי, כידוע. לפי נוסחתנו, שהיתה גם לעיני השבעים, בא „ודר" בין בהט ושש, ונראה שגם ד ר הוא מין אבן, וכיון איפא הכתוב להמרגלית הבאה מהומט הנ״ל. —

*) כמ״ש „בפאת מטה ובדמשק ערש" (עמוס ג׳, י״ב), שכן מצינו כי גם הפיניקים סחרו עם דמשק בצמר צחר (יחזקאל כ״ז, י״ח).

**) „הטובות אטון מצרים" (משלי ז׳, ט״ז).

בחדרי הנשים (ביחוד במקרה זבח משפחה, כמו מסבת הולדת בן או בת או שמחת יום החתן, וכיוצא בו). הנשים נהגו לספר ולדבר יחד, לחוד חידות ולפתור אותן, לשוחח ולשחק, לנגן ולרקד, להראות אשה לרעותה את יקר תפארתה במכלולים ועדי עדיים, לשמוח במעדנים ולשתות מיין רקח ומעסיס רמונים (ש"ה ח', ב', אשר נצטנן ע"י שלג שנכבש בו, והוא הנקרא „צנת שלג" (משלי כ"ה, י"ג) כעין קפאון הנעשה שקורין Glace אצלנו). ככה היו בתי-נשים בודדים כאלה כפעם בפעם למקום סוד של עליזות ומשחקות ולבית תענוגים. וע"ז מוכיח הנביא את אנשי-הזרוע שבדורו לאמר (מיכה ב'): „נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה". ולפעמים עשו נשי הרמון משתה נשים ביחוד בבית מיוחד, כמשתה אשר עשתה ושתי המלכה, ולחם הרב שהכין בלשצר בחדרי שגלתה ולחנתה (דניאל ה').

כאשר אפשר להעבריה כל מלאכת עבודה ומעשה שעשועים, אז ישבה, אם בין נשים שאננות ובנות בוטחות נחשבה, כרכה וענוגה הטמינה ידיה בעצלתים בעלית בתוך הדירה, המוצעים ביריעות מרוקמות על קרקע שש. על ירכתי הקירות שנעשו מלוחות ארזים או מאבני גזית המצופים לפעמים בקרנות שן והבנים*). הפניקים נהגו לעשות גם קרשי אניותיהם משן (יחזקאל כ"ז, ו'), ואומני צור וצידון עשו למלך שלמה „כסא שן גדול" (מ"ב י', דה"ב ט'). לשלש צלעות ההדר נשענו יצועי ארז ואפריונים מעצי-הלבנון (ש"ה ג', ט') ומטות-שן (עמוס ו', ד') **). בבתי המלכים נעשו עמודי-אפריונים כאלה מכסף, רפידתם היתה זהב ומרכבם — ארגמן (ש"ה ג', י'). ואולי היו להיהודים, כמו למלכי פרס ומדי, גם מטות זהב וכסף על רצפת***)

---

*) הדרים כאלה מכונים במקרא „בית השן" (מ"א כ"ב, ל"ט), „היכלי שן" (תהלים מ"ה, ט'), או „בתי השן" (עמוס ג', ט"ו).

**) במקרא נמצאים כנוים שונים למושב ומצע, המורים על מכון לשבת במסבה או על מטה מוצעת בכרים ישכב עליה. ואלה הם: מטה משרש נטה, והוא מורה עפ"י רוב על נטית יריעת המשכב, המשתרע על המכונה (תהלים ו' ז'), ולפעמים גם על המכונה בעצמה (שמות ז', כ"ח). — ערש, המורה גם הוא פעם על כסתות המשכב (תהלים ו' ז', הנ"ל, איוב ז', י"ג), ופעם על המכונה שתחת המשכב („ערש ברזל", דברים ג' י"א), או על ספסל מושב (ש"ה א', ט"ז) — משכב, המורה על מקום מנוחה בכלל, כמו מנוחת הקבר לישני עפר (דה"ב ט"ז, י"ד), כפתגם הנודע כי השינה היא האחות הבכירה לאחיה המות. ועל מטת השינה בפרט (ש"ב ד' י"א). — יצוע, המורה רק על הכסתות המוצעות והרפידות על המכונה כדי לנוח עליהן (בראשית מ"ט, ד'; איוב י"ז, י"ג).

***) אחרוני המבארים בארו השם „רצפת" והוא מעין כן ובסיס. כמו „מרצפת

המסכת, ועיין רע״מ שם) נדעו להן הכלים „יתד הארג והמסכת״ (שם) או „מנור אורגים׳ (ש״א י״ז, ז׳)*), שנעשה, לפי המשנה הנ״ל, משני עצים עגולים, המכונים כובד העליון וכובד התחתון. כאשר נארג הזמר הבגד עד תמו, קפלה אותו האורגת, והסירתו מעל המסכת, בקצצה אותו משרידי קצות חוטי השתי; בקצות החוטים האלה, או בחוטי הערב הנותרים, קשרה האורגת חוטי הערב מבגד אחר אשר תרצה לארוג עוד, כדי שלא תצטרך לכרכהו מחדש על מנור המסכת.**)

בין המלאכות שהעבריה עשתה לבעלה יש למנות גם הובתה לגדל בנותיה וגם את בניה עד שיגיעו לפרקם המכריח את הזכרים להפרד מן הנקבות. האם כרתה להילד הנולד לה את שררו, רחצה אותו במים למשעי, נקתה אותו במלח מצרף ומלבן, התחילה אותו בחתולת בגדים (יחזקאל ט״ז, ד׳) והלצה לו שדיה להיניקהו ולהחלימהו. ככה טפחה ורבתה עולליה והיתה להדר תפארתם (מיכה ב׳, ט׳).

מלאכת הבשול והאפיה לא היתה זרה אף לבנות מלכים, כמו שמצינו אצל תמר בת דוד בבית אמנון אחיה, אשר לשה את הבצק ובשלה לביבות (ש״ב י״ג, ה׳). נשי עם הארץ, בימים קדומים, בשלו ואפו, מסכו יין, ורקחו שמן משחה לבעליהן ולבניהם. אולם בהזמן המאוחר היו בבתי הגדולים והעשירים רקחות טבחות ואופות מיוחדות (ש״א ח׳, י״ג).

בימים ההם לא היו, כמו בימים האלה בארצות המזרח, בתי רחצה פתוחים לרוחה ברחוב העיר, הנשים רחצו כמעט יום יום בבתי מגוריהן (ש״ב י״א, ב׳); כי הרחיצה והסיכה, המועילות להקל החום ושרב ולהסיר הלאת הגוף, היו צרכים מוכרחים ליושבי ארץ־ישראל כמו אכילה ושתיה (ע״כ כללו תמיד חז״ל לענין תענית ושאר דברים רחיצה וסיכה בכלל אכילה ושתיה).

מלבד המלאכות האלה שהעבריה עשתה לבעלה ולילידי ביתה בחדר הנשים, השתעשעו הנשים עפ״י רוב בהדריהן עם הנשים הקרובות אליהן ממשפחתן, כי הלכה אשה אל קרובתה שאר בשרה לבקר

---

*) שנמשל אליו שם ע ץ החנית; וזהי כוונת „ויסע כ ע ץ ת ק ו ת י״ (איוב י״ט) דוגמת „ימי קלו מני ארג ויכלו באפס תקוה״ (שם ז׳). שני הכתובים רומזים על תקות חוט האריגה בהגיעה לסופה.

**) וזהו פי׳ הכתוב „קפדתי (התרתי ופתחתי) כאורג (המתיר הזמר בגדו מסביב למסכת) חיי ומדלה (הם החוטים השרידים התלויים למטה) יבצעני (יקציץ אותי בכלות ארג הבגד, כנ״ל)״ (ישעיה ל״ח).—

ואלה כלי הארג והמטוה אשר נמצאו בבית מלאכת העבריה: כ י ש ו ר, המורה, כמו „כושרות" (תהלים ס"ח, ז'), על כפים עץ, והיו"ד הנוספת פה הוצה לצרף עוד להמלה הוראת י ש ר, היינו — מקל ישר (Rocken), אשר סביבו כרוך צמר או פשתים. — פ ל ך המורה בערבית על סביב בעגול. הוא היה ג"כ מקל עץ קטן ומוצק בראשו (Spindel), המתגלגל עם החוט המתעגל סביביו. הוא היה תקוע בפיקה (כלים פרק י"א, משנה ו') הנעשה „במין כדור קטן ונקוב באמצע שמשימות הנשים בראש הפלך שהן טוות בו כדי שיכבד" (רע"מ שם).

במקראי קודש מצינו שהשכילה העבריה מימי קדם קדמתה לשזור ת ק ו ת ה ו ט פשתים, צמר או שני תולעת (ש"ה ד', ג'), כפול או גם משולש (קהלת ד', י"ב) — אשר לא במהרה ינתק — ולקלוע פ ת י ל מתכלת או מפשתים לצורך תשמישים שונים. מהשם נ ע ו ר ת (שופטים ט"ז וישעיה א') נראה, כי ידעו הנשים גם לפרק את הפשתים*) בכלי שקורין Hechel, ועשו מהן יתרים לחים או עבותים (שופטים ט"ז). — ובמעשה הארג מהוטי השתי (הכרוכים על הראש הכבד העליון, משנה כלים כ"א) והערב (המכונים במשנה הנ"ל נפש

קרעמפעלט - ומיכן לטוות) לביתה (ר"ל לבנותיה), וחוק (היינו המלאכה המיועדת לכאו"א) לנערותיה" (משלי ל"א).

*) כבר הזכרנו למעלה, כי העברים למדו מלאכת הפשתים במצרים, מקור גדולם, ע"כ נמצאו בלשון־העברית כמה מלות וכינויים למיני פשתים אשר תוצאותם מלשון המצרית, כאשר ביאר ההכם פארשטער בספרו De bysso antiquorum quo ex Aegyptia lingua e. c. ואלה הם: ש ש, אשר העתיקו השבעים ע"י Byssos, ותרגום המלה בלשון קפטית Shenes, מלשון Sche, המורה על עץ. וזה היה שמו גם במצרית הישנה, והעברי עשה ממנו ש ש, כמו בת מן ב נ ת, א מ ת מן א מ נ ת; וכאשר נספה הסמן המצרי pi (שמבטאים במצרים העליונה כמו di) אל השם Sche נתהוה מזה השם היוני byssos. ע"י סמכו הפרסים בקראם לו ב ו ץ, הנזכר בכתובים האהרונים תחת ש ש. השם העברי ש ש הלך ועבר אל הערבי והיה שם Sasch, כדוהו ל־Schesch ובמצרים התחתונה ל־Scias, כנ"ל ח"ד, פ"ב, בהערה, ע"ש. כ"ז הורה בראשונה על מין צמר נפן המכונה במצרים Scheathi, וזהו לדעתו מושג „פשתי (עם הסמן pi הנ"ל) עץ" (יהושע ב', ו'), והשם ש ת י בעברית. וכן יצא השם „אטון מצרים" מהשם המצרי Athiounian; השם ס ד י ן — מהמצרי Shthen, והמלה ש ע ט נ ז — מהמלה המצרית Shontnes. ומלבד אלה מנה ההכם ההוא, עוד כמה מלות מצריות שבאו במקרא בלי העתקה, והן שהזכרנו בספר היובלים פרשה מ' בהערה לשם צפנת פענה, ע"ש. וברצות ה' את דרכי הנני להוציא לאור ספר „מדרש מלים" שלם הנוגע לכל המלים העבריות אשר יצאו ממקור הלשון המצרית. —

הנשים העבריות סגור בהתם צר כנשי המזרחיים בזמן הזה, וביחוד התגלו במקרה חלי רע ומרה, בעת שבא כהן או נביא כרופא מושיע הביתה (שופטים י״ג, ד׳, מ״א י״ז), בבוא נביא ומוכיח להזהיר ולקרא בשם ה׳ (מ״ב ד׳) ובהסתבך הגבירה בעניני המדינה לעת מבוכה ומהומה (מ״א א׳, י״ב; יהודית ה׳, י׳). כן נראו הנשים בעת שהדרו מקרים גדולים ונצורים בבית־הנשים אם לשבט או להסד (מ״ב ט׳), או כשסכנת חרב היתה מרחפת על צוארי האיש וילדיו (ש״א, י״ט, י״ג). עפ״י רוב נמשך חוט־החסד מן האיש על נשיו ובנותיו, והוא הרהיב להן את המצר ברוח הדור, ונתן מעט רוחה ותיפשה לבית הנשים המסוגר (ש״א י״ט, י״ב, ש״ב ו׳, כ׳).

ב. מלאכות העבריה ושעשועיה בביתה פנימה.

קודם כל עסקה העבריה בחדר מושבה במעשה ארג ומטוה. כמו לכל נשי העמים הקדמונים, כן נטל המנהג (עיין כתובות פ״ה, מ״ו, בד״ה ואלו המלאכות שהאשה עושה לבעלה וכו׳ „כופה לעשות לו בצמר וכו׳ שהיא מלאכה השובה וכבודה וכו׳ ״, ע״ש בגמרא) על הנשים העבריות, לטוות ולארוג ולעשות בגדיהן ובגדי בעליהן וילדיהן, מכסה הרצפה, יריעות האהל ומסך הפרכת וכו׳. ולא נשי עם הארץ בלבד עשו מלאכות כאלה, כי גם שרות ובנות מלכים לא בושו בעבודות כאלה, כעין שמצינו בנדבת העבריות לבנין המשכן. הנה אשת אלקנה ממשפחת אפרתים עשתה בידיה מעיל קטן לשמואל בנה, נער חגור אפוד בד, בתור אות למעלת הכהנים, כמו שארגו הנשים העובדות לאלהי נכר בתים לאשרה (מ״ב כ״ג, ז׳). ואשת־חיל בישראל, אשר בעלה ובנה אשרוה והללוה בשערים עקב פרי ידיה ומעשיה, דרשה צמר ופשתים כדי לעשותם בחפץ כפיה ולהכין מהם לביתה מלבושים ומרבדים. היא עשתה גם סדין וחגורה כדי למכרם לכנעני הארץ, ותקח במחירם שדה וכרם למען החיות נפש בעלה וילדיה (משלי ל״א). ככה מצינו בחנה אשת טוביה כי בידיה תמכה פלך כדי לכלכל את בעלה מפרי כפיה (טוביה ב׳). הפשתים והצמר היו להעבריות החומר הדרוש להכין מלבושיהן ממנו, ורוב הבגדים נעשו מצמר ופשתים כנ״ל, ולכן נזכרו לרוב במקרא ובמליצת הנביאים. גם קנה־המדה היה מפתיל פשתים (יחזקאל מ׳, ג׳), ואשת־חיל, עקרת הבית, היתה מנצחת על עבודת בנותיה ושפחותיה בפשתים ובצמר*).

---

*) וזהו כונת המלים „ותקם בעוד לילה ותתן טרף (ר״ל צמר טרוף – נע־

זהו לשרי־משקים ואופים (בראשית מ׳, ב׳) וגם לשרי־הצבא (ירמיה נ״ב, כ״ה), והושוו בגדולה עם כהנים, ושרים ויועצי ארץ (שם כ״ט, ב׳; מ״ב, כ״ד, י״ב, וכו׳).

שרש דבר שמירה מעולה ויתרה כזאת על נשי המלכים והשרים בארץ־הקדם עד היום הזה, נמצא ברוח קנאת הבעל לנשיו לבל יחללו זרים יפעתן לעיני השמש*). כאב נורא מרבה להכיל הציק את לב העברי בראותו בית נשיו מחלל בידי אויביו, ושוכבות חיקו תשגלנה בזרועות זרים (ש״ב י״ב, י״א); ע״כ היתה עצת אחיתופל לאבשלום לבוא ביד רמה אל פלגשי אביו, למען ידע כל ישראל, כי נבאש בעיני אביו לעולם, והאומללות האלה שנתחללו כבודן נחשבו כטמאות ומטמאות ונתנו אל בית־משמרת מיוחד בתור צרורות עד יום מותן אלמנות חיות (שם כ׳, ג׳). לכן ראינו למעלה כי היו הרבה מיני צעיפים ורעלות אשר התעלפו העבריות בהם בצאתן מפתח ביתן החוצה לבל יראו פניהן ערומים ותחלל קדושת צניעותן.

אם נבדלו נשי השרים והאצילים והרחקו בהבדלה יתרה מיושבי הדל, לא נבדלו ככה נשי האזרחים הפשוטים. בכלל לא היה חדר

---

*) ובזאת תוסר דבת המון דוברי עתק על ספרי קדשנו, במצאם בהם ציוני קנאה ונקמה לה׳ אלהי ישראל כמו: קנא שמו, אל קנא, קנא ונוקם ה׳ וכיוצא במבטאים כאלה, וקבלו חכמי הגוים, כי יחסו סופרי המקרא מדת חרון קנאה ונקמה לאלהי העברים. . . אולם ההודר עמוק ברוח המליצה המרחפת על פני נאום הנביאים והחוזים, הוא ישכיל ויבין כי מבטאים כאלה הם רק ע״ד העברה והשאלה שהן מסגולות הלשון הקדמוניה, כי היה היא, ויסודם בדמיון הנביאים המשוה את השי״ת לבעל של אשת־נעורים היא כנסת עם ישראל, דמיון רגיל בכל המקרא. ע״כ נהגו המליצים, למען השלם התמונה המליצית ההיא, ליחס להשי״ת, כמו לבעל האשה, גם הרגשת קנאת חמת גבר, אשר לא יחמול ביום נקם. ככה יעשה גם ה׳ בעזוב האומה את אלוף נעוריה כדי ללכת אחרי הבעלים לעבדם, ככתוב: „הם קנאוני בלא אל״, „יקניאוהו בזרים, ובפסיליהם יקניאוהו״, „סמל הקנאה המקנא״ (כצ״ל יחזקאל ח׳, ג׳) וכו׳. ועפי״ז פירשתי במאמרי „אחרי״, הנדפס במ״ע „המגיד״, גם התואר אלהים אחרים ע״ש. התואר קנאה ונקמה להשם במקראי הקודש איננו איפא אלא תמונה מליצית שאולה מהרגשת בעל־אשה בארץ הקדם השם את אהבתו לאשתו במשבצת של קנאה לזרים, ככתוב: „כי עזה כמות אהבה, קשה כשאול קנאה״. ואף המלה נקמה איננה במובן „ראכע״ בלשונותינו, כי אם ג״כ במושג קנאת הבעל לאשתו; ע״כ נרדפת נקמה עם קנאה בההוראה של העברת רוח הקנאה על הבעל — „כי קנאה חמת גבר, ולא יחמול ביום נקם״ (משלי ו׳, ל״ד). ולכן מצינו בכמה מקומות מלת קנאה במקום נקמה, כמו שפי׳ רש״י אצל פנחס „בקנאו את קנאתי״, היינו בנקמו את נקמתי. ואך מובן כזה לבדו ישנו להמבטא כנהוג „אל קנא ונוקם״ ולהדומים לו.

רק אשה אחת וכמה פלגשים: אולם לפעמים לקח לו האיש שתי נשים ויותר, ואז תקצע לכל אשה ואשה חדר מיוחד לה ולאמהותיה המשרתות אותה והשומרות על ראשה. למלכים ולרוזני ארץ ונסיכיה היו נשים רבות בשמות שגל (תהלים מ"ה, י'; דניאל, ה', ב'; נחמיה ב', ו'), גבירה (ירמיה כ"ט, ב'; מ"ב, י', י"ג — ובירמיה נצבת הגבירה לעומת המלך —), „נשים שרות" (מ"א י"א, ג') או מלכות („ששים המה מלכות ושמונים פלגשים ועלמות אין מספר" — ש"ה ו' — היינו, שרות במדרגה ראשונה, ופלגשים — או להנה בארמית, בדניאל ה', ב' — במדרגה שניה, ועלמות, הן האמהות במדרגה שלישית). ע"כ צותה התורה על מלך ישראל שלא ירבה לו נשים (דברים מ"ז). על המצוה הזאת עבר המלך שלמה, שהיו לו ששים מלכות, ושמנים פלגשים, ועלמות אין מספר כנ"ל; ולפי מ"א, י"א, היו לו שבע מאות נשים שרות ושלש מאות פלגשים. וע"ז רמז לד"ק לעת זקנתו, כאשר הטו נשיו את לבבו, בקראו מכאב לבו לאמר: „אדם אחד מאלף מצאתי, ואשה בכל אלה לא מצאתי" (קהלת ז'). בכל זאת נשא רחבעם בנו שמונה־עשרה נשים וששים פלגשים, אשר ילדו לו עשרים ושמונה בנים וששים בנות (דה"א י"א). וגם לפני מלך מלך בישראל, בימי שפוט השופטים, היה לגדעון נשים רבות, אשר ילדו לו שבעה בנים יוצאי ירכו, ולאבצן מבית לחם היו שלשים בנים ושלשים בנות.

שומרי גבירות ושרות כאלה היו סריסים: ולבל תתמוגגנה הנשים את יפי שומריהן בלבבן, הסכן הסכינו בעליהן מני אז לשום בין הסריסים גם כושים (ירמיה ל"ח, ז'). על שער כל ארמון שקד עץ־יבש (ישעיה נ"ו, ג') כזה, „שומר הנשים", או „שומר הפלגשים", אשר היה פקיד על סריסים רבים הסרים למשמעתו (אסתר ב', ה', י"ד, ד', ד') ונקרא רב הסריסים או שר הסריסים (דניאל א'). הסריסים האלה, אשר אבדה מהם כל תאוה למשגל, היו מתחרים בשם הקנאה והמתגבר והיו שומרים לבל יקרב איש זר לנשיו השמורות*) תחת ידו; לכן היו שומרי נשים כאלה כלהט החרב המתהפכת המשמשים כדי להסיר מעל ראש אדוניהם כל רוח קנאה. מפני השיבות השומרים האלה בעיני אדוניהם, מנו אותם על פקודות גבוהות בהיכלי המלכים,

*) ומכ"ש שהסריסים שמרו שלא יקרב איש אל אשתם הם. ומזה הרת אף פוטיפר, סריס פרעה, בשמעו דבת אשתו רעה על יוסף נאמן ביתו. אך לר"ק לא היה פוטיפר מסורס, ורק מפני השיבות הסריסים, נקראו לפעמים גם שרים אחרים בשם סריסים, כמו שנראה להלן.

(בראשית ז׳, מ״ב ז׳, י״ט). הוא מורה גם על חור העשן, הנעשה ברמות החלון (הושע י״ג, ג׳) בשבטים מקֻלעים שתי וערב, כאשר יעשו אכרי פולין בבתי־הכפר שלהם עד היום הזה. לפעמים נקרא החור גם חרך, המורה בארמית על חלל פתוח, חור וסדק. ע״י מלה זו מתורגם ע״פ רוב השם חלון במקרא, ו„החרכים״ נרדפים עם „החלונות״ שמהם מציץ ומשגיח הדוד שולמית (ש״ה ב׳, ט׳). החלון נקרא גם אשנב, משרש שנב (ע״י חלוף נ״ל הוא מורה גם על שליבת שתי וערב, כעין שלבים משולבים איש אל אחיו). היא מורה בערבית על רוח צח וקר, לכן נקרא החלל שדרך שם הודר רוח קרה בשם אשנב, הנרדף עם חלון, אשר מבעדו נשקפו אם סיסרא והאשה הנכריה הנ״ל. אולם האב לכלם הוא השם שבכה, המורה על מכבר רשת (איוב י״ח, ה׳) וגם על ארג של שתי וערב (מ״א ז׳), כמו על שלבי החלון (מ״ב א׳, ב׳), כי שרשו סבך (פערצווייגען) כולל כל ההוראות האלה יחד.

כנראה היה חדר הנשים עפ״י רוב בעלית הבית, אשר עלו אליה במעלות מחוץ דרך אולמי החצר, שהוסבו בקלעים או הוסבו בתאים: ע״כ מצינו, שרחב הזונה הורידה מרגלי יהושע בחבל בעד החלון (יהושע ב׳, ט״ו); ואת המלכה איזבל הפילו מחלון חדרה על רצפת החצר עד אשר התפוררו איבריה ויז מדמה על הקיר (מ״ב ט׳).

כמו אהל הנשים אצל יושבי אהל ואנשי מקנה, כן היה חדר־הנשים אצל אורחי העיר בירכתי הבית מאחריו; וכמו שהיה לנשי אבירי העם אהל מיוחד בירך האהלים, כן היה לנשי המלך שלמה בית נפרד בירכתים (מ״א ט׳, כ״ד) הנקרא „בית הנשים״ במגלת־אסתר. ומדור העבריות היה מעבר לכותל גבוה וחומה בצורה (ש״ה ב׳, ט׳, ספר השמונאים שני ג׳, כ׳), הסגורה ומסוגרת בבריח ודלתים (ע״ז מרמזת המליצה „אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, ואם דלת היא נציר עליה לוח ארז״). הן היו פרושות ומרוחקות מהמון התבל, ודבר לא היה להן עם אדם, מלבד רעיותיהן וילדי בית אביהן. כל כבוד נערה צנועה היה לשבת ביתה פנימה, ע״כ נקראת בעברית עלמה (מל׳ נעלם ונסתר), או בתולה (מלשון נבדל ונפרד, כי הוראת השרש בתל בארמית דומה לאותה של בדל בעברית, כנ״ל ע״ד הדבר שרשים, שנשתנתה בהם התי״ו של ארמית והיתה לדל״ת בעברית; ד״מ, תדים־דדים־שדים).

לנכר תושב מאורחי הארץ היו בחדר הנשים שלו עפ״י רוב

פרק שני.

העבריה בקרב תושבי עיר ואורחי ארץ.

א. חדר הנשים פנימה.

לעמי ארצות הקדם היה, ויש עוד גם היום, בית מיוחד לנשים, והוא סגור ומסוגר בפני מדרך כף רגל איש זר. הבית הזה נקרא בלשון ערבית הרם (Harem) מלשון חרם והקדש (יחזקאל מ״ד, כ״ט), כי בית־מקדש הנשים הוא, וכל מחללו אחת דתו להמית. ובלשון העברים במקראי הקודש נקרא בית מושב הנשים חדר (שופטים ט״ו, א׳; ש״ב י״ג, י׳; שה״ש א׳, ד׳; שם ג׳, ד׳; יואל ב׳, ט״ז), ובהיכלי המלכים נקרא הבית המיוחד לנשים (Seraï) בשם ארמון (מ״א ט״ז, י״ח; עמוס, ד׳, ג׳) והוא אותו השם הרם הנ״ל (כחלק א״ח), מפני שארמון הנשים היה סגור כמבצר; ע״כ מציין השם ארמון בלשון כל מבצר, משגב ומקדש־מלך.

במקום שמשות הזכוכית הנהוגות אצלנו קרעו אנשי־הקדם בבתיהם, וביחוד בבית הנשים הפונה אל החצר המלא נטעים, מצל ובארות מים־חיים, — חורים, חורים, אשר (למען לא יכם שרב השמש ולא יעקצום זבוב וצרעה), נסתמו ביריעות מעשה שבכה ורשת, או בכפיסי עץ המונחים שתי וערב (כעין Jalouisseen שלנו). הם נעשו מעצי ארזים מאדמים, והיו שפלים סמוך לארץ למען ישאפו יושבי החדר על נקלה רוח צחצחות מן החוץ. חור שמש כזה, וביחוד בחדרי הנשים, נקרא בעברית חלון, אשר בעדו נשקפה אם סיסרא ותיבב (שופטים ה׳, כ״ח) והביטה אשה זרה ונכריה (משלי ז׳, ו׳). מיכל בת שאול ראתה בעד החלון את אישה המלך מפזז ומכרכר (ש״ב ו׳, ט״ז), והדוד שולמית אורב מאחרי כותל רעיתו כדי להשגיח מן החלונות אל הבית פנימה (שה״ש ב׳, ט׳). שרש השם חלון הוא חלל, ע״ש הנקבים והחורים החלולים כחליל שבמכבר השבכה. ויש שנקרא החור ארבה, המורה על סביכת שתי וערב ועגידת שבכה מעשה רשת, אם כפיסי העץ מונחים שתי וערב בפתח החלון (קהלת י״ב, ג׳), על ארג המסכה אשר מעברו השני יושבות היונים (ישעיה ס׳, ח׳) או על הנפת הכברה בעבי גבי העננים (ע״ד „גשם נדבות תניף״, תהלים ס״ח) כדי להזיל נטפי מטרות גשם כאשר ינוע בנפה וכברה

ב. מלאכת הנשים באהל.

העבריות, נשי הרועים, ואמותיהן, ואחיותיהן ושפחותיהן עסקו בעבודה בבית ובשדה, ושמרו את הצאן, בעוד שבידיהן טוו משער עזים וגמלים יריעות עבות ושמיכות למכסה האהל, קלעו מחלצות של קנה וכוף למכסה עתיק על הרצפה, וארגו יריעות מצמר רחלים למשטח על המשכב. כן עשו הנשים קלעי יריעות המסך המבדילים בין אהל לאהל ואת מסך פתח האהל, ולמדו את ידן לתפור לעשית הבגדים הפשוטים להן ולגברים אנשי משפחתן. ובערב, לעת האסף המקנה, נהגו הנשים את הצאן אל שקתות־המים כדי להשקות אותן ברהטים, ואז, כמו בצאתן בין משאבים לדלות מים־חיים מן הבאר, התעלסו העבריות בחברת שעשועים, כאשר תעשינה נשי הבדואינים עד היום הזה, ושחקו במחולות מחנים. אם התעו האלהים במקרה במקום הזה, אצל הבאר, איזה הלך עובר אורח, אשר בשבתו להנפש שמה ולשבור צמאו חזו עיניו ביפי בנות הרועים אשר כמו נגיד קרבו אותו (ש״א ט׳, י״א), אז צץ לפעמים ציץ האהבה בלבו ופרח החשק בכליותיו, ובהקראו לבית הרועה לאכל לחם, לקח אחת מבנותיו לו לאשה (כמו שמצינו אצל יעקב ומשה).

ויש שיצמא איזה רועה למים, או נפש צאנו שוקקה אל מי מנוחות, ובא הרועה ההוא עם עדרו אל הבאר או אל המעין אשר נאספו שמה הנערות לשאוב מים, ואמור יאמר הרועה אל הנערה: הטי נא כדך והגמיאיני מעט מים כי צמאתי, והנערה אשר תמהר להשקות את העיף מים חיים, תמצא חן ושכל טוב בעיניו. נפשה תחשוק בו גם היא, והיו למעדנות חשק, כנף אהבים נעלסה, ויבואו במסורת ברית עולם.

בהולד בן או בת לאבי המשפחה היושבת באהל ומגדלת מקנה, נשמע קול ששון ושמחה, קול ברכה ותודה במחנה אהל הנשים העבריות. שכנות היולדת נשאו קול יהדיו באשרן אם על בנים שמחה (רות ד׳), ועשו משתה ויום טוב, כאשר עשה אברהם ביום הגמל יצחק בנו; כי האושר היותר גדול אצל נשי הקדם היה רבוי הבנים ופרי הבטן. הן השקו בהרבה צאצאים וצפיעות בבית, גם אם לא מרחמן יצאו, ע״כ נתנו הגבירות העקרות את שפחותיהן לבעליהן לנשים, למען תלדנה בנים ובנות הרבה בבית (בראשית ט״ז, ג׳, ל׳ י״ד, י״ט). מלבד זאת השתעשעו ילדי כל בית אב ביניהם בימי משתה ושמחה שהגגו חליפות, כאשר עשו בני איוב ואחיותיהם.

חלק רביעי.

חית הנשים העבריות בארץ יהודה.

פרק ראשון.

העבריה בקרב יושבי אהל ומקנה.

א. אהל הנשים.

בהיות העברים הרמונים רועי צאן ונוסעים בעדר (שקורין נומאדים או בידואינים), הוקצע להנשים עם בנותיהן ושפחותיהן באוהל הרועים פנימה מדור בפני עצמן, מבעד למסך מבדיל בינן ובין אוהל האנשים והעבדים היושבים כלפי חוץ. חלק האוהל אשר אזי הנשים למושב להן נקרא פעם קבה (במדבר כ״ה, ח׳, ונשאר השם אצל הערביאים ואצלנו במלת Alkowe), ופעם לאט (לד״ק שופטים ד׳ כ״א מלשון מסכת הלוטה). פרכת היריעה אשר נפרשה ממסד עד הטפחות למסך דבר מבדיל נקראת „שמיכה״ (אשר כסתה בה יעל את סיסרא בשופטים שם). לאבי יושבי האוהל והמקנה ואבירי־הרועים היה, כמו שמצינו אצל אברהם ויצחק, אוהל רחב־ידים וגדול מיתר האהלים אשר נטיו סביבותיהם, והמה יהיו לנשיהם ולבנותיהם אוהל מיוחד סמוך לאהלם (בראשית י״ח, ט׳; כ״ד, ס״ז); ויש שהקציעו גם אוהל מיוחד לאמהותיהם בלבד (שם ל״א, ל״ג). כל גבר זר לא בא אל חדר מקדש הנשים, מלבד שארי־בשרן הקרובים אליהן ממשפחתן. ע״כ היה אהל נשים כזה מקום מקלט לנסים מחרב ולפליטי מלחמה (שופטים ד׳, י״ז), כי לא ערב לב גבר להדור באהל הנשים.

בשכון בנות ישראל בדד באהליהן, או בשבתן בקרב קרוביהן ואנשי משפחתן, היו פניהן תמיד מגולים ולא מכוסים בצעיף. אולם בקרוב אליהן איש זר והוא נכבד באחיו, או בהור הנועד בתור החתן להבתולה, אז כסה הצעיף מהרה את כל פני העלמה, לבד משתי עיניה הנשקפות מבעד לצמתה. את נשי הזונים, המורשות רשת ללכות הגברים בראש כל דרך, הכריח המנהג לכסות עצמן בצעיף גדול המליט גם את עיניהן, ולהתעטף מכף רגל ועד ראש, למען יכירו אותן כל תאיהן (בראשית ל״ח, י״ד, ט״ו).

והנכריות בארץ יהודה לעודד השק מעגביהן „בשיר עגבים, יפה קול ומטיב נגן" (יחזקאל ל"ג, ל"ב). לד"ק מבארים נגזר השם כלי הזמר ע ו ג ב ממלת ע ג ב י ם. מליצת המקרא הכנה אשת חן המלבבת בעיניה והמלהבת ביקוד אהבה בשם מכשפה וחוברת חבר, כמו שכתוב (נחום ג'): „מרוב זנוני זונה, טובת חן, בעלת כשפים, המוכרת גוים בזנוניה, ומשפחות בכשפיה" (הקמחי פירש שם: יופי, אשר בו הזונה מקשטות עצמן כדי למשוך בני־אדם); כמו שבצרפתית מורה המלה Enchanteresse על מכשפה וגם על יפת־תאר*). הדגמא לזה אנו מוצאים גם במליצת שאר הלשונות, ובמקצתן מורה מלה אחת על קסם וזמר. יסוד המלה incantatío ברומית כמו enchanter בצרפתית, המורה על כשוף, הוא chanter, מלה המורה על זמרה ונגון. וכן משמשת באיטלקית המלה incantre לשני המושגים ביחד. החכם שד"ל העיר בפירושו לישעיה, כי אצל הערביאים נכללו ונית, כשוף וזמרה ברעיון אחד, והשם „מעונן" בא מלשון „קול ענות", היינו זמרה, והכפלת הנונין באה במקום הדגש. וזהו גם מליצת הנביא במהתלו על צור בעלת „שירת הזונה": קחי כנור, סבי עיר, זונה נשכחה, היטיבי נגן, הרבי שיר, למען תזכרי" (ישעיה כ"ג).

על כן הרבו בעלי המוסר: שלמה, בן־סירא, פילון, והנביאים: ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל יהושע, להזהיר את בחורי בני־ישראל מהלכד בשחיתות זהו שהן בשוחה עמוקה, כי נכריה היא כבאר צרה, מצודים וחרמים: הם צוו להשמר מעזו מצח אישה זונה ומנשיקות שפתיה, אשר נופת תטופנה ואחריתן מרה כלענה, וכו'.

---

*) ויתכן שעש"ז נקראה ערות האשה בכנוי „נחשת" (יחזקאל ט"ז, ל"ו) בהוראת נחש וקסם.

מלחמה חרישות, או היו עלמות זרות ונכריות מהעמים הקרובים לא"י, כמו צידוניות, מואביות, מצריות; וכפעם בפעם נשאו אותן גם מלכי ישראל ובני מרום עם הארץ להם לנשים. לכן מתוארת הזונה במקרא בשם „אשה זרה ונכריה" (משלי ב', ט"ז), הנרדף עם „זונה" (שם כ"ג, כ"ז.) — עלמות־השק כאלה ישבו בפתח־עינים על הדרך (בראשית ל"ח, י"ד) ותשפכנה את תזנותיהן על כל עובר (יחזקאל ט"ז, ט"ו). ויש שארבו אצל כל פנה, פעם בחוץ, פעם ברחובות (משלי ז', י"ב; בן סירא ט', ז'). אחרי אשר רחצו בשרן וכחלו עיניהן ושתו שית עדין עליהן, שלחו מלאך (Kuppler) לנערים ובחורים ממרחק (יחזקאל כ"ג, מ') שבאו לפעמים גם איש ואביו יחדיו (עמוס ב', ז'), בנשף בערב יום (משלי ז', ט'. איוב כ"ד, ט"ו). כשמוע העלמה הזונה ונצורת הלב את קול צעדי מעגבה, מהרה לקראתו בתאוה הומיה, במצח נחושה ובעינים מקשרות (בן סירא כ"ו, י') והחזיקה בו בשתי זרועותיה בהדביקה אותו להוה התניפה ושדי התרומה כהמות ים לגליו. היא נשקה לו מנשיקות פיה הבוער כאש צרבת (בן סירא ט', ט') והסתה אותו לרות דודים ולהתעלס באהבים בערש רבוד בחטובות אטון מצרים ומקוטר במור אהלים וקנמון (משלי ז'). ויש שלא הלכה לקראת מאהבה רק ישבה שואפת אהבים, רכה ומעונגה, על ערש דמשק המהוטב ארגמן, ועל מטה כבודה המשובצת באבני־חן מופז, ולפניה עמד שלחן ערוך שעליו בתי־נפש מלאים שמן וקטרת המשמחים לב (יחזקאל כ"ג) ומעלים ריח־ניחוח באף השמחים אלי גיל אהבים כל הלילה עד אור הבוקר.

הנדה*) או האתנן אשר נתנו העוגבים להזונה היה פעם גדי עזים (בראשית ל"ח, ואולי רק לקדשה כהנת של אלילים נתנו קרבן כזה) ופעם גפן ותאנה (הושע ב'). ויש שנתנו לה גם כסף ותבואה (שם ג'), צמידי זהב ועטרת־תפארת (יחזקאל כ"ג), צמר ופשתים, שמן־תמרק ישקוי תמרוקים או את כל לחמה ומימה (הושע ב'). לפעמים הגישו להזונה גם נפש־אדם (יואל ד', ג').

כמו שבארץ יון הטיבו „הרעיות" לנגן עלי נבל וכנור, והיתה ביניהן כת מיוחדת המכונה בשם „רעיות מנגנות", כן ידעו גם הזרות

---

*) הנכסים שהאשה מכנסת לבעלה בשעת הנשואין נקראו נדן או נדוניית א; ואומרים שהשם נגזר מן „לכל זונות יתנו נדה ואת נתת נדניך" (יחזקאל י"ו), שהוא השכר שנותנים לזונה; לכן תרגומם אגרא. המלים אתנן זונה מתורגמות „אגר זניתא" (דברים כ"ג). ואמר ר' אליה קשה לי הדבר הזה, כי הנדוניא נתנת להפך ע"י האשה לבעל (צמח דוד).

נשים מפורסמות *) ביפין ובהשכלתן; ד"מ: Phrine, Lais. האחת היתה אשת שם, היא Aspasia שעלתה אח"כ לגדולה והשרבית היתה לאשר ל-Pericles. היא נעשתה גם אהובת נפש הפילוסוף סוקראטיס, כי בימים ההם הרחיבו הפילוסופים שיטת מחקריהם גם על תכונת האהבה, וכל בעל שיטה ושיטה בחר לו כרעיה אחת, אשר בשמה נקראו כל רעותיה ההולכות בעקבותיה. הן היו ארבע במספרן: רעיות־ליזבס הנמצאות תחת יד המטרוניתא המליצה Sapho, ושיטתה — אהבת החן והיופי אצל נשים; רעיות הפטרון סוקראטיס, ושיטתו — אהבת רוח דעת ויפי השכל אצל הנשים: רעיות הפטרון דיוגינס, ושיטתו — חשק להנשים בבחינה הטבעית והבהמית: רעיות הפטרון אפיקורס, ושיטתו — התענגות על הנשים במשגל תאוה.

שם העלמות המופקרות האלה במקרא הוא זונה, המתורגמת יונית אצל השבעים ע"י המלה Hetäre. הם מתרגמים כן גם את הכתוב „בן אשה אחרת אתה" (שופטים י"א, ב'). גיורת כנענית אחת, שבתור גמול הטוב למרגלי בני ישראל ספחה יהושע בקהל, היתה מפורסמת בשם „רחב הזונה" (יהושע ב') **). ומצינו במקרא פעמים רבות נשים זונות הנזכרות יחד עם אשת זנונים וילדי זנונים כדבר הרגיל (ד"מ ביהודה, ביפתח הגלעדי, בשמשון נזיר האלהים, במשפט המלך שלמה בין שתי הזונות, בחזיונות הנביא הושע, במליצות יחזקאל, ביחוד פ' כ"ג וכו'). אם אמנם החמירה התורה מאוד באיסור ניאוף אצל אשת האיש וענשה בסקילה את הנואף והנואפת, הקלה בכ"ז בפנויה (חוץ מבת כהן, שאפילו פנויה היא בשריפה), זונה יחללה, ואחז"ל אצל יפת תואר הנלקחת בשביה: לא דברה תורה אלא כנגד יצר־הרע, שאם אין התורה מתירה ישאנה באיסור. ובכל זאת עקב המצוה „אל תחלל את בתך להזנותה" (ויקרא י"ט) לא הפקירו בנות ישראל א"ע לזנות, כי כהיבן היו נשים שאננות, בנות בוטחות (ישעיה ל"ב) המכוסות בצעיף הצניעות, ובת ישראל כי תחל לזנות פשטה מעליה מעטה הכבוד ותהי לבוז וקיקלון. הזונות הנזכרות במקרא היו לרוב מארץ אחרת, שהובאו בתור שבויות

*) התלמוד בסנהדרין ס"ב קורא לזונה מפורסמת בזנות בשם שולנאי.

**) „יש מפרשים „מזמנת מזון לאורחים"; אולם רוב המפרשים פרשו — לשון זנות. הזונה בלשון לאטינית נקראת זאב (Lupa), כי כמו שהזאב ישרוף טרף בלי שובע, כך הזונה לא תרוה ממעשה זנות. בגלל הדבר הזה נקראת לדעת קצת זונה מענין מזון, Come una hotesa che sempre sta con la tavola apparecchiàta per cìbar altrui („צמח דוד").

צידון ואשקלון. צלמה היה כעין אנדרוגינוס בתבנית זכר ונקבה כאחד (Hermophrodíta), ובעת עבודתה לבשו הגברים שמלת נשים, והנשים — כלי גברים. מן הכנענים עברה העבודה הזאת לקרתא־הדתא (Karthago), במקום Sicca-Veneria, ששם עמד היכל כזה הנקרא בלשון צורית „סכות־בנות" (עמוס ה׳ כ״ו), היינו אהלי הנערות בנות פעור (כמו אצל התאים ובתי־הקדשים). אח״כ היתה העבודה הזאת לנחלת האי כפתר היא קפריסין, ששם בנו התושבים להאליל ההיא עשרים היכלות. במצרים נקדשו עלמות כאלה לאלילת הנקבה בשם Isis הנודעת במסתריה. ובארץ יון היו קדשות כאלה (Hierodulen) להאלילה אפרודיטה או פנדימוס.

זונה כזו נקראת בדרך כלל קדשה, ככתוב „ועם הקדשות יזבחו" (הושע ד׳), והיא נגרשה מן הקהל במצות תורת משה: „לא תהיה קדשה מבנות ישראל", כי זמה היא וגם עון פלילי בפני האל ממעל. נער־כהן העובד לפעור כזה נקרא קדש (דברים כ״ג, י״ח*), ובכתוב נאמר: „לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה׳ אלהיך לכל נדר, כי תועבת ה׳ אלהיך גם שניהם" (דברים כ״ג ורומז הכתוב לאתנן הקדש והקדשה, שהיה קודש לאוצר אלילת פו״ר כנ״ל). כאן מכונה הקדשה זונה והקדש כלב **). כוונת שם זונה לזונים הנ״ל והשם כלב מרמז על תמוז הנ״ל, שנקרא במצרים Anubis. מקור שמו נלקח לד״ק משפת כנען. הוא נקרא כן מפני שהוא נובח בתור כוכב הכלב; ובתבנית כלב נעשתה גם צורתו בכתובת ההרטומים.

להכת השניה היו שייכות עלמות ונשים נכריות, שביות חרב או שפחות נחרפות או משוחררות (האזרחיות הוקדשנה לזנות רק באבדן כבודן ויקרן), אשר הפקירו א״ע לזנות שלא לשם איזו ע״ז, רק מחמת תאות המשגל או הנדה***). הן הרבו בטכשיטי כבוד ותפארת, וביתן היה בית־ועד לאצילי העם, כי גם ברברי דעת השכילו עלמות כאלה ונקראו אצל היונים בשם רעיות, ר״ל Hetären****). בניהן היו גם

---

*) וברומי היה שם הקדשים Effeminati בשביל שעשו מעשה נשים; וע״ז בא הצווי בתורה „ואת זכר לא תשכב משכבי אשה".

**) שמשם נגזר לדעת Voltaire הכנוי Caelibat לאיש הנשאר פנוי כל ימיו, כי עפ״י רוב התמכרו אנשים כאלה לתועבת משכב הזכר.

***) זכרים הללים כאלה נקראים „פלגשים" (יחזקאל כ״ג, כ׳), ובמדרגה יותר שפלה — „צלמי זכר" (שם ט״ז, י״ז).

****) כעין אותן המכונות Grisettes בעיר בבל החדשה, היא פאריז.

ואחריהם, עוד בראשית ימי הכנסיה הנוצרית, מיכה השליח שאול לאמר: הנשים צריכות להעלות עדי הצניעות על בשרן לפי חקי המוסר והבשת, ולא להתקשט בתלתלי מחלפות שער, בזהב מופז ובאבנים טובות ומרגליות (טימוטיוס ב׳, ט׳). והשליח שמעון מזהיר: אל תרבו בעדי עדיים, בשער מסולסל לתלתלים, בתכשיטי זהב ובבגדים יקרים, כי אם התנהגו בהצנע לכת, בלב תמים (פטרוס ג׳, ג׳).

ד. סופר חושב ומונה.

גם המתאר בשבט סופר את עדיי בנות האומה וצבי גאון תפארתה ביפית התכשיטים, לא יוכל לעבור במלין ולהמנע משום עין ולב גם על מצב עלמות העגבים בעם, במקום ובזמן ההוא. אולם כדי להתבונן היטב לעמדת האשה הזונה והחללה בישראל, עלינו להעביר בראשונה עין צופיה על נימוסי עמים אחרים אשר היו בזמן ההוא.

אצל כל העמים היו אז שתי כתות של עלמות־עגבים, אשר שפכו תזנותיהן על כל עובר: האחת, הן הנשים המשרתות בכהונתן לאחת האלילות אשר עבודתן בזנות, לאות פריה ורביה בטבע התולדה כלה. ממין זה הן הנשים המבכות את התמוז, הוא אדוני (Adonis) המעגב על נוגה, היא וינוס*) המושלת בהן העגבים (יחזקאל ח׳, י״ד). זו היתה גם תעודת בנות מואב בעבודות בעל־פעור, והקדישות בבבל העובדות להאלילה שמלהתה היא Militta**) ואשר בארץ ארם וסוריה שמה Anaïtis. ומשם נפוצה העבודה הזאת בין הכנענים, הם הפיניקים, שאצלם נקראת האלילה ההיא בשם עשתרות, היא Astarte אלהי

---

*) בארץ הכשדים נקדשו הקדשות להאלילה נוגה ויהדו אותן להאליל אדוני, או פריאפ (Priap).

**) הקדשה, אשר אתננה היה קודש להאלילה ההיא, היתה חגורה באזור של חבלים מטולאים בקשרים לאות, כי האפטרופס המגין נגד הערוות חלש ורפה כח הוא ולא יתיצב בפני סער החשק. הגור כזה נקרא בשם „ווענוסגירטעל״; וזהו שכתוב בספר אגרת ירמיהו, בדברו ע״ד אלילי הכשדים, לאמר: „גם הנשים יושבות בפתח עינים חגורות חבל ומקטרות לפניהם. וכי יעבור איש ינפשו השקה באהת מהנה ויתן בה את שכבתו, היא מתפארת על רעותה, באמרה: ראי, את לא יקרת בעיני האיש ההוא כדי לפתוח הגורתך״. וכאשר צר היכל האליל מהכיל את כל הקדישות האלה, הקדישו הכבלים לתכלית זאת חומה בקרבת ההיכל, שבה היו סכות, תאים, אשלים ושדרות עצים רעננים, אשר בצל דליותיהם בעלו עובדי הבעל את הקדשות. החומה ההיא נקראה „מחנה הקדשות״. וזהו פי׳ הכתוב (ישעיה נ״ז): „המתקדשים והמטהרים אל הגנות אחר אחת בתוך״, היינו, כמו ב ה א (צעללע), והם „בתי־הקדשים״ (מ״ב כ״ג, ז׳).

למוהרש״ק, והיינו דוגמת „הוציאוה ותשרף״ מבטא הנאמר אצל תמר. הטור על התורה פירש אותו בשם ר׳ יהודה החסיד, שלא דנה לשרפה אלא לשרוף רושם *) בפניה לסימן שהיא זונה. ועוד היום עושים כן בארץ ישמעאל **). כן מצינו משפט עונש אחר לנואפות (יחזקאל כ״ג, כ״ה) „אפך ואזניך יסירו״. וכוונת הנביא כאן לבנות ציון מבוארת בכתוב אחר למעלה בהאנה הנביא מכאב לבו לאמר: איכה היתה לזונה קריה נאמנה וגו׳: (ומה שאמר שם: כספך היה לסיגים וגו׳, עיינו ע״ד יחזקאל כ״ב, י״ח וכו׳). גם בסיום הפרשה שלפנינו הסב הנביא פתאם דבורו כלפי כנסת־האומה בכללה ואומר: מתיך בחרב יפולו וגו׳ כמבואר לעיל.

וכמוהו כיון גם ירמיהו לכנסת ישראל בכלל באמרו: „מה תיטיבי דרכך לבקש אהבה וגו׳ כי תלבשי שני, כי תעדי עדי זהב, כי תקרעי בפוך עיניך, לשוא תתיפי, מאסו בך עוגבים, נפשך יבקשו״:

וביותר האריך הנביא יחזקאל מענית מליצתו, בדמותו כנסת ישראל לאשה המנאפת תחת בעלה ותקח לב זרים. הוא מפרט ומפרש כל עדיי הנשים ותכשיטיהן, ומספר באר היטב (פ׳ ט״ז) כי סכה בשמן, לבשה רקמה, נעלה תחש, חבשה שש, כסתה משי, ותעד עדיה צמידים על ידיה, ורביד על גרונה, ונזם על אפה, ועגילים על אזניה, ועטרת תפארת בראשה ותיף במאד מאד, ויצא לה שם בגוים ביפיה, ותחל לשפך את תזנותיה על כל עובר. גם הנביא הזה מסיים במשפטי נואפות, כי יפשיטו בגדיה ממנה ויקחו כלי־תפארתה (כמו אחרי שזנתה האומה במעשה העגל נאמר לה: הסירי את עדיך מעליך) ויעשו בה שפטים לעיני נשים רבות; אפה ואזנה יסירו כנ״ל, וכו׳.

וכן פילון היהודי, הוא ידידיה האלכסנדרוני, התמרמר במקומות רבים מספרי המוסר שלו על המדת המותרות בישראל המתגלה בעדיי צמידים, רבידים וענקים. הוא מספר במרי שיחו לפי תמו, איך זונות ונואפות העלו על הגרון, ההזה והזרוע עדיים יקרים מפז ומפנינים, וקרעו בפוך עיניהן כדי למשוך אחריהן לב הגברים, אשר גם הם עשו מעשה נשים בבהל וישרק כזה, כדרך הכשדים, המדיים, הפרסים, ויתר עמי ארצות־הקדם שבכללם גם היונים והרומאים.

---

*) ודומה לזה פי׳ ר׳ אליה בחור „ואם לא תפדה וערפתו״ — אינו רוצה לומר שתמית אותו, אלא שתעשה בו סימן כדי להכיר אותו.

**) גם בחוקי פרידריך בארבארוסא מצינו משפט זה לנשים נואפות.

ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל והושע דברו על בנות ירושלים, ואחריהם פילון היהודי — על בנות אלכסנדריה של מצרים. ישעיהו מוכיח בדברים כמתלהמים על גאון בנות ציון, והוא הושב, סופר ומונה כל מיני עדיים במלבושי גאון ... יבה, הולך ונוטה אל ציורי הנשים הזונות, והותם דבריו בעונש המרעיש כליות ולב, לאמר: „מתיך בחרב יפולו וגבורתך במלחמה, ואנו ואבלו פתחיה ונקתה לארץ תשב". — החכם שד"ל כתב בפי' לישעיה ג', לאמר: „וכאן טעו המפרשים כלם שפירשו המקרא הזה כאילו היה מדבר בנשים זונות, הפורשות רשת לרגלי האנשים כדי למשוך לבם אליהן, ובאמת איננו מדבר אלא בנשים גאות, (יען כי גבהו) והגאוה והזנות הם ענינים רחוקים זה מזה מאד. גם אין דבר בכל החזון הזה על אדות הזנות" עכ"ל. ועי"ז נכנס בהמשך הפרשה לדחוקים רבים. אולם באמת מתחיל הנביא להוכיח על המדה גאון עדי העדיים בכלל, ובהמשך תוכחתו יחם לבבו בקרבו ויוסיף לדבר על נשים גאיוניות כאלה בהראותו כי מגמת הפצן להתקשט לתכלית חשק ואהבה ולרמוז בעיניהן וברגליהן אל מעגבים. הוא מזכיר עונש מגונה „פתהן יערה" שיתכן לאמר רק על נשים משחיתות את הרכן: ואחר שהאריך למנות בפרטרוט כל מיני התכשיטין, מסיים „כי תחת יופי", שעי"ז אמר רבא (שבת ס"ב, ב'): היינו דאמרי אינשי הלופי שופרא כבא*). הרד"ק גורס „בהאה", מלשון „ביה"**), היינו שיעשה רושם כויה על פניה כמשפט נשים נואפות, ולא כהמבארים שאמרו שזהו סימן של שפחה כמו שנאמר בהתוספתא (מכות פ"ג): „הרושם על עבדו שלא יברח פטור". גם לא צדקו המפרשים שהזכיר שד"ל, המביאים ראיות מספורי מלחמות של קצת הקדמונים, כי בלכדם עיר היו עושים כויות בבשר יושביה בברזל מלובן. הפירוש הנכון הוא כמו שהעיר הרב הג' מוהר"מ שטראשון בסוף הספר „קריה נאמנה"

---

*) ואולי כוונת המלה כ ב א פה למין בגד של צמר גפן הגדל על מין קוץ, חוח או שית, שכלם מתורגמים בסורית ע"י המלה כ ו ב א; ובכלל נקרא האילן שהמוך גדל עליו בלשון סורית כ ו ב א. הכתוב רומז איפא למין הלוק מיוחד שהלבישו את הזונה למען יכירוה כל רואיה; וזה לרד"ק „שית זונה" (משלי ז', י'). וכן לפי חוקי חכמי רומא הוכרחו הזונות ללבוש מעיל (טאגא) הפתוח מלפניו ומגלה שוקיהן (ואולי זה פי' „גלי שוק עברי נהרות" הנ"ל) ונקראו בעבור זה Togatae.

**) וכן פירשו חכמי האומות וויטרינגא ואחריו מיכאעלים. זה האחרון מצא בקצת נוסחאות המקרא של כ"י האללי את הנגינה טפחא על המלה כ י ואינה במקף, וא"כ היא עומדת בפ"ע.

הנביאים והמוכיחים האלה שקמו לפנים בישראל שפכו כאש חמת רוחם וכמים בוז לעגם ומרי שיח תוכחתם על בקשת המותרות בעדי עדיים.

———

צאנך, שית לבך לעדרים, כי לא לעולם חוסן ואם נזר לדור ודור; גלה הציר ונראה דשא, ונאספו עשבות הרים, כבשים ללבושך ומחיר שדה עתודים, ודי חלב עזים ללחמך, ללחם ביתך וחיים לנערותיך". כאומר: הלא טובים היו הימים הראשונים במרעה בקר ובעבודת שדה וכרם מהימים האלה שאתם מבלים ברדיפת המותרות ובתאות זהב ובגדי המודות. — 2) בקר נשתנה אח"כ והיה לבער (בהילוף ק׳ ע׳, כמו ארעא — ארקא, וכן עסר בארמית ובסורית כמו קטר בעברית), ואח"כ — לבצר (כי האותיות ק׳ צ׳ מתחלפות בכל הלשונות המזרחיות והמערביות, כמו שהיתה ארקא בסורית לארץ בעברית. וההילוף המשלש של ג׳ האותיות קע"צ נראה במלית רבץ, רבע ומרבק — ש"א ועמוס — שהוא כמו מרבץ — צפניה ויחזקאל—) המורה ג"כ על עשירות (איוב כ"ב, כ"ד וכ"ה; שם ל"ו, י"ט). אחר כך קבל השם הוראת בצרון וחוזק של מבצר, שכן מורים מבטאים רבים של הון ועושר גם על אומץ וכח כביר, כמו חיל, חוסן, תועפות, עזבון וכו׳. — 3) שגר: "שגר אלפים" היה לשכר או סחר. המורה ג"כ על קבוץ שכר ורווח. החכם שד"ר העיר שהשרש סחר מורה על השכר שאדם משתכר ומרויח במעשיו, ד"מ: כי טוב סחרה מסחר כסף וגו׳. וכאשר נעשה איש האדמה סוחר ורוכל, נחלפה המלה שגר והיתה לשכר וסחר. הבוקר והנוקד היה לסוחר ורוכל. חזיון כזה נראה גם בפעלים; שבר — מורה על קנית בר, כרה — על קנית מים (דברים ב׳, ו׳). הראשון הורה בתחלה על כתישת גרעיני הדגן ברחיים כמו "גרש" (ויקרא ב׳, י"ד), והשני — על כרית בור ובאר מים. — 4) השם עאן (או ענא) בארמית (אשר נשאר בפעל עברי בספר זכריה י׳ "נסעו כמו צאן יענו כי אין רועה"; הפעל "יענו" נגזר משם ענא ונרדף בכתוב זה עם צאן שלפניו) נשתנה (בהילוף ע׳ צ׳, כמו ארעא — והיה ארץ, וכו׳ כנ"ל) לצאן וגם לצנה שם שנשאר עוד בספר במדבר ל"ב, כ"ז, ובתהלים ח׳). וממנו נתהווה השרש קנה (בחלוף צ׳ ק׳ הנ"ל) בשם מקנה ובפעל קנה במו"מ (שכן עשו אז מקנה וקנין וכל משא ומתן בצאן, כמו שמצינו ביעקב שקנה את חלקת השדה במאה קשיטה, בתרגום "הריפן", היינו, צאן, ועל כן היתה מצוירה על המטבעות הראשונות צורת כבש שהוא Pecara ברומית, ונשאר מזה השם Pecunia למעות בל"ר). מזה נתהווה השם מקנה וקנין לאחר שנעשה בעל המקנה לסוחר וקונה הכל. וכן מורה המלה ערבא בלשון סורית על כבש ("על עדרי הבריך" בש"ה א׳, מתרגם בעל הפשיטא "בנורא דערביך", היינו בעדרי כבשיך) והיתה אח"כ בלשון הסוחרים לשם מערב, שמובנו סחורה (יחזקאל כ"ז). ממנו יצא הפעל ערב המורה על סחור וגם על היות לערב באיזה מו"מ, וכו׳. — ובכלל לקחו היהודים מנאות עדרי צאנם ורבץ בקרם הוראת כל כח וחיל, בין בממון ובין בדברים אחרים. למשל, מהשם עאן הנ"ל יצא (כמו מן קאם — קום) השם און (והיינו כח, חיל ועושר) ואח"כ הון (לעושר בלבד, והיא כוונת מליצת ההתול בדברי זכריה הנביא באמרו "עניי הצאן"). מהשם נכסא, שהוא כבש המיוחד לטבח, בארמית, נגזר השם נכסים, ומן רכש נעשה רכוש; וכן מן קרן השור לקח העברי מבטאים לכל אומץ וגבורה וכו׳. הדברים ארוכים ועתיקים, ואין כאן מקומם. —

טוב לישראל לשוב לאיתנו הראשון, בעודנו רועה צאן ועובד אדמה*) וכל עשרו ורכושו היו רק מקנה, צאן, עדרי־בקר ועבודה רבה**).

---

*) כמ"ש סופר אחד בזמננו: מעת אשר חדל האדם להיות רועה צאן ועובד אדמה, צרכי חיין עלו למדרגת תענוגי בשרים ופרצו בחמדת המותרות והלוקסוס, ההלו בנות האדם לזנות בכסף נדה, כנ"ל.

**) למען הראות כי המצב הראשון ההוא נשאר קים בתהלוכות השפה ובהסתעפות הלשון, הנני מוכרח להאריך קצת ולהקדים שתי הנחות מפורסמות ומאומתות כבר אצל חוקרי קדמוניות: האחת, כי בראשית מגורי אבותינו בארץ כשדים היו, לפני נמרד ואחריו, גבורי ציד בהרים וביערים, אז עובדי אדמה ורועי צאן בעמקים ובבקעות (וזהי כוונת הכתוב באיוב „יגיד עליו רועה מקנה (כצ"ל) אף על עולה"; דיעס בעצייגט דער פיההירט ווי דער בערגבעשטייגער). והשנית, כי הלשון העברית, היא שפת כנען בדרומית מערבית של ארץ ישראל, נתהוותה ונסתעפה מלשון הכשדים והארמים, היושבים בצפונית מזרחית של א"י, ע"י שנויי הברה, מחלוף אותיות ותמורת משקלים, וכי מלות רבות נשארו על כנן, כמשפט בת הלשון בהולדה ובהפרדה מאת אמה. ככה ד"מ בטאו הארמיים את הרעיון של ישות והויה במלת הוה, ובעברית יצא מזה פעל היה. אולם השרש נשאר כמו שהוא בשם המפורש של הקב"ה, בזמן בינוני (וכי מה הוה לו לאדם") ובציווי: „כי לשלג יאמר הוא ארץ" (בא' תחת ה'). וכן הדין בפעל חיה בעברית שהיה בארמית חוה; ורק עפי"ז יובן הכתוב בבראשית: „ויקרא לה חוה כי היא היתה אם כל חי". האם היתה אם נפש כל חי? הלא רק אם בני האדם היתה! אולם השם חי מכוון כה להמין המדבר, כי חי בעברית דמה לחוה בארמית (שנשתנה ג"כ ברצת פעלים בספרי תהלים ואיוב, כמו „יחוה דעת". „אחוך שמע לי" וכו'); לכן מתרגם הכתוב „ויהי האדם לנפש חיה" בארמית „לרוח ממללא". — אחרי שתי ההקדמות האלה, הנני לבאר אך בשתים שלש דוגמאות, כי גם מטבע השתלשלות הלשון העברית מן הארמית נראה כי אבותינו בארץ כשדים וארם דשדיעי כל רכושם ועושרם רק בנוה צאן, בעדרי בקר ובעבודת האדמה. הלא הנה: 1) השם עדר היה מקור לשרשים רבים בלשון המורים על עשירות. קודם כל נתחלפה האות ד' באות ת' (דטלנ"ת) ונתהוה השם עתר, שהוראתו בארמית דומה לאיתה של עשר בעברית (שכן נשתנתה תמיד ת' ארמית והיתה לש' בעברית. כידוע). שתי המלות האלה גם יחד באו בהוראה המשלשת שלהן בשם „עשתרות צאן", שר"ל עדר, עתר ועשר של צאן, ע"ד השם עשתרות־קרנים. עדר בלשון סוריה הוא נזר (שכן מתרגם בעל הפשיטא „עדר, עדר לבדו" — נזרא, נזרא בלחוד. וכן תרגם הת"י „שני השיפי עזים") שנשתנה והיה לשם עזר (שגם ד' בארמית נשתנתה תמיד והיתה לז' בעברית, ד"מ: דהב — זהב, דבח — זבח, אחד — אחז, בנחמיה ז' ג'; וכן זלק — בתרגום אש צרבת היינו זליקן — דלק, וכו'), ואח"כ — לשם נזר (כמו שמהשם נזר בעצמו היה יכול להתהוות בחילוף ג"כ ז"ת השם כתר; ומצינו בתהלים פ"ט „שויתי עזר על גבור", היינו — נזר, והוא נצב פה לעומת „בשמן קדשי משחתיו" שאחריו, כמ"ש אח"כ בכוונה מתנגדת „התעברת עם משיחך וגו' חללת לארץ נזרו"). וזהי כוונת המוכיח (משלי כ"ז) השואף להשיב את עמו אל מצבו הקדמוני לאמר: „ידוע תדע פני

ירושלים אלא מפני גאון בנותיה המתקשטות בעדי עדיים, כמו שזו היתה גם סבת חרבן יתר ערי הצבי של הגוים בימים הקדמונים וקריות הנשגבות בארץ־הקדם: תבן במצרים העליונה, נינוה — באשור, בבל— בארץ כשדים, פרסיפוליס — בפרס, תדמור, היא פלמירא, בארץ־ישראל, רומי — באיטליא וכו׳. ומי יודע אם לא ינוח שבט הגורל הזה גם על הערים היפיפיות בזמננו המתנוססות בצבי תפארתן על כל הארץ; כי הארץ נתנה רק לעם בריא אולם בגיחו מרחם הטבע, בעוד שכפתו רעננה וטל ילדתו ילין בבתי כי עז, וקם ומשל בכיפה וידבר עמים תחתיו וארצות תכו לרגליו; אבל כאשר יבלע העם ההוא חיל עמים, ישמן ויבעט גם הוא, כחו יסור ממנו בהיותו מפונק בתענוגים מתישים כח עם, הוסן חילו יעזבהו, יחליש ויגוע מעט מעט, עד אשר יפול שדוד בידי עם חדש אשר יעלה כיונק מארץ ציה, יפרח כזית, יך שרשיו כארז ויכסה בצלו גם הוא את כל הארץ. והיה כי יעשר גם הוא מצהו וישכח את הטבע עושהו, ואת חילו כי ינוב בכחו כי עז תהי אחריתו עדי אובד גם הוא! — ככה ספרו לנו אבותינו כי העיר הגדולה נינוה, בימי סרדנפל אשר התקשט כנשים, נפלה כבכורה בטרם קיץ בידי הכשדים, זה העם לא היה. ועיר ואם הכשדים בבל, כאשר מלכה לקבל אלפא המרא שתי, נלכדה מצדה בידי פרס, מדי ועילם, עמים צעירים אשר רטפש כחם מנוער. בתור עיר ואם של פרס נפלה אח״כ בבל בידי היונים, אשר היו לבז גם הם בידי הרומים, שבהיל שהרותם וילדותם הרסו ערים פוריות וגבוהות במשך עדן ועדנים: קרתא־חדתא, קורינטה, תדמור הגדולה וירושלים. כשגבה לב העיר רומי היתה גם היא כמסוס נוסס בידי עם התקיף בכח נעוריו, הוא גוי הגרמנים. הסבה הראשונה לירידת כל אומה גדולה ונפילת כל עיר פורחת היא, איפא, חמדת המותרות בתכשיטי נשים שאננות, כי תאות התכשיטים באשה ובגבר מביאה לידי זנות, וזנות יין ותירוש יקחו לב הגברים והיו לנשים. ואם נשים כאלה ימשלו בעם, יהיו מאשריו מתעים ומאישריהם מבולעים, והלוך ילכו מדחי אל דחי ונפול יפלו מפחד אל פחת ומפחת אל פח, ואחריתם עדי אובד!

ג. נביא יוסר ומוכיח.

הנביאים והמטיפים, החוזים והצופים, אשר, כמו כת הציניקים ביון, התכסו במלבושים פשוטים, באדרת שער ובאזורי עור, כדי להראות לעם ישראל כי אין חפץ להצלחת הלאומים בשני עם עדנים, וכי טוב

פרק שביעי.

אילות אהבים ויעלות עגבים.

על־כן תטעי נטעי נעמנים
וזמורת זר תזרענו. (ישעיה י״ז).

א. עדי נכון למועדי רגל.

מרבה עדיים — מרבה זמה.
(משל ערבי).

„אמר ר׳ שמואל בר נחמני: בשמים — שכל המריה בהם בא לידי זנות“.
(הערוך).

„ע״כ תבוא המלה זן בארמית, המורה על זנות, גם במקום בושם“.
(צמח דוד).

כל הפותח בשבח התכשיטין ומרקחת שמן המשחה, מסיים בגנות הזנות, בין שהוא המתיפה והמתקשט בעצמו, או נביא יוסר ומוכיח, ובין שהוא סופר, כותב ומונה.

ב. מרבה בעדי עדיים.

חמדת העדיים באשה — ראשיתה שחוק, היא עבודה־זרה (כי התכשיטים כרובם שאולים המה מעמים זרים), תוכה עצבת, היא שפיכת דמים (דמים ממש, וגם כסף במשמע), ואחריתה תוגה, היא גלוי־עריות בתוצאותיו הכפולות: נאפופי תאוה, כי קרבו המתקשטים לבם כתנור, איש אל אשת רעהו כסוסים מיוזנים יצהלו, וזנות המופקרת, העלמה הנתפשת שתהיה לכל נותן אתנן*). לא הרבה העיר כלילת יופי

---

*) הישאפת בתאוה עגומה לעדי עדיים נמשלה במליצת נביאי המקרא לזונה — ע״ש סוטה. כי אהבת המיתרות בקישוטים וחמדת עגבים במשגל נעוצות זו בזו; ההומדת לעדנים עוגבת למאהבים, וההושקת אהבים שואפת עפ״י רוב לתכשיטים. כמ״ש סופר אחד בזמננו: הזנות במהיר הנדה ילדה ערים גדולות ועשירות, כי כאשר רבתה הצלחת הלאומים וגדלה הרדיפה בפאר הבגדים. כן פרו וישרצו פשעי הזנות אצל הנשים אשר לא השיגה ידן למלאות תאות לבן. הן נאלצו להפקיר את גון בעד קישוטים ולמכור את נפשן בעד בתי־נפש...

על הצלת תפוש מחבלי מוקש, או על פתיחת מוסרות הבגדים וכו׳ — או בלשון שלף (רות ד׳) — המורה גם על שליפת חרב או שרש ממסגר. ע״כ בהנתק שרוך הנעל בדרך הוכרח ההולך להתמהמה הרבה (ישעיה ה׳, כ״ז): וכשיהיה השרוך לדק ורפה ע״י רוב הקשירה והחליצה מיחסים לו את התואר בלה (דברים כ״ט, ד׳). אם יחברו לשרוך קצות אחרים תחת קצותיו הנפתתים משמשים לזה בלשון טלא (יהושע ט׳, ה׳ פליקֶען). — נעלי שרוך כאלה הסכן הסכינו העברים והעבריות לשום ברגליהם עוד מימים קדומים עד חורבן הבית השני; כי עוד בספר בן־סירא (מ״ו, י״ט) נזכר המבטא „מחוט ועד שרוך נעל״, כמו בספר בראשית אצל אברהם. ובס׳ יהודית (י׳, ד׳) בא המבטא „ותשם נעלים ברגליה׳ כמו ביחזקאל (כ״ט, י״ז): „ונעליך תשים ב־גליך׳, היינו, שימת הסנדל בהשוואה אל הרגל בטרם שיענד בשרוך. וכן בספרי האיבנגליון (מרקוס א׳, ז׳) בא עוד המבטא „התר שרוך הנעל״, כמו שנזכר בהם השם סנדל (שם ו׳, ט׳) ו„קשר הסנדלים״ (פעלי השליחים י״ב, ה׳). גם במשנה (שבת פ״ו) נזכר הסנדל, אשר נעלו היהודים ברגליהם רק בלכתם בדרך, ובבואם אל מפתן הבית חלצו אותן מעל הרגל. להבאים מארץ רחוקה נתנו היהודים מים לרחוץ רגליהם מאבק הדרך, כי הרגלים היו ערומות ממעל להסנדל הנכרך על העקב, כנ״ל. הנעלים בעצמם נחשבו עפ״י רוב לדברים פשוטים ופחותי ערך, עד שהיה למנהג לכנות דבר פחות ומצער בשם נעלים (עמוס ב׳, ו׳, שם ח׳, ו׳). תפארת הלוקסוס נגלתה רק בחומר הסנדל והשרוך. הסנדל נעשה, למשל, מעור עזים רך וטוב תחת עץ או עור בקר, זאת השרוך עשו לפעמים מארגמן לפארהו ברקמת צבעים המגלים לובן בשר הרגל בין קשורי השרוך. ויש שעשו הנעלים גם מעורות תחשים (יחזקאל ט״ז, י׳) היקרים ע״י צבעם האדום כתולעת שני וארגמן, כמו שנזכר תמיד אצל המשכן וכליו עור תחש אצל תכלת וארגמן ואצל עורות אילים מאדמים. הוא היה עור צבוע בצבע אדמוני ויפה כאותו שאנו קורין סאַפּפּיאַן או קאָרדואַן. ועל נעלים מהודרים בצבי חמד כאלה משתאה המשורר וקורא אל שולמית אחרי אשר הזה במחולת המחנים שלה: „מה יפו פעמיך בנעלים, בת נדיב!״ מתרגום יונתן להכתוב הזה נראה, שגם הגברים, ואף בימי ירידת האומה, שמו ברגליהם נעלי־תולעת־שני בעלותם להראות פני ה׳ בשלש־רגלים.

———————

ג. כומז.

(שמות ל"ה, כ"ב). באור רז"ל ל„גן נעול מעין חתום" — יהיע. ונראה מכתוב הזה וביחוד מכתוב הנ"ל (במדבר ל"א, ג') שהיה הכומז גם תכשיט גברים. קצת מבארים פרשו שהוא מין הגור, ולדעת אחרים מהם הוא מין תכשיט ידוע. אולם ההשערה היותר קרובה לאמת היא, כי בשם כומז הנזכר בשני המקומות הנ"ל אצל נזם וטבעת, מכנה הלשון מיני עגילים סגלגלים הנעשים ממתכת נוצצת או מאבן יקרה מתנוססת. הוא נתן בשרשרות הצואר או הזרוע בדמות חרוזים בין החי ופרקי השלשלאות, כעין שנושאות אותם הנשים המזרחיות עד היום הזה. וכן פי' הס' „צמח דוד": כומז — תכשיט של נשים, שהיו נושאות אותו בצואר או בזרוע.

ד. נעלים.

העברים, כמו יתר עמי הקדם, שמו פסת־עור (עיין יבמות, ריש פ' י"ב) עזים, הנעשה כתבנית העקב, תחת עקבות רגליהם, וקשרו אותה מלמעלה ע"י שני שרוכים או חוטים, האחד תחוב בין בוהן הרגל, והשני כרוך הרבה פעמים סביבות העקב. ע"כ קראו לסנדלים כאלה בשם נ ע ל י ם משרש נ ע ל שמורה על סגירה; כי מסגר הדלת בימים הקדמונים היה מין בריח הנמשך הנה והנה ע"י ש ר ו ך כמעשה התרת הנעל מעל הרגל. השם ש ר ו ך לרצועת הסנדל (בראשית י"ד. ישעיה ה') יצא משרש שרך, המורה גם בערבית גם בעברית (כמו ר ע י ו ש ר ג ו ש ר ק ופריסי כ ר ס ו ק ר ס, ובל"א קרייז, ובארמית סרך) על בלבול, סביכה, שריגה וקשור (ירמיה ב', כ"ג), ונופל על סגירת הרגל בנעלים, הנעשה ע"י רצועות מנעל וסנדל, שחושב במשנה (שבת פ' ט"ו) בין הקשרים שאין חייבים עליהם בשבת. ועל פתיחת והתרת אגודות הסנדלים נופלת לשון נ ש ל (שמות ג' ויהושע ה') — המורה על חליצת הרגל ממסגר הנעל (עיין רש"י שבת קי"ב על דבר בני מחוזא, שהיו מקפידין על לבושיהם ונעליהם שיהיו מכוונים, והיו קושרין אותן בחוזק באופן שצריך להתירן בערב) כמו הסרת העץ ממסגר הברזל (דברים י"ט, ה'). הנעל השלך בחוזקה מעל רגל נושאו, כמו נדחה גוי הוטא מארצו (שם ז', ומ"ב, ט"ו). למעשה זה שמשו בלשון ח ל י ץ (דברים כ"ה, וישעיה כ') — המורה על התרת אסור ממסגר צר,

---

כלומר שהן מעוררות התשוקה בלב חושקיהן, כאמרם ז"ל בארס — כבועס". עכ"ל.
ועיין לעיל ה"ט. פ"ז, ספ' אחר לתפארת העבדים מר' יואל בר"ל ז"ל.

פסיעה. ומפני שתבנית המלאכה של שתי הטבעות האלה היתה שוה ע״כ נקראו כמעט בשם אחד, כמו שראינו לעיל אצל השם נזם שעל האוזן ועל האף.

ב. העכסים.

הקשיט הזה (ישעיה ג׳, י״ח) נגזר משם עכס שהוראתו (משלי ז׳, כ״ב) דומה לאותה של כבל. הערבים קראו בשם זה גם את הכבל והסד אשר שמו ברגלי הגמל כדי לאסרהו; ושאל האדם גם פה מן הבהמה את תכשיט הרגל כנ״ל במ״א. כמו כן נזכר במשנה (שבת פ״ו) השם כבלים לתכשיטי שוק כאלה. השרש עכס מורה בערבית על החוקת קשורי הפה. העכסים היו קשורים או טבעות על השוקים, ובהם היו תלוים ע״י חוט או קרסים, שלשלאות או פעמונים מצלצלים. העשירות עשו אותם מכסף וזהב, מפנינים ואבנים יקרות, העניות — מנחשת קלל או מקרן ועצמות. שד״ל כותב בפירושו לישעיה: „מנהג הנשים העשירות בארם וערב לשאת כעין טבעת זהב על שוקיהן, ובין שוק לשוק שלשלת זהב, ובהליכתן היו מקשקשות ומשמיעות קול״ (ע״כ שמע הנביא אחיהו את קול רגלי אשת ירבעם בבואה בפתח, מ״א י״ד). הקול הזה נשמע בלכת בנות ציון הלוך וטפוף אחת הנה ואחת הנה, כנוע עצי יער מפני רוח, כנ״ל. לפי השערת קצת מבארים היתה מטרת הפעמונים המצלצלים האלה לשכך חמת גבר, העולה על מוקדה בארץ הקדם, ולמען ישמע קול צעדי העלמה מרחוק כאשר תקרב הלוך וקרוב הלום, וכל גבר זר ינזר הלאה מחדרה. בפרק במה אשה אמרו על המלים „וברגליה תעכסנה״ „שהיו מטילות מור ואפרסמון במנעליהן״. וי״א שמזה נולד השם עכסה (שם בת כלב בן יפנה ביהושע ט״ו ושופטים א׳); ע״י רוב יפיה התקצף כל הרואה אותה על אשתו שלא היתה יפה כעכסה („צמח דוד״ הנ״ל). *)

---

*) וז״ל החכם ר״י כהנאב הלוי בהמאסף לשנת תקמ״ד בפרשו את הכתוב „וכעכס אל מוסר אויל: „עכס הוא שם תכשיט ועדי, והוא המביא לידי תאוה עדה״כ „לבבתיני אחותי כלה וגו׳ באחד ענק מצורניך וגו׳״. האויל באות נפשו אשר התעוררה מסבת קישוט נוי הנואפת הולך אחריה עד אשר יגל למיסר נפשו וגו׳. והנה זאת התאוה הנטועה בלב אדם תקרא עכס. ע״ד כבש — כשב, שמלה — שלמה, כמשה״כ „כי לאויל יהרג כעס״, היינו, התשוקה תהרגהו, בדומה להאמור אה״כ „ופותה תמית קנאה״, ואומר: „ותכה מכעס עיני״, שהוא מעין „כלו עיני מיחל לאלהי״, שענינו כליון ותשוקה. וכפי׳ אחז״ל: למה נקרא שמה עכסה, שכל הרואה אותה כועס על אשתו, פי׳ מענב על אשתו; כמו „תבעה לבת רב ספרא״. וע״כ אמר הכתוב „וברגליהם תעכסנה״ סבנין פיעל שהוא יוצא לשלישי,

ל"ח, י"ה) או כשהן תפושות על פרקי האצבעות, האמצעית או הזרת ביד (שם מ"א, מ"ב) הימנית (ירמיה כ"ב, כ"ד, בן סירא מ"ט, י"ג). השם טבעת נגזר משרש טבע המורה בעברית על שקיעה, העמקה וחדירה, ובערבית — על הקוי הנעשה בחומר רך (הנקרא „חומר חותם" איוב ל"ח) ועל הריתה באיזו צורה והיא התימה. בתחלה היתה הטבעת כלי שמטביעים וחותמים ומסמנים ומציירים בו בדבר מה; ומפני שכלי כזה היה משובץ בחח, נקרא גם החח טבעת, כמה שכתוב: „ונחתם בטבעת המלך" (אסתר ג'); ואח"כ נקרא טבעת גם החח אשר שמש לתכלית אחרת, כמו טבעות לבתים לבדים (שמות כ"ג) ולשרשרת (שם כ"ח). הטבעת שיש בה פתוחי חותם נקראת גם בשם חותם (הגזרה בראשיתו כגזרת שרשו על מעשה החתימה — דניאל ו', י"ח — ועל פתוח החתימה בעצמה, איוב מ"א, ו') לבד (בראשית ל"ה, י"ח; ש"ה ח', ו'; ומשם נראה שנשאו העברים טבעות כאלה גם כעין לוח על הלב, ואולי גם על הזרוע); ואח"כ נקראה בשם חותם גם הטבעת שאין בה פתוחי חותם*). ובה מפותחים רק כוכבים וכתובות־זכרון (הוא מכונה „חותם תכנית" יחזקאל כ"ח, י"ב). היא עשויה לנוי ולתכשיט (ירמיה כ"ב, כ"ד, חגי ב', כ"ג) ומפני שהקקו ציור הטבעת בסוף הספר־המקנה לסימן קיום ואישור, נקרא כיום כל דבר חתימה (דניאל ט'), וע' ש „סגור חותם צר" (איוב מ"א) מורה השרש חתם על סגירה והעלמה (ויקרא ט"ו, ג'; דניאל ט' כ"פ).

פרק ששי.

עדיי הרגלים.

א. צעדה.

כמו שמכונה עדי הטבעת שעל פרק היד אצעדה כנ"ל, כן נקרא העדי על פרק הרגל צעדה (ישעיה ג', כ'), כי השם צעדה מורה על

---

*) במשנה שבת פ"ו נזכרה טבעת שיש עליה חותם, שלא תצא האשה בה בשבת מפני שאינה משמשת לתכשיט. ובמשנה כלים פי"א מונה בין תכשיטי הנשים גם את הטבעת, בין שיש לה חותם ובין שאין לה חותם. בגמרא פ"ו דשבת מפרש רבא, כי לצדדין קתני: יש עליה חותם — תכשיטין דאיש, אין עליה חותם — תכשיטין דאשה.

פרק חמישי.

עדיי הידים.

ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש. (ש״ה ד׳, י״ד).

א. צמיד.

השם הזה מורה לפי שרשו: קשר מרוכס. הוא היה מין עדי עגול כטבעת גדולה מזהב או מכסף או מישן הבנים, אשר כרכה העבריה באמת ידה ממעל לפרק הסמוך לכף, ונסגר בקרס יקר במקום חבור קצותיו. שני צמידים כאלה, שמשקלם עשרה זהב, נתן אליעזר עבד אברהם על ידי רבקה. גם גברים התקשטו בו (במדבר ל״א, נ׳).

ב. הצעדות.

מין תכשיט יהוע על הזרוע נקרא אצעדה, ונשאו אותו גם גברים (במדבר ל״א, נ׳, בן סירא כ״א, כ״ב) וביחוד מלכים; כמו שמצינו בשאול, שאמר עליו העמלקי: „ואקח הנזר אשר על ראשו, ואצעדה אשר על זרועו״ (ש״ב א׳). הגברים נשאו גם בין עמי פרס ומדי, הודו וערב ושאר ארצות הקדם, אצעדות על זרועותיהם כדי להתיפות כנשים.

ג. השרות.

(ישעיה ג׳, י״ט). הן היו קשורי זהב גדולים וכבדים על פרקי הידים, ולפעמים נעשו כעין חרוזי אבנים טובות ומרגליות או שרשרות זהב. ובארמית שם העדי הזה שיר. לדעת וועלטהיזען בספרו „Catena cantilenarum״ מכוונות לזה המל״ם „שיר השירים אשר לשלמה״, היינו: צוזאממענגערייהעטע פערלען־שנירע. ולדעת Michaelis היה יהיה השם הזה בכל אופן למקור השם שיר, או דברי נגון וזמרה; כי כן מכנים הערביאים כל פיוט מליציי חרוז פנינים ותור אבנים יקרות.

ד. טבעת האצבע.

הטבעות (ישעיה ג׳, כ״א) היו חתי זהב מופז משובצים באבני חן עם הותם. העברים והעבריות (שמות ל״ה, כ״ב; במדבר ל״א, נ׳) נשאו אותן כשהן תלויות בצמיד פתיל יקר על הצואר (בראשית

על לב הכה"ג). הן היו מחוברות לקשורי המצח, ללות הלב לשלשלאות דגרגרת, או היו עצורות בקנים קטנים של כסף וזהב ותלויות על החזה*). קמיעות כאלה נעשו לרוב בצורות נחשים (כעין נחש הנחשת שעשה משה, ואשר בימי חזקיהו עשוהו לאלוה וקראו לו נחושתן) אשר קדוש יאָמר להם בין העמים הקדמונים**). עד היום הזה נושאים המצרים עוד נחש בתור קמיעת־רפואה המגינה מפני כאב הראש; וכבר הזכיר פליניוס קמיעת עוד נחש המשמשת לשמירה ולרפואה לחולי השבץ. וביחוד האמינו העברים כי צורות הנחשים מועילות בתור סגולת שמירה נגד ארס נחשים ושרפים בעצמם אשר הרבו להזיק מאד לבני־אדם בימים ההם, כידוע. ונודע עוד, כי נשי הערביאים הקדמונים התקשטו בנחשים של זהב, וגם הנשים באלכסנדריה של מצרים עשו כן. ועל זאת דוה לב המוכיח קלימינס הצורה מרה על מעשה שטן כזה, על עצם הלחש הזה הוכיח תמרורים גם הנביא ישעיהו.

ח. בתי הנפש.

(ישעיה ג', כ'). בשרשרת האחרונה מתורי הענקים השתלשלה וירדה עד חזה העבריה או עד הגורתה קרן של ריח־ניחוח, הנעשה מכסף או מזהב. היא היתה משובצת באבנים יקרות, וממולאה בשמי נכאת ומור עובר כדי להעלות קטרת ניחוח באף כל הקרב אל האשה הנושאת אותה, וע"ז רומז גם הושע (ב', ט"ו) במליצתו „ופקדתי עליה את ימי הבעלים, אשר תקטיר להם ותעד נזמה וחליתה וגו'". ובמשנה (שבת פ"ו) נקרא התכשיט הזה „צלוחית של פלייטון".

---

*) הומר או הומרתא במ"ר ט', פי' ה„צמח דוד" הנ"ל; סנינים תלוים בצואר כדי לשמור נושאם מרע.

**) כמו שהארכתי לבאר היטב במאמרי „אות הנחש אצל העמים הקדמונים" במ"ע הסגיד.

פסת קלף ונייר, לגעור בשטן המקטרג בשעת הסכנה, לגרש הלאה כמו במטה חרטומים ובמקל תיבר הברים כל צרה הממשמשת ובאה, ולהרחיק כל מיני מזיקים ושדים וחליים רעים כמו דבר וקטב מרירי וכו׳. האמונה הזאת הכתה שרש גם בארץ ישראל בימים הקדמונים. מיני תכשיטים כאלה הנקובים בשם קמיעות נשאו אז אבות ובנים, נשים ובנות וקשרו אותם לטוטפות בין העינים ולאות על היד (שמות י״ג, דברים ו׳), על הצואר (משלי ג׳, ג׳), על החזה (שם כ״ב), על הלב (שם ו׳, כ״א) ועל האצבעות (שם ז׳, ג׳). על הקמיעות האלה, אשר עשו גם הנשים נביאות־השקר, מתעורר הנביא (יחזקאל י״ג) בדברו על „המתפרות כסתות על כל אצילי ידים ועושות המספחות על ראש כל קומה כדי לצודד נפשות לפורחות״, היינו, בכתבן קסם שוא וטיח הפל על קסמי־עין, שעלי שעורים ופתותי לחם וכו׳. הקמיעות נזכרים גם במשנה (שבת פרק ו׳, וביחוד משנה ט׳ שם; כלים כ״ג) בשם קמיע (ובישניהם נזכר קמיע אצל תפלין — הלא דבר הוא!) מן המומחה, ובכנוי קשרים לסגולה. מעט, מעט היו טבלאות כאלה לעדיי תפארת הנשים, וישבצו אותן בכסף, בזהב ובאבני*) חן (כעין אבני החשן

---

*) לאבנים טובות ומרגליות יחס המון כל עם ועם סגולות כמוסות. וז״ל ר׳ דוד די פומיס הרופא בספרו הנ״ל בדברו ע״ד השם הארמי יקנטין, שהוא היאצינטו (Hyacinthus). אבן טובה כעין רובינו: „ויש לדעת שהאבן הלזו האמתית לא נמצאה אלא במספר מעט ומצער, והוא יקרה מאד למי שיודע כחה ופעולתה כי רבה היא, ועמי הארץ וגם רבים מאומני ומתגרי האבנים הטובות קוראים היאצינטו לאבן אחת זהבית בצבעה ואין ממינה בשום אופן; והאמתית היא כעין רובינו, והיא נהפרת ונמצאת בארץ כוש ובהנדי״א (באיטיאופיא״ה ובאינדיא״ה בלע״ז); והפליגו בשבחה חכמי המחקר ובפרט הקדמונים, ואמרו שיש לה כח נגד השנוי בדם, הן שבא מצד אויר והוא הדבר, הן ג״כ בנלל המגפה. ואני הצעיר נסיתי את הדבר פעמים אין מספר שלש שנים רצופות ותמידיות של מגפה, יען כי הייתי נושא אותה במשבצת זהב בצורת טבעת, ושמתי אותה על אצבע ידי השמאלית, ובכל עת ורגע שנתתי עיני במקום הנגף והסכנה תיכף היתה האבן נותנת חוזק ותענוג אל לבי, עד כי נשתוממתי על המראה הגדול הזה. ובפרט בראותי שדרך זיעה היתה מוציאה מגופי כל סם מזיק, ונשארתי בכל פעם כמי שסרה ממנו הקדחת השורפת. ויש שבדרך מקרה הוצרכתי לנגוע בהמנוגפים שמתו תיכף אחר שפקדתים ונגעתי גם אני בחליים, עכ״ז סר מעלי כל חלי ומדוה, שבח לאל, בראותי האבן הנזכרת. תבחן הדבר בראותך שתשתנה עינה בהשתנות האויר, ובפרט אם תשים אותה באש עד שתתלבן ואחר כך תניחנה במקום לא קר ביותר פן תתבקע, ואם תחזור למראה הראשון תשמרנה כנפשך, כי היא הנבחרת באופן בדוק״. עד כאן לשון הכם אחד בדורותיו, ואם בארזים נפלה שלהבת וכו׳ — אין הבל חדש תחת השמש!

ו. השהרונים.

ענקי הצואר נתקשטו בחלי זהב וכתם, הנעשה בתבנית הירח כשהוא בחצי מלואו, כעין מגל הנצמד בפתיל עם שמשי זהב*) המשובצים במטבעת תפארת כעין חצי הירח. העדי הזה נקרא שהרנים**) (ישעיה ג׳, י״ח), ומקורו לקוח אצל הערביאים, שכן מצינו כי הישמעאלים המדינים קשטו בהם כבר את גמליהם (שופטים ח׳, כ״א). בקישוט דומה לזה (כמו שנ״ל אצל נזמי האף ונרמז אצל הענקים) התקשטו גם מלכי מדין (שם כ״ו). השהרונים שמשו כנראה בתור קמיעות כדי להציל אותם ואת בעירם מכל אסון ופגע רע בדרך במדבר. הקמיעות האלה נעשו בתבנית שמש וירח, כידוע שהערביאים הקדמונים עבדו לשמש ולירח ולכל צבא השמים, וממעשיהם למדו גם בני ישראל כפעם בפעם. וברבות הימים נעשה הסמל האלילי הזה לעדי וקישוט אהוב ונחמד בעיני בנות ציון. משם עבר העדי הזה עד הרומאים, ונחשב אצל נשי הפרסים והתוגרמים לראש תפארת תכשיטיהן עד הדור האחרון.

ז. הלחשים (הנחשים).

(ישעיה ג׳, י״ט). העדיים האלה היו בתבנית נחשי־זהב, וגם בהם קשטו בנות ציון את הענקים שעל צואריהן. אלה היו נחשים אשר להם לחש וסגולת קמיע ושמרו גם הם, כמו השהרונים הנ״ל, מפגע של עין רעה וכל צרה שלא תבא. האמונה הטפלה, השוררת באסיה ובאפריקה מימי עולם ועד היום הזה (ונסחבת ותלויה כקופה של שרצים גם אחרי קצת מבני עמנו בארצות רוסיה ופולין, ביחוד בקרב כת החסידים, בין המון עם הארץ ואנשי האדמה במקומות ההם), שיש בכח צלמים, טלמסאות, צורות, נוסחאות ומאמרים ידועים החרותים על פלחי אבן, על חצי מתכת ושאר עצמים מוצקים, או הכתובים על

---

*) ע״ד שפירשו (עיין שד״ל לישעיה שם) „השביסים" שלפניו, כי הם צורות השמש, כי שבים בהלוף מ״ב ענינו בערבית שמש קטן. (כתרגום ישעיה שם נאמר „הניסנסיא", היינו, השם „הניסנס" שע״י מתורגם בכמה מקומות „החמנים" שהיו צורות השמש, מלשון החמה). גם פליניוס כתב, כי השמש נקרא אצל הערביאים Sabis, ומנהג הערביאים עד היום הזה הוא לשאת בצואריהם הליים בדמות שמש וירח.

**) סיהרא בארמית הוא כמו ירח בעברית; והעיר שד״ל, כי ישעיה השתמש במלות ארמיות, מפני שאנשי ירושלים העשירים היו מבקשים להדמות להעמים אשר סביבותיהם והיו מערבים בדבורם מלות מלשון הארמית.

סובבים במשטר זה תחת זה את הצואר בצבעים שונים של אבני חן, כמו שסובבת הקשת במראה צבעים שונים את טוהר מעגל השמים.

ג. רביד.

„ורביד על גרונך" (יחזקאל ט"ז, י"א). הוא מורכב מהרבה מיתרי זהב הקשורים יענודים מסביב להגרגרת ומכסים אותה כעין מרבד הערש. ועי"ז מוסבה המליצה: „ענדם על גרגרותיך" (משלי ו', כ"א). הפעל נרדף עם קשירה ומובנו כמו „אענדנו עטרות", וממנו יצא ע"י הפוך האותיות המבטא „שני עם עדנים".

ד. תורי זהב עם נקודות הכסף.

(שה"ש א', י"א), היינו שורות של שרשרות־זהב מסביב להצואר. הן שזורות ומנומרות בחברבורות כסף בחליפות תמונות וצבא צבעים שונים.

ה. ענקים.

הם חרוז משור משלשלאות קטנות ורצי זהב המקשקשים בצלצלי שמע והמקיפים את כל הצואר. וזהי מליצת המשורר: „באחד ענק מצורניך", היינו, היא לבבה אותו בענק אחד מחרוזי הצואר; כי השם צורנים מציין ג"כ חרוזי הצואר, כמו „לצוארי שלל" (שופטים ה' ל"א), היינו, חרוזי השלל מרוקמים בצבעים שונים כנ"ל. מזה שהענקים ההם סגרו את הצואר כמו במסגר מוצק נולדה המליצה „ענקתמו גאוה" (תהלים ע"ג, ו'), היינו, הגאוה תחגיר צוארו ותעשהו לנטוי גרון; ובזה נרדף המבטא עם סוף הכתוב: „יעטף שית חמס למו". ונראה שגם הגברים חרזו בצוארם ענקים כאלה (משלי א', ט'). אם היה הדבר לאות כבוד ולתפארת של תור המעלה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו אז נקראו הענקים רביד (בראשית מ"א, מ"ב) שתרגמו אנקלוס — המניכה, והוא כמו „המניכה די דהבא" (דניאל ה'): וכן „ענקים" (משלי א'), „כתר מלכות" (אסתר ב') מתורגמים המניכה. עדי כזה בצוארי הגמלים נקרא ענקות (שופטים ח', כ"ו).

חצי הרכמן יוני) משקל נזם כזה, אשר שם אליעזר עבד אברהם על אף הנערה רבקה. ולפעמים תלו העבריות הרבה חחים או טבעות כאלה באפיהן ובאזניהן, למען יוסיפו לברק וירבו צלצלי שמע. טבעת אחת מהנה נקראה חח וכלן ביחד „נזמים", ועל כן באי „נזמי האף" בלשון רבים. וכעין שראינו לעיל בנזמי האזן, כן מצינו גם בנזמי האף אצל המדינים הישמעאלים — ובמשפחת איוב (איוב מ"ב, י"א) — שגם הגברים נדמו בזה להנשים ונשאו נזמי־זהב באפם (שופטים ח', כ"ה).

פרק רביעי.

עדיי הצואר.

ותעד נזמה וחליתה ותלך אחרי מאהביה
ואותי שכחה. (הושע ב').

א. חלי.

הוא נעשה מכתם (משלי כ"ה, י"ב). ובאמור הכתוב „ותעד נזמה וחליתה", (הושע ב') הוא מתכון לנזמי האזן והאף וחלי הצואר. כמו שהיו החלאים (שה"ש ז', ב') אוררי תפארת ומשובצים באבנים טובות ומרגליות כנ"ל, כן היה גם מעשה חלי הצואר.

ב. חרוזים.

במשנה נמצא השם קטליות (כלים י"א, ח'), היינו, הוטים של זהב שנותנים מסביב להצואר: ומפני שהאשה חונקת עצמה בהן, כדי שתראה בעלת בשר, לכך נקראים החוטים קטליות (רע"ב שם). במצות דוד" הנ"ל נאמר: קטלא — תכשיט מסובב הצואר, שהיו נוהגין לקשור בראש הכתנת העליונה. מלבד הקטלא, שהתליות שלה היו של מתכת (במשנה שם) — ענדו העבריות מסביב לצוארן חוטים של פשתן או של צמר (שם) מצבע יפה, שיורדים עד הלב ולפעמים גם עד הטבור. כרשין היה התכנסו תליית נקובות של אבנים טובות ומרגליות החרוזות בהם; והם חרוזי הצואר (שה"ש א', י'). החוטים האלה היו שזורים לפעמים גם ממתכת יקרה, מכסף או מזהב, והיו

ז. הנטיפות.

עוד קשטו העבריות את אזניהן בפנינה אחת גדולה או בהרבה פנינים קטנים, שהיו הרוזים בחוט תחוב בנקב האזן או תלויים בה ע"י חח קטן. העדי הזה נקרא נטיף (ישעיה ג', י"ט), ע"ש צחירות הפנינה כמו טפה זכה של מים. ומצינו שתרגם בעל הפשיטא „נקדות הכסף" (ש"ה א') — זליחא, ומפרשים שד"ל טפין של כסף: כי „יזלו מים" תרגם — זלחין מיא. לדעת שד"ל נקראות כן בערבית המרגליות התלויות באזנים, ע"ש שנראות כטפות הנוטפות. וכבר התקשטו גם מלכי מדין בנטיפות כאלה (שופטים ח', כ"ו).

ח. נזמי האף.

נזמים מתוארים, כמו נזמי האזן, נשאו העבריות, ככל העלמות בעמים הרועים צאן ובקר בארצות הקדם, גם באפיהן; כי כן הסכן הסכיני הרועים בארצות ההן לתחוב בנקב הלחיים או הנחירים של גמליהם ובקרם חח (מ"ב י"ט. יחזקאל כ"ט, ול"ח) או הוח (איוב מ', כ"ו). הצידים עשו כן גם לחיות היער (יחזקאל י"ט), ואולי עשו כן גם לוכדים אבירים לשביי חרבם (דה"ב ל"ג, י"א), אם לא נפרש „החים" כמו כבלים. הרועים הרזו בחח חבל או מוסרה כדי להנהיג בו את בעירם לכל אשר יהיה רוחם ללכת, ולהטותם אל כל אשר יחפצו, לנהלם אל מרעה שמן או מי מנוחות, אל נוה גמלים או רבץ צאן. ואח"כ מצא העדי*) הזה חן גם בעיני הרועים ויעשו כן גם לנשיהם ולבנותיהם, כדי להתענג בחח המפוז סביב פניהן, בנקבם בדל החוטם בנחיר הימני ולפעמים גם בנחיר השמאלי ותלו בו את החח הזה. הוא נעשה מעין, מעצם, מברזל, מנחשת קלל או מעופרת. נשי אזרחי הארץ ואציליה עשו אותו בדמות טבעת יקרת מכסף וזהב, והם „נזמי האף" (ישעיה ג') אשר התגאו בהם בנות ציון. גם יחזקאל הזכירם (ט"ז, י"ב) בין העדיים אשר נתן ה' על כנסת ישראל, שהיתה אח"כ לזונה. והחכם לקח מזה את המשל „נזם זהב באף חזיר — אשה יפה וסרת טעם". נזמי האף נזכרו עוד במשנה (שבת פ' ה', ו', שד"ל שם נזמי-האף, כדאיתא בגמרא שם). הטבעת של האף היתה גדולה כמו טבעת האזן, והיתה משתרעת לפעמים על כל הפה. עוד בימי האבות היה בקע (שהוא

---

*) וזה טעם הכתוב (תהלים ל"ב) „אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום".

לאות צער ולאבל על אבדן דבר יקר הנזכר (שם ט״ז ומ״ה. דברים י״ד וכו׳) *)

ה. נזמי האזן.

כשהיו עוד העברים רועי צאן ובקר עשו להם את הנזמים מעצם הקרן, ממתכת זולה או מחומר פשוט אחר; אבל אחרי כן עדו העבריות נזמי כסף וזהב. הם נעשו בימי חכמי המשנה (כלים י״א, ט׳) בצורת עדשה מלמעלה וקדרה מלמטה. וכמו שהזכרנו כבר כי בהרבה הכלי עדי עדיים נדמו הגברים לנשים, שזה היה מקור הצווי „לא ילבש גבר שמלת אשה״, כן נמצא שגם הגברים צעירי העברים תלו באזניהם נזמים כאלה (שמות ל״ב, ב׳). כנראה (בראשית ל״ה ד׳) נהגו קצת גברים לקשט בנזמים גם אליליהם**) ופסיליהם מעשה ידיהם. לתכלית זאת נקבו העברים אזני הילדות הקטנות ותחבו באזניהן בקטנותן חוטין או קסמים, למען לא יסתם הנקב עד שתגדלנה (שבת פרק ו׳). וידוע כי בקצת ארצות אסיה נוקבות הנשים גם את החלק העליון מאזניהן בנקבים רבים כבברה, כדי לשום בהם חחים וטבעות המפוזים והמכרכרים על פניהן ועל לחייהן לשמחת לבבן ולעונג נפשן.

ו. עגילים.

מלבד הנזמים תחבו העבריות בחורי אזניהן, שהיו מנוקבות כבברה כנ״ל, ע״י חחים או לולאות, גם רצי זהב נוצץ העגולים כבדורים קטנים ונקראים עש״ז (יחזקאל ט״ז, י״ב) ע ג י ל י ם***). וגם הגברים עדו תנוך אזנם בכדור זהב עגול כזה (במדבר ל״א, נ׳).

---

*) בדברים י״ד, א׳, נזכרו אצל „לא תתגודדו״ גם הדברים „ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת״. ושער הרבה מיכאעלים (עיין „נייע אָריענטאלישע ביבליאטעק״, חלק המישי) לפי התרגום הסורי שנאמר שם ק ר ח ה בדי״לת, ור״ל Ein eingebranntes Mahl. מפני שבין העינים אין שער כלל לקרחה. ולדרוי״ל סורות המלים בין עיניכם תמיד, גם לענין תפלין, על מקום השער ממעל לפדחת.

**) נזם האזן היה דבר קדוש לעמי הקדם, ע״כ נקרא הנזם בלשון כשדית ק ד ש. וזה פלא שמצא החכם ליכטענשטיין בכת״י של תנ״ך מעקד־הספרים של יאבלאָנסקי נוסח חדש בדברי הימים ב׳, כ״ב, ה׳: „והבית וגו׳ להגדיל למעלה ל נ ז ם ולתפארת וגו׳״. ל נ ז ם תחת ל ש ם — ותרגמו מיכאעלים „monile et decus ... הוא אומר (בביבליאותיקה שלו חלק י״א), כי הכתוב מדמה את ההיכל לעדי הנזם מפני קדושתו בארץ הקדם. —

***) ובת׳ שבת ס״ז: עגיל זהו דפוס של דרין.

המצרים הקדמונים למשוח את גופם בצבעים שונים. שם החומר הזה במקרא הוא פוך, וצבע תערובתו בצירוף מינים אחרים היה שחור ונקרא כחל במקרא, ובערבית ובארמית נתרגם הפוך, כמו בלשונות המזרחיות עד היום הזה, ע״י Köchel, או Kohol. הגביע שבו היה מונח הכחל נקרא קרן הפוך (ובמשנה כלים, ט״ז, תיק מכחול ובית הכחול). כך היה גם שם אחת מבנות איוב, אשר לא נמצא נשים יפות כמוהן בכל הארץ (איוב מ״ב); כמו שנקראו אחיותיה קציעה, ע״ש ריח ניחוח מור וקציעה בין ראשי בשמים, וימימה, ע״ש מאור פניה ועיניה כאור יומם בצהרים (עיין להלן ה״ד, פ״ג, אות א׳). והכלי שהשתמשו בו כדי לקחת את הכחל מן הקרן ולמשוח העינים נקרא במשנה (כלים י״ג) מכחול: „ראשו אחד הר, לכחול בו את האוזן" (רע״ב שם). ואפילו הצנועות שבנשי ישראל, שהלכו מעוטפות ולא גלו אלא עין אחת, כחלו בו אותה העין (שבת פ׳ ח׳, משנה ג׳, ורע״ב שם).

ד. חכלילי עור הפנים.

הכרת פניהם ענתה בם . (ישעיה ג׳).

פילון היהודי מאלכסנדריה, בדברו על דבר המוהות, הוא קיבל ומתאונן על עלמות עגבים ונערים מפונקים שבעירו, חכלילי לחיים מצבע אדום ולבני פנים מצבע לבן. ומציני עוד (ע״ז י׳; מגילה י״ג; ומו״ק ח׳) כי היה מנהג להנשים העדינות לסוד פניהן במין סיד כדי להשיר את השער הצומח על הפנים ולעדן ולהאדים ולהצהיר עור הפנים. יוסיפוס פלאוויוס במלחמותיו, ספר רביעי, מספר שגם הבריונים צבעו את פניהם כדי להדמות לנשים בתענוגותיהם. גם את ראשי וצפרני אצבעות ידיהם ורגליהם צבעו המצרים ושאר עמי הקדם כנ״ל (ה״א, פ״ב).

עוד הסכן הסכינו העברים לפתח ולהרות על מצחם ועל ידיהם את הכמות, הסימנים והצורות של הדברים היקרים בעיניהם וההקוקים בזכרונם, ולמלאות החריצים ההם באבק שחור, למען תעמד הכתבת ולא תמחה לעולם. ע״כ בא הצווי „וכתבת קעקע (משרש יקע המורה בערבית חדור והעמיק דבר בדבר) לא תתנו בכם" (ויקרא י״ט); „ובבשרם לא ישרטו שרטת" (שם כ״א). וע״ז מורות מליצות הנביא (ישעיה מ״ד). „וזה יכתוב ידו לה׳"; „הן על כפים חקותיך" (שם מ״ט). והיה טונת „על כל ידים גדודת" (ירמיה מ״ח). מזה גם ההתגודדות על מת

ב. תורים.

עוד עדתה העבריה על לחייה ועל רקתה הרוז פנינים וראמות או שרשרת זהב מעשה עבות, המצומדת בלולאות או בטבעות אל הטוטפת. היא היתה תלויה ומתנועעת בתנועה מפוזת ומכרכרת תחת עיניה מסביב לפניה הנראים כמשובצים בתוכה; ולעדי כזה כוון המשורר באמרו: „נאוו לחייך בתורים" (ש"ה א', י'). ובתלמוד (שבת נ"ז) נאמר: „סרבימין המגיעין לה עד לחייה".

ג. פוך העינים.

מיטב אמצעי היופי היותר ישן נושן בימי קדם והיותר רגיל בין נשי כל ארצות התבל, הוא המנהג לצבוע בשחור את גבות העינים ושפות העפעפים. הוא מכונה במקרא (מ"ב ט', ל'): „שום בפוך עינים" (שכן העבריה האשה כף הכחל שקורין מכחול בין עפעפי עיניה הסגורות, עד שנראה כאלו עיניה יושבות על מלאת הפוך), או (ירמיה ד', ל'): „קרוע בפוך עינים" (שכן נראה כאלו הרתה בעורה עפעפיה את החוט השחור של הפוך הנמשך כחצי טבעת על מקצעות אשמורות עיניה), או (יחזקאל כ"ג, מ') „כחלת עינים", או (ישעיה ג', ט"ז) „שקר עינים"*). ובתלמוד (שבת צ"ד) נזכרת אשה המיוחדת לאומנות זו ונקראת „כוחלת". מקור פוך העינים הוא מארץ מצרים, כי כן החליטו רבים מדורשי מחקרי ארץ ותרי תועפות תבל חדשים גם ישנים, כי הצבע השחור ההוא אשר השתמשו בו בימים הקדמונים לפוך העינים היה רפואה בדוקה ומנוסה לחולי העינים, שהוא ממדוי מצרים, ביחוד, כידוע**). זה המציאו כהני מצרים, שהיו גם רופאים מומחים ומובהקים בימים ההם, במין המתכת (אבן פוך הנ"ל) שקורין שפיעזגלאז ושנחצב בהררי פיס. ובכלל הזכרנו למעלה כי נהגו כבר

---

*) „ומשקרות עינים" — כבר הזכיר החכם שד"ל בפירושו לישעיה, כי בקצת ספרים כתובה התבה בשין ימנית, מלשון שקר וכזב, אך לא מטעמו שם, כי אם כדעת חכמי העמים, שע"י הכחל הנתן על גבות העינים ועל עפעפיהן נראות העינים כגדולות (וידוע כי באסיה נחשבות עינים גדולות ונוצצות ליופי גדול, מפני שהן לבדנה נשקפות ככוכבי נשף מבעד לרדיד או מסוה הפנים) ביתר שאת וכמבריקות ביתר עוז מאשר הן בטבען; ודומה לזה היא מליצת „שקר החן" (משלי ל"א). ובספרים שכתוב בהם בשין שמאלית, הכוונה, שהיו הנשים צובעות עיניהן בסיקרא, הוא כחל.

**) וזה ס' הפסיקתא: „שלשה דברים נאמרו בפוך: מגדל את השער שבעפעפים ופוסק דמעה, ומעביר את בת מלך".

עליו הפעלים פתח — איוב ל׳, י״א — נסע — שם ד׳, כ״א — כמו „ולא נתק שרוך נעליו״) בעבור היתרים.

ט. הרעלות.

(ישעיה ג׳ י״ט) על כל כבוד עדיי הראש והשער הושמה תופת שבכה מעשה רשת, בצאת העבריה מחדרה פנימה קרת עלי שעת. המסוה הזה הנקרא ר ע ל ה (שפי׳ הראב״ע: צעיף ותכשיט הלהיים) כסה הפנים והחזה. החלק של הפנים נחשף ונקפל על המצח בין העינים הנשקפות מבעד המסוה הזה, והחלק האחר השתלשל וירד על שתי רקותיה של האשה, וקצותיו נרכסו על כתפותיה בקרסים או בטבעות. ברעלות כאלה המרחפות לרוח היום ע״י תנועת ההליכה התכסו עוד בנות ישראל שבערב, כמו שאמרו במשנה (שבת פ״ו): „ערביות יוצאות רעולות״.

———————

פרק שלישי.

עדיי הפנים.

א. טטפת המצח.

כמו קשורי הציץ אשר היה על מצח הכה״ג ונדבק עם המצנפת אשר על ראשו, כן נצמד אל הצניף אשר על ראש העבריה ועל מצחה בפתיל תכלת או ארגמן עדי הפדחת שנעשה מזהב או מכסף. הוא הנקרא בתרגום כ״ב א — ט ט פ ת א, ופי׳ ה„צמח דוד״: „תכשיט של נשים שמניחין אותו במצה במקום תפלין״. ובמשנה נאמר: „ט ט פ ת המוקפת לה מאזן לאזן, עניות עושין אותן של מיני צבעונין, עשירות עושין אותן של כסף ושל זהב״ (שבת נ״ז). ובמשנה כלים, פ׳ כ״ד, הוא נקרא ש ב י ס, ופי׳ ר״ע שם: „ציור שעושים על הסבכה לנוי והוא עומד על מצחה ומקיף מאזן לאזן, ובפני עצמו נמי השוב, שהוא עתיד להסירו משם ולתת אותו בסבכה אחרת״. רוחב הטוטפת היה כשלש אצבעות והיא משובצת באבנים טובות ומרגליות, כהיום הזה בארץ הקדם. ובס׳ „צמח דוד״ נאמר: „צ י ץ ג״כ הוא תכשיט, שנוהגה הנשים לשום אותו במצחן, והוא טס ברוחב ב׳ אצבעות, והיה נוגע בשתי אזנים״. בשבת ס׳ נזכר טס של זהב על ראש האשה. ולעדי כזה כוונו הנביאים (ירמיה ד׳, ל׳; יחזקאל ט״ז, י״א) בשם „עדי זהב״.

של כד (ויקרא ט״ז, ד׳). לכן נופלת הלשון חבש גם על המגבעת, אשר ממעל לפארים (שמות כ״ט, ט׳; ויקרא ח׳, י״ג).

ה. סרוחי טבולים.

גם זה מין מגבעת תפארה לאנשי צבא הכשדים, אשר חמדו להם בנות ציון (יחזקאל כ״ג, ט״ו). הוא היה כובע גבה קומה בקמטי כפלים, עם כנפים יורדות כסרח העודף על הכתפות, וארכו ט״ז וי״ח אמות בהיום היה; כי כן מורה השרש סרח בעברית ובערבית, כמו רעיו שרך (שמוה „שרוך נעל״), שרג, ובארמית סרך, על סבוך מטע רענן בענפיו.

ו. כרבלא.

גם זה מין כובע*) אדום (דניאל ג׳, כ״א) בראש אצילי בני ציון, הבבלים והפרסים, והיה צר מלמעלה. אריסטופנוס המהו בלעגו אל כרבלת התרנגול שהוא אדום ונדמה עמו גם בשמו בלשון ארמית. אבל לא נדע אם היה כובע כזה גם עדי לנשי ציון. בס׳ „צמח דוד״ הנ״ל כתוב: „כרבל — בגד אדום, כמו כרבלתא של תרנגול, ואין דרך בנות ישראל להתכסות בו, שהוא כמן פריצות ומביא לדבר עבירה, וקרבלין הן שנושאין בראשן הבגד ההוא״.

ז. פטיש (PETASOS).

גם הכובע הזה של הגברים מארץ יהודה היושבים בארץ בבל (דניאל ג׳ כ״א) היה בתמונה גבוהה ורחבה וישמש למחסה מחום ושרב (שירמהוט). הוא נודע בשם Petasos גם אצל היונים.

ח. חוט (HUT).

גם זה מין כובע אשר חבשו אבירי הרועים עוד בימי אברהם, שנאמר: „אם מחוט ועד שרוך נעל״ (בראשית י״ד); כאומר: מכף רגל ועד ראש. הוא נקרא כך בעבור החוטין כמו שם הבגד פתיל הנ״ל בעבור שרוך הקשורים. וכן נקרא הגזר יהיע בשם יתר (שנופלים

---

*) והמבטא „ודוד מכרבל במעיל בוץ״ (דה״א ט״ו) דומה לאותו של „כמעיל וצניף משפטי״ (איוב כ״ט).

כזה על ראש הכהן הגדול מ צ נ פ ת. זהו גם שם הכתר אשר על ראש הנשיא, והוא נרדף עם ע ט ר ה (יחזקאל כ״א, ל״א). במשקל אחר נקראה העטרה הזאת צ נ י ף והיא משמשת לכה״ג (זכריה ג׳) ולכתר המלך, הנרדף ג״כ עם ע ט ר ת (ישעיה ס״ב, ג׳). ויתכן שגם סוכן המלך לבש תכריך כזה לאות ממשלתו, כמו שלבש לתכלית זאת כתנת ואבנט כנ״ל. אצלו היא נזכר במשקל צ נ פ ה, וזהו ההוד ההתול של הנביא (ישעיה כ״ב) באמרו: „צנוף יצנפך צנפה כדור אל ארץ רחבת ידים!״ כאומר: הטלטלה אשר יטלטלך ה׳ יניע ויניד את העטרה שעל ראשך, כאדם הדוחק רעהו בחוזקה עד שיפול הכובע מעל ראשו הדך בזיון גדול. לפי עדותו של יוסיפוס פלאוויוס (קדמוניות ספר ג׳, ומלחמות ס׳ ה׳) נעשתה מצנפת הכה״ג בתבנית עגול שטיח מפשתה דקה המכוסה בתכריך בוץ יקר מאד והסיבב את הראש עד המצח ברוכסי הדורים מהודרים.

ד. הפארים (TIARA) והמגבעות.

כנוי שלישי למין תכשיט גבוה הכרוך על הראש היה הפאר (ישעיה ג׳ י״ט). גם הוא נמנה בין בגדי הכהנים ההדיוטים (שמות ל״ט) עם פ א ר י ה מ ג ב ע ו ת משש לעומת המ צ נ פ ת משש הנזכרה לפניו כשייכת לכה״ג; ונראה שתבנית מלאכתן אחת היא (עיין רש״י בפ׳ ואתה תצוה). אם השרש צ נ ף בשם מ צ נ פ ת מורה על בחינת הכריכה כנ״ל, מורה השרש ג ב ע (המשותף בזה עם שרשי גבב, גביש) בשם מ ג ב ע ה על בחינת תמונתה בגובה, כמו ג ב י ע וג ב ע ה. הוא נרדף בזה עם השם כ ו ב ע או ק ו ב ע. כי השרש ק ב ע מורה הסתר דבר (כעין מ ע ל מן מ ע י ל, ב ו ג ד מן ב ג ד כנ״ל) בערמה ובמרמה (משלי כ״ב, מלאכי ג׳). ממנו נתהוה גם השם ק ב ע ת (ישעיה נ״א, י״ז) היינו, גביע גדול. לכן מורה גם ההוראה הכפולה: כ ס ו ת הראש בתמונה גאה. אולם השם פ א ר בפ״ע מציין רק חבוש קטן מפואר והתחון כנ״ל, הנעשה לעדי הנשים מחומר יקר, ולפעמים גם ממין מתכת. עליו, כעל יסוד מוסד, כרכו מעדנות המגבעה. אצל אנשים היה ממין פשוט, ונופלת בו הלשון חבוש על הראש (יחזקאל כ״ד). הכהנים חבשו על ראשם „פארי פשתים״, (שם מ״ד, י״ח), שכן מצות הכהנים תמיד בפשתים כנ״ל, ותכריך המצנפת שעליהם היה

לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם. — ואתה הקורא, אם תרצה לקרא: על דברי הקדוש הזה: רפ״תה! שפיל לסיפה דקרא: ושפתות כסיל תבלענו!

תפארת" מונה יחזקאל ט"ז בין התכשיטים), המורה על נזר שרים וכהנים, או על כתר מלכים ונסיכים בכלל, ועל זר חתן וכלה בפרט (ש"ה ג', י"א), וביחוד על העדי של פס בוץ הנ"ל הנכרך על על הראש כנחש עקלתון. ועל כן נרדף המבטא „עטרת תפארת" עם „לוית חן" (משלי ד', ט') והוא מורה (שם א', ט') על עדי תכריך (כמו שמורה השם ל י ו ת במ"א, ז', על דביקת וכריכת הצורות) הראש. השרש ל ו ה מורה בערבית על התפתלות הנחש במעגל*), וכן מורה הפעל ע ט ר (כמו הפעל כ ת ר) במקרא על סבוב סחור סחור אצל אנשים (ש"א כ"ג, כ"ו) או צנה (תהלים ה', מ"ג) — הנקראה בשביל זה גם „סוחרה". כן יש לו מובן של סימני יקר, חסד ורחמים (שם ק"ג, ד') וכבוד והדר (שם ח', ו'). הוא דומה בזה אל מרעיו עטה, עטף.

ג. הצניפות (TURBAN)

כנוי שני למין תכריך ארוך ועגול שכרכו הנשים כמה פעמים מסביב להראש כמו העטרה הנ"ל, היתה צ נ י פ ה (ישעיה ג', כ"ב). השרש צ נ ף (כמו שרשי לוה, עטר, כתר, הנ"ל) מורה על גלגול וכריכה בעגול ככדור (שם כ"ב, י"ח), ובערבית מורה השרש הזה על כריכת החגורה מסביב להמתנים, כי באמת משתמשים הישמעאלים כמעט במין הגורה לכריכת ראשם המכונה טורבאן**). ע"כ נקרא תכריך עגול

---

*) שמה נתהוה השם ל ו י ת ן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון (ישעיה כ"ז). ובהוראתו על התעוררות תאניה (איוב ג', ח') הוא דומה לתנים, המתוארים כ"פ במקרא כעוררי יללה ונהי במדבר יליל ישימון.

**) וגם התורגמים מציינים במלת Doubde מין תכריך לראש וגם אזור מתנים. וכן מורה בלשון יונית השם Mitra על עטרת תפארת הראש, והוא מציין ג"כ אזור תפארה. — כעין מילתא דבדיהותא במילי דאורייתא נזכרתי מה ששמעתי פעם אחת בימי חרפי, בהיותי עוד אדוק בכת החסידים, מפי איש קדוש אחד בהוכיחו להסיד אחד על שאתו את חגורתו למעלה מן הכרס לעומת החזה. וכה היו דבריו: האדם יסדר לשני חצאים, מהציו ולמעלה קדוש הוא בנוגע ללשון והראש והמוח והשכל והלב וכו': ומהציו ולמטה טמא טמא יקרא בנוגע להערוה והאחורים וכו'; והגבול בין שני החצאים האלה היא החגורה, אשר בני-עליה נושאים אותה מושפלת עד תחת הכרס, למען העלות חלק גדול מהגוף מצד הטומאה אל צד הקדושה. הבינונים מהמון העם מעלים החגורה עד החזה להוריד חלק מהגוף העליון מקדושתו אל טומאת הגוף התחתון, והישמעלים אשר לא רצו לקבל את התורה מפני שכתוב בה לא תנאף, נושאים את החגורה למעלה על ראשם, ומורידים בזאת את כל הגוף אל שפל המדרגה של טומאה וזעת; הה"ד ולא תתורו אחרי

פרק שני.

מערה הקדקד.

קדקד שער מתהלך באשמיו. (תהלים ס״ח.

א. השביסים.

על מעשה המקשה של השער עטתה העבריה שבכה או רשת מצמר דק או מצמר גפן רך, המרוקמת בנצני חמד ומעולפת אבני הוד בשפתה כמעשה פרח וכוס שושן, ומשולבת בלולאות תכלת וארגמן היורדות על העורף.*) אותה הזכיר הנביא (ישעיה ג׳) בשם שבים (הדומה לשרש שבץ, ע״ש מעשה התשבץ שלה), ובספר יהודית (ט״ז ט׳) נאמר: „שערה העטתה בשבכה״. במשנה (שבת, פ׳ ט״ו) מצינו „וחוטי סבכה״ ופי׳ רע״ם שם: מגבעה שעל הראש העשויה כעין רשת. כהבגד הזה המלא נקבים כעין רשת (שמות ל״ח) היה גם המכבר אשר טבל חזאל במים ופרש על פני בן הדד מלך ארם (מ״ב ח׳, ט״ו), ותרגומו שם סדין.

ב. עטרה (MITRA).

בטרם ישתרגו התלתלים כדי לרדת בלולים מקדקד נזר השער על חלקת הצואר, סבבו כובע (טולבאַנד) עגול כהצי ביצה — העשוי מצמר ופשתים, או מעור — מסביב להראש. הוא היה מרוקם בארגמן ומעולף אבני פז ויקר ופנינים ומהוקח בשמן תורק לריח ניחוח, והוא נצמד מאחורי הראש בפתיל תכלת. על אשיותיו ענדה המשרתת המגדלת את השער על ראש גבירתה בכריכה כפולה ומכופלת פס בוץ דק בתבנית עגיל שטוח, ועליו הושם כסוי של משי ורקמה הנקשר ממעל להמצח. על עדי ראש כזה מפליג המליץ בשיר אהבים לאמר: „ראשך עליך ככרמל, ודלת ראשך כארגמן״ (השם כרמל משתמע לתרי אפי בהומרו ובצורתו —), ובימי המשנה (כלים י״א, ח׳) היתה לעטרה כזאת צורת ירושלים ונקראה עיר של זהב. שמה במקרא הוא צפירה (ובספר בן סירא ו׳ „כלילת יופי״), או עטרה („עטרת

------

*) שבכה כזאת מכונה (שבת כ״ז) אסטמא, לפי פי׳ הערוך: מין תכשיט של מיני צבעונים שאבנים טובות ומרגליות קבועות בו והנשים מטילות אותו על ראשן ונזכרה גם „סבכה המוזהבת״ (שבת נ״ז).

כזאת במלאותם פעם במקרה צלוחית של זכוכית בכסף חי, בכ"ז לא הבינו עוד הדבר כמשפטו הראוי, ולא ידעו לצפות את העבר השני של המראה בחומר בהיר ובלתי זכובי. תחת לצפות לזה הזכוכית נכפנים משחו אותו בשחר שחור, אשר הקדיר והכהה את אור הצלם המשתקף בהמראה, וע"כ נראה שגם אחרי המצאת הזכוכית השתמשו הקדמונים עוד ימים רבים אחרי כן במראות מתכת.

את צפוי המראות בבדיל או בעופרת המציאה המאה השלש עשרה למספרם; אך בראשונה לא היה הצפוי הזה שלם ומכוון לתכליתו, כי יצקו את הבדיל או העופרת הנתך בעודנו רותח או חם על לוח הזכוכית: עד אשר במאה השש עשרה המציאו בבית־מלאכת זוכוכית אשר במוראנא במחוז ווינציא, כי יש לצפות את המראה בתערובת בדיל וכסף חי. מראות כאלה נפוצו אז על פני כל הארץ. אולם בימינו אלה מצפים את המראות בכסף מזוקק שזה האופן היותר שלם.

אם בדורות הראשונים השתמשו בראי מוצק רק לתועלת הנוי והיופי, בתור אספקלריא לנשים כדי להסתכל ביפין ולהתקשט בעדי עדיים, היתה המראה בדורות החדשים בידי אנשי תבונות ותושבי מחשבות בהכמה ודעת לכלי־שרת המביאה תועלת גדולה וחשובה. הראי נצב עתה בין הכלים אשר בידי חוקרי הטבע, הוברי־שמים וחוזים בכוכבים, הדורשים במעשה מרכבה, היא הכמת החימיה, והוא נמצא גם בידי רופאי התחלואי הבשרים בתור כלי־יקר ומכונת חפץ. החוקר הטבעי מתבונן באמצעות הראי הבוער (ברענשפיעגעל) לכח קרני השמש וחום האש, להתכת המוצקים ולשרפת אבן היהלום (Diamant); התוכן מגלה ברקיע השמים חדשות ונצורות בעזר ראי־התמהון מרחיק (Teleseop); וע"י ראי העין (אויגענשפיעגעל) מצאו חוקרי גוף החי פתרון לחידות עצומות בידיעות הסבות של הויונות רבים בהרכבת גוית כל חי. הרופא ייטיב לראות עפ"י הראי הזה בעומק חללו של בבת־העין, ויסתכל בחדר החשך ההוא כדי לבחון בו בהירין ובסדקין כמו לאור הנר, כדי להוק את בדק בית הראות אם כנגע נראה לו בבית.

ואחרי אשר התהקנו במקום ובזמן מהדר העבריה המתקשטת בתכשיטיה, נמהר לשוב אליה ולהתבונן על יתר עדיי תפארתה.

———————

המוצקים, כמו מנחשת אצל העברים כנ״ל, ומזהב אצל היונים כנ״ל; ואחרי שהזהב והנחשת ירקרקים הם ובוהק אודם איננו זך וצח למדי, ע״כ בחרו לעשות את המראות מכסף מזוקק. מראות כסף נמצאו בין הרומאים, וגם באמריקה מצאו אנשי אירופה בבואם שמה את השמיש במראות בין תושבי העיר פירו, אשר עשו אותן ממיני מתכת.

המין הרביעי היה כעין טבלאות מצוחצחות ומבריקות שהיו נגללות כמגלת ספר ונקראו לד״ק (נגד פירושנו לעיל) עש״ז „גליונים״ (ישעיה ג׳, עפ״י השערת רש״י שם, וגם לדעת הכשדי ,שתרגם שם „מחזיתא״ כמו שתרגם אונקלוס מראות הצובאות). בכלל לא ידעו אז עוד ממראות גדולות הנתלות על הכותל, כי אם מקטנות הנשאות בחוצן הבגד. ועל כן חשב הנביא את המראה בין עדי העדיים שהם אך למותר (Luxus), שכן היה גם בימי חכמי התלמוד והלאה (כמו שמשמע מפירש״י ע״ז כ״ט, שרק אדם חשוב נוהג לראות במראה בעשותו את שערו, אף כי שם מדובר רק באיש ולא באשה).

המין החמישי מהמראות היותר שלם בתכלית שמושו הוא לוח הנעשה מזכוכית, אחרי אשר המציאו יורדי הים מעם הפיניקים במקרה את עבודת הזכוכית, בחנותם פעם אחת לרגלי הר הכרמל על חוף מלא חול כדי לבשל שם את מאכלם על האש. כאשר לא היו להם אבנים אחרות לעשות מהן תנור וכירים, לקחו מתוך אניתם נתחים גדולים של סאלפּיטיר, שנתכו ונמסו מחום האש, והחומר ההוא נתערב עם אפר העצים ועם חול החוף והיה לזכוכית. ולד״ק הוא „ראי מוצק״ הנ״ל שבאיוב, כי המבאר ספורנו אמר שם שהן מראות של נחשת או של זכוכית, אחרי שכפי הנראה (איוב כ״ה) נודעה אז כבר מלאכת הזכוכית (לד״ק עשה המלך שלמה חלונים שקיפים אטומים — היינו פתוחים וסגורים כאחד, היינו חלון זכוכית — בבית המקדש מזכוכית אשר נתנו לו מלכי צור וצידון, שהם הפיניקים; אבל הדעה החושבת כי הזכוכית של הפיניקים היתה ידועה כבר למחבר הספר איוב מתנגדת על דעת האומר, כי משה כתב ספר איוב, אם לא נקדים המצאת הזכוכית ע״י הפיניקים כמה מאות שנה מהזמן המקובל אצל סופרי דברי הימים). וכן נראה גם דעת הכשדי שתרגם „ראי מוצק״ כמו „זכוכית״ שבאיוב הנ״ל במלת „אספקלריא״ (היא ברומית Speeular, באיטלקית Spechio ובגרמנית Spiegel). ידוע כי בעיר צידון, במקום עבודת מעשה הזכוכית, עשו הפיניקים גם מראות של זכוכית. אולם עוד לא השתלמו המראות ההן ע״י צפוי הלוח מבפנים למען יתקפו בהן הפנים; כי אף שמסופר מהפיניקים כי הרגישו קצת בשלמות:

פני משה כחמה, פני יהושע כלבנה.

האופן השני של התראות פני האדם בזמן מאוחר היה ע״י שטח פני מי מנוחות (וואַסערשפּיעגעל), שע״ז מוסב המשל הקדמוני „כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם״ (משלי כ״ז). וכן מספרים היונים בהגדת גלגולי הנפש שלהם, על אודות העלם Narcissus, בן אחד משרי הנהלים בארץ ביאוטיה, אשר הסכין להתגאות ולהתקשט. הוא הביט פעם אחת על פני מים צלולים ובהירים אשר בבור, וירא צורת פניו אשר מצאה חן גדול בעיניו, ויחשוק בצורת קלסתר פניו, ובגעגועיו אליה נפל אל הבור ההוא, וירחמו האלהים עליו ויהפכוהו למין פרח אחד הנקרא על שמו עד היום הזה.

המין השלישי מכלי הסתכלות הצורה היה לוח־מתכת מוצק, מלוטש ומורט למען היות לו ברק. הוא היה ע״פ רוב מנחשת קלל מוצהב ומוברק בפנים שנונים ומלוטשים לעין רואים. מקורו כנראה ארץ מצרים *), והנשים העבריות הביאותו עמהן בצאת ישראל ממצרים; והמה מראות הצובאות של הנשים אשר צבאו פתח אהל**) מועד (שמות ל״ח), שמהן עשה בצלאל את הכיור ואת כנו נחשת לרחצה (עיין רש״י שם בשם התנחומא; ופילון האלכסנדריני בספרו „חי משה״ אומר, שנעשה הכיור מנחשת של מראות הצובאות כדי להזכיר את כל הרוחץ בו, כי חומר הכיור היה מראה למען יראה גם הוא את נפשו בהירה וטהורה כמו בראי מוצק). מראת מתכת כזו נקראה ג״כ „ראי מוצק״ (איוב ל״ז). והעשירות השתמשו גם במראות כסף צרוף או זהב מזוקק המעולפים ספירים ואבני חן. גם היונים הקדמונים אשר קבלו ראשית למודיהם ונימוסיהם מן ציקרופס המצרי, ידעו כבר ממראות־מתכת כאלה, ובהגדותיהם נזכרה המראה אשר הסתכלה בה נעמה אלילת החן והיופי. הסימן, אשר התוכנים מציינים בו עד היום הזה כוכב נוגה, נעמה או ווענוס, הורה בימים קדומים על המראה שלה עם בית־היד. ובספורים על אודות היפיפיה הבוגדה הילינה נאמר, כי במעלה מעל באישה ובמולדתה כדי לברוח עם מעגבה פאריס לקחה אתה המראה של זהב שלה ותביאהו אל העיר טרויה. משם „ראי מוצק״ נראה שעשו מראות כאלה מכל מיני

---

*) ר׳ דוד די פומים הרופא אומר בספרו „צמח דוד״ על השם טוטפת: י״א, שהיא מלה מצרית, כמו מראות (!).

**) ומצינו גם אצל היונים הקדמונים, כי עלמות הקריבו ראי מוצק עם אחד מתלתלי ראשן הנוטף מור עובר על מזבח האלילה, למצא חן בעיניה או לכפר פניה במנחה.

ד. המראָה.

אחרי שעשו העבריות, ככל אחיותיהן בנות חוה אם כל המדה לחן ויופי, תלתלי שער ראשן למיניהם, שאלו במשפט האורים, היא המראה, והביטו אל הראי המוצק כדי לראות, אם הצליח הפצן בידן לבנות כמו רמים את מחלפותיהן לכבוד ולתפארת. ולמען הסיר החלאה מעל פני המראה (בן סירא י״ב י״ג) וכדי לתת לו זוהר צח וזך (חכמת שלמה ז׳, כ״ו) השתמשו הנשים באגודת אזוב, המטהר כל חלאה בארץ־ישראל.

מימות עולם ומשנים קדמוניות התאוו בני אדם, וביחוד בנות חוה, תאוה להסתכל באיזה דבר מוצק וממלוטש, אשר קרני האור ישתברו על פניו וישובו אחורנית, למען תחזינה עיניהם את צלם דמות תבניתם.

המראה הראשון, בימי נעורי האנושיות, אשר הסב לב האדם על ככה, קם לפניו, לפי ההשערה, בהביטו בפעם הראשונה בהנקודה השחורה שבעין עמיתו, וראה בה צורת קלסתר פניו במדה מקוטנת. על כן קרא העברי לתפוח של הויש־הראות: אישון בת עין, שר״ל איש זעיר יליד בית העין*). ולזה אפשר ליחס את המליצה המסתרית „פנים אל פנים״ הנאמרת במשרע״ה (שמות ל״ג; דברים ל״ד) והדומה לכאורה להמלים „פנים אל פנים״ הנאמרות ביעקב (בראשית ל״ב) ואל המבטא „פנים בפנים״ הנאמר בישראל (דברים ה׳) בהתנגדה אל מאמר השי״ת אליו „לא תוכל לראות פני וגו׳ ופני לא יראו״. הרמז בדמיון פנים אל פנים יוכל להיות מסב על הסתכלות של משרע״ה במראה האספקלריא של שכינה, כמו שמסתכל האדם בדברו עם רעהו באישון בת עינו. המבטא דומה אל מה שאחז״ל על משרע״ה, שראה באספקלריא המאירה, המראה צורת הפנים (שפיעגעל), כמו שנזכיר להלן בזה. וזהי כוונת הכתוב „לא כן עבדי משה וגו׳, במראה ולא בחידות״, ר״ל במראה בהיר ובאספקלריא מאירה; משא״כ לנביא אחר מתגלה השכינה (כמו שנאמר שם לעיל) במראָה (לשון נקבה), היינו אספקלריא שאינה מאירה מצד עצמה, רק מקבלת בבחינת נקבה ע״י האצלה את אורה ממקום אחר, כמו שאמרו ז״ל:

---

*) ובזה שכנהו בעל הלשון בת ולא בן הוא מרמז אולי על היות מני אז ההסתכלות במראה מנטיית האשה ולא מאותן של האיש. שע״כ כללו בעלי התוספת. ע״ז. כ״ט. א׳. בד״ה המסתפר — הסתכלות כזאת בכלל הלאו: לא ילבש גבר שמלת אשה.

וגם בחורי בני ציון המפולאים כפז ואמונים עלי תולע לא נמנעו כפעם בפעם (בעשותם מעשה נשים, כמו סרדנפל מלך אשור ופרסנת מלך פרס, והדומים להם) מלסלסל שערת ראשם באופנים כאלה; וכמו שהנזיר מבטן, שמשון הגבור, התהדר בשער ראשו ושורה בשבע מחלפות, אשר גלחה אהובת נפשו דלילה בישנה אתו על ברכיה, כן התגאה אחריו אבשלום בן דוד בכובד שערו ונטל משקלו העולה למאתים שקלים באבן המלך. וכן מדי"ל אחריו היד שולמית כי „ראשו כתם פז, קוצותיו תלתלים, שחורות כעורב" (ש"ה ה').

והעבריות, ככל נשי עמי הקדם, קלעו במחלפות ·שער ראשן חוטי כסף וזהב*). גם בחורי ישראל אשר היו בלוית המלך שלמה קלעו בתלתלי שערם פסת זהב ורצי כסף אשר התנוצצו בירוח השמש עליהם (יוסיפוס פלאויוס, קדמוניות, ספר ח'). העניבות, אשר ענדו את התלתלים למען יתלכדו ולא יתפרדו, היו משער ראשן או מפאה-נכרית (עיין שבת כ"א, וכ"ג), או מקשורי צמר ופשתים, אשר נעטרו לפעמים בפרחי חמד ונרקמו בזהב ובאבנים טובות ומרגליות. הם מכונים בתלמוד בבלי קלתות, ובירושלמי (כתובות, פ' המדיר) — קלפטין, או קלפטון.

אחרי אשר קלעה העבריה שערת ראשה למחלפות, לתלתלים ולקוצות, דיקה לסדר אותם במערכת תפארת על קדקדה, כמו שנאמר באיזבל „ותיטב את ראשה", אחרי אשר שמה בפוך עיניה (מ"ב ט').

העבריות נשאו שער מגודל כ"כ עד שלפעמים התכסו בו כמו בצעיף בראותן פני גבר זר, כמסופר (כתובות ס"ו) ע"ד בתו של נקדימון בן גוריון, שבראותה את ר' יוחנן בן זכאי נתעטפה בשערה וכו'. וגם גדלה האשה ופקסה את שערה נעשה כמגדל, והיינו ששנינו במשנה (שבת פ' י'), שר' אליעזר מחייב את הגודלת והפוקסת בשבת משום בונה**).

„הקשורים" בישעיה הנ"ל תרגם יונתן „קלמוסיא", ומבארו בעל מוסף הערוך, כי הוא מורכב מן קלמיס, מלה יונית, ומויא, מלה ארמית, שענינה שער, ור"ל ג"כ איזה תכשיט השער.

כ"ז, נ"ו. והיא מרים המגדלא שער נשיא במס' חגיגה ד', כי השרש נדל בערבית מורה על סבך ושרג וענוד ביחד. „שבע מחלפות ראשו" מתרגם הכשדי: שבע גדילת רישיה.

*) וזו כוונת „ותעדי זהב וכסף" אחר „עטרת תפארת בראשך" (יחזקאל ט"ז).

**) ופריך בגמרא שם: וכי דרך בנין בכך? ומשני אין, כדדריש ר"ש: „ויבן ה' את הצלע", מלמד שקלעה הקב"ה וכו'. שכן קורין לקלעיתא בניתא.

באסיה. וכן אמרו (מ״ק ט״ו) „אין פריעה אלא גדול שער".
את קליעת מחלפות השער של ראש האשה בעדיה, המרימה אותו כמגדל פאר וכתומר מקשה; מכנה ישעיהו הנביא בזעם לעגו ובעברת מהתלותיו מעשה מקשה. הכנוי רומז על שאיפת בנות ציון לפאר שערן ולקדש אותו, כהקדשת מנורת המקדש שהיתה „מעשה מקשה": כאלו אמר: תחת מעשה מקשה המנורה במקדש תבא הקרחה, אשר נאסרה על משרתי המקדש שלא יקרחו קרחה. וההתול חד ומכאיב כמדקרות פי חרב חדה וחץ ברור באשפתו (ישעיה מ״ט, ב).

ב. צמה.

ושאף צמים חילם. (איוב ה׳).

הבנית אחרת של שערת ראש העבריה העשויה מקלעות מעשה ידי אמן בסלסול קוצותיה ובמחלפות יורדות כסנסנים על פי מרותיה, מכנה הנביא ההוא בשם צמה (ישעיה מ״ז, ב׳, ש״ה ד׳, ו׳); כי שרשו צמם מורה גם בערבית לשון קשירה ואריקה ועניבת יתרה, כמו שמורה השם „צמים" (איוב ה׳ ו״ה) על קשורי מיתרי הפח והמלכודת. ע״כ יאמר על התרת אגודת התלתלים: „גלי צמתך".

ג. שבל.

גלי צמתך חשפי־שבל. (ישעיה מ״ז).

אם תלתלי שער הראש לא ירדו נכחם מסביב להצואר, כי אם התלכדו אחורנית על העורף בצמיד פתיל תכלת או ארגמן, קורא להם הנביא ההוא בשם שבל, המורה בערבית על שער ארוך היורד לאחור. על התרת אגודתו הוא אומר: „חשפי שבל", כי השרש חשף מורה כמו גלה על הסרת המסכה והתרת הקשר אשר לבגדים או לקליפת העצים. ומקבילים שני המשפטים ההם זה לעמת זה כמשפט הלשון: „גלי צמתך" מורה על מחלפות השער היורדות למטה מסביב להראש, ו„חשפי שובלי" — על הצמדן יחד על העורף*).

*) ונראה כי כמו שהיו נשים טבחות ורקחות כנ״ל, כן היו גם נשים מיוחדות לתקן ולסלסל שער הנשים. ונמצא בשבת צ״ד „הגודלת, הכוחלת, הפוקסת". הפוקסת היא הסורקת במסרק שער הנשים, והגודלת היא אשה המגדלת תלתלי השער. אחת מהנה נקראת „מריה מגדלאה" (מאגדאלענע) הנזכרת באבנגליון מתיתו

חלק שלישי.

צבי עדיי בנות ציון.

———

פרק ראשון.

שער ראש האשה.

———

ושפח ה׳ קדקד בנות ציון
וה׳ פתהן יערה. (ישעיה ג׳)

א. מעשה מקשה.

ותחת מעשה מקשה קרחה. (ישעיה ג׳)

העבריות, כמו כל נשי ארץ הקדם, אהבו לשאת על ראשן שער ארוך היורד מקדקדן במקלעות תלתלים על צוארן. נמבזה ונמאס היה בעיניהן ראש קרח וגבה, או שער דל וצנום. ובזאת שפך הנביא את לענו ועכרת תוכחתו על גבהות עיני בנות ציון בגערתו: „ושפח ה׳ קדקד בנות ציון, וה׳ פתהן יערה וגו׳, ותחת מעשה מקשה קרחה״. לעומתו משתאה דוד שולמית על שפעת השער אצל שאהבה נפשו, הדומה כעדר העזים שגלשו מהר הגלעד. עוד מקדם קדמתה צותה התורה לחרפת אשה הבוגדת באלוף נעוריה: „ופרע את ראש האשה״ (במדבר ה׳), שר״ל — יתיר מקלעות תלתלי שערות הראש, כמו שאחז״ל (סוטה ט׳): „היא קלעה את שערה, לפיכך כהן סותר את שערה״. השרש פרע מורה בכל מקום על התרת אגודות הסדרים והפרעת מערכת המשטר המוסרי או הטבעי; וזהו „גדל פרע (שם צרוף בהוראתו זאת עם פרא, פרד) שער ראשו״ (במדבר ו׳, ה׳), שר״ל, הניח השער הגדול פרא ושובב כמו שהוא, מבלי הקצות אותו ומבלי קלע אותו בקוצות תלתלים, כמנהג הנשים הפרועות

הלשונות — נקרא מין בגד לגברים ולנשים. ושרש השם בא מלשון המצרית, כי במצרים היה מקור החומר של המלבוש ההוא, שהיה מין פשתה צחורה וזכה, דקה מן הדקה. הבגדים האלה היו יקרים מאד, ע״כ יעד שמשון שלשים סדינים במחיר פשר החידה אשר שם לפני מרעי חתונתו ושמחת לבו (שופטים י״ד). הם היו הכיבים מאד בכל הארצות, ולכן הוכרחו כנעני צור וצידון לעשותם גם על ידי שכנותיהם העבריות בארץ־ישראל (עיין בהערה). גם את הסדינים מנה ישעיהו במספר בגדי גאון התפארת של בנות ציון, אשר בשכתן בבית הנשים פנימה שמו אותם על עור בשרן במקום הכתנת.

ד. פתיגיל.

אם חשבנו למעלה את הפתיגיל במערכת האזורים, הנה דעת רבים שהוא מעיל רחב ומתפשט ושמו פתיג בתוספת „יל״, כמו כרמיל מן כרם; ושרש השם פתג דומה להשרשים פשק, פתה, פתח, פצה, פקה, המורים על הרחבה והרוחה. לדעת שד״ל, שרש השם הוא פתיל ותוספת גי באה דרך געגועים, כדי להורות על פתיל נחמד ונעים. את השם פתיל (הנזכר בראשית ל״ח) פירשו אונקלוס ורש״י — שמלה, והרד״ק מבאר שהוא אדרת, או צניף.

בארמית סנפירון; נבור — בסורית ננברא. וכן סדין מתורגם בשאר לשונות סנדין. ומפני שכנעני צור וצידון רכלו באטון הזה, שהביאו ממצרים לכל הארצות, וגם העבריה אשר למדה מלאכת הסדינים במצרים עשתה סדין כזה ותמכרהו לכנעני צידון (משלי ל״א, כ״ד), והצידונים היו אומרים על כל הסדינים שבידיהם. בין שהיו מארץ ישראל, בין שהיו מארץ אחרת, כי הם מעשה ארץ מצרים. ע״כ נזרו רבים מהכמי העמים השם סדין משם העיר צידון שנקרא בלשונותיהם גם סידון.

עוגבים „אשר למדת אותם עליה אלופים לראש" (ירמיה י"ג) — מיסר הנביא ההוא לאמר: „ברוב עוניך נגלו שוליך". ובחרפת מוסרה היא אומר: „וגם אני השפתי שוליך על פניך, ונראה קלונך, נאפוך ומצהלותיך, זמת זנותך וגו'". בלשון הזאת יסור יסר נחום האלקושי את העיר הגדולה נינוה, טובת חן, בעלת כשפים, המצטיינת ברוב זנוניה והמוכרת גוים בזנוניה ומשפחות — בכשפיה, לאמר: „וגליתי שוליך על פניך, והראיתי גוים מערך, וגו'".

ב. גליונים.

בנות ציון אשר לבשו גאות בהדר יפין והתאזרו גאון בהדר יפעתן, העלו על בשרן מין בגד דק ורך מחטובת אטון מצרים, מבוץ או משי שנעשה מעשה מכבר. מבעד לחרכיו נשקף עוד בשרן או לבנת כתנתן, כי כן התלבשנה בימים הקדמונים גם נשי היונים והרומים, וביחוד בנות ארצות הקדם. להבגד הזה קרא הנביא ישעיה גליונים*) משרש גלה, בהגלית נגלות מבעד לצמתם כל נסתר ונעלם, אשר לא יראה החוצה אצל הנשים המצניעות לכת.

ג. סדינים.

בשם סדין**) — המתורגם ביונית Sindon וזה שמו בכל

------

*) ולא כפי' קצת המבארים, שד"ל מראות אספקלריא, כאשר הנביא מונה הגליונים בין בגדי המד מעשה אורג ורוקם, ודבר הלמד מענינו הוא. גם בל"ה גולתא מין בגד הוא: „וגולתא דדהבא פרסי עליך" (ב"מ פ"ה). וכן מתרגם יונתן כנפי בגדיהם „גוליהן". המדרש אומר על הגורות „ועל סרבליהון". עיין בערוך מלת גל. וכן פי' ההי' שד"ל, לבושים דקים שאינם מכסים הבשר, אלא מגלים אותו שהבשר נראה מתוכם מהמת רוב דקותם, וכן הוא בתרגום השבעים. הרד"ק אומר בשרשים שהם נקראים בערבית גליה. והשם סרבלא הנ"ל (דניאל ג', כ"א) מפרש Michaelis: מכנסים ארוכים ושרש השם מפרסית. הוא מעיד („ביבליאטהעק" חלק י"ד), כי היו בין תלמידיו מארץ הונגאריא, ואמרו שגם בלשונם כן. והוא עובר לדבר על אודות זה, שהיהודים מכנים הארץ Ungarn בשם הגר, שמקורו ממה שמצינו כי „הגרים" (תהלים פ"ג) מתרגם הכשדי הנגרים. שד"ל Ungarn; מטעם זה רצה ההכם Wolf בשם Moyne לשער, כי התרגום הזה לא נתחבר קודם המאה התשיעית למספר הנוצרים, כי רק אז התגלה עם ההונגארים בתבל. אולם ע"ז השיב מיכאעלים בספרו הנ"ל, ה"ג, כי באמת נזכר עם אונגארן אצל כותבי דברי הימים עוד במאה החמישית למספרם, יעו"ש.

**) בדגש הדלת, המורה על הסרון נו"ן הבאה בשאר לשונות, כמו ספיר —

אהבה, בשולי מדלצותיהן הנסחבים מאחוריהן והמתגלגלים בעגולי מעגל לרגליהן כמאסף אחרי ההלוך כדי ללכוד לב הגברים. — שוה לנגדך, הקורא העברי, עלמה רכה יענוגה, מקוטרת מור עינבר ולבונה כתמרות עשן, העטופה במדלצה המשתרעת במפלי כפליה הרעשים עליה כמשברי ים נגרש להוה היום שיפוח, בשעה ששפחה נושאת שוליה בתלתלי עגליהם אחריה, והיא גם היא כמתעלפת המתרפקת על דודה ונשענת על זרוע ימין מאהבה. ככה תלך הלוך וטפוף*) — זאת תמונת בת ציון בגאון תפארתה! ועי"ז היה לב הנביא המקונן על קריה נאמנה, שהיתה לזונה, לאמר: „טומאתה בשוליה לא זכרה אחריתה"! את כנסת ישראל הנדמה לאשת־חן המטיבה צעד כדי להטות אליה לב

---

*) „יען כי גבהו בנות ציון ות֫לכנה נטויות גרון ומשקרות עינים הלוך וטפוף תלכנה" (ישעיה ג'). בני קדם וביהוד הערביאים מוצאים הן ויפי כזה שהיפיפיה הולכת וגרה כאיוו (Watschelnder Pfauengang) וכנוע תמר גבה קומה מפני רוח הנושבת בכפותיו. הליכה מטופפת כזאת באה מכבדות שולי המעטפות והמהלצות, ומהחמדה לתת חן ויופי לתנועת כרה העירה, אשר כזנב התכי התנוסס בשלל צבעיו, ברקמת זהב מיפו, ובמשבצות אבני חן לרגלי פעמי העבריה, המתנועעת כלהט ההרב המתהפכת. וזה פי' הפעל טפף בישעיה הנ"ל, כי השרש טפף מורה בארמית על השוואה במדה, וכן בל"ה „לא נדושות ולא מהוקות אלא טפופות" (יומא מ"ה). ור"ל כאן פסיעות שוות „עקב בצד אגודל" (שבת ס"ב). השרש טפאף בערבית מורה על התנועה במעגל, ומזכיר השד"ל בפירושו לישעיה, כי בערבית יאמר פרס טפאף על סוס המהלך לאט. וכן הביא ר' יונה בשרשיו (הביאו גזניוס) מליצה ערבית משרש צפף (בהלוף ט' צ'), שענינה הצגת הרגלים על הארץ בהכמה. וזהו ענין הליכת בת־ציון בכובד שלמותיה, בנטית גרונה הנה והנה, ובפקיר עין לכל עבר ופנה. אך בכבדוו תתנהג בצעדים עגולים כהורת הלילה במרוגה. וזהו הלק התיול בתוכחת הנביא בראשיתה, והלק המוסר באחריתה. וז"ל החכם ר' יואל ברי"ל כבאורו (המאסף לשנת תקמ"ד) להכתוב „וכעכס אל מוסר אויל" (עיין להלן ה"ג, פ"ז): „מצאנו בדברי הימים הקדמונים: שנהגו הנשים להתלבש בצעיף המעטף את כל הראש, ומשם היה יורד על כל האחורים, והעודף ממנו היה סרוח עוד איזה אמות על פני הארץ (ויתכן שכוון הנביא לזה באמרו „סרוחי טבולים בראשיהם"). וכשהן הולכות הסרח הזה מתנועע אחריהן בתנועה ערימה ועקלקלה הדומה לתנועת נחש, ויה יפאר ויקשט את כל הגוף, ולכן תתגבר על ידי זה כח התשוקה באיש להתחבר אל האשה טובת המראה ההיא. ואנו רואים גם היום שנותנות הנשים סרח כזה בבגדיהן שקורין בל"א (איינע שלעפפע): ולזה אמר הנביא „ואת תפארת העכסים" (דיע מאיעסטעט דער שלעפפען) מה שלא אמר בשאר התכשיטים שהביא שם, לפי שתכליתם לתת יקר ותפארת אל הלובשה בהם. וכן נבאר „וברגליהם תעכסנה" שהיו סורחות את רגליהן, כמו שקורין בל"א (איינען שלעפפענדען גאנג) וכו'".

פרק ששי.

בגדי כבוד ותפארת.

טמאתה בשוליה לא זכרה אחריתה
ותרד פלאים.

(איכה א׳ ט׳)

א. מחלצות.

ממעל לבגדים העליונים הנ״ל לבשה העבריה בגד דק הארג וזך המראה המתנוסס ומתנוצץ בהדרת חן לצבי עדי תפארת. למיני בגדיהן כאלה קרא הנביא ישעיהו מחלצות *), ולהן היה סרח העודף הנקרא שולים (שלעפפען, ובל״ח שיפולי-גלימא, סנהדרין ק״ב) הארוכים מאחריהן (כעין שולי מעיל האפוד אשר לבש הכהן הגדול, — שמות כ״ח, ל״ג — וכעין מחזה הנביא ישעיהו המתאר שלמת הוד השכינה: „ושוליו מלאים את ההיכל״). העבריה עטתה מחלצות יקרות כאלה בחגים ובמועדים, בשמחת חתנה ובמשתה שמנים, בקבל המון חוגג, או במקהלות של עבודת המזבח. שם בגדיהן כאלה היה אצל האנשים חליפות (שופטים י״ד, י״ט, ונופל לרוב אצל בגדים, ועיין בהערה) ע״ש שהם מחליפים (לשון חלף נופל על לבוש: „כלבוש תחליפם ויחלופו״, „ועל שמלה — ויחלף שמלותיו״) בגדי חול בבגדי יקר. (או כמו עתה נהגו מלכי קדם להאנשים שהם חפצים ביקרם, ואשר נמנו להיות מראי פניהם ויושבים קרוב למלכות, בגדי כבוד ותפארת, בגדי שרד והדר כאלה, להתהדר בם בעמדם בהיכלי מלך). ויתכן שמפני זאת (מלבד הטעם בהערה הנ״ל) נקראו הבגדים מחלצות (שם גם של בגדי גברים, זכריה ג׳, ד׳), ע״ש שהולצים אותם אחרי עבור השמחה, כדי להחליפם בבגדי חול.

הרבה התגאו העבריות העדינות, וביחוד עלמות העגבים המבקשות

---

*) השרש חלץ בערבית מורה על טוהר וזוהר (הפך אויל ואישון), כמו כסף צרוף וכל דבר יקר וצח וזך; ע״כ נזכרו (זכריה ג׳) „מחלצות״ בנגוד ל„בגדים צואים״. „חליפות בגדים״ (מ״ב ה׳, ה׳) „חליפות שמלות״ (בראשית מ״ה, כ״ב) — המורה לדעת חכמי הביאור על בגדי הערביאים הארוכים, שקורין התורגמים „קאפטאנס״ והערביאים — „קאלאַט״ (שני השמות האלה שגורים עוד היום בפי יהודי פולין) — מתרגם הערבי בשם נגזר משרש חלץ.

כמו שמכנים קצות הכרם (ישעיה ס' א') או המזבח בשם קרן בעבור שדומים לקרן החיה. וכן היונים והערבים מציינים את קצוי הבגדים במלה המורה בלשונותיהם על כנף העוף. וגם קצות הארץ מכנים המליצים כנפים (ישעיה, יחזקאל ואיוב). כן גם ישנן כנפים להרוח (שמואל, הושע ותהלים), להאניה (ישעיה י"ח), להשחר (תהלים קל"ט) ולהשמש (מלאכי ג', כ') בדרך השאלה מליצית כזאת.

יג צעיפים.

על כתנת הפסים ועל המטפחות והמעטפות ההן כסו הנשים העבריות מכף רגל ועד קדקד מעטה דק ורך, אשר כרוב קמטיו הצניע בגדי העבריה ויצורי גוה מעיני גבר זר הצופה ומביט ביפיה. שם מעטה כזה במקרא הוא צעיף*) אשר התכסתה בו רבקה בראותה את אישה למען לא יחזה בה (בראשית כ"ד, ס"ה), ואשר התעלפה (Vermummt) בו תמר למען לא יכירה יהודה חמיה. ובתלמוד (כלים מ"ב) הוא מכונה טרטן.

יד. סתר פנים

על כל כבוד הופה, ועל כל בגדי פאר האלה תשתרע סתר פנים הלוטה את פני היפיפיה. המסכת היתה נסוכה בקשוריה על גרגרותיה של האשה ובתלתלי קוצותיה כסתה על כתפותיה, ורק שתי עיניה כיוני הגאיות היו נשקפות החוצה מבעד לצמתה.

---

*) השרש צעף מורה בלשון ערבית על כריכה סבובית כ"פ והוא נרדף עם השרש צנף הדומה לו בחלוף נ' בע', מפני שלפי הברת הקדמונים נתבטאה האות נו"ן עם העי"ן ביחד, כמו שהעיר ע"ז הרמבמ"ן במאמרו „אור לנתיבה". לכן בא לפעמים (תהלים פ"ט, כ') עזר תחת נזר, הנזכר שם ולהלן כתוב ל"ט אצל משיח. ומצינו באסתר ז', ד', שתרגמו השבעים „בנזק המלך" כאלו נכתב „בחצר המלך"; ואמר החכם הר"א יפה בספרו על תרגום הפשיטא לחמש המגלות, כי נראה שקרא המתרגם היוני בהצר ר..ת בנוק; אולם עפ"י הנ"ל יתכן שפי' היוני נזק כמו עזק, שר"ל כמו הצר טל' „ויעזקהו".

יא מעטפה.

ישעיהו הנביא מונה ג״כ את המעטפות בין בגדי התפארת של בנות ציון. השרש עטף מורה בערבית על ענף עץ יונק, הנוח לכוף ולהתקפל הנה והנה, ועי״כ מורה בעברית (כזה קרוב השרש הזה לאחות מרעיו עטה, עטר) גם על בגד שמתקפל על הגוף כדי לעטותו על כל סביבותיו. וזהו המליצה „ועמקים יעטפו בר״ (תהלים ס״ה), שר״ל העמק יהיה מכוסה כלו בבר, באפס מקום פנוי. הבגד הזה היה משתרע ומתמודד על כל שאר הבגדים התחתונים והעליונים וכסה עליהם בשפעת תלתלי קצותיו ומחלפות כפליו כעין עטיפת ישמעאל (מ״ק כ״ד). וכבר הזכרנו לעיל שכל בגד ארוך ורחב כזה הניע את לובשו לנחושתים מבלתי שיוכל להשתחרר על יצורי גוו, לצעוד בעוז ולעשות מלאכתו, עד שנאזר בחגור וכפלי הבגד התכייצו ברחבם ונמשכו בארכם למעלה נגד המתנים והחזה, ואז יכול הלובש לפעול בזרוע עוז. ע״כ קמה וגם נצבה התמונה המליצית בעברית המציינת בשרש עטף חולשת הלב והנפש והרוח מפני ולעפות רעם או אחוות השבין, וגם חולשת הצאן הנהלה והנהלאה, אשר תכוף ראשה תחת מכסה צמרה שיעמים עליה משא לעיפה; ולהפך הצאן הבריאה מכונה מקושרת כאלו שנסה מתניה ואזרה חלציה לקשור מעטפת צמרה בקשורי אזור להקל משאו מעליה; והמליצה היה ככל אחיותיה העבריות, כי תוות הנה בציור ובדמיון!

יב כנפות

העברים כיתר עמי הקדם היו מהדרים מאד להתעטף בבגדים רחבי ידים כאלה, עד שגם בבגדים מרובעים (כעין המטפחות Shawls שלנו, וכמו הטליתות שאנחנו מתפללים בהן) בעלי ארבע כנפות אשר התכסו בהם (דברים כ״ב, י״ב; יחזקאל ט״ז, ח׳), ידעו לעטות את עצמם במהירות נפלאה. הם הפשילו שתי הכנפות העליונות מאחורי כתפותיהם לעומת שתי הכנפות אשר לעבר פניהם, וקרסי זהב או נחושת רכסו ארבעת קצוי הבגד יחד למען יתלכדו ולא יתפרדו, ולא יזח עבר הפנים מעבר הכתפות.

טעם העברת השם כנף לקצוי הבגד המרובע (במדבר ט״ו, ל״א) וכנפות לילה (דברים כ״ג, א׳. יחזקאל ט״ז, ח׳. רות ג׳, ט׳) והמעיל (ש״א כ״ד), יש לבקש בזה שהקצוות האלה דומות לכנפי העוף,

פ׳ ט״ז): „ולובש כל מה שיכול ללבוש, ועוטף כל מה שיכול לעטוף; ר׳ יוסי אומר שמונה עשר כלים״. ופי׳ ר״ע שם, הכלים שהוא רגיל ללבוש בחול בבת אחת, והולך ומונה התלמוד שם, „ואלו הן: הפרגל העליון, ומלביש צמר, וחגור רחב, ובגד צר, והלוק שעל הבשר, וחגור עליו, וטבע, ומצנפת, ובתי־שוקים־ידים, והרדים, וטלית־קטן, וסודר שבצוארו, וכו׳, ע״ש.

ט. אפד.

ועוד נמצא שם פרטי המשמש לציין איזה בגד עליון, והוא אפד הנזכר בתחלה בתוך בגד־תפארת אשר עטה הכה״ג (שמות כ״ח). הוראתו כאותה של השרש אפד בלשון ערבית, שר״ל: הפל דבר מלמעלה למטה, כי כן היה האפוד נופל מאחורי הכהן למטה ומגיע עד עקביו (עיין רש״י שם). ואח״כ נזכר מין בגד לאנשים „אפוד בד״, שלא נמצא אצל נשים. אולם לעומתו נמצאו עוד שני שמות המשמשים לציין מיני בגדים עליונים המיוחדים לנשים בלבד, ואלה הם:

י. מטפחת.

הנביא ישעיהו מונה את המטפחות בין בגדי התפארת של בנות ציון. השרש צפח (בהלוף ט׳ בצ׳, כדלעיל) מורה בערבית על שטיחה ורקיעה, והוא מכוון לפשוט פתאומי של קלעי אהל ושל מערכת הצבא. וכן בעברית טפח הוא רוחב היד, ונאמר (ישעיה מ״ח): „וימינו טפחה שמים״, שר״ל פרושה כמו יריעת אוהל השמים; וזהו גם „ממסד עד הטפחות״ (מ״א ז׳). הוא נדרש בהוראת גדול בנים עם רבב, היינו — גדל*). ונראה מכ״ז שגם לבוש המטפחת היה בגד רחב ידים בכפליו וקמטיו, המשתרע ומתמודד בנקל על כל הגוף, עד כי רות המואביה השתמשה בבגד כזה שעליה, וכסתה בו את עצמה בלילה בשכבה במרגלותיו של בועז, גם לקחה אל תוכו הרחב שש מדות שעורים. כן נראה כי המטפחת היתה יקרה וחשובה ברחבה וביפיה יותר מן השמלה; ע״כ נחשבה לבגד־תפארת לנשי ציון ולהות, אשר במצות נעמי חמותה רחצה וסכה את בשרה והעלתה עדיה עליה.

---

*) „עוללי טפחים״ (איכה ב׳). אולם יונתן תרגם גם שם: עולימיא דהוו מלפפין בסדינין דמילתא, שר״ל ילדים האמונים עלי תולע של המטפחות.

ד. לבוש; ה. כסות.

ציון כללי שלישי הוא השם לבוש (או מלבוש), המורה ג״כ, כמו שמלה, על מכסה לילה לצורך השינה. הוא נרדף עם כסות (איוב כ״ד ז׳. תהלים ק״ד ו׳). היהודים הכירו לבוש כהני הבעל (מ״ב י׳), לבוש מלכות (אסתר ו׳), לבוש אנשי מלחמה (ש״ב כ׳. ישעיה י״ד), לבוש-אבל הוא שק (אסתר, ד׳) ולבוש נשים עשירות, עוז והדר (משלי ל״א), משיש ומשי וארגמן (שם: יחזקאל ט״ז), וממשבצות זהב (תהלים מ״ה. ש״ב א׳). ציון כללי רביעי הוא השם כסות (שמות כ״א י׳).

ו, שית.

ציון כללי חמישי לבגד עליון הוא השם שית, הנזכר בין עדיי הזונה (משלי ז׳, י׳): ועי״ז מדה מליצת תוכחת המוסר (תהלים ע״ג ו׳). עליו נופל הפעל עטף, והוא נרדף עם הענק, שהוא רביד הסובב את הצואר.

ז. מד.

ציון כללי ששי הוא השם מד, או מדה, או מדוה, המורה פעם על מלבוש בכלל (ש״א י״ח, ד׳), ופעם על איזה בגד עליון ידוע (שופטים ג׳ ט״ז. ש״א י״ז ל״ח). הוא נזכר גם אצל קריעה, כמו שמלה ובגד הנ״ל (ש״א ד׳, י״ב), והוא נרדף עם בגד ומזוה (תהלים ק״ט י״ח). יש שהוא מורה גם על בגד התחון (ויקרא ו׳, ג׳, במקום שמוסבות המלים „על בשרו" גם על מד), ולפעמים — על יריעת הרצפה: „יושבי על מדין" (שופטים ה׳). המד היה גם מלבוש הכהן (ויקרא ו׳; תהלים קל״ג) ומלבוש איש המלחמה (ש״ב כ׳), וט׳.

ח. תכריך.

ציון כללי שביעי בימי המקרא האחרונים הוא השם תכריך (אסתר ח׳. ט״ו) שר״ל בלשון סוריא מלבוש מפואר, ארוך ורחב במפלי קמטיו. — וידעתי כי הקורא בארצותינו ובזמננו, אשר לא נסה להציג כף רגלו בארצות המזרח, ישתומם על רבוי השמות של הבגדים העליונים האלה, ולמצער יחשוב שלבשו המזרחיים את הבגדים האלה רק חליפות יא״י כסירוגין; אולם באמת הרבו אנשי המזרח ללבוש בגדים קלים רבים גם בבת אחת, כנראה ממשנה (שבת

החיל לבושה עוז והדר*) משש או ארגמן או שנים**) כפי מסת רכושה, למען לא תירא לביתה משלג.

והנה נמצא השם שמלה בתור ציון כללי***) לבגד מבלי הבדל בין בגד עליון לתחתון, ד״מ „ושלמות בלות עליהם״ (יהושע ט׳ ה׳), וביחוד אצל הבעל קרע לאות צער ואבל (בראשית ל״ז, ל״ד. מ״ד, י״ג. יהושע ז׳, ו׳). היהודים הבחינו בין שמלת קטן (ישעיה ג׳), שמלת איש־מלחמה (שם ד׳), שמלת שביה (דברים כ״א) ושמלת־אסורים (בראשית מ״א, י״ד, ע״ד בגדי כלא שנזכר להלן). וכו׳.

ג. בגד.

בתור ציון כללי להמלבוש העליון נמצא מלבד שמלה עוד השם הכללי השני בגד (בראשית ל״ט, י״ב. ישעיה ס״ג, א׳). הוא עומד אצל מעיל (עזרא ט׳), ונרדף עם שמלה (בראשית ל״ז, בבעל הקריעה נאמר אצל ראובן בגדיו ואצל יעקב — שמלותיו) ומעיל****) (ישעיה נ״ט, י״ז. שם ס״א, י׳). הקלעים והמכסה לארון העדות ועל כל המקדש (במדבר ד׳) נרשמים בכנוי „בגדי השרד״. פעם מורה הבגד על כסות המטה אשר יתעטף בה הישן (ש״א י״ט, י״ג. מ״א א׳, א׳), פעם על אמתחת לשים בה משא דברים שונים (מ״ב ד׳ ל״ט), ופעם הוא משמש כמו שמלה בתור ציון כללי ללבוש, בלי הבדל התחתון והעליון (מ״ב ו׳, ח׳. ש״א כ״ה, ה׳). להיהודים היו בגדי אלמנות (בראשית ל״ח) — וזהו „בגדי אלמנה״ שאסרה התורה לחבול (דברים כ״ד) —, בגדי־אבל*****) (ש״ב י״ד), בגדי־כלא (מ״ב כ״ה), בגדי־תפארת (ישעיה נ״ב) ובגדי חופש (יחזקאל כ״ז), וכו׳.

---

*) משלי ל״א. וזהו פי׳ „עוז והדר״, שר״ל מלבוש יפה, ושמש התואר אף לבגד גם ועב להחם בו בחורף; הכפלת הלשון דומה למליצת הכתוב „לבשי עזך ציון. לבשי בגדי תפארתך״, וגו׳.

**) החכם Míchaelīs גורס כאן שְׁנַיִם שר״ל „דאָפפעלטע קליידונג״, וכן הוא נוסח השבעים; וגם הוולגאטא מתרגמת duplicìbus. מפני שלא יתכן להלביש תולעת שני את כל בני הבית, ואפי׳ העבדים במשמע.

***) והארמי מתרגם ע״י השם הכללי ששפא את המלים שלמה, אדרת ומעטפות.

****) ומורה כמוהו בהעתקה על התולת האמת במעדה שקר ובמעטה כחש; בנוד בגד ומעול מעל (פערמאַנטעלן).

*****) ובמדרש איכה מכונים „בגדי בדד״: כל זמן שעושין רצונו של מקום ואלבישך רקמה וכל זמן שהן מכעיסין אותו הוא מלבישן בגדי בדד.

„ופרשו את השמלה" (שם כ"ב י"ז), ומזה „חיק נכריה" (משלי ה' כ') ; ושמשה שמלה כזאת גם למצע הרכב, וזהו „חיק הרכב" (מ"א כ"ב ל"ה).

השם חיק נרדף עם בגד: „היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה" (משלי ו' כ"ז), ועם שק: „לבושי שק וגו' ותפלתי על חיקי תשוב" (תהלים ל"ה י"ג) .

בראשונה היתה שמלה כזאת פשוטה ועירה כיום גיחה מרחם מסכת הארג, ונעשתה משערת עזים או גמלים בלי כל מעדה תפארת, ועטתה את הגוף כרכבות קמטיה הרחבים כנ"ל*). אכן כרבות חמדת התפארת בישראל לא מצאה שמלה כזאת עוד חן בעיני העבריות בצאתן שער עלי קרת או בשבתן בסוד עליזים, ואז החלו לארוג שמלות כאלה מצמר־צחר או מצמר־גפן דק וזך, אשר לבשו אותן יום יום אנשים ונשים, באהבתם תמיד ללביש בגדים לבנים, צחורים וזכים כשלג ; כאשר צוה המחוקק הקדמוני „וכבסו שמלותם" (שמות י"ט), והחכם האחרון: „בכל עת יהיו בגדיך לבנים" (קהלת ט'). ואף בימי יגון ואבל לבשו בגדים צואים, כמ"ש אצל מפיבושת „ואת בגדיו לא כבס" (ש"ב י"ט כ"ה), וגם יהושע הכהן־הגדול בהתאוננו על שטנת השטן לנגדו היה לבוש בגדים צואים עד אשר הלבישו אותו מחלצות טהורות (זכריה ג').

אבל גם השמלה הזכה הזאת לא הספיקה אח"כ להשביע עין בנות ציון, אשר נפשן שוקקה להעלות על בשרן אך שני עם עדנים, להתנוסס ולהתנוצץ בצבעי רקמה ; לכן שנו הנשים תואר השמלה ההיא בפנים שונים, והיו תולדותיה מיני בגדים עליונים רבים ושונים, כפי שקרא להם ישעיהו הנביא בשמותם למיניהם.

בהדבוני קין ושרב־היום עטו העבריות על כתנתן מעדה בגד רחב המתקפל במפלי רקמה ויורד עד עקבות הרגל, ונעשה מעשה חטובת אטון מצרים, או מצמר צחר מארץ הדן, או משש וארגמן (משלי ל"א, כ"ב), לבן או מרוקם בצעצועי כרובים. שהוא זך ודק כמעשה ארג של חוטי־רוח. ובימי התורף והקור עשתה לה אשת־

*) וכבר הזכרנו שע"כ הוכרח הנושא שמלה כזאת כפעם בפעם לתקן אותה עליו ולכרכה היטב. למען לא תפריע פעמיו ואשוריו. וכי ע"כ מצינו במקרא לרוב „שנס מתניו" „אזור חלצים" וכו' כתור הכנה והזמנה לאיזה מפעל בכח וגבורה. שר"ל הגור השמלה הרחבה למעלה, למען יקל לנושאה לרוץ אורח ולעבוד עבודתו.

היום במקומות החמים באסיה ובאפריקה, להתכסות בהם גברים (ישעיה ד׳ א׳) ונשים (דברים כ״א, י״ג *), כעם ככהן. הם היו גדולים ורחבי ידים כדי להשתרע על כל הגוף (כמ״ש „מתכסה בשלמה״, מ״א י״א כ״ט) וישמשו עוד לתשמישים אחרים: פעם הרקיעו אותם כיריעה על הארץ (שופטים ח׳, כ״ה), ופעם היו למכסה עתיק על דבשת הגמלים ועל גב הסוסים והחמורים, בתור כר וכסת למושב הרוכב עליהם. פעם עטו אותם על המטה לכסות לילה להחם בהם (שמות כ״ב כ״ו. דברים כ״ב, י״ז. כ״ד, י״ג), ופעם היו לשק ולאמתחת לשים ולשאת בהם (שמות י״ב, ל״ד) דברים שונים (ש״א כ״א, י׳, משלי ל׳, ד׳). ויש אשר השתמשו בהם בתור קלעים ליריעות האוהל ובתור נסי־האניה.

וכן מספר הנוסע Wansleb, כי הערבים במצרים כופלים שמלה ארוכה עד י״ד אמות וכורכים אותה על גופם כמה פעמים, והיתה להם ביום למעיל, ולכסות — בלילה, וליריעה — באוהל, ולאמתחת או לכביר מרדעת על המוריהם; ולפעמים תשמש גם בתור מפרש־נס על ספינותיהם הקטנות. שלמה כזאת נקראה אצל הערבים Heík שהיא בעברית חיק, המורה בתחלה על קפלי השמלה הרחבה וקמטיה ששם טמנו הידים כמו בצלחת (שמות ד׳, תהלים ע״ד ו״ד, י״א), ושם נשאו כסף לשוחד (משלי י״ז, כ״ג) וגורלות (שם ט״ז ל״ג) וגם ילדים (מ״א ג׳, כ׳. במדבר י״א י״ב, בדומה להות ד׳, ט״ז) ועלות מצאן (ישעיה מ׳, י״א). המליצה מגזמת: „שאתי בחיקי עמים רבים״ (תהלים כ״ט, נ״א). — ובהיות שמלה כזאת גם כסות לילה במטה כנ״ל, נקראה האשה שוכבת חיק בעלה; וכן להפך (דברים כ״ח נ״ו)

גם עטף עם עשה: „שמאל בעשותו ולא אחז יעטף ימין ולא אראה״ (איוב כ״ג, ט׳). ובהנם רצה הרב שי״ר להגיה שם בעטותו תחת בעשותו. ומצינו עוד דוגמא לזה: „כי רוח מלפני יעטף ונשמות אני עשיתי״ (ישעיה נ״ז, ט״ז). וטעם רדיפת שרשי עשה, עטה, עטף יש לבקש בבחינת תנועת העטיפה. כמו שלהפך מורה עשה גם על תנועת ההלוך וההפזון, כמו „עושה הנה והנה״ (מ״א, כ׳ מ׳); ואולי גם „מעשה מקשה״ (ישעיה ג׳ כ״ד) כמו מעטה. ובזה יפורש עוד כתוב אחר קשה־הבנה: „מעטה תהלה תחת רוח כהה״ (שם ס״א), שבא גם פה כמו בכתוב הנ״ל מעטה במקום רוח וכוונתו: רוח שמחה (משרש הלל המורה על זרח — „בהלו נרו על ראשי״ — וגם שמחה בדומה ל„אור זרוע (זרוח) לצדיק ולישרי לב שמחה״) תחת רוח נכאה ועצבת.

*) ודומה לזה השם אסטלית (Stola) בגמרא, שפי׳ ר׳ בנימין מוספיא שם: מין מיוחד לנשים שהיה ללבוש אנשים; וכן השם טלית בת׳, שהיא לדעת ר׳ מצליח (מובאה בערוך) למעלה מכל הבגדים.

פרק חמישי

בגדים עליונים.

א. מעיל.

בשם מעיל (הנגזר ממלת עָל) ציינו העברים מין בגד עליון (כעין Talar או Mantel) המתארך ומתרחב כדי לכסות את הלבוש אִתּוֹ עד כף רגליו („מעיל הכהן השתלשל וירד ארצה לאות התבל" כספר החכמה י"ח, כ"ז). ע"כ נופלת עליו לשון „מכרבל" (דה"א ט"ו, כ"ז), ולשון „עטה" (ש"א כ"ח, י"ד ובש"מ). היא היה לבוש הכהן־גדול ולבוש מלכי־ישראל, שאול ודוד (ש"א י"ח כ"ד כ"ה), ונשיאי האומות (יחזקאל כ"ו, ט"ז), ובני הנגידים (ש"א ב', י"ט), ושרי העם (עזרא ט'), ועשירי הארץ וגדוליה (איוב א', כ', ב', י"ב). מעיל הכהן נעשה כלו מתכלת (שמות), ומעיל המלך דוד — מן בוץ (דה"א ט"ו, כ"ז). אך לא נדע אם היה המעיל גם מלבוש הנשים, שאין להביא ראיה ברורה ע"ז מהכתוב אצל תמר „כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים" (ש"ב י"ג, י"ח), מפני שזהו מאמר המוסגר השייך ל„כתנת הפסים" אשר היתה על תמר, והוא כעין באור המשוה את הכתנת ההיא בדמות תבניתה אל תאר המעיל. ויתכן כי כל המשפט הזוא נוסף על הספר מאיזה מעתיק כדי לבאר דמות כתנת־הפסים שהיתה כעין המעילים, אשר נהגו בנות המלך ללבוש בטרם היינה לאיש; ואח"כ נספח הבאור הזה שבשולי הגליון ע"י מעתיק אחד לפנים הספר, כאשר קָרה כזאת הרבה פעמים במקרא, כידוע.

ב. שמלה.

בשם שמלה (השרש סמל בערבית מורה על כריכה ועטיפה) כנו העברים מיני בגדים עליונים*), אשר נהגו בימים הקדמונים, ועוד

---

*) כמ"ש „עוטה אור כשלמה" הנופל על הבגד העליון העוטף כל הגוף וכמ"ש „והוא עוטה מעיל"; ונאמר „מעיל צדקה יעטני": „כאשר יעטה הרועה את בגדו"; „ועטו על שפם כלם": „יעטו כמעיל" וכו'. ומצינו במקרא שנרדף השרש עטה עם השרש עשה (המורה בערביה כסוי כל הגוף מבלי גלות מאומה). והוא: „עשויה לברק מעטה לטבח" (יחזקאל כ"א, כ'), בדומה להרב גלית הפלשתי. שנאמר בה „הנה היא לוטה בשמלה" (ש"א כ"א, י'). וכמו עטה כן נרדף

הנכונות (כעין חשן־האפוד של הכה"ג, שהיה כפיל, ר"ל נבוב) כלי מלחמתם, כן ידוע כי ההגורה בא"י השתמשה לפעמים במקום כיס ותיק לשאת בה מעות ומטפחת ושאר הפצים קטנים*). אולם להעבריות העשירות והאצילות היה כיס מיוחד הנעשה מזהבת, מעור או מחומר יקר אחר, והיה תלוי ע"י פתיל־צמיד בהחגורה או היה שמור בקמטיה, ונקרא כיס תלוי כזה בשם חריט. מלבד השמישו גם להאנשים כדי לשאת בו צרור כסף ושאר דברי חפץ (מ"ב ה', כ"ג) היה משמש להנשים בתור עדי וקשוט, והם „החריטים" (ישעיה ג', כ"ב), שפירשו הרד"ק, רוזנמילר וגיזניוס — כיסים. הוא נעשה מזהב או מכסף, והיה רחב למעלה ומיצק תחתיו, ויפי ראשו מפואר בשפת ארגמן, בתורי־פנינים ובהרוזי אבנים יקרות.

פרק רביעי.

רדידים.

העבריות כסו את ראשיהן עד המצח במטפחת עשויה מחומר דק או גס, ששני קצותיה יורדים על שכמן, ונקרא מסוה כזה בשם רדיד (ע"ש שמתפשט ויורד, מלשון „ההודד עמים תחתי"). הן השליכו אותה בחפזון על ראשן בהגלות נגלות גבר זר לעיניהן. הנביא ישעיה מונה את „הרדידים" בין עדיי תפארת של בנות ציון, ובשירי שלמה סבבה שולמית בלילה לבקש את שאהבה נפשה ועל ראשה רדיד כזה, אשר שומרי החומות הסירו מעליה בחשבם אותה לזונה המכסה פניה.

„ויתן דמי־מלחמה בחגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו" (מ"א, ב' ה'). (מצינו במקרא שם מיוחד להסנדל של איש המלחמה, והוא סאן (ישעיה ט' ד').

*) וביחוד הנקרא אפונדה (Funda) בפ' הרואה: „לא יכנס אדם להר הבית במקלו, במנעלו ובאפונדתו"; ופי' הערוך שם, שהוא חלוק קטן ויש בו הרבה מקומות תפורים ונותנים שם דבר המעורא להם. וכן בשבת פרק המצניע פירשו נ"כ המפרשים אזור הלול או חלוק עם כיסין. וכן כלים פרק כ"ז: כיס של פונדא; ועיין ר"ע ור"מ ותוי"ט שם.

כמו בדניאל הנ״ל) „וקסת הסופר במתניו״ (יחזקאל ט׳, ב) כאלו היה כתוב הספיר, שר״ל אזור ששמו קסת*) והמעוטר בספירים היה חגור במתניו. וראשי קצות החגורה התאחדו בעכסים ובקרסי זהב משובצים באבנים טובות ומרגליות. מבעד העכסים נעשה באופן שנתלבדו קצוי החגורה, נתפרדו, נתרחבו וגם נתקמצו כרצון הלובש, ווהי לדיק כוונת הכתוב (שה״ש ז׳, ב) „חמוקי ירכך כמו חלאים מעשה ידי אמן, שררך אגן הסהר וגו׳״ שר״ל קצוי החגורה קשורים על הירך בחלי כתם, מעשה חרש וחושב, והקרס הזה, שדומה לטבור ושמקומו אצל הטבור בגוף הלובש, מכונה שרר*). ומהדמיון הזה מצא המליץ מקום לעבור אל חלקי הגוף בעצמם, כמו בטן, שדים, צואר וכו׳. המליצה גם היא מפוארת שם: כמו חלאים מעשה ידי אמן! וסופרי היונים והערביאים הקדמונים מזכירים, כי עכסי החגורה וקרסיה השמיעו צלצלי זמרה כאשר פזזה וכרכרה העלמה הנושאה אותם כנ״ל. ע״ז רומז הכתוב בשה״ש הנ״ל, המתחיל „מה יפו פעמיך בנעלים וגו׳״ היינו בעת הרקוד במחול משחקים בהמון חוגג.

ומלבד החגורות המפוארות האלה אשר התפארו בהן נשי מרום הארץ, לבשו נשי עם־הארץ גם חגורות פשוטות עשויות מעור או מפשתים הנ״ל, או משערות בהמה יהיה, כאשר תלבשנה עד היום נשי הבידואינים והנשים היושבות בערי המצער באסיה.

פרק שלישי.

חריטים.

כמו שראינו בפרק שלפני זה, כי אנשי־הצבא נשאו בחגורותיהם**)

---

*) השבעים מתרגמים השם קסת במלה Zone, המורה על הגורה, ויפה העיר בזה החכם רד״א לאנדעסבערג (המליץ, שנת תרכ״ה נומר 29) שהיא נגזרה מהמלה היונית Kestos, וכוונת הנביא על אזור המצביא שהיה סימן המשרה. ומ״ש שם החכם הזה „אזור הסופר״ שבה תכ״ד, כי לפי השבעים לא נזכר כאן סופר כלל, כי אצלם הסופר כמו הספיר כנ״ל. ויתכן שגם שם החגורה הקדושה להפרסיים תלמידי צורואסתר Kostí הוא משם קסת, ואין צורך בהשערת Nork ובייעתו שהשם דומה לכשדי.

*) וגם מפני שהקרס ההוא מחזק ומאמץ קשורי החגורה. שכן שרר מורה בארמית על אומץ וחוזק, ומזה שרירות לב.

**) ואולי נשאו אז איזה מין כלי־זיין גם בסנדל. ועפ״ז יפורש המכמא

כזו לאנשים או לנשים לסימן צער ואבל נקרא שמה שק — „ותחת פתיגיל מחגורת שק"; ע"כ נופלת על השק כמו על חגורת המתנים לשונות הגר, פתח (ישעיה כ' ב'), כמו המליצה בבונה מתנגדת „פתחת שקי ותאזרני שמחה"; ונאמר „שק תפרתי עלי גלדי" (איוב ט"ז, ט"ו), כמו שנאמר „ויתפרו" בנוגע לחגורות עלי תאנה, ו„כתנות עור". שק כזה שמש גם למלבוש פשוט כעין אדרת־שער אשר לבש ישעיה הנביא כדי להראות לעיני העם שהיא מיאס במותרות, והוא דומה לאזור הפשתים של ירמיה ולאזור העור של אליהו.

ה. קשורים.

חרדו שאננות
רגזה בטחות
פשטה וערה
וחגורה על־חלצים.

(ישעיה ל"ב).

החגורות אשר לבשו רק הנשים לבדן נקראו קשורים (ישעיה ג', כ'. ירמיה ב', ל"ב), ונרדף הפעל ממנו עם עדי ועם טוטפת במקרא: כי השרש קשר מורה בכלל על כריכת ועניבת דבר אחד סביב דבר אחר (בראשית ל"ח כ"ח) ועל חגור העדי בפרט (ישעיה מ"ט, י"ח). אולם יש שענדו היהודים קשורי עדי כאלה גם על היד (דברים י"א, י"ח), על הגרגרת (משלי ג', ג'), על הלב (שם ו', כ"א) — וזהי כוונת המליצה „אולת קשורה בלב נער" (שם כ"ב) שר"ל הנער מתפאר ומתקשט באולתו — ועל האצבעות (שם ז', ג', ועיין להלן בזה). וכמו שהשרש חגר מורה בדרך השאלה גם על זריזות ובריאות, כן מורה קשר אצל צאן על בריאות ודשנות (בראשית ל').

רוחב חגורת הנשים הגיע לשלש וארבע אצבעות (ולפי יוסיפוס פלאויוס היה רוחב אבנט הכה"ג ד' אצבעות) וארכה — לשלשים אמה (וכן היה גם אורך אבנט הכה"ג). היא נעשתה מחומר יקר, דק זרך, כמו משי וצמר צחר יבוצא בו, והיתה חגורה כזאת מקושטת ברקמת צעצועים ופקעים, וכרובים, ותמורות, וצפיות מעשה חושב (שע"כ נקרא חגורה מפוארה כזו אשר על אפוד הכה"ג בשם חשב; כמו האיש לבוש הבדים (דניאל י', ה') שהיו מתניו חגורים בכתם אופז. וכן בחזיות יוחנן החוזה נזכרה חגורת זהב על חזה שרפי מעלה, השבעים מתרגמים הכתוב (שמות כ"ח) ג"כ על איש אחד לבוש בדים.

ב. מזח.

הגברים מעם־הארץ חגרו ג״כ על פי הכתנת „(כפי כתנתי יאזרני״ איוב ל׳, י״ח) אזור הנעשה מעור (מ״ב א׳, ח׳), או מפשתים (ירמיה י״ג, א׳), ונקרא „אזור מתנים״, או „אזור חלצים״; והוא שנתן תנועה קלה להגוף, והסב לו עוז וחיל וגבורה ושמחה (ע״כ נופלת לשון חגר ואזר על כל המליצות האלה). ומזה נקרא ג״כ מ ז ח או מ ז י ח, מפני שכובש את מרחבי הכתנת כדי לצמצם אותה לפי מדת הגוף, כמו המזיח הכובש אפיקי מים לבל יעלו על גדותם לכסות הארץ.

ג. חגורה.

אולם מין הגורה אשר אזרו גם הנשים נקרא בשמו הכולל ח ג ו ר ה. אצל הגברים היא מורה על אזור מתנים כפי כתנתם, גם על אזור חלצים אצל איש־מלחמה, אשר ישים בחגורתו חרבו, תליו וקשתו ושאר כלי מלחמה, כמנהגם עמי ארצות הקדם. גם היונים והרומנים באירופה נוהגים ככה עוד היום. ועל כן נעשה השם חגורה משותף לשם כלי זין, והפעל חגר משמש לתלוי (ש״א י״ח, ד׳); איש הצבא נקרא „חוגר חגורה״ (מ״ב ג׳, כ״א) „חוגר כמפתח״ (מ״א כ׳ י״א): ואחרי שחמתו נגלתה בכלי מלחמתו (ע״ד „וחמתי היא סמכתני״) נאמר „שארית חמות תחגור״ (תהלים ע״ו, י״א). אצל הנשים נעשתה החגורה בימים קדמונים לכסות הערוה, כעין חגורות עלי התאנה שעשו להם אדם וחוה, וכעין החגורה*) שנתנה אשת־החיל לכנעני צור וצידון (משלי ל״א כ״ד). ובימי ישעיה (ג׳, כ״ג) נמנתה חגורת הנשים בין מיני עדי־העדיים, ולסיבה שיכת לדיק גם (עין ק ש ו ר י ם להלן) חגורת הפארת.

ד. פתיגיל

בישעיה שם (כעין ״יענטבגירטעל״ במבטא העמים הקדמונים), ובגוף המלה בא ע״ד „וגיל גבעות תחגרנה״ (תהלים ס״ה, י״ג) וע״ד „ותאזרני שמחה״ (שם ל׳, י״ב), מפני שהחגורה נותנת לחוגרה שמחה וגיל בקלות גופו ותנועותיו כנ״ל (ובכלל מורה השרש ג י ל כמו רעהו חול על ההתנועעת בפנים שונים**). ובששמשה החגורה־מתנים

---

*) ונקרא בארמית ז נ ר (תרגום משלי ל״א), ומזה בל״ה ס י נ ר.

**) ואולי נתהוה מזה השם פ ס י ק י א במשנה (שבת פ׳ ט״ו), שפי׳ שם אזור רהב אשר הוטין תלוין בראשו כדי לקשרו בהם.

רקמתים על פי היקה ועל שפתה (דוגמת מעיל האפד כלו תכלת של הכה״ג, אשר שפה היתה לפי ראשו סביב מעשה אורג, ועל שוליו — רמוני תכלת וארגמן ותולעת שני ופעמוני זהב; כי גם חגורות ומעילי הנשים היו מסובבים בפעמוני זהב להשמיע קולם כאשר תפזז העלמה ותכרכר). כן היתה מקושטת על שוליה (מלשון „פס ידא", שר״ל האצבעות, דניאל ה׳) כאותה שלבשה תמר בת המלך דוד (ש״ב הנ״ל). ואם היתה הכתנת הזאת מרוקמת בחוטי זהב ומעלפת ספירים ואבני הפז נקראת כתנת תשבץ, כמו שהיתה כתנת הכה״ג, ובלי ספק גם כתנת סוכן בית המלך (ישעיה כ״ב, כ״א). והספר „צמח דוד" להחכם הרופא האיטלקי מו״ה דוד די פומים מזכיר אצל השם גביש, שלד״ק הוא מלבוש של פסים (?); ואפשר שראוי גם הם את המלה גביש כמורכבת מן גב־איש.

פרק שני.

אזורי תפארת.

חגורי אזור במתניהם סרוחי טבולים בראשיהם
מראה שלישים כלם דמות בני־בבל
כשדים ארץ מולדתם.

(יחזקאל כ״ג).

על המעיל רב קמטים ורחב ידים הזה חגרו ממעל לירך אזור תפארה הכובב את הגוף בקשורים שונים, למען אחוז בכפלי המעיל, ורחב ונסב למעלה, לבל יתמודד לארכו ולרחבו יותר מדי ויהיה לשטן לתנועת הגוף. להגורה כזו קראו בשמות שונים לפי נושאה:

א. אבנט.

הוא היה חגורת הכהנים על הכתנת מישש משזר, ותכלה, וארגמן ותולעת שני מעשה רוקם (שמות). וכן נחגר האבנט על הכתנת אשר לבש הסוכן אשר על בית המלך (ישעיה).

Kiton וברומית (בסרוס האותיות) Tunica. המדרש רבה מבאר „ויעש להם הגורות" במלת אסטכיון: אך כתנת הנשים היתה ארוכה יותר מכתנת האנשים; וע"כ בא הצווי לכהנים, אשר לבשו כתנות קצרות כאלה, לבל יעלו במעלות על המזבח „אשר לא תגלה ערותם עליו". ולהמלך דוד, אשר היה חגור רק אפוד בד על כתנתו ומכרכר בכל עוז לפני ארון ד' בהנשאו לעיר ציון, הוכיחה מיכל אשתו על פניו, כי נגלה לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הריקים.

ב. אזור מתנים.

מסביב לכתנת כזאת הרחבה במפלי כפליה, חגרו היהודים אזור*) פשתים על המתנים, למען תדבק הכתנת היטב אל מתני לובשה (ירמיהו י"ג) ולא יכשל בהליכתו אם הכתנת התקפלו.**) הכתנת עם חגורה על המתנים הספיקה בימים קדומים לאנשי ההמון, עובדי אדמה ורועי צאן, ולנביאי עם־הארץ (אשר רבם היו בוקרים ובולסי שקמים גם הם, כי כמעט כלם רצו להוכיח ע"י לבושם הפשוט את הבלי חמדת המותרות בבגדי פאר, כאשר נזכיר להלן) אף בצאתם שער עלי קרת, ולהאשה רק בישבה בחדר הנשים.

ג. כתנת פסים.

כרבות הימים לבית ישראל, לבשו העברים והעבריות — וביחוד השרות העדינות בצאתן שער עלי קרת „כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים (ש"ב י"ג) — על הכתנת הנ"ל, שלא כסתה את לובשה רק מכתפות וזרועותיו עד קרסוליו, עוד בגד התחתון אחר, והוא מעטה רחב המתמודד ומשתרע עם בתי־ידים ארוכים ורחבים ושולים מתקפלים ומתקמטים ויורדים עד כפות הרגלים. שמו הכללי היה מעיל (מלשון על הכתנת) והפרטי — כתנת פסים. היא היתה תפורה מפסי עורות שונים בצבעיהם כנ"ל (וטעם פסים מלשון „פסת בר" בתהלים ע"ב), כאותה שלבש הרועה יוסף בן יעקב, או עשויה במלאכת מחשבת מחומר דק, זך, רך וטוב, כמו צמר או משי ומפוארת גם בשלל צבעי רקמה (עפ"י הוראת פסים הנ"ל), בפתיל זהב ובגדילי

---

*) עיין במו"ק, פ' ואלו מגלחין, ובחולין, פ' כל הבשר, ו„אזורו מוכיח עליו" ובערוך שם.

**) ולכן מורים בעברית הפעלים אזור, הגר ושנס על זריזות המעשה.

חלק שני.

כלי גבר ושמלת אשה.

או

חליפות וצבא של בגדי בני ציון ובנות ירושלים.

ותקחי מבגדיך ותעשי־לך במות
טלאות ותזני עליהם...
והפשיטו אותך בגדיך והניחוך עירום ועריה.
(יחזקאל ט״ז).

פרק ראשון:

בגדים תחתונים:

א. כתנת.

בשנות המאות הקדמוניות כסו גבר ואשה מערומי בשרם בעלי עבות, בקנה וסוף, בעורות ובאדרות שער, במכסה עתיק מצמר ופשתים, אשר האריכו עד ארכבותיהם, והיו צמודים באזור עור על ירכותיהם, כאשר תלבשנה נשי עם הארץ בערב עד היום הזה את שלמותיהן.

אחרי כן תפרו להם שלמת עור*) לכסות בשרם. שלמה כזאת נעשתה במלאכת מחשבת מבוץ או משי, או מאזל. בגד תחתון כזה בלי בתי ידים**) לאנשים ולנשים נקרא בעברית כתנת***) וביונית

---

*) ולשון המדרש ב״ר: כתנות עור — שדבוקים לעור; ר׳ אליעזר אומר: אנאה, ר״ל עור עזים.

**) ולהלובשה לבדה היתה זרועו השופה, (ישעיה נ״ב, יחזקאל ד׳ ז׳).

***) כי הכתנת היתה בגד התחתון כמין הלוק על בשר האדם — נראה: מכתובים רבים, ד״מ: ויקרא ט״ז, ד׳, שמוסב „על בשרו" גם על הכתנת שזכר; ושי״ה ה׳ במקום שמתאוננת שולמית בלילה לאמר: „פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה;" בימי המקרא האחרונים השתמשו בכנוי הרבוי מכתנת לציון המלבושים בכלל; ד״מ „וכתנות כהנים מאה" (עזרא ב׳ ס״ט), וכן נחמיה ז, ע וע״ב.

עוז בימים ההם. את הכתוב הנ"ל „חור כרפס ותכלת" תרגם עקילס במדרש אסתר „איירינון": ופי' הערוך: בגד שיש לו גון איריס, הוא צבעי הקשת בשמים. לכן נראה לדניאל גם שר־השמים (מלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא) כשהוא לביש בדים ומתניו חגורים בכתם אופז. והגדה אחת בספרים הגנוזים מספרת, כי בנסוע אנטיוכס הרשע שנית מצרימה ראו היהודים בירושלים ימים רבים פרשים לבושי מכלול במעילי רקמת זהב מעופפים באויר. בספר החשמונאים ג', י"ד, מסופר, כי שמעון הכה"ג, נשיא ושר היהודים, לבש לאות גדולתו בגדי ארגמן מרוקמים בזהב. ובספר ב' ד' נזכרים שריוני זהב טהור. בספר יהודית מסופר, כי הולופרנוס התכסה במכסה ארגמן, וברקמת זהב המעולפת כל אבני יקר. ולפי דברי פילון בתוכחתו נראו בהיכלי העשירים ובחדרי משכב האנשים והנשים יריעות ובסתות ארגמן, מתולעות ומרוקמות בזהב, בשלל צבעים ובנצני המר, על מטות זהב המשובצות בעור צב ובאבנים יקרות. יוסיפוס פלאוויוס (קדמוניות י"ט ח' ב') מספר, כי בעשות מלך היהודים אגריפוס משתה לקיסר רומי נגלה בבוקר אחד לעיני הקרואים לביש בגד ארוג כלו מחוטי כסף, וכאשר זרחה השמש עליו נראה כעוטה שלמת אור בהדרת התשמל לעין רואים. ובתלמוד (שבת ט') נזכרת טלית מוזהבת. מזה נראה, כי ידעו אז את המלאכה המפוארה, אשר לא נודעה עוד בימים הקדמונים, לטוות בגד כלו מחוטי כסף. ובפ"ק דקדושין: פעם אחת היה לבוש סריקין של זהב, שר"ל מלבוש מצויר במשבצות זהב.

ה. בגדי ארגמן.

שומרון אהלה וירושלים אהליבה ותזן אהלה...
לבושי תכלת פחות וסגנים...
פחות וסגנים קרובים לבושי מכלול...
פחות וסגנים קרובים לבושי מכלול...
(יחזקאל כ"ג)

גם בגדי פאר כאלה נזכרים למכביר בזמן ההוא. בהיכלי מלכי פרס נראו יריעות של חור כרפס ותכלת, האחוזים בחבלי בוץ וארגמן. ומרדכי היהודי, ראש אחשדרפני המלך רואי פניו, היה לבוש תכלת והור, ועליו תכריך בוץ וארגמן (אסתר ח׳, ט"ו). גם מלכי ישראל ושרותיהם חבשו על ראשיהם תכריך ארגמן כוה*), ואפריוני המלכים נרפדו בארגמן (ש"ה ג׳, י׳). ובספר דניאל נזכר מנהג מלכי בבל להלביש בגדי ארגון לשר אשר המלך חפץ ביקרו, וכשהוסר ממנו מעיל הארגמן ידעו כי ירד מגדולתו. ובספרי החשמונאים (ספר ראשון ד׳) מסופר, כי היהודים בנצחונם על צבאות איביהם שללו ובזזו במחניהם זהב וכסף, ומעילי תכלת וארגמן, ורכוש עצום ורב. בחזון יוחנן בירושלים ובדברי תוכחת פילון היהודי באלכסנדריה נזכרו נשים קדשות, המלובשות תכלת וארגמן**).

ו. רקמות זהב בשלל צבעים.

שלל צבעים רקמה צבע רקמתים... (שופטים).
העיט צבוע נחלתי לי?... (ירמיה).

גם בגדי צבעים נוצצים ומזהירים אהבו וחמדו היהודים ביתר

---

*) שע"ז רומז הכתוב הנ"ל „ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארגמן". למעלה הזכרתי כמה פירושים לשם הצבע כרמיל. ויש להוסיף עליהם עוד פירוש החכם לאַרסבאך, כי מקור המלה הזאת בלשון פרסית Kermíal, שר"ל אודם של תולעת, היינו צבע אדום מהתולע שנקראו Kerm בפרסית. ולפי הערת החכם הזה גם התרגום הכשדי המבאר כרמיל (דה"ב ז׳ י"ג), כמו הארמי תחשים בספר שמות ע"י מלת ססגונא – מקורו בפרסית Susguno, ומורה ג"כ על צבע של מין תולע; וכ"ז מברר ומלבן את המבטא העברי שני תולעת, תולעת שני בפנים שונים.

**) ופלא שאמז"ל בשלהי סוטה: משחרב בית מקדש־ראשון, בטלה שירה פרנדא, ופירש"י שם: מין משי מובחר.

עד שנעטר ראשינו בשושנים בטרם יבלו (חכמת שלמה ב׳ י׳). ונהגו גם אז, כמו בימי קדם, לסוך ראשם בכל סעודה ומשתה, שנאמר (תהלים כ״ג): „תערך לפני שלחן וגו׳ דשנת בשמן ראשי כוסי רויה״. המנהג הזה נזכר בכתובים הגנוזים, ובספרי הברית־החדשה. וזה טעם המשורר: „מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן וגו׳״ (תהלים קל״ג). היהודים שמו בשמים גם ביין הנקרא באבנגליון (מרקוס ט״ו, כ״ג) „יין המור״ (כמו שנקרא שמן המעורב בבשמים „שמן המור״, ו„שמן תורק״ מתרגם הפשיטא „משחא דמורא״) ובשה״ש (ח׳ ב׳) „יין הרקח״. הסעודה שדשנו בה המסובים הרבה את ראשם בשמן נקראה (ישעיה כ״ד) „משתה שמנים״ שנהפכה בגערת הנביא והיתה למשתה־שמרים, ושמנים ממחים היו לשמרים מזקקים ע״ד ההתול; ולראש הלומי היין המדושן בשמן משחה, קורא הנביא (שם כ״ח) „גיא שמנים״. שמן משחה כזה נקרא ג״כ „שמן ששון״ (תהלים מ״ה, ישעיה ס״א). ולפני כל איש ממרום עם הארץ נסכו היהודים שמני ריח ניחוח (דניאל ב׳ מ״ו). המנהג הזה נשאר בארץ הקדם עד היום הזה. ומלבד זאת נראה מספר טוביה כי היה מנהגם או לגרש רוחות רעות ע״י קטור של ריח רע; וזה היה אולי טעם החלבנה בקטורת הסמים הגמת השעיר לעזאזל ביוה״כ. —

בימים האחרונים לבית יהודה, מעת שבאו היהודים תחת שבט ממשלת הרומים המפונקים מאד בתענוגי מעדנים, למדו מן הרומאים למשוך ביין ולמשוח בשמן את בשרם. ויוסיפוס פלאויוס מספר לנו, כי כאשר צרו הרומים על ירושלים התראו הבריונים, המה הקנאים, בתלתלים מקולעים בשערם, בעינים ישבות על מלאת קרן הפוך, וכל גופם היה נוטף מור עובר. המלך אגריפוס נגש לפני עדת יועצי רומי בראש של „גיא שמנים״, כאלו בא ממשתה היין; בלוית הורדס המלך המת הלכו חמש מאות עבדים נושאים ראשי בשמים; ואחרי מות המלך אגריפוס התקוממו משנאיו על משפחתו, והמה היו מקושטים בעטרות על נצני ריח, הנוטפים ממשחת שמן ששון וכו׳. ועכ״ז רמזו חז״ל באמרם (שבת ס״ג): עצי ירושלים של קינמון היו, ובשעה שהיו מסיקין מהם ריחן נודף בכל ארץ־ישראל.

———————

ד. שמני משחה לריח ניחוח.

ואסכך בשמן...
סולת ודבש אכלת...
ושמני וקטרתי נתת לפניהם...
(יחזקאל ט"ז).

גם העונג המפנק הזה עשה לו כנפים ביתר שאת בימים ההם, כי כן נמצא במלכות פרס בבית הנשים, שלא מלאו ימי תמרוקיהן לאפריון המלך עד אשר נמשחו „ששה חדשים בשמן המור וששה חדשים בבשמים ובתמרוקי הנשים" (אסתר ב'); ע"כ נמצא בספר נחמיה בין בני יהודה העולים מבבל ומפרס, משפחת אומנים מיוחדים העוסקים במלאכת שחיקת הסממנין בשם הרקחים (ג' ח') — כי בעם ישראל מאומת מימי עולם הכתוב „ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם". העבריות נשאו בין שדיהן צרור ומור ואשכול-הכופר*) ונרד נותן ריח (ש"ה א') והיפיפיה שולמית מקוטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל עד שדמתה לתמרות עשן. גם שלמותיהן קטרו הנשים בריח שמנים, מכל בשמים, כפרים עם נרדים, כרכם, קנה, וקנמון, מור ואהלות (שם ד'). וגם משכבן במטתן לישון סכו בשרן בשמן תורק, עד כי ידי שולמית ואצבעותיה נטפו מור עובר על כפות המנעל בפתחה לאהובה, הדופק על פתח חדר משכבה, ורעיוניה נמלאו בתענוגי ריח ניחוח כאלה, עד כי באשרה תארה את יפי פני אהובה לאמר: לחייו כערוגת הבושם, מגדלות מרקחים, שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר (שם ה'). ובכלל היתה הסיכה בשמן אחד מצרכי הגוף מדי יום ביומו לאנשים ולנשים, כמו הלחם הבשר והיין; לכן מציני בדניאל, שרק בהיותו מתאבל לא אכל לחם חמודות, ובשר ויין לא בא אל פיו, וסוך לא סך בשמן עד מלאת לו שלש פעמים שבעים ימים. והמשורר מזמן ההוא אומר: „ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן, ולחם לבב אנוש יסעד" (תהלים ק"ד ט"ו). ספר קהלת מזהיר: „ושמן על ראשך לא יחסר". ונאמר: „נמלא בטננו יין הרקח ועת הנצנים לא תעבור

---

*) כפר הוא Alhena הנ"ל, וביונית Kypros, וזהו לדעת Samuel Oedman (מובא בביבליאותיקה החדשה של מיכאילים, ח"ג) „אשכל הכפר", ומטרת המנהג בארצות הקדם למשוח בכופר עור הבשר היתה כדי לעצור בעד אדי זיעת הגוף הרגיל בארצות החמות ההן; כי בטבע הכופר לכווץ העור, ליבשו ולנגבו,

ג. אבנים יקרות.

כל־אבן יקרה מסכתך
אדם פטדה ויהלם
תרשיש שהם וישפה
ספיר נפך וברקת וזהב...
בתוך אבני־אש התהלכת...
עד נמצא עולתה בך...
מלו תוכך המס ותחטא...
גבה לבך ביפיך...
חללת מקדשיך...
ואתנך לאפר על־הארץ.
(יחזקאל כ"ח).

התשוקה לאבני חפץ נוספה עוד ביתר עוז בימים ההם. בספרי דניאל, אסתר ושיר השירים, מתנוססות אבני יקר, בהט, וישש, ודר, וסחרת ונזכרים הלאים מעשה ידי אמן. ולפי יוסיפוס פלאוויוס, היתה מלתחת בגדי הכהן־הגדול, המרוקמים באבני חפץ יקרות, נשמרת באוצר מיוחד בבית־המקדש, ומלתחה כזאת נחשבה בין סגולות המלכים. ובכתובים האחרונים נזכרים עדיי אבני חפץ למרבה*). בגדי־המהדות כאלה הנוצצים כעין החשמל מברק אבני איש היו מציים או בכל ימי תלמידי הנוצרי, והוזון יוחנן שאל מבגדי יקר כאלה את המיני שרעפיו התלוים ברוח הזה בין השמים ובין הארץ. הוא מצייר לעינינו בגדי כלולות, וכסתות קדושות, ומחלצות נשים שרות, המבריקים מהדר אבני הוד. ועל ירושלים של מעלה אומר ההוזה: הנה ירושלים תרא על כרוב משמים ארצה, ותעט אור ה' כשלמה, כעצם האדם לטהר... חומת איש סביב לה, שקרבה אור יקרות, מראה הזהב כעין הבדולח ואשיות חומות העיר מיוסדות על אבני־יקר, אודם, וספיר, וברקת המזהירות בראשונה: אחריהן נוגה ברק, נופך, יישפה ויהלם, שבו, גביש, אחלמה, פטדה ושהם, ובאחרונה יצהיר הלשם בצהצהות ירקרקות.

---

*) „שעריך בת ציון ספיר ונופך, יבנו חומותיך אבני חפץ, ורצפת חוצותיך — שש" (טוביה י"ג); „כחותם ברקת במשבצות זהב כן קול השיר במשתה ושמחה. כחותם נופך בחלי כתם כן הזמר במשתה היין" (בן סירא ל"ב).

ומתאוגן בהרבה מקומות מספריו על רוב מספר גביעי הכסף והזהב במשתה היין, ועל זהב האצעדות והענקים אשר חמדו להם בית ישראל. וגם בתלמוד נזכרים הרבה תכשיטי בנות ישראל יקרים מפז ועדיים נחמדים מזהב. יוסיפוס פלאויוס מתאר הדר כבוד ההיכל בירושלים המתנוצץ לעין רואים ביקר תפארתו. ובתלמוד (סוכה ל״ו) מסופר שאגדו היהודים לולביהם בגימונים (חוטים) של זהב, ולינאי המלך היו שלחנות של זהב. ובספרי הברית החדשה נזכר ג״כ כ״פ הוד יפעת כלי הפז*) וכל הון יקר שבארץ־ישראל ובסביבותיה. קדשות וכלות התנוססו בחמדת זהב מופז מכף רגל ועד ראש, נשים שאננות עדו מעשה מקשה וקשרו **) שערותיהן בעכסי כתם־אופיר ובציצי זהב סגור; שרים וחורי־הארץ שמו עטרות זהב בראשם, בתי־האלילים מלאו מפה אל פה כלי כסף וכלי זהב, ואנשים מפונקים קשטו אצבעות ידיהם בטבעות זהב***).

ב. ראמות ופנינים.

ראמות וגביש לא יזכר
ומשך חכמה מפנינים.
(איוב כ״ח).

הראמות הנ״ל (או האלמוגים שקורין קוראללים), מיצאן מים־סוף (כנ״ל) הסמוך לארץ יהודה. נשי אלכסנדריה השתמשו בהן הרבה, כנראה מדברי פילון הנ״ל, ולא נעדרו גם בין נשי יהודה בימים ההם. גם הפנינים נשתבחו מאד באלכסנדריה לתכשיטי אנשים ונשים, בתור ענקים לצואר וחרוזים לידים, ומסולאים היו בארץ יהודה בכתם פז. בימי תלמידי הנוצרי עטרו נשי ציון מקלעת צמת ראשן וקווצת תלתלי שערן בחרוזי פנינים; ובחזיון יוחנן הנ״ל מקושטים שערי ירושלים של מעלה בתורי פנינים אדומים וצחים.

---

*) „בביתם כלי כסף וכלי זהב" (אגרת ב׳ משאול לטימיטיוס).

**) „הנשים מסלסלות תלתלי שערן ומעלות עדיי זהב ופנינים ובגדי תפארת" (אגרת א׳ משאול לטימיטיוס).

***) „ואם יהד בקהלכם איש לבוש שני עם עדנים ועל ידו טבעות זהב וגו׳" (אגרת יעקב ב׳). ונאמר (אגרת שמעון־כיפא): אל תתהדרו בסלסול שער, בעדי זהב ובבגדי חמודות! ונאמר (חזיון יוחנן י״ח): איה! העיר הגדולה, האמונה עלי בוץ וארגמן וכרמיל, המסולאה בזהב באבנים יקרות ופנינים.

והם) על אפריון מעצי־לבנון, שעמודיו כסף, רפידתו — זהב, מרכבו—ארגמן, על גלילי זהב ממולאים בתרשיש, עשת שן מעלפת ספירים, ועמודי שש מיוסדים על אדני פז. וגם בספר דניאל (אשר נתחבר בימי החשמונאים) נזכרים צלמי זהב וכסף, רבידי זהב ענקי תורי הארץ על גרגרותיהם, כלי כסף וזהב אשר שלל מלך הנגב, הוא מצרים, ממלך הצפון, הוא סוריה וכו'. ובספרי החשמונאים מסופר איך מלך הצפון בזז בירושלים פרוכת מסך ההיכל, כולה זהב טהור, בתוך שאר אוצרות בית המקדש. פעם אחת הבטיח לתת כסף וזהב להיהודים אשר יכפרו בעדו לאלהי ישראל; ובפעם אחרת שללו היהודים רב כסף וזהב במחנה הסוריים. ובחנכת־הבית, אחרי שנצחו החשמונאים את חיל צבא הסוריים, פארו המנצחים את קירות הבית בעטרות זהב. וכשנכנעו היהודים תחת יד הסוריים הובילו להם עטרות זהב לישי ואשטר. וליונתן מלך היהודים נתן אלכסנדר מלך הסוריים ענס זהב לאות כבוד. אנטיוכס, המלך הצעיר, נתן ליהונתן כלי־בית מזהב טהור, ושמעון הכהן הגדול, אשר ביתו היה מלא כסף וזהב, שלח לעדת יועצי רומי מגן זהב שמשקלו אלף מנה. ומצינו ביומא ל"ד, כי הכהן הגדול לבש בין הערבים מלבוש עשוי בארץ הודו, ובשחר — מלבוש עשוי בפלוסין עיר מצרים (ועיין בערוך מלת הנדוין). בכתובים האחרונים, הם הספרים החיצונים או הגנוזים, מסופר, כי אוצר העיר ירושלים היה מלא וגדוש בכסף ובזהב*), ואנשי צור ושכניהם קנו מבני ירושלים כלי זהב. אנטיוכס הרשע בזז מן ההיכל אלף ושמונה מאות ככרי זהב, ואנשי־החיל היו מזוינים בחליצות־זהב; הרבה מיני כלי כסף וזהב התנוססו בהיכלי השרים, וצורפים עשו מזהב מזוקק פארי עדי עדיים. הם צפו בזהב פסילי אלילים**) ולשונות זהב שמו בפיהם. על אצבעותיהם נשאו היהודים טבעות יקרות משובצות בזהב מופז, והנשים העלו עדיי זהב על ראשן, פניהן ועל כל בשרן. גם האנשים שות שתו אצעדות וצמידים על ידיהם ועל רגליהם. ופילון היהודי מתלונן

נשארו בארץ ישראל. ואשר שמרו את שפתם הקדושה בטהרתה. המה גאה גאו בהוד המליצה הצחה כזהב, וצהלו מים בהדר תפארת השיר העברי, והלק נדול משירי קודש המישרים בכנור נעים ובהגיון מרעיש כליות ולב עמוק — בזמן ההוא יכורתו!

*) שמעון שומר הבית הלשין לפני נציב ארם לאמר: „הנה אוצר הבית מלא כסף וזהב אשר לא יספרו מרוב" (ספר החשמונאים ב' ג' ו').

**) „כבתולה תעדה כליה כן יעדם עדי זהב ותושם עט"ה על ראשם־בי בול עין המה. נחפה בכסף ובזהב" (אגרת ירמיהו א' ס').

לא יין ולא שמן, לא ראשי בשמים ולא משחת סמים וקטורת לבונה; לא עבדי עולם ושפחות נחרפות וכו׳.

א. כלי מתכת יקרה.

ובילדי נכרים ישפיקו
ותמלא ארצו כסף וזהב
ואין קצה לאוצרותיו.
(ישעיה ב׳)

יבא קדים רוח ה׳...
הוא ישסה אוצר כל־כלי חמדה.
(הושע י״ג)

כשוב ה׳ את שיבת ציון מגלות בבל ירושלימה, היו ליהודים כסף וזהב ורכוש ובהמה „וכל סביבותיהם חזקו בידיהם בכלי כסף בזהב ברכוש ובבהמה ובמגדנות" (עזרא א׳), ויהיו להם אגרטלים, מחלפים, כפורים, ועוד כלים לזהב ולכסף וכלי נחשת מצהב ונאה כזהב. ויהיו ביניהם חרשים, בונים, צורפים, ורקחים, ורוכלים (נחמיה ג׳). מלאכות כאלה וכאלה למדו היהודים מעמי פרס ומדי המפונקים מאד, כי מלכיהם וכל שרי הפרתמים והאחשדרפנים ישבו מסובים על מטות זהב וכסף, על גלילי כסף ועמודי שש (אסתר א׳); יין מלכות הוגש בכלי זהב, והמלך ישב על כסא־זהב ועטרת זהב בראשו, ושרביט זהב בידו.

וגם בזמן ההוא שכרו היהודים את הצדונים והצורים לעשות מלאכתם, ולעזור להם בהכנת מאכל, משתה ושמן והעיר צור צברה אז כסף כעפר והחרוץ — כטיט חוצות (זכריה ט׳). הרבה מן הצורים ישבו בירושלים (נחמיה י״ג ט״ז), על כן ידעו אז סופרי ירושלים לדבר בשיריהם (שיר־השירים אשר נתחבר לדעת חכמי הבקורת*) בימים

*) וגם ישאל הקורא הנבון: איך נעלסה כנף־רננים ונהפה בלשון זהב השיר והמליצה כמוה, בעת אשר הסופר מתאונן לאמר: „ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית"? אף אני אשאלהו: איך התרוממה מליצת ישעיה השני להרקיע לשחקים בלשון יפיפיה שאין כמוה בכל המקרא, בעת אשר יחזקאל וזכריהו ושאר נביאי בבל היו כבדי שפה, ונפתולי אלהים נפתלו עם הלשון? ובאמת לא יתכן מה שהחליטו רוב מבארי המקרא, כי אחרי גלות בבל ירדה שפת עבר עשר מעלות אחורנית, וכל יפי חמדת מליצתה עוממ; רק הנביאים והמליצים אשר היו בבבל שכחו את הלשון העבריה הנקיה בהתערבה באחיותיה הארמית והכשדית, הקרובות אליה משפחתה. לא כן הסופרים והמליצים אשר

ומלואה, ע״י הליכות שבא ואורחות תימא בארץ וכמים, על ים מצרים ועל הים הפרסי ועל ים סוף ועל ים־הודו, על נהרי נחלי פרת והדקל ועל הים האחרון, ויקר הון נפרץ בארץ יהודה היושבת ביניהן בתוך.

ועתה בזמן שאנו עומדים בו נראה את בת בבל שדודה ופצומה תחת מהלומות ממשלת פרס, אשר התנשאה בתעצומות עוזה, ותהי במשך שתי מאות שנה לממלכה גדולה ואֵם הגוים, וזרועה משלה מהודו מקדם עד הים מערבה, מהרי אררט צפונה עד ימי הודו ופרס נגבה ועד צפון אפריקה; תחת מוטות כנפיה אספה וקבצה מלא רוחב התבל עדי עדיים המשגשגים כגפן אדרת בערי באקטריה, מאַראקאנדא, שושן, פירזיפוליס, דמשק, בבל וצור החדשה, ערים מזהירות ככוכבים בשמי התבל; וביתר הגיה זוהר תפארתן על בני יהודה, המפוזרים והמפורדים ביניהן, והעולים במצות המלך כורש ירושלימה.

וכאשר קם אחרי שתי מאות שנה אלכסנדר מוקדון להרוס ממלכת פרס עד היסוד בה, והעיר צור היתה למעי מפלה, והעיר בבל בחשכה התיצבה בצל העיר הגדולה סיליקיה על יד הנהר הדקל, אז קמה וגם נצבה אלכסנדריה שבמצרים להיות לעיר רוכלת עמים, ומלאה אוצרות זהב וכסף, ופנינים, ואלמוגים, ואבנים יקרות, ובשמים, וסמי־הקטורת, בגדי שני עם עדנים, ועדי עדיים. בעיר הזאת נאהו חכמי יון ונבוני העמים כלם, ובית עקד ספרים רבים ישנים היה לבית־ועד לחכמי לב וחרשי מלאכת־מחשבת. והיהודים התערבו גם אז ביתר שאת בעמי מצרים, וכמאת אלפים נפשות מבני יהודים ישבו באלכסנדריה בתור בני־חורין ונהנו ממשפטי הדור והופש כאזרחי הארץ.

ובימים ההם הנצו גם פרחי ערי יון ורומי ונתקשטו בתענוגי בשרים ומעדני מאכל ומשתה ובגדים. פילון היהודי, מלאך האלכסנדרונים אל הקסר קאליגולא, מספר שראה ברומי: מטות־שן ויצועי צב המזהירות כנוגה כרק הפנינים ויפי זהב מופז, ועליהן כסתות מרוקמות בזהב ובכוכבים ובנצני־הוד להפליא. והחוזה הנוצרי יוחנן (אשר חי בירושלים בסוף הזמן ההוא) מתאר לפנינו במעשה המרכבה שלו בשרד מפליא את הדר אורחי רומי בעת ההיא לאמר: ואנו ואבלו רוכלי מערבה כי אין דורש לעזבונם, ולא יהיה להם לא זהב ולא כסף ולא אבני חפץ, לא פנינים ולא בוץ ולא ארגמן ומשי, ולא כרמיל ועצי אלמוגים; לא כלי שן וכלי־עץ, שמן וברזל, עשת ונחושה ושיש,

המליצה (ישעיה נ"ט) „וקורי עכביש יארגו וגו' קוריהם לא יהיו לבגד ולא יתכסו במעשיהם".

ו. נגעי בגדים.

בצדק נוכל לכנות את יקר תפארת הבגדים בבחינת פעולתם הרוחנית, בשם נגע צרעת, כי כנגע נראה בבית איש ואשה אשר בכבוד בגדי יקר יתאמרו, לאכול ולהשחית כל יגיע כפים וכל זיעת אפים כמסוס נוסס, ועוד יעניקו להם גאה וגאון, יעטפו למו שית רום עינים ורחב לבב, תועבת ה' גם שניהם. גם היו לבני ישראל נגעי בגדים גם בבחינת פעולתם הטבעית, כמצוה בתורת כהנים על נגע צרעת*), ירקרק או אדמדם, בבגד צמר או פשתים, או עור בשתי או בערב, נגע כפחת בקרחתו או בגבחתו. ומשערים הכמי הבאור כי רצון הכתוב לרמז על הבגדים אשר לבש הצרוע שהיה בו הנגע, ונשחתו ונטמאו מרוב צרעת טריה אשר זב מנגע המצורע. אולם אחרים (כמו מיהאעליס) מפרשים בגדי צמר, ר"ל בגדים הנעשים מצמר בהמה וחיה אשר מתו במגפה רעה (שקורין עוד היום שטערבעוואללע), ונתהוה מזה כתם ירקרק או אדמדם בבגד, והלובשו הוא בחוקת סכנה פן תדבק בו מחלה נושנת. ואולי היה הנגע הטבעי של הבגדים מקור משחת גם לנגעם הרוחני, כי עשירי העם יראו מחמת הצמר אולי לא טהור הוא מנגע טמין בחבו, ויתכסו בבגדי משי ורקמת זהב, והלוקסוס התגנב דרך חשש נזק בריאות על משענת החולה, עד אשר היה למטה תפארה, ואח"כ למקל חובלים.

פרק ששי.

בימי בית שני. או מזמן עלות היהודים מגלות בבל עד חורבן העיר ירושלים ע"י טיטוס.

בעת שלפני הזמן ההוא, התיצבה לעינינו שלשלת שלש ערים בנויות לתלפיות שחברו בהן יחדיו כל מיני פאר והדר, הלא הנה: צור, בבל ונינוה, אשר שפכו רוח זון ותפארתן על תבל

*) השם נגע צרעת הושאל בהעתקה מליצית מגוף בעה"י לבגד או בית, כעין המיטאפער האשכנזי במבטא „קרעבס דער געביידע".

בחבלים *) חבֻשים וארֻזים (מפרש בסרוס האותיות, והוא הרבוי, משם אֱזוֹר — יחזקאל כ"ז).

אל כל שלל צבעי רקמה בבוץ, בתכלת, ובארגמן, חברו עוד חוטי זהב, כדי להעשיר ולהאדיר נוגה ברק הצבעים. והעברים ידעו את המלאכה הזאת בפרוטרוט כמסופר (שמות ל"ט ג') „וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני ובתוך השש מעשה חושב". עירוב חוטי או שערי זהב היה מיוחד לבגדי הכהנים והמלכים**) ונקראת המלאכה הזאת בשם מ ש ב צ ת. וגם בת צור, בת מלך, היה „ממשבצות זהב לבושה" (תהלים מ"ה).

* *
*

עוד נזכר ביחזקאל (ט"ז י"א י"ג) מין בגד מפואר של מ ש י. שרש השם מ ש י מורה על מין מטוה וארג הנמשה והנמשך בחוטים דקים כשערה. והנה ברור הדבר כי לא הגיעה עוד בימים ההם מארץ סינים לאסיה הקטנה מלאכת תולעי המשי ויידענהיפע; אולם תחתם היו להם (כנודע על האי Kos) אז (כאשר יעידון ויגידון ספרי חכמי קדם, אריסטו ובהומה), מיני תולעים אחרים (שקורין באמביקעס), הדומים לדבורה או לעכביש. הם ארגו מריר פיהם חוטים כמו שער (ופילון היהודי מכנהו מטוה השממית) צהוב דק***), ונוקשו בורג הזה הסוגר אותם כתבה, ומהם נטוו, כמעשה המשי שלנו, חוטים ופתילים לעשות מהם בגדי כבוד ותפארת. ועל ידיעת המלאכה הזאת רומזת

הפלאווים באירופה עד היום הזה; וענינו (כמו הבגד מ כ נ ס י ם משרש כ נ ס) משרש נ נ ז. פירוש „ברומים" — רקמה, שכן בל' ערבית מורה השרש ב ר ם על מעשה רקמה בשלל צבעים, אשר ארגו כחשב הגורותיהם בארצות הקדם.

*) ר"ל כמו פתילים וגדילים (Franzen) שנהגו בני קדם (וביחוד שמו הפרסים, תלמידי צוראסתר, בכנפות החגורה הקדושה שלהם כעין ציצית, כמו שהארכתי לבאר במאמרי הגדול „פרס ויהודה" הנדפס בכוכבי יצחק ח' ל"ד ע"ש) בקצוי הגוריהם. שכן מורה השם הבל על גדיל משזר במעשה רשת.

**) ולד"ק גם „אחוזי השבץ" (ש"ב א' ט') ר"ל מעיל־השבץ של המלך שאול, או מגינו שהיה משובץ בזהב והכביד עליו משא לעיפה בנוסו מהמלחמה. וגם לדעת המפרשים אחזה אותו איזה מחלה ר"ל „פערווירדונג דעס גייסטעס" כמו חוטי המשבצות הסבוכים כחוטי התכלת והארגמן.

***) ואילי נקרא שם המטוה הדק הזה ד ק (ישעיה מ', ט"ו) או ד ו ק (שם כ"ט. כ"ב); וכדמיון אליו נקרא שער החוט שבעין ד ק (ויקרא כ"א, כ').

צעצועים, ומקלעות פרחים, ופקועות, וכרובים, ותימורות בכלי בית ה׳.

גם ממצרים ומבבל למדו העבריות רקמת שלל צבעים, כי המצרים, אשר מימי קדם, עבדו בחפץ כפיהם מעשה שריקות וארג חורי כנ״ל, עלו במלאכת הרקמה למעלה גדולה, עד שגם בצור היה „שש ברקמה ממצרים״ (יחזקאל כ״ז) למפרש הנס; ובימים ההם התערבו היהודים במצרים בגוים שונים וכרתו ברית עמהם ועל זאת התמרמרו הנביאים ישעיה, ירמיה ויחזקאל בעזוז מדברותם. הם ידעו מכל ערי מצרים, ונהריה, וצמחיה, ושבטיה, ובתיה, ואנשי צבאה, וכלי מלחמתה, אלהיה, כהניה, וחרטומיה; הכל כאשר לכל נודע אז ביהודה ממצרים, ע״כ אין לפון כי השתמשו היהודים גם בפארי מצרים, ובגדיהם הנחמדים, ובשמיהם המסולאים וכו׳. גם שלל צבעים, רקמת בגדי הבבלים ויריעותיהם ויצועיהם נודעו אז לעמי הקדם וגם למצרים, ליון, ולרומי, ובאו כבר על ידי הפיניקים גם לארץ יהודה ולכנען. שכן נזכר עוד בימי הושע „אדרת*) שנער״ הנ״ל. והיוסיפון מספר מתפארת הפרוכת לפני דביר ההיכל אשר באה מבבל, והיתה מרוקמת מעשה חושב בתבנית כרובים (כעין הספינקסים שהיו שומרים במצרים על אוצר הקודש בהיכלם), בפרצופים מורכבים מפנים שונים, הנהוגים בבבל כדמות החיות המורכבות מפני אדם, אריה, שור ונשר, אשר חזה יחזקאל במעשה מרכבה שלו; ומקור מהצבת מרכבה כזאת מארץ הודו הקדמוניה. בבל היתה אז ארץ רוכלת עמים כמו ארץ הפיניקים ונקראת גם היא „ארץ כנען עיר רוכלים״ (יחזקאל י״ז, ד׳). והמשורר (תהלים פ״ז, ד׳) כולל יחד „רהב ובבל פלשת וצור עם כוש״. גם באו ע״י הפיניקים לארץ יהודה מארץ ארם, וחרן, ואשור, ארגמן, ורקמה. ובוץ, מכלולים וגלומי**) תכלת, ורקמה, וגנזי***) ברומים

*) שר״ל בגד יקר, לבוש מלכי קדם (יונה ג׳ ו׳), וכן תרגם הכשדי „לבוש יקר״. ובמשקל זכר שמו אֶדֶר (מיכה ב׳, ה׳), ובתוספת תואר היקר (זכריה י״א י״ג); והיה מין בגד כמוהו פהות יקר לבוש הנביאים, כמו אדרת אליהו, שהיה מן שער. ועש״ז נקרא אליהו איש בעל שער. ועל נביאי השקר אמר זכריה: „הלובשים אדרת שער — היא הנודעת עוד בימי יצחק שהיה עשו כלו כאדרת שער — למען כחש״). ועוד יותר גרוע היה לבוש הרועים (זכריה י״, ג׳).

**) היא גלימא בתלמוד והיתה ביונית לGlamos, כמו שנולד להיונים מן כתנת השם Kiton, ובהודו — Kitay (השגור עוד היום בפי יהודי פולין בתור כנוי להומר של איזה מלבוש), ובלשונותינו Kattun; וכן יצא מן סדין השם Sindon.

***) ר״ל הנורים נבובים שגוזים שם דבר־מה, כנהוג בארץ הקדם ובין עמי־

תולעת. ובמקדש בית־עולמים אשר בנה שלמה היו פתוחי מקלעות פקעים, כרובים ותמורות ופטורי ציצים צבועים כלם בשלל צבעים שונים. הנשיאים היושבים לכסא לבשו מעילים ובגדי רקמה (יחזקאל כ"ו, ט"ז), ואת כנסת ישראל במשל אהובת אישה ומנאפת (יחזקאל ט"ז) הלביש יהודה הי"ת בגדי רקמה, ונעלה תחש וקשטה בשש וכסה אותה משי, ועדה אותה עדי עדיים, ונתן צמידים על ידיה ורביד על גרונה, ושם נזם על אפה ועגילים על אזניה ועטרת תפארת בראשה; ותעד זהב וכסף, ויהי מלבושה שש ומשי ורקמה *); אבל היא בזונית עשתה מבגדיה במות טלואות לזנות עליהן **), ובבגדי רקמתה כסתה את צלמי הזכר אשר עשתה לה. ובת צור, שגל המלך (תהלים מ"ה), נצבת לימינו בכתם אופיר, ממשבצות זהב לבושה, לרקמות תובל למלך, מור ואהלות וקציעות כל בגדותיה.

* *

*

במעשה אורג וחושב כזה היו נשי צור וצידון מפוארות בימים ההם, כי כן ספרו לנו קדמוני המשוררים והסופרים אצל היונים, כי האשה הצידונית עשתה סדינים ומכרם לארץ יון, והמוד נתנה לאניות סוחר מארץ מרחק. ומהפיניקיות הזן למדו הנשים העבריות מעשה פרי ידיהן, כי כבר בימי המלך שלמה שלח לו חירם מלך צור „איש חכם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובברזל ובארגון וכרמיל ותכלת, ויודע לפתח פתוחים" (דה"ב ב', ו'). בארג כזה רקמו העבריות במעשה חושב: כרובים, חבצלות, רמונים, כפות תמרים וענפי עץ עבות, כי גם את המנהג הזה הביאו חכמי צור לירושלים, ואנו מוצאים

רקם כמו Bunt. שכן הוא בלשון ערבית Élrakim. וכן יחזקאל (י"ז ג') בתארו את „הנשר הגדול גדול הכנפים ארך האבר מלא הנוצה", הוסיף לאמר: „אשר לו הרקמה" שר"ל „בונטגעפעדערט". וכן נראה מתרגום הכשדים והשבעים ל„גמר הברבורותיו" (ירמיה י"ג, כ"ג) ועל „סוסים אדומים שרוקים" (זכריה א', ח'). כמו כן מורה הציור (תהלים קל"ט, ט"ו): „רקמתי בתחתיות ארץ" על הרכבת גוף האדם מעצמים בעלי צבעים שונים: עצם, בשר, גידים, עורקים, מפלי הבשר, וכו'.

*) „כבס ביין לבשו ובדם ענבים סותה" מתרגם אונקלס: יהא ארגון טב לבושיהי כסותיה מילת צבע זהורי וצבעונין.

**) „וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה" (רש"י ויחי).

הגדל בארץ ישראל, וביחוד בארץ ארם ופרס (עיין רש"י ישעיה א׳ י"ח). הגרגירים ההם היו מלאים תולעים אדומים (כעין התולעים הקטנים שקורין קאָהעניללע) הנולדים על עצי תאני היער בארץ פירו). ע"כ קראו לחוט הנצבע מרמם בשם המצורף „שני תולעת" או „תולעת שני" או רק „תולע", „שנים". והצבע הזה איננו פורפור, כי אם קאַרמעזין, לד"ק, שאליו מכוונים השמות כרמל או כרמיל הנ"ל, וזהו „ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארגמן" (שה"ש ז׳, ו׳), שנרדף כרמל עם ארגמן. וחכמי צור הלכו ירושלימה לעשות אצל שלמה „בארגמן וכרמיל ותכלת" (דה"ב ב׳, ו׳); „ויעש את הפרכת תכלת וארגמן וכרמיל ובוץ" (שם ג׳, י"ד). והכרמיל הזה דומה לצבע הארגמן במראה להב אש אוכלה, והוא אולי עין החשמל שהזכיר יחזקאל.

ונפרצה בימים ההם מלאכת הצבעים היקרים האלה בין „בני ציון היקרים המסולאים בפז האמונים עלי תולע" (איכה ד׳, ה׳), עד שנמצא בספר שלמה הציור מאשת חיל, כי היא ונערותיה עשו סדין וחגור לכנעני צידון, ובחפץ כפיה ערכה לבושי שנים וארגמן למתסה משלג ויום אחרון. וכצל המתהלך לרגלי האור, כן התהקתה גם אשה זונה בשרשי רגלי אשת החיל, ותלבש שני למשוך אחריה לב עוגבים (ירמיה ד׳ ל׳).

ה. בגדי רקמות בזהב ובמשי.

ומלבושך שש ומשי ורקמה...
ותקחי את־בגדי רקמתך ותכסים.
(יחזקאל ט"ז)

כבר הזכרנו למעלה ראש תפארת בגדי רקמתים בשלל צבעים במחנה העברים. והפאר הזה התנשא עוד ביתר עוז בזמן שנעסק בו עתה.

כל מעשה המשכן ויריעותיו, וקלעי החצר סביב, ופרכת המסך, ומעיל הכהן הגדול עם פעמוניו ורמוניו, וחשן המשפט עם ארבעת טורי אבניו וחשב אפדתו וכו׳, הכל כאשר לכל מתלקחים כאש פלדות שלל צבעי רקמה מעשה חושב*) ורוקם**) בתכלת בארגמן ובשני

---

*) ר"ל לד"ק „ענטוואורף", „צייכנונג", כי האמן מצייר בלבבו הותם תכנית המלאכה וסוף מעשה במחשבה תחלה. במלאכת הכרובים היה מוכרח „מעשה חושב" (שמות ל"ז ה׳) כזה.

**) בהוספת המלה „רוקם" רוצה לצוות שיהיו הבגדים רבי הצבעים, ופירוש

ממצולת הים, וצבעו צח ואדום. והמין השני מתעגל ומכונה אצל העמים הקדמונים שופר או חצוצרה או קרן המכריז, ונמצא על כפים וסלעים ושמו תכלת, וצבעו אדמדם בהיר שחרחר כזוהר הרקיע, כמראה פני הים וכעין עצם הפרח והאבן Hyacinth. ושני המינים, תכלת וארגמן, לקחו הפיניקים מאיי אלישה Aeolien (יחזקאל כ״ז, ז׳). כן נמצא חומט־הארגמן (Purpurschnece) על חוף הים אצל צור, ובשבת דף כ״ו: אלו צדי חלזון מסולמא דצור ועד חיפה. וגם צב התומט (פורפורמושעל) נמצא על חוף ים הפיניקים לא רחוק ממיצר הר הכרמל *). מחלזון אחד אשר המיתו בהולם פעם הוציאו רק איזו טיפות דם, ע״כ היה יקר מאד מאד במחירו אשר בכסף יסולא. ובמנחות מ״ד: תנו רבנן, חלזון זה גופו דומה לים, ובריתו דומה לדג, ועולה אחת לע׳ שנה, ומדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים.

בגדי תכלת וארגמן לבשו אצל העמים הקדמונים אך מלכים וכהנים גדולים, שרים ויועצי הארץ ועשירי העם, „גם אנשי חיל מתלעים״ (נחום ב׳ ד׳). ארגמן ושני תולעת משזר שמשו כמעט בכל מלאכת המשכן ובית מקדש־עולמים וכליהם. — גם הבלי הגוים היה „תכלת וארגמן לבושם״ (ירמיה י׳, ט׳) — „שרי יהודה רגמתם״ (תהלים ס״ח, כ״א), פחות וסגני אשור „לבושי תכלת״ (יחזקאל כ״ג, ו׳), ובני ישראל בזזו „בגדי הארגמן שעל מלכי מדין״ (שופטים ח׳ כ״ו).

עוד למדו העברים מסוחרי צור וצידון לעשות את הצבע שקורין קארמעזין, ובתלמוד — זהורית הנעשה מגרגירי האלון (קארמעזייכע**)

---

*) וזה היה אולי הצבע כרמל או כרמיל שהזכרנו לעיל. ועיין להלן השערה שלישית בשם הזה.

**) וזה כשנתים העירותי בעלה הצופה אשר למ״ע המגיד, כי מאמר האגדה: עתידים אילני ארץ ישראל שיוציאו כלי מילת, שר״ל בגדי צמר או משי, דומה למה שמספרים החכמים הרומים, חכם־הטבע Plinius והמשורר Virgil, כי בארץ סינים יגדל המשי על העצים כמו צמר הגפן. ובספור יוני נאמר כי Leukippe היה לבוש בגד מצמר תולעים, אשר נשי הודו טוות מעל העצים · יכלם ההליפו הסבה במסובב, כי לא המטוה בעצמו, גדל על העצים, רק התולעים, תולעי גרגירי האלון כרמס הנזכר פה, או תולעי המשי בסינים המתפרנסים על עצי הבכאים. אולם גם פשט הדברים אינו יוצא מגדר הטבע, שכן בשנת תרכ״ז נמצא במ״ע הזו״ל באורליאנס החדשה כתוב לאמר: בארץ פירו באמריקה מצאו בימים האלה עין צומח משי ופשתים. הצמח הזה גבוה ג׳ עד ד׳ רגל, ופריו מכיל בתיבות קטנות משי הנעלה בדקותו ובחזקו על המשי שעושים התולעים. גבעול הצמח הזה ממציא חוט ארוך ומבהיק חזק ויפה יותר מחוטי פשתן, ואנשי הארץ ארגו וטוו ממנו כבר סדינים עבים ויפים מאד.

אבטינס לא רצו ללמד את מעשה־הקטרת (יומא פרק ג'). כממני (עיין יוסיפון קדמוניות ספר שלישי ח', ג') הבשמים נכתשו בכלי או באבן הלולה *) ונשחקו הדק היטב. מהולים בשמן הטוב ממיני זיתים טובים מאד, הפרים ורבים בארץ ישראל, עד אשר יז מיין העצים מן המדוכה החוצה. ובקטורת המקדש נתנו בהם עוד מלח**) הוא ניטרוס הנ"ל הפורה לרוב בארץ מצרים, כי ע"י ז תמהר האש להצית בקטורת ותמרות העשן יתאבכו למעלה בגאות.

ד. בגדי תכלת וארגמן.

האמנים עלי תולע
הבקו אשפתות.
(איכה ד')

עוד למדו העברים — לבד מדמשק***) סחרתם בצמר צחר (יחזקאל כ"ז) וממלך מואב הנוקד אשר השיב ליהורם מלך ישראל מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר (מ"ב ג', ד') — מן הפיניקים, סוחרי צור וצידון, מלאכת מחשבת רקמה במיני צמר יקרים, כמו בצמר המשובח מעיר Mílet באסיה הקטנה הנודע בשם „כלי מילת". וידוע הוא, כי רועה אחד מעם הפיניקים מצא ע"י כלבו את הצבע האדמוני הנמצא בגונים שלו בצב חומט או שבלול אחד (מושעֶל) ובעבור זה מכונה לדו"ק הצבע הזה בעברית בשם תולעת או תולע (עיין להלן), ובדם תלוין זה נצטבע הצמר. החומטים האלה היו משני מינים: האחד פשוט ושמו בפיניקית ארגון (דה"ב ב', ו') ובארמית ארגונא (דניאל) ובעברית ארגמן, ובל' יונית ורומית Purpura ובאשכנזית פורפורמישֶל, ונמשה

---

*) שתי מליצות ערביות רומזות על אופן משחק הבשמים; האחת היא ציור הלויתן (קראָקאָדיל) ההודר ביון מצולת הים ומזה ברעש נורא שפך מים אדירים על ראשו: ירתיח כסיר מצולה, ים ישים כמרקחה Salbenmörser (איוב מ"א, כ"ג); והשנית הוא תאור הסוס הצועה ברב כוחו עד כי יזיל נטפי יזע: „גבו חלק משמן ומצהיל אגלי זעה כאבן נבובה אשר בקרבה ישחקו ראשי בשמים להעלות קטורת ריח ניחוח באף הכלה רבת החן והיופי" (משורר ערבי Amralkeis, Moallak).

**) וזהו פי' „ממלח" הנזכר אצל מעשה הקטורת, ולא כהמפרשים שר"ל עירוב ושתיקה.

***) שהיה לדו"ק הצמר היקר והמפואר מעיר קערמאַן, והצמר הצבוע הזה מכונה כרמל (ש"ה ז' ו'), או ברמיל (דה"ב ב', ו').

ומשל היה בפי המלך החכם:
שמן וקטרת ישמח לב.

(משלי כ"ז).

ואשת־נשף נצורת־לב הומיה:
נפתי משכבי מור אהלים וקנמון. (שם ז').

והנביא מוכיח הקריה אשר היתה לזונה:
ותשרי למלך*) בשמן ותרבי רקחיך

(ישעיה נ"ז).

ושמני וקטרתי נתת לפניהם.

(יחזקאל ט"ז).

גם במיני מאכל ומשתה (וזהו מקור המבטא „מסך שכר") ערבו העברים מיני בשמים כדי לתת להם ריח ניחוח (משלי כ"ג ל', יחזקאל כ"ד י', ש"ה ח' ב'). מדרש שיר השירים כותב על „נרד וכרכם" מר אנמירינן, ופי' הערוך שם: בלשון יוני יין מעורב עם מור ובשמים (מירטהעֶנוויין). גם קברות המלכים מלאו בעצי בשמים, כמ"ש (דה"ב ט"ז, י"ד): ויקברוהו בקברתיו אשר כרה לו בעיר דוד וישכיבוהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרקחים במרקחת מעשה. וגם ברחיצה מהלו במים מיני בשמים (ש"ב י"ב, כ', רות ג', ג'). גם דכו בשמים במדוכה והכינו מהם רפואת־תעלה ומזור לכל מכה (ישעיה א', ו', ירמיה מ"ו, י"א), ונקראו הבשמים המוכנים האלה בשם נכאת (בראשית ל"ז כ"ה, מ"ג, י"א), או נכות (מ"ב, כ', ישעיה ל"ט) (מלשון נכה וכתוש). וזהו „בית נכתו"**) של המלך יחזקיהו. המלאכה נעשתה באמנות מיוחדת „במרקחת מעשה" (דה"ב ט"ז, י"ד). הרוכלים סחרו עמה מבית לבית למכור „אבקת רוכל" (ש"ה ג', ו'). הבשמים נרקחו לרוב על ידי נשים שנקראו מפני זה „רקחות" במשפט המלך אשר שם שמואל הואה לפני בני ישראל. מלבד זאת היתה מקטורת הסמים למשחת הכהן וכלי הקדש ולמזבח ה' שנעשתה ע"י „הכהנים רוקחי המרקחת לבשמים" (דה"א ט', ל'): ובאה המצוה לאמר: „על בשר אדם לא ייסך ובמתכנתו לא תעשו כמהו" (שמות ל'). ואמרו: של בית

*) ר"ל במֹּלֶךְ כנ"ל „שוחטי הילדים".

**) והשם בית לרד"ק מורה כאן על תיבה או ארגז (גערגיזע, בעהאֶלטער) ור"ל תיבה מלאה אבקת מיני בשמים (ובש"ה הוא קורא לתבות כאלה בכנוי „מגדלות מרקחים"). שרגילים בני הקדם לנדר בהם שיניהם, ולתת ריח נעים לרוח אפם, כי יקר להם ריח ניחוח ברוח אפם כמה שנאמר „ריח אפך כתפוחים" (ש"ה ז', ט').

שושנים וחבצלת. כל ראשי בשמי ריח ושמני ניחוח האלה העלו קטורה באף הנביאים והמליצים בישראל להנעים זמירות ושירות לאמר:

יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון
ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו
וריח לו כלבנון.

(הושע י"ד).

מה יפו דודיך אחותי כלה מה טובו דודיך מיין
וריח שמניך מכל בשמים*) נופת תטופנה שפתותיך כלה
דבש וחלב תחת לשונך וריח שלמותיך כריח לבנון
שלחיך פרדס רמונים עם פרי מגדים
כפרים עם נרדים נרד וכרכם קנה וקנמון
עם כל עצי לבונה מור ואהלות עם כל ראשי בשמים
מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון
עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו.

(שה"ש ד')

כל מיני הבשמים האלה היו משמחים אלהים ואנשים, המה העלו קטרת ריח ניחוח על מזבח ה' לרצון, ובהם משחו גם בני אדם את בשרם למשעי. מלכים, כהנים ונביאים נמשחו בשמן הסמים, בכל משתה שמנים וכוס רויה ירד השמן הטוב מעל ראשי המסובים על פי מדותיהם, מרבדי מטתם וערשי יצועם נפו בקטורת בשמים; ולקראת קרואי המשתה העלו היהודים תמרות עשן הקטורת כדי לקדם פניהם בריח ניחוח, ועל זאת ירומון דברי המוכיח בשער לאמר:

השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערשותם
ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק
הפורטים על פי הנבל כדויד חשבו להם כלי שיר
השותים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו.

(עמוס ו').

ונעים זמירות ישראל יודה לה' חסדו ואמתו לאמר:

תערוך לפני שלחן...
דשנת בשמן ראשי כוסי רויה. (תהלים כ"ג).

---

*) נהגו לערב שמן המשחה בבשמים, ע"כ מצינו שתרגם הסורי בפשיטא „לריח שמניך טובים" (שה"ש א') „בסמניך", כאלו היה כתוב בשמיך, ובאמת ר"ל שמן בשמים.

הכתוב מנחה והולך גם קדה וקנה „וראש כל בושם" מארץ ערב ושבא, אשר מלכת הארץ ההיא הביאה בעצמה אל המלך שלמה, בשמים הרבה מאד, „לא בא כבושם ההוא עוד לרוב אשר נתנה מלכת שבא למלך שלמה": וגם יתר ראשי הארץ הביאו לו למנחה, מלבד כלי כסף וכלי זהב ושלמות ונשק, סוסים ופרדים, גם בשמים. והמלך חזקיהו בהראותו כבוד עשרו ורוב גדולתו לפני מלאכי מלך בבל, הראה להם גם את הבשמים והשמן הטוב הנמצא באוצר „בית נכתו" (מ"ב כ'; ישעיה ל"ט).

ראש מיני הבשמים היתה הלבונה שהיא מין שרף בעל ריח טוב הנוטף מעץ הגדל בארץ ערב, אשר הקטירוה גם בבית המקדש לריח ניחוח לה'. אורחות שבא סחרו עם הלבונה (ירמיה ו' כ') בארץ יהודה ובשאר ארצות הקרובות. גם הקנה הטוב מארץ מרחק הוגש על המזבח ובין יתר סמי הקטורת נמנו עוד מור-דרור, קנמון, קדה*), נטף ושחלת והלבנה. צמח הצרי גדל בעיר גלעד ובעמק יריחו קרוב לים המלח, ואותו שלח יעקב בתור מנחה למשנה מלך המצרים; סוחרי צור וצידון לקחו אותו במערבם מארץ יהודה,**). הוא מין שמן לבן אדמדם הנוטף (שכן מורה השרש צרי בערבית על נטיפה) מעל הצמח ההוא, וריח יפה אף נעים לו, וטעמו חד ומר ומביישם, והוא מרפא חלים רבים ושונים עד היום הזה. וכן נודע אז עץ אהלים, המכונה ג"כ עץ גן-העדן, או עץ הנשר, בין בשמי ריח ניחוח הגדלים באסיה. וכן הבשם נרד***) הגדל בהודו וריחו עז נחשב בין ראשי-השמנים המשמשים למשוח ולעדן את הבשר. היהודים נשאו ממנו ענפי-עכות מיוחדים בתוך בגדיהם, או בחיקם או על צוארם לריח ניחוח. וכן צמח כפר הנ"ל אשר צרור פרחיו נשאו העבריות בין שדיהן. גם נודע אז מטע הכרכם (זאפראן) הנודע גם באירופה, אולם היא טוב יותר באסיה. ומלבד כל אלה סחטו העברים שמני ריח ניחוח מנצני לוט והדאים ומפרי שקדים ובטנים ועלי הדס ותפוחי זהב (פאמעראנצען) ורמונים, ועסים גפן לבנון עם שמן ששון או

---

*) היא קציעה (Kassia) בתלמוד ובל"ר „קציעות" (תהלים מ"ה). ושרש שניהם קדד וקצוע מורה גם בערבית ובארמית על פצול ובקוע וגרוד, הייט הסרת קליפת צמחי בשם.

**) בשבת כ"ו: תני רב יוסף. אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא.

***) „וכלל זה תעלה בידך: רוב לשונות של בשמים מלשון עבר נעתקו אל לשונות הגוים. נרד, קציעה, אהלות, קנמון, הלבנה" (ערוך סלת אלבן).

מיני אבנים יקרות: אדם, פטדה וברקת, נפך, ספיר ויהלם, לשם, שבו ואחלמה, תרשיש, שהם וישפה. רק בתשע מהאבנים ההן התימר מלך צור (יחזקאל כ"ח). ומלבד האבנים היקרות האלה נודעו להעברים עוד: כדכד ואבני אקדח*), ואבני פוך**), ושיש, בדולח וגביש.

ג. בשמי ריח ניחוח ושמני משחה.

וראשית שמנים ימשחו
ולא נחלו על־שבר יוסף.
(עמוס ו').

מסוחרי צור וצידון, אשר מהם קיימו וקבלו העברים תכשיטי אבני יקר הנ"ל, קבלו ולמדו האחרונים גם מעשה מרקחת, ריח ניחוח ושמן משחת הראש והגויה. מלבד מיני הסחורות, מהמערבים והעזבונים אשר בהם סחרו ורכלו הפיניקים האלה בין יתר עמי הקדם, כללי יפי מסחרם בשש וברקמה ממצרים, בכסף, ברזל, בדיל ועופרת מאיי תרשיש, בסוסים, פרשים ופרדים מבית תוגרמה, בקרנות שן והבנים מבני דדן, בנופך, ארגמן ורקמה ובוץ וראמות וכדכד מארץ ארם, בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי מארץ ישראל, ביין חלבון וצמר צחר מעיר דמשק, בגלומי תכלת וגנזי ברומים מארץ אשור וכו'.

---

*) משרש קדח בדומה ל„אבני אש" (יחזקאל כ"ח). וכן כדכד (ישעיה נ"ד י"ב) משרש כדד ודוגמתו גם הוא „כידודי אש" (איוב מ"א י"א). הם המו ברק האבן לזוהר להב האש (תחת אשר האחרונים מכנים זוהר מראה האבנים היקרות. כמו הדיאמאנט והדומים לו, בכנוי מים — וסימנך מאמר ר"ע בחגיגה: כשתכנסו אצל אבני שיש טהור, אל תאמרו מים. מים — כעין המלה האשכנזית „שטראַהל" המשמשת להורות קרני אור ומים; וכן ניצוצות בלשון האחרונים משמשים לשביבי אש ולרסיסי מים), וגם מפני שמקצתן, כמו הגראַנאַט והדומים לו, הוצבות להבות אש בהכות אותן על עשת ברזל שקורין „שטאַהל". על כן שמות אבנים פרטיות כאלה בל"א „פייערשטיינע".

**) לבד מההוראה הכללית של השם הזה על כחל ושרק (שמינקע), הנעשה מאבן שקורין Spiessglaserz ושכוחלות בו נשי ארצות הקדם את עיניהן. הוא מורה בפרט גם על אבן יקרה שקורין Chalcedon, שכן נזכר אצל שוהם ושיש ושאר אבני חפץ בשם „אבני פוך" (דה"א כ"ט ב) גם „בפוך אבניך" (ישעיה נ"ד, י"א) הנ"ל. שתי האבנים האלה נרדפות בשם אחד, מפני שרומזות הן זו לזו במראה ירקרק צח המהול בתכלת בהירה, כמראה הקשת בענן. דומה לזה היא אבן שש, שמורה פעם על שיש האבן הנפחת לפסילים ועמודים „עמודי שש" (אסתר א') ופעם — על אבן יקרה „בהט ושש ודר וסוחרת" (שם).

בספר שמות ואין מוקדם ומאוחר בתורה) בני ישראל לשבין בחושן
המשפט אשר על לב הכהן הגדול העומד לשרת בקודש ארבעה

והנה לא אהגה ולא אפצה פי לדבר אל המאמינים באמת ובתום לבבם, כי המשכן נעשה שלא בדרך הטבע. אולם לפני הבלתי רוצים להוסיף עוד נסים על המופתים שנמצאו כבר בתורה, ומקיימים בכ״ז מלאכת המשכן ככתבה וכלשונה במקומה ובזמנה, תתיצבנה שאלות עצומות כאלה: 1) שאלת רש״י לפי תומו על עצי שטים (תשובתו בשם התנחומא נשארה מעל) תשתרע על כל הדר המד הלוקסוס הגדול ההוא: מאין היה לעם נוסע בעדר במדבר ערב, המור המורתים, מיני מתכת זהב שלשים ככר, וכסף מאה ככר, ונחשת שבעים ככר, ואבנים טובות יקרות משובצות בזהב, אחרי צאתם מכור ברזל הסבלות בחפזון באופן שלא הספיק בצקם להחמיץ, והוכרחו לשאול להם מאת המצרים שכניהם כלי כסף וכלי זהב ושמלות? — 2) מאין היה להם הומר כביר ומספר עצום כזה מתכלת וארגמן המסולאים בפז, שאמנם המציאו אותם אז כבר הפיניקים, אבל יקרו אז במאד מאד ולא נפרצו ונתפשטו עוד על הארץ? — 3) איך התנדבו והביאו האנשים על הנשים וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן אבני שוהם ואבני מלואים וכו׳, אחרי שכחמש מאות שנה אח״כ הוכרח שלמה, המלך הגדול בירושלים, להביא ולעשות כל אלה ע״י חכמי צור ולשלם בעדם חטים ושמן ועשרים עיר בארץ הגליל? — 4) למה הוכרח שלמה להביא מצור חרש והושב לעשות לו במלאכת המקדש שנמשכה שבע שנים, אחרי שכבר בימי משה נמצאו בבית ישראל חרשי אבן ועץ והושב ורוקם ואורג לעשות כל המלאכה המפוארה והנעלה במשכן שנמשכה רק שנה אחת? — 5) מדוע נזכר בכל ימי השופטים והמלכים עד דוד רק הארון לבדו בלי אוהל־המועד? — 6) מדוע לא נזכר בכל העת ההיא אשר בין משה ובין שלמה, במעברות הירדן ובמלחמת בני ישראל עם הפלשתים ושאר אויביהם וכו׳, דבר מכל כלי הקודש והשרד המסולאים במחירם ובמלאכתם? — 7) בהעלות דוד את הארון מבית אבינדב אשר בגבעה, ואח״כ מבית עובד אדום הגתי ירושלימה בתוך האוהל אשר נטה לו דוד, ודוד וכל בית ישראל שלשים אלף איש משחקים לפני ה׳ וגו׳, מדוע לא נזכר אז מאומה מן הכהנים המלובשים בגדי פאר לכבוד ולתפארת שאין כמוה? — 8) מדוע קרא דוד מכאב לבו אל נתן הנביא לאמר: ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה! אם באמת ישב הארון כמלך בגדוד לבוש שני עם עדנים בתוך משכן העדות בהדר תפארת המתוארה בספר שמות? — 9) מה כל ההרדה והעמל והיגיעה אשר יגע דוד ועמל שלמה בנו להכין את המתכות והאבנים היקרות ומשבצות התכלת והארגמן וכו׳ למקדש, אחרי שכל אלה היו כבר די והותר מקדם קדמתה? —

ומה יענה איש אשר מוח קדקדו לא הוגש לנהושתי משפט מעוקל? הלא הוא יענה ויאמר: אין מוקדם ומאוחר בתורה! אחד הכהנים השומרים על נוכח התורה במקדש־עולמים התעורר לכבוד המשכן כי קנאת בית שלמה אכלתהו, ועמד ויהב את תפארת בית־המקדש שבירושלים גם להמשכן שבמדבר, כדי להודיע כי כל מלאכת בית־המקדש וכליו מאת ה׳ יצאה וסיהו הוא צוה בהר סיני אל משה עבדו.

בחכמת הציבת ההררים ובתבונת הפ״ש המטמינים מוצא הכסף וזקוק הזהב בעליל לארץ, חציבת הברזל מעפר ויציקת הנחושה מאבן, דרך גידי עפרות הזהב בנתיב עקלתון, ומקום ספיר ושוהם יקר משרש הרים וכו׳. היא מונה שם בין כתם אופיר וזכוכית פז, גביש ופטדת כוש, גם ראמות (קאָראַללען*) (המוצאים מים סוף) ומשך הפנינים, היינו מוצא (כמו „לכסף מוצא" הנ״ל) הפנינים, המוצאים באסיה מקרקע הים על יד חוף לשון־הים הערבית, הוא הים־סוף אשר באדום, ארץ מולדת איוב.

ב. אבנים יקרות.

תשתפכנה אבני־קדש
בראש כל־חוצות.
(איכה ד׳).

גם אבני נזר, אבני חפץ, התנוססו אז על אדמת ישראל, והעלו יפעת עדי עדיים על ראש העברים; שכן מסופר אצל מלכת שבא שהביאה לשלמה עם בשמים וזהב גם אבן יקרה, גם צי חירם ושלמה אשר נשא זהב מאופיר הביא אלמוגים ואבן יקרה, על כן יכלו בימים ההם (כי בזמן בית ראשון ולא מקודם נכתבה פרשת המשכן**)

*) לדעת הרמב״ם (כלים פרק ג׳) האלמוג הוא הקוראל הצומח בקרקעית הים, וכן פי׳ הערוך שם׳ את ההותם של אלמוג בשבת נ״ט.

**) רצוני לומר: נצטוה ונכתבה בתחלה רק מלאכה פשוטה וקלה מהומרים פשוטים ומצוים כפי מסת יד הזמן והמקום ההוא; רק אח״כ בעת תפארת לישראל נאצל מהודה על זמן מלאכת המשכן וכליו ובגדי הכהנים, ונוספו עליו עדי עדיים כהם וכהם להגדיל ולהאדיר ולהעריץ גם את משכן העדות.

שא נא עיניך, קורא מבין, וראה איך המדרש מורה לנו ברמז, כי מלאכת המשכן כמו שהיא מתוארת לפנינו בספר שמות לא יכלה להעשות על פי חוקי הטבע, באמרו שאף משה אשר גדל על ברכי שרי יועצי מצרים והרטומיהם, וכל יקר ראתה עינו בבית פרעה, אף הוא נתקשה במעשה המנורה, עד שהראה לו הקב״ה מנורה של אש. והמדרש מוכיח זאת מדכתיב במנורה „אשר אתה מראה בהר". ומזה שכתוב בכלל מלאכת המשכן „והקמות את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר" משמע נ״כ שכל תבנית המשכן הראה הקב״ה למשה מפני שנתקשה בה. אבל, מוסיף המדרש לספר, כאשר בכל זה נתקשה משה להבין מעשה המנורה, אמר לו הקב״ה השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה. לכך לא נכתב תעשה. הרי שכל המשכן נעשה עפ״י נס וע״י איש אשר היה בצל אל וידע לצרף האותיות שבהן נברא העולם. „והוקם המשכן" בפ׳ פקודי דרשו רז״ל שהוקם מאליו. —

באניות תרשיש אופירה להביא כסף וזהב באוצרותיהם עד אין קצה. מבלי ספק למדו בני ישראל אז*) מהצורים לעשות בזהב ובכסף כלי־הדר ועדי־תפארת. ומקומות רבים במקרא יעידון ויגידון כי היו בקרב בני ישראל צורפי כסף (תהלים ס״ו, י׳), בוחני זהב (איוב כ״ג, י׳) ובוחני כסף (משלי י״ז) בתוך מצרף לכסף וכור לזהב (שם י״ז), להגות סיגים מכסף ויצא לצורף כלי (שם כ״ה). ישעיה הוכיח את עמו על דבר הפסל „אשר נסך חרש וצורף, בזהב ירקענו ורתוקות כסף צורף, ויחזק חרש את צורף מחליק פטיש את הולם פעם, חרש ברזל מעצד ופעל בפחם ובמקבות יצרהו, חרש עצים נטה קו יתארהו בשרד יעשהו, במקצעות ובמחוגה יתארהו". ירמיה ידע מן מפוח נחר מעופרת באש, כי לשוא יצרף כסף נמאס, ויחזקאל מזכיר כור סיגים, כסף, נחשת, בדיל, ברזל ועופרת (יחזקאל כ״ב). ואחרון הנביאים אומר: וישב מצרף ומטהר כסף וגו׳ וזקק אותם כזהב וככסף וגו׳ (מלאכי ג׳). היהודים ידעו גם מאומנות יתרה לצפות כסף סיגים על חרש, או לעשות תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כ״ה י״א). אומנים מבוארים במלאכה זו היו „החרש והמסגר" אשר הגלה נבוכדנצר בבלה. והיו ביניהם מקומות מיוחדים (פאבריקען) למלאכת מחשבת, ד״מ „בית עבודת הבוץ" (דה״א ד׳ כ״א), „גיא החרשים" (שם י״ד), „היוצרים ויושבי נטעים וגדרה" (שם כ״ג) וכו׳.

א. פנינים וראמות.

אדמו עצם מפנינים...
השך משחור תארם.
(איכה ד׳).

עם כלי כסף וזהב היו להעברים אז גם פנינים**) הזכים משלג והצחים***) מחלב (איכה ד׳). וספר איוב פרשה כ״ח מתאר

---

*) רק אז ולא קודם, ואין מוקדם ומאוחר בתורה, ור״ל. —

**) פערלען. שכן בלי יונית קורין Pinna לצב ההומא שבו נמצאים הפנינים המקוצעים; אולם הפנינים העגולים נקראים בעברית ד ר (אסתר א׳ ו׳), ושרשו ד ר ר, שר״ל כמו סבב סהור היינו עגול.

***) והתואר א ד ם שם מורה על צחצוה וזכות ונקיון כעצם השמים לטוהר ולבנת הספיר. אעפ״י שהספיר אינו לבן, רק ירקרק בצבעו. כי שמות הצבעים אודם ולבן מורים בכלל על בהירות המראה.

פרק חמישי.

בימי הבית הראשון מימי מלוך שלמה עד גלות בבל.

המלך הגדול ההוא החזיק מעדנות הברית בין בני ישראל ובין עם הפיניקים, צור וצידון, אוהבי תפנוקים ויודעי חן ערך עדי עדיים. הוא חדש את בריתו עם חירם מלך צור, אשר היה אוהב גם לדוד אביו כל הימים (מ"א ה', ט', י'). ובין נשי שלמה הנכריות היו גם צדניות (שם י"א), והיתה לו, או למלך ישראלי אחר, בת צור לאשה [תהלים מ"ה]. אליהו התשבי הלך צרפתה אשר לצידון וישב שם, והנביא יונה ירד אל ארץ הפיניקים, יפו, לברוח משם באניה תרשישה. בברכת יעקב ובשירת דבורה [אשר לדיק גם שתיהן נתחברו בזמן ההיא] נאמר על זבולן „לחוף ימים ישכן והוא לחוף אניות ישכן וירכתו על צידון", אשר ישב לחוף ימים גם הוא. ונביאים רבים חזו קשות על צור וצידון, והטיפו רעות עתידות על יושבי חבל הים, על אשר הרעו לבני ישראל בהתרועעם עמהם לחברה [עמוס א', צפניה ב', זכריה ט']. מליצי ישראל ונביאיו ידעו אז גודל עושר הפיניקים וכבוד „צור המעטירה, אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ" (ישעיה כ"ג), ויחזקאל מתאר את העיר צור כאניה כלילת יופי, מלאה אוצרות כל הארץ, המחליפה סחורותיה גם עם ישראל ויהודה: „יהודה וארץ ישראל המה רוכליך, בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצורי נתנו מערבך" [יחזקאל כ"ז]. ובאמת מצינו כן אצל בנין הבית ואחריו, כי במחיר כסף וזהב ועצי הבנין אשר לקחו בני ישראל מן הצורים שלחו להם חטים ושמן ויין. כ"ז מורה על ברית החברה והריעות שהיתה אז בין ישראל ובין צור וצידון, המפורים יקר תפארת העדיים על פני כל הארץ.

אומני צור וחרשיה היו מפורסמים במלאכת מחשבתם בקרב בני ישראל. חירם מצור, חרש נחשת, אשר היה מלא חכמה, תבונה ודעת, יצר את שני העמודים יכין ובועז לאולם ההיכל עם הכותרות והשבכות מעשה שושן והרמונים, ואת הים הנחשת עם הפקעים, ושפתו כמעשה שפת כוס פרח שושן, ואת המכונות עם המסגרות והשלבים, לויות מעשה מורד, והכותרות והכתפות והמקלעות והאופנים עם כרובים, אריות ותמורות כמער איש ולויות, ואת יתר כלי בית ה' לכבוד ולתפארת.

ובימים ההם ארח המלך שלמה לחברה עם מלכי צור כדי ללכת

עשיית פארי עדי העדיים למדו אז בני ישראל מן העמים המתוארים בתור שכניהם ומן הכנענים, הם הפיניקים מים (וע״ז רמז הנביא ישעיהו בתוכחתו „כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים, ובילדי נכרים ישפיקו, ותמלא ארצו כסף וזהב וגו׳“, כמו שהוכיח להלן את בנות ציון על פארי עדיהן). מעבר מזה ישבו המדינים, אשר מני אז סחרו ברכולת ערב מצרימה (בראשית ל״ז), ונאמר (ישעיה ס׳) „שפעת גמלים תכסך בכרי מדין ועיפה כלם משבא יבאו זהב ולבונה ישאו“. הם פשטו עם העמלקים כפעם בפעם בנחלת העברים לבוז שלל; כאשר גברה עליהם יד העברים כרתו לנפשם והניחו במחניהם נזמי זהב וארגמן, שהרונים ונטיפות (שופטים ח׳, ש״ב ח׳, דה״א י״ח), ודוד לקח פעם אחת מראש מלך בני עמון עטרה גדולה ומשקלה ככר זהב ואבן יקרה (ש״ב י״ב). גם בעשות שבטי עבר הירדן מזרחה מלחמה עם ההגריאים שכניהם ויפלו בידם (דה״א ה׳) לקחו מהם שלל כזה. הפלשתים (אשר נתנו להארון הקודש מנחה טחורי זהב ועכברי זהב; ומהם לקח שמשון שלשים סדינים, ושלשים חליפות בגדים לתת למרעיו, אשר מצאו חידתו) היו שכני הפיניקים ובעלי בריתם, הנזכרים יחד במקרא (יואל ד׳ ד׳, עמוס א׳, זכריה ט׳, ירמיה מ״ז, יחזקאל כ״ה). ומצינו שמלכי צור וצידון כרתו ברית שלום עם מלכי ישראל. דוד ושלמה בנו, ושלחו להם מומרת ארצם בהרושת עץ ומתכת. וגם מפאת הנגב והצפון קימו וקבלו בני ישראל מיני פארים ובגדים; מנגב המצרים שכניהם, אשר אח״כ היתה בת פרעה מלך מצרים לאשה להמלך הגדול בישראל, ומצפון כבל וכשדים. בני ישראל חמדו את „אדרת שנער“ (יהושע ז׳) הבאה מבבל.

ואהבת הנשים העבריות אל שלל תכשיטים כאלה נראה מקינת דוד על שאול ועל יונתן לאמר: „בנות ישראל אל שאול בכינה, המלבישכן שני עם עדנים, המעלה עדי זהב על לבושכן“.

וגם ידעו כבר בני ישראל בימים ההם ממרקחת מיני בושם למשחה ולמסוך בהם, ובהיכלי מלכים היו נשים מיוחדות העושות ראשית שמנים כאלה, ונקראו רקחות, כמו שאמר שמואל במשפט המלך: ואת בנותיכם יקח לרקחות וגו׳.

וכביר העזים אשר שמה מיכל מראשותי מטת דוד, דמו מלאכי שאול לשערת ראש איש הרמס.

פרק רביעי.

מזמן האהום בארץ כנען בימי יהושע עד מות דוד.

כבואם אל ארץ־נושבת עבדו העברים מלאכת חושב ואורג גם בפשתים, כי יבשו או פשתי העץ בהעריכם אותם על הגג לחום השמש (יהושע ב׳). והיו העברים מלומדים היטב במלאכת בגדי צמר ופשתים, כנראה מפקודי התורה על דבר נגעי בגד צמר, או בגד פשתים, או בשתי או בערב וגו׳ (ויקרא י״ג). והרב בגדי האנשים והנשים עשו מצמר או מפשתים או משניהם יחדיו, בטרם יצוה אותם המחוקק לאמר: לא תלבש צמר ופשתים יחדיו, ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך. וביחוד ארגו בגדים מגז צמר הכבשים והרחלים, ועת הגזה היתה להם ליום חג, משתה ושמחה, כמו שאנו מוצאים אצל לבן ויעקב, ואח״כ אצל נבל והוד. גם לאתנן זונה נתנו צמר ופשתים (הושע ב׳.)

אחרי אשר נארג בגד הצמר כבסו אותו לנקותו מחלאתו הדבוקה בו, והמנקים האלה נקראו כ ו ב ס י ם, אשר ישבו במקום מיוחד הנקרא „שדה כובס" (מ״ב י״ח, ישעיה ז׳). והנקיון הזה נעשה ע״י דשן של עשב שרוף הצומח במקומות לחים, כגומא בבצה, ומכונה „בורית" (ירמיה ב׳), או „בורית מכבסים" (מלאכי ג׳), ובערבית שם הצמח ההוא: קלי (כמו שנקרא „בור" (ישעיה א׳) החומר המנקה חלאת המתכת היקרה). כן נקו את הצמר על ידי מין מלח שקורין ניטרא, הוא הנתר (ירמיה ב׳) אשר נודע לחומר עז מבצבץ ומבעבע ומעלה באשו אם יוצק חומץ עליו (משלי כ״ה); כי כן אהבו העברים ללבוש בגדים נקיים ולבנים, מגוהצים היטב, כמ״ש (קהלת ט׳): „בכל עת יהיו בגדיך לבנים, ושמן על ראשך אל יחסר". ועל זאת עקץ אותם כרמז הנביא ירמיהו הנ״ל לאמר: כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני! תתיפה בהדר גופך והנך שקוץ ומתועב בנפשך! אמנם גם בגדים צבועים חמדו להם אז, שע״כ אמרה אם סיסרא על בנה לאמר: „הלא ימצאו יחלקו שלל וגו׳ שלל צבעים לסיסרא, שלל צבעים רקמה, צבע רקמתים לצוארי שלל".

* *

*

עוד שאלו הנשים העבריות משכנותיהן המצריות את התכשר והמנהג לקחול בפוך עיניהן, להאדים בתולע ראשי צפרני אצבעותיהן (הנמצא עוד עתה על גויות חנוטי המצרים) ולמשוח פני להבים בשרד קוי צבעים מבריקים, ולהצהיל פנים בשמן ששון, כאשר הסכן הסכינו המצרים מני אז ועד היום הזה, בשלל פרחי צבעי נועם וריח ניחוח, אשר — כמו נטעים משעשעים, עלים לתרופה, וצרי להעלות ארוכה ונצנים המוציאים כמים למלאכת החנטת המתים — פרו ורבו בארצם, ובראשם המטע המפואר בחכליל אדמדם והנודע בשם כופר המצרי, הוא Henna.

העבריה שאלה מאת רעותה ומשכנתה ומגרת ביתה בארץ מצרים לא רק כלי כסף וכלי זהב ושמלות, כי גם למדה מהן התרגל והשתמש בכלי חפץ כאלה; כי נמצאו אז במצרים עדיות זהב ונטילי כסף לרוב, כנראה מזה שנתן פרעה על יד יוסף את טבעתו, וישם רביד זהב על צוארו, וממה שנמצאו כבר בבית יוסף גביעי כסף וזהב, אשר חצבו המצרים והכושים מהררי ערב ואפריקה.

גם המנהג להתימר בתפארת אבני החפץ, ולפאר את הגו והכלים באבנים יקרות, ישן נושן היה במצרים; כי בשלשלות הררי מצרים התיכונה והעליונה נמצאות אבני נופך, לשם ושהם, ויוצא בהן.

פרק שלישי.

מזמן מסעי בני ישראל במדבר בערב עד התנחלם בארץ כנען.

מלומדות לטוות ולארוג בכפיהן, עשו להן הנשים העבריות, בדרך מסעיהן במדבר, מגז עדרי צאנן ובקרן קלעי אוהלים, יריעות מכסה, בגדים ושאר כלי-חפץ גסים או דקים, כמעשה הבידואינים בזמן הזה. משערות הגמל עשו אדרת-שער, אשר לבשו הרואים והנביאים. והלמדנה לטוות את שער העזים ליריעות-מכסה אהל מועד, כמ"ש (שמות ל"ה): „וכל אשה חכמת לב בידיה טוו וגו'; וכל הנשים אשר נשא לבן אתנה בחכמה טוו את העזים". את יריעות אהלי מקניהן עשו משער שחור של העזים, כמעשה נשי הערביאים עד היום הזה, לכן אמרה שולמית (ש"ה א'): „שחורה אני ונאוה בנות ירושלים כאהלי קדר כיריעות שלמה". בגדי חופש ובמות טלואות עשו מן העזים אשר להם שער צמר רך, דק וטוב, כעין עדר העזים שגלשו מהר הגלעד, אשר לשערם ידמה שער היפיפיה שולמית (שם ו').

פרק שני.

זמן רדת העברים מצרימה עד זמן עלותם לארץ כנען.

ארץ מצרים, אשר הקדימה אז מיתר הארצות לבא אל תוך המעלה במלאכות מחשבת, ואשר כבר היתה אז, כמו כוש אחותה, רוכלת עמי ארצות הקדם, הודו וערב, מלאה בימים ההם כלי מעשה חרש וחושב בכסף ובזהב ובשלמות ובתמרוקי הנשים.

המצרי היה אבי שולחי ידים בכישור לטוות פשתן, הנמצאת שם לרוב, ותומכי פלך לארוג גידי שיחים ועצים, אשר הצמיחה אדמתו למכביר בכלל, ומיני פשתה (שמות ט׳ ל״א) וקנה וסוף על יד יאורי מצור בפרט, „ערות על יאור על פי יאור וכל מזרע יאור" אשר מהם היו „עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי" (ישעיה י״ט).

מצרים היא ארץ מולדת הפשתה הלבנה „חטובות אטון מצרים" בשם שש*) אשר לבשו השרים**) והכהנים, ואשר עטו גם אלהיהם, שמהם למדו גם העברים לתאר מלאכי השרת וכל קדושי העליונים כלבושים בגדי לבן („לבושיה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא" — „איש אחד לבוש בדים", דניאל). וגם רוב בגדי הכהנים היו לבנים: „כתונת בד קודש ילבש, ומכנסי בד יהיו על בשרו, ובאבנט בד יחגור, ובמצנפת בד יצנוף" (ויקרא ט״ז); „בגדי פשתים ילבשו וגו׳, פארי פשתים יהיו על ראשם, ומכנסי פשתים יהיו על מתניהם" (יחזקאל מ״ד). וגם להחנטת המתים, כמו שנחנטו אז יעקב ויוסף, נצרכו הרבה תריטי בד ורדידי פשתן.

בארץ ההיא למדו בני ישראל מבני חם, והנשים העבריות — מרעותיהן המצריות, מלאכת מטוה וארג בצמר ובפשתים, וקראו בלשונם הקדושה לחומר מלביש כזה בשמות ש ש או ב ו ץ, אשר בתבנית משזר מכונה ב ד.

---

*) השם הזה הורה בראש: צמר-גפן (בוימוואָלע) או הבגד הנעשה ממנו, שכן מכנה הערבי עוד היום תכריך כובעו מצ״נ בשם Sasch: ובהודו Scheesch, ובמצרים Seias; אכן גם מין בד ובוץ (ליינוואַנד) נקרא בערבית ש ש, שכן מצינו „מכנסי בד" (שמות כ״ח מ״ב, ויקרא ט״ז ד), שר״ל „מכנסי פשתים" (יחזקאל מ״ד, י״ח), מכונים ג״כ „מכנסי הבד שש משזר" (שמות ל״ט, כ״ה).

**) המכונים מזה בלשונות עברית וארמית: ה ו ר י ם ע״ד „אורגים חורי"

חלק ראשון

קורות כלי הפץ העברים ויקר תמרוקיהם.

פרק ראשון.

מזמן דורות עולמים עד רדת העברים מצרימה.

ככל העמים בשחר ילדותם, המכסים מערומיהם בטרפי פאפירוס, כן היה גם לקדמוני עמי מקראי הקדש ולהעברים עלה תאנה (בראשית ג׳) מין הבגד הראשון אשר תפרו להם האדם ואשתו ע״י קליעה או שזירה, ועשו להם חגורות אשר הספיקו להם בארץ אסיה החמה.

מין הבגד השני היה כתנות עור (שם) אשר עשה ה׳ לאדם ולאשתו וילבישם, כמעשה כל העמים הקדמונים, וגם עמים חדשים בראשיתם, בהחלם להיות רועי צאן ונוסעים בעדר או גבורי ציד בשדה וביער, הזוגחים בהמות שדי וחיתו יער, ועושים להם מעורותיהם מכסה עתיק על בשרם. והעברים תפרו את כתנות-העור האלה בשערות או בגידי בהמה וחיה, אשר נודעו להם, כאשר החלו מאז ומקדם לתפוש כנור ועוגב, ולמשוך בקשת לצוד ציד, אשר לשניהם נצרכו גידי חיות השדה. ולבשו העורות האלה החלק מבפנים והשער מבחוץ, כאשר הלבישה רבקה את „עורות גדיי העזים" על ידי יעקב ועל חלקת צואריו (שם כ״ז). ולמען השביע את העין בצבע רקמתים, תפרו בכסות כזאת עורות משונים בשלל צבעים שונים, והיתה לכתנת פסים (שם ל״ז) אשר עשה יעקב ליוסף בן זקוניו.

ובימים ההם ההלו כבר גם הנשים העבריות למשוח בשרן ושערן ולהקטיר בגדיהן בריח ניחוח, ראשי בשמים המעלים קטורה נעימה באף; כי אז נסעה דרך ארץ כנען אורחת ישמעאלים מגלעד, „וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולוט הולכים להוריד מצרימה" (שם ל״ז), ויעקב שלח ליוסף בנו מזמרת הארץ צרי נכאת ולוט ובטנים ושקדים (שם מ״ג), פירות המוציאים שפעת שמן.

אדרת התמודדי והשתרעה בקרב העמים נכבדי הארץ, במלבושי שני עם עדנים ובחרשת זהב ואבני חפץ, וכל יקר ראתה עינם כאחד הלאומים המפוארים בימי קדם, והגוים בתור מעלת המדרגה בימינו אלה. ולא יאמרו עוד מחרפי ישראל, בזיהם ומנדיהם (אשר פעם גם בקרבם ימצאו, מהרסיהם ומחריביהם מהם יצאו —) לאמר: אך עם אכרי עובד אדמתו הצעירה, עם קטן בזוי ושפל־ערך היה יעקב בין הגוים הגדולים בימים ההם; באשר תפקחנה עיניהם לראות, איך העבריה אכפה, לחדר תבשיטיה מוצאי מזרח ומבוא השמש, ומלתחת העברים מלאה מזן אל זן בגדים רבים למיניהם וכלים מכלים שונים השוררים או ברחבת הארץ ואיי הים, ועם ישראל היה גוי גדול ורחב ידים גם בעניני קשוט להתפאר גם בנימיסי כסות עדי עדיים בין עמי הקדם. וגם לו, ככל העמים, היו העדיים סבה נכונה למועדי רגל האומה, לתת לה אפר תחת פאר, ומקל תפארה היה למקל חובלים — וה׳ ישוב ונחם ציון.

וינה, בימי חנכה לשנת ה׳ תרכ״ט.

המחבר.

II: מעשה ידיה בכישור ופלך, מעשה הושב אורג ורוקם, מעשה רשת מטוה ומשזר, ומעשה פשתים סרוקות.

אטון, ארג, בד, בוץ, שש, חוט, חור, חטובה, כרפס, סדין וכו'.

III. קשורי הכלה: חרוזים, חריטים, טבעת, טטפת, כלים, כליל כלולות, ליה, תורי זהב עם נקודות הכסף, ענקים, קשורים וכו'.

IV. עדי עדיים: זר, חח, חלי, תליה, חלאים, כומז, נזם, פנינים, צמיד, אצעדה, צעדה, רביד, מראה, ראי מצק וכו'.

V. צבעי רקמתים: ארגמן, רקמה, תכליל, כחל, פוך וכו'.

VI. משחת בשמים: רקחים, אבקת רוכל, אהלים, שמן המור, מור עובר, נטף, נרד, קציעות, וכו'.

והרבה קשתה עלינו יד הביאור בשמות קדמונים ובמלות נושנות ההן עפ"י תורת הלשון והדרך השמיש, עד שהחכם בעל אוצה"ש בשרש כתן החליט לאמר: „ואין להכריע איזה מלבוש נקרא כתונת, כי מי יביאנו לראות את המלבושים אשר כבר עשו ולבשו?" אמנם כן היו והיו אנשים חכמים רבים וכן שלמים, אשר במחוקק הקרי לבבם הביאונו לראות את המלבושים ההם בקומתם ובצביונם, נוסעים נבונים והרים משכילים ומבקרים חוקרי קדמוניות, כמו גארווע, בעטטיגער, העערען, מיינערס, חארדין וכו' העמיקו מחקריהם אחריהם, האריכו לשון למעניתם, והרחיבו שפה על אדות כל מיני הלבושים ההם, ויוציאו עליהם משפטם בהיר כאור הצהרים; ואת כל תוצאות מחקריהם אסף וקבץ כעמיר גורנה החכם הארטמאן. וממקור כתביו וספריו הרבים, וממעיני חפש מהופש סופרים אחרים שאבתי את הדברים אשר אנכי נותן לפניך, קורא עברי, בספר הקטן הזה, אשר פלגתי לארבעה חלקים. החלק הראשון ידבר על קורות מקור תפארת גאון ישראל בבגדי פאר בכלי חפץ ובתמרוקי יקר. החלק השני יפרט בגדי העברים והעבריות בשמותידם על פי תכונתם. החלק השלישי יוציא צבא הכשיטי בנות ציון במספר מברר ומלבן תוכן מעשיהם ומשפטיהם, לכלם בשם יקרא, אחד לא נעדר. והחלק הרביעי יצייר לעינינו חית הנשים העבריות בארץ יהודה.

תכלית הביאורים האלה להועיל להבנת השפה הקדושה בביאור כתובים רבים ושמות שונים במקראי הקודש, ולשמח לבב הקורא העברי בהתבוננו לאחור על אורך ורוחב חית אומתנו, אשר כגפן

פתח דבר.

אם עשירה השפה העבריה, כאחת השפות החיות באירופה, לציין בגדי העברים הקדמונים בכלל, עשירה גדול עוד יותר מאד בציון תלבושת העבריות, בשמות קישורי הכלה ועדיה, בכנויי פרי ידי אשת חיל, בתוארי מרקחת בשמיה למשחה, ובפרטי שאר תמרוקי הנשים הנזכרים בכתבי הקדש, אם בגזרת פעלים או בתבנית שמות, ד"מ:

א. ציון בגדי העברים.

לבוש, מלבוש, תלבשת, בגד, בגדי חפש, שמלה; שלמה; גלומים, חליצות, מחלצות, כסות, סות, מד; מדות; מדוים; אפד; אפדת, כתנת, כתנת פסים, כתנת תשבץ, אבנט, חשב; אזור; מזח; מזיח, חגור, חגורה, מחגורת, אפוד, אפדה, ברומים, פתילים, מכלולים, מעטה. מכנסים, מעיל, סרבלין, שמיכה, שק, נעלים שרוך נעל, חביש, צניף, מגבעה, מצנפת, פאר, אפר, טבולים, הצן, מסוה, כתר־פנינים וכו'.

ב. ציון תכשיטי העבריה.

I. מלבושי העבריה וקישוטיה: בגדות, גליונים, מחלצות, מטפחות, מעילים, כסתות, לחשים, נטיפות, בתי הנפש, עגילים, מעטפות, עכסים, ערנים*), פארים, פאה נכרית (פתהק), פתיגיל, צעיפים, רדידים, צמה, צניפית, רעלות, שביסים, שהרונים, שרות וכו'.

*) בסרוס האותיות ע נ ד י ם מלי אענדנו עטרות לי.

גאון יהודה וירושלים.

על ידי ההפירות האלה, מבארת גם כן את טיב ההלבשה העברית אשר היתה דומה לה; ב) על תגליות הציורים של כתלי הקברים המצרים, אשר על פיהם נגלו כל פרטי ההלבשה המצרית בימי כה"ק, אשר השפיעה גם היא במקצת על ההלבשה העברית. בין הציורים האלה נמצא ציור של טפוסים שונים משבטי בני שם, אשר בודאי גם העברים או הכנענים נמצאים ביניהם, מלובשים הלבשות מיוחדות; ג) על ציורי הלבשות העמים שכני העברים או בכלל, אשר נגלו במקומות שונים, המסייעים הרבה בידי החקירה הזאת; ד) על ידיעת ההלבשה בימי המשנה והתלמוד (ההסרה לחוקרי העמים), שלפעמים מבארת גם היא הרבה דברים מסופקים בימי כתבי הקדש; ה) על יסוד החקירה המדעית של הלשון העברית העתיקה, שהיא לשון כתבי הקדש, אשר בהם נמצא החמר הראשי לצרך החקירה הזאת.

כאשר הציע לפני מר בן אביגדור, עורך ומו"ל ה„ביבליותיקה הגדולה", לכתוב מבוא לספר „גאון יהודה ירושלים" לר"ר ש. רובין, אשר עשה עלי בימי ילדותי, כבעל יתר בני גילי אז, רשם גדול בספריו כחוקר חפשי קיצוני, השבתי למצא את ספרו זה ע"ד ההלבשה העברית בימי כה"ק, בנוי על היסודות האלה שמניתי כאן, ועלי רק למלא בו את המסקנות של החקירות החדשות מאז שנדפס ספרו זה עד היום; אולם אחרי ששמתי את עיני בספרו מצאתי, לצערי הגדול, כי אין בו אף אחד מכל היסודות האלה, ועל כן לא מצאתי בו מה למלא, אלא להתחיל את החקירה הזאת מחדש. וכן עשיתי. פרי עבודתי זאת היא חקירה שלמה וחדשה ע"ד ההלבשה העברית בימי כה"ק, בנויה על כל אותם היסודות שמניתי כאן. מהמסקנות של חוקרי הארכיאולגיה העברית היותר נכבדות והיותר אחרונות קבלתי את כל הראוי לקבל. בהרבה דברים נטיתי מהן וגליתי הדשות שאין אנכי מסתפק באמתתן. עכ"פ הנני מקוה כי עלתה בידי לברר הרבה ספקות בחקירה הזאת.

דבר הלמד מעצמו הוא, כי צר המקום בתוך המבוא הזה להכנים אליו את כל מסקנות חקירותי, ועל כן יחדתי להן ספר בפני עצמו בשם: „ההלבשה העברית הקדומה עד חרבן הבית הראשון" בצירוף **שמונה עשרה ציורים**.

ספרי זה יצא לאור בקרוב בין ספרי „הביבליותיקה הגדולה".

ביאליסטוק, ניסן, תר"ע. **א. ש. הירשברג.**

בגדי היונים והרומאים, קשוטיהם ותכשיטיהם, בכל פורנותם הקיצונית (כאשר בררתי בספרי „תורת הארג וההלבשה" בארוכה), אין אנחנו מוצאים בכל זאת את גדולי חכמי העם אז, שהשגיחו בעין פקוחה על כל מעשי העם, הקטנים עם הגדולים, שיעמדו בפרץ, כמו הנביאים בתקופה הקדמת, להוכיח את בני עמם על ההלבשה הנכרית והפריצה הזאת ויגזרו על בגדים נכרים, כמו שגזרו על דברים אחרים. ואדרבה, הננו מוצאים את חכמי המשנה מחבבים מאד את הקשוט לנשים ואמרו: המדיר את אשתו שלא תתקשט באחד מכל המינים יוציא ויתן כתובה (כתובות פ"ז, מ"ג) ובתלמיד אמרו, כי מתקנת עזרא, שיהיו רוכלים מחזירים בעירות, כדי שיהיו תכשיטין מצוין לבנות ישראל (ב"ב כ"ב ע"א, ב"ק פ"ב ע"ב) ועוד מאמרים כיוצא בהם; גם מפליגים המה בדבר יקר המלבישים בימיהם: פילוסין של שנים עשר מנה (יומא ג' ו') ; כתנת משתי ריבוא (שם ל"ה, ע"א) ; אצטלא בת מאה מנה היתה מילתא שביחה להם (שבת כ"ח, ע"א). ביחוד הפליגו לספר בדבר יקרם ודקותם של הארגים, אשר יש שהתכנסו באגוז (בחצי אגוז, בפסתקא ובחצי פסתקא (גיטין נ"ט, ע"א) —, הפלגה שנמצאת גם בפי סופרי העמים אז; הנשים הפריצות יצאו בחלוקים נעשים כסבכה, כמו שיצאו המהוללות ברומא; הכנת החלוקים האלה ארכה לפעמים שנים שלמות (כמבורר בספרי שם); כי בינתים נתבגר העם ברוחו ובהנובו יצא ממעמד ילדותו, מעמד אכר פשוט, אשר מנהגי הלבשה חדשים, נכרים ויקרים מעבירים אותו על דעתו, על דעת אלהיו ועל דעת לאומיתו. גם, כאשר הזכרנו, הפילה ממלכת רומא, השלטת אז בבני עמנו, את קיר הברזל המבדיל בין עם לעם במנהגי הלבשה לאומים מיוחדים. — ובכן אין לערבב את שלש התקופות האלה יחדו.

ה. החקירה על דבר ההלבשה העברית בימי כתבי הקדש מיוסדת היום: א) על התגליות שבחפירות בבל, אשר מצאו בהן ציורים חצובים באבן ובלוחות־שיש מבארים על ידי כתבות מיוחדות בכתב היתדות. בהם נמצאו ציורים אחדים של אנשים עברים בימי מלכי ישראל ושל שבוים עברים בגולה מלבשים הלבשה מיוחדת, — על פי ההלבשה הזאת נוכל לדון על מעמד ההלבשה העברית אז בכלל. בין הציורים הבבלים האלה נמצאים אחרים, שיש לשער השערה קרובה, כי המה של עברים, על כל פנים של עמים קרובים אליהם קרבת מקום ונמוסים. ההלבשה של האשורים הבבלים, אשר נגלתה כל צרכה

פרטית, את תקופת כתבי הקדש עד לאחר חתימת הברית החדשה; והמה (גם החכמים היהודים הנגררים אחריהם) מקילים את ראשם בחקירותיהם הביבליות, להאחיר גם את המוקדם הודאי, ומסתייעים המה מהברית החדשה על הישנה, כאלו היתה תקופת שתיהן תקופה אחת ארוכה של כתבי הקדש בדברי ימי עמנו, שוה במנהגי החיים ובמעמד התרבות. גם את המחבר „גאון יהודה וירושלים" הננו מוצאים מערבב בדברי ההלבשה בימי הבית השני, של בגדי הנדוין ופילוסין שבמשנה, את ציורי ההלבשה בשיר השירים המצוינים ברוח ילדותם וברעננותם, אשר כל חיך טועם וכל מבין עברית במקורה יעיד, כי נכתבו בימי ילדות האומה, בתקופות ההלבשה הראשונות, אשר בהן היתה האשה הפשוטה מלובשת רק כתנת לבשרה, רביד קל מפשל לארך גבה לאחורה וצמה שקופה על פניה, לחיה מקושטות בתורים, צוארה בחרוזים ובין שדיה צרור המור. גם הגבר הרועה מבני העם היה לבוש רק כתנת קצרה עד הברכים, בעלת בתי זרוע קצרים, חגורה על מתניו וראשו גלוי; ועל כן היה מתהדר על אחותו רעיתו, בשוקיו עמודי שש, בידיו גלילי זהב, ובקוצותיו השחורות.

ובאמת הנה התקופה של כתבי הקדש, אשר, לפי דעת חכמי הנוצרים, נחשבה לאחת, נבדלה באמת, לדעתי, לשלש תקופות שונות, הנבדלות הבדל גמור גם בהבדל הלבשותיהן, גם בהבדל המשפטים השונים של נביאי דורותיהם וחכמיהם על ערך ההלבשות האלה לחיי העם. התקופה הראשונה, היא התקופה הקדומה עד שמואל; התקופה השניה היא מימי שמואל עד חרבן הבית הראשון והתקופה השלישית היא ימי הבית השני*). באחרית ימי התקופה השניה, היא תקופת הנבואה, הננו מוצאים את בני עמנו מתפרצים מתוך מנהגי חיים של אכרים פשוטים, הלבושים רק כתנות לבשרם, למנהגי חיי עירונים מפונקים, מתקשטים ומשתחצים בהלבשה המהודרת בכל מותרותיה הקיצונים, המפורסמת לגנאי בפי כל סופרי ימי קדם, עד כי ראו בה כל גדולי הנביאים את ראשית סבת ירידת האומה ומפלתה; לא כן בתקופה שלאחריה, בתקופת הבית השני, שאם כי הננו מוצאים בה כבר נזכרים שמות

*) החלוקה של שלש התקופות בהלבשת העברים בימי כה"ק יוצאת ממסקנת חקירותי בספרי „ההלבשה העברית הקדומה".

אדיתה**). האחד אשר נסה להכנים אליה את הידיעה הנכבדה הזאת היה ד"ר שלמה רובין בספרו „גאון יהודה וירושלים", שנדפס ב„השחר" שנת תרכ"ט, שהיה כבר לספר יקר המציאות; ועל כן אפריון נמטי להוצאת „תושיה" על כי נתנה לספר הראשון, ודעת עתה היחידי הזה בספרותנו, העוסק בתורת ההלבשה בימי כתבי הקדש, מקום בראש בתוצאת ה„ביבליותיקה הגדולה" שלה.

והנה בודאי צריכים אנחנו להחזיק טובה למחבר על עמלו, ויותר הרבה על מחשבתו הטובה; אבל במה שנוגע לערכו המדעי של ספרו זה צריכים אנחנו להודות, כי חבריגותיו המרובים יכאשר יתברר מהערותינו להלן) ממעטים אותו הרבה; כי באמת איננו אלא המצית הספר האשכנזי הגדול: „דיא העבראֶערן אַם פּיצטישע אינד אַלס ברויט", מאנט. טהה. הַרְטְמַן. שלשה חלקים, עם ציורים. אמסטרדם, 1809. — הכמות הגדולה משלשה חלקים של הספר האשכנזי בענין כזה, שחמרו בכתבי הקדש כל כך מצומצם וקטן, מעידה, כי ההשערות התלויות בשערה והדמיונות הכוזבים מרובים בו על העובדות ההיסטוריות. ובאמת הננו מוצאים חלק גדול מהם גם בספרו של ד"ר רובין, אשר הלך אחריו בעינים עצומות; ועל כן מרבה גם הוא לטפל בהלבשת האשה יותר מאשר בהלבשת הגבר ולא נמצא בו מאומה על דבר כלי הזין וגם בדבר הלבשת הכהנים. ויש להתפלא על ד"ר רובין, כי לא שם את לבבו, לפני הדפיסו את ספרו, אל כל אשר חדשו והרחיבו בתורת ההלבשה העברית כל החכמים והחוקרים מימי הרטמן עד ימיו, כמו ד"ר ג"ב וינר בספרו המדעי הנכבד: „ביבלישעס רעאלוויערטערבוך" שיצא בשנת 1847, כבר בהוצאה שלישית; החכם העברי ד"ר יוס. ל. זאאלשיץ בספרו „אַרכיאָלאָגיע דער העבראֶער" שנדפס בקניגסבירג בשנת 1855, וביחוד הפרופ. הרמן וייס בספרו „קָאָסטיומקונדע" שנדפס בשטוטגרט בשנת 1860, והוא הספר היותר נכבד בתורת ההלבשה גם היום. וכל החכמים האלה כבר השתמשו בתגליות של החפירות המצריות והבבליות.

ה. סדור ההלבשה לפי תקופותיה. החכמים הנוצרים מאריכים בכונה או שלא בכונה, אבל, על כל פנים בנטיה

חוברת 1—2, ומהחלק השני פרק אחד בשם: הברסאות בימי המשנה והתלמוד, שנה ג', חוברת 3—4.

**) מלבד מה שנמצא בספרותנו העתיקה ע"ד מלבושי הכהנים, ביחוד בספר הנכבד „שלטי הגבורים" לאברהם הרופא, מנטובא, שנת שב"ע.

והמיוחדים, הלא המה כתבי קדשנו, אשר היו אחרי כן לנחלת כל בני האדם. גם בתקופית הראשונות לביאו בהתנגשות, בנגיעה ובנגוד עם עמי עולם: פרס ובבל, יון ורומא על אדמתו ועל אדמת זרים, אשר בהן יצר את יצירותיו העצמיות הנכבדות – את המשנה ואת התלמוד, אשר נשארו בתור כתבי הקדש המיוחדים לבני עמנו.

כל הרוצה להתחקות אחרי דברי ימי עמנו בתקופות ההן, לגלות מעט את המסכה הנסוכה עליהם, צריך לדעת את המעמד והסדר של מהלך התפתחות ההלבשה בימי כתבי הקדש, אשר אז עוד היו מנהגי ההלבשה מיוחדים לכל עם ועם, לאום ולאום, — בתקופה הקדומה, אשר בה התבודד עמנו בהלבשתו האברית הפשוטה; בתקופה השניה, אשר בה התחיל להתבולל בעמים שכניו גם באפני הלבשתו; ובתקופת הבית השני, הנעוצה בתוך תקופת המשנה והולכת ונמשכת בתקופת התלמוד, שאז כבר נתערבו התחומים של ההלבשות הלאומיות. כל הרוצה אפוא להשקיף על דברי ימי עמנו בכל היקפם ובכל צדדיהם וגוניהם השונים בלי הידיעה הנכבדה הזאת נמצאת השקפתו חסרה ומקוטעת, והנה ידיעת ההלבשה של תקופת המשנה והתלמוד היא עודנה שדה בור עד היום, כי כמעט שלא עסקו בה מאומה*); אבל זו של תקופת כתבי הקדש היתה לענין גדול לפני חוקרי העמים, אשר הרבו ומרבים לעסוק בה, ואך מבני עמנו מעטים מאד אשר שמו את לבבם אליה.

ג. ערך הספר „גאון יהודה וירושלים". בספרותנו העברית אין כמעט מאומה מתורת ההלבשה ומהחקירות על

---

*) מלבד מחברת קטנה נכבדה של אדולף בריל בשם: „טראַכטען דער יודען אים נאַכביבלישען אַלטערטהום", פ"פ א"מ 1873, רק בדבר הבגדים העליונים וגם בערכים שונים במלונים של לוי וקאהוט. וזה כחמש שנים אשר הקדשתי את עצמי לעבודה המדעית הזאת ופרי עבודתי זאת הוא ספרי (בכ"י): „תורת הארג וההלבשה בימי המשנה והתלמוד" בשני חלקים. הראשון, המיוחד לתורת הארג, הוא בן כ"ד פרקים ומקיף את כל ידיעת מעמד תעשית הארג (טעקסטיל-אינדוסטרי) בימיהם: מספר חמרי הארג, ידיעת טיבם ועבודם בטויה, באריגה, בצביעה, בכביסה, באשפרה ובגיהוץ, גם טיב כלי המלאכה אשר השתמשו בהם למטרה הזאת ומעמד המסחר של חמרי הארג. החלק השני הוא בן כ"א פרקים והוא מקיף את נמוסי החיים וההלבשה; יפוי הגוף של הגברים והנשים וקשוטיו; מספר כלי ההלבשה והקשוט; כסוי הראש וההנעלה בימיהם. מהחלק הראשון נדפסו לדוגמא ב„הקדם" (רבעון לידיעות מזרחיות ולחכמת ישראל יו"ל בפט"ב) שני הפרקים הראשונים: הצמר והפשתה, שנה שניה

שפכה על כל עמי המערב והמזרח היתה נותנת גם צורה להלבשותיהם, ועל כל פנים טשטשה את צורותיהן הלאומיות.

אבל ביחוד הביאה מהפכה גדולה באופן ההלבשה הכללית לערבב את תחומי ההלבשות הלאומיות, המצאת הקטע בבגדים,— כלי ההלבשה נשתנו ברובם בימי קדם לתמונות שונות על ידי מדת חלק הגוף שהיו מכסים ועל ידי אפני כפליהם וקפוליהם; רב בגדיהם העליונים היו רק התיכות ארג קטנות או גדולות, מרובעות או עגולות ורק לפי אפני עטיפתם לגו האדם קבלו תמונה מיוחדת, וכל אומה ואומה בחרה באפני עטיפה מיוחדים לה, לא כן הבגדים המוכנים על פי הקטע, המה נעשים מכונים והפותים רק לפי מדתי ותמונתו של גו כל אדם; ועל כן היה הקטע לנותן ולקובע את הצורות השונות בכלי ההלבשה, ביחוד בארצות המערב, כי בארצות המזרח נמצא גם היום עמים ושבטים שונים שומרים על קיום הלבשותיהם הלאומיות אשר מלפני אלפי שנה.

ב) ערך תורת ההלבשה גדול מאוד לכל העוסקים במלאכת האמנות של הציור, הפסיל והחזיון; כי בבואם לצור, לפסל ולחות ציורים, פסילים וחזיונות של עמים שונים בתקופות מתחלפות, צריכים המה להעמיד את כל אלה בהלבשותיהם מתאימים ומכוונים לרוחם, לטעמם ולמעמד תרבותם של בני אדם מאותן התקופות, ואך לצחוק יהיה בעינינו, למשל, בהתבוננו בציורים, בפסילים ובחזיונות הלקוחים ממאורעות כתבי הקדש לבושים בהלבשת בני דורנו או דורות ימי הבינים באירופא. אך גדול מזה ערכה לידיעת דברי ימי עם ועם, ביחוד של התקופות הקדומות; ועל כן הקדישו את עצמם הרבה חכמים לחקירת המקצוע הנכבד הזה ויכבתו מדרש לאמנות נמצאות—קתדראות מיוחדות, אשר בהן יושבים החכמים ומרביצים את תורת ההלבשה ברבים.

רק חכמי עמנו התרשלו בחקירת המקצוע הנכבד הזה של תורת ההלבשה בתקופות הקדומות של בני עמנו, בשעה אשר ערכה גדול מאד גם לנו, אם כי לעת עתה לא לצירינו, למפסלינו ולחזינו, אשר מספרם עדנו קטן מאד; אבל לעמת זאת לצרך דברי ימי עמנו ערכה כפול יגדול מאשר לידיעת דברי ימי יתר העמים: כל תקפם וכל עקרם של דברי ימי עמנו הוא בתקופות הקדומות—בתקופות לידת האומה, התפתחותה והשתלמותה; בתקופות שבהן היה עמנו עוד עם בודד בעמים חי על אדמתו; חיים טבעים ומקורים ובהם התרקמו והתגלמו יצירי רוחו הגדול.

ליפית את כלי ההלבשה, שימצאו חן בכפליהם, בקפוליהם ובצבעיהם וליציר תכשיטים, קשוטים ואמצעי יִפוי מיהדים. גם היחסים השונים של החיים: הבדל בני אדם למינים, לשנים, למפלגות, לכתות, למעמדים ולמִשְרָתים הביאו את שנויי התמונות והגְוָנים בהלבשה. ואם הרדיפה אחרי מותרות בהלבשה ואחרי הרוך, העניג והפנוק הכרוכים בעקבותיה, ההלישו את האדם וריפפו לפעמים את מעמדו היותר איתן, הנה לעמת זאת עוררו בו לתחיה את כחותיו הנרדמים ואת כשרון מעשיו, אשר הגיעו על ידם לגובה בלתי צפוי מראש של שאיפת היצירה וההתפתחות. ובכל שעלה העם במדרגת תרבותו כן רבו הסבות, הנמוקים והטעמים, אשר על פיהם נשתכללה הלבשתו. — כל מין הלבשה טביע איפוא בחותם המחשבה וההרגשה של דורו ושל עמו, הבעת אפני החיים של מחשבתו והרגשתו, צערו ואבלו, שמחתו וששונו; עד כי נוכל להוציא את משפטנו במליצת חכמי התלמוד: מי שהוא מביא את הדור הוא מלבישו, לאמר: אותו כח היצירה הפנימי אשר על פיו נוצר כל דור, הוא נותן לו גם את צורתו החיצונית, וכמו האמנות והספרות כן גם היא, מין ההלבשה, פרי רוח העם אשר התגשם בתמונה ממשית.

ואחרי כי בני האדם נמצאים בכל עת בתנועה תמידית בלתי פוסקת, ולרגלי מלחמותיהם התדירות המה נעתקים ממקים המקים על כל כדור הארץ, קשה למצא עם קופא על שמריו, על אדמת ארץ מולדתו, ביחוד בין עמי התרבות, שלא היה צפוי לפעולות נכריות שונות, כי גם המנצח וגם המנוצח מקבלים זה מזה אפני הלבשה יותר נוחים ויותר טובים. החליפות התמידית האלה יצרו את המנהגים והנמוסים השונים ואת התמונות השונות בהלבשה, אשר התפתחו להלבשות מתחלפות; ועל כן יש ערך גדול להקירה על דבר מקור התפתחות התמונות השונות של הלבשת כל עם, כמו בדבר מקור מחצבתו של העם, ביחוד בדבר הפעולות הנכריות האלה. לפיכך היו לחוקרי דברי ימי האדם ההלבשות ככתבות שעל גבי המצבות העתיקות, לקרא מעליהן את דברי השתלשלות רוח כל עם ותרבותו.

ההלבשה היתה אפוא לאומית בעיקרה. בכל דברי ימי העולם העתיק היתה היא אחד הסמנים הראשים, להבדיל על פיה הבדלה גמורה בין עם לעם ובין לאום ללאום; עד כי באה רומא החולשת על גוים ובלבלה את כל העולם, כי ביחד עם רוח ממשלתה אשר

מבוא.

א) תורת ההלבשה. החותם המיחד הטביע על גלויי החיים ומעשי כל דור, כל ארץ, כל עם, כל מפלגה במנהגים ונמוסים, ביחוד, באופן ההלבשה, — בחירת ההלבשה, היפוי והקשוט של הגוף בתמונה מיוחדת בצורה, בצבע ובחמר; כלכול שער הראש והזקן, כחילת העינים, צביעת וסריקת עור הבשר וצפרני האצבעות,— כל זה נקרא בשפות העמים בשם קסמים (Cstame מאיטלקית). אנחנו נקרא זאת בעברית בשם הלבשה, אחרי כי הוראת לביש בעברית אינה מצטמצמת רק בכסוי עור בשר האדם במלביש ובבגד, אלא היא מתפשטת על כל צורה חיצונית של חיי האדם גם במוכר ובמדית; אולם אנחנו אין לנו עסק כאן אלא עם ההלבשה בהוראתה המצומצמת.

הלבשת כל ארץ התיחדה על ידי טבע אקלימה, פרי אדמתה ומלאכת תושביה. גם היום יש לברר למשל את מדרגת השתלשלות ההלבשה בעמים שונים במדה ידיעה על פי אקלים ארצם החם או הקר; על פי טיב האדמה: של מרעה, של מזרע או של הורשות, מדבר ומרשים ועל פי מלאכתם אשר בחרו לרגלה: של רועה, אכר וציד. והטיב על כן לאמר אלכסנדר פון הומבולדט, כי כל עם נושא בגדי השרת (Liervee) של ארץ מושבו.

על מעמד התפתחות ההלבשה ועל השתלמותה היתה גדולה בכל עת פעולת מעמד רוח האדם ותרבותו. הננו מוצאים תמיד יחס פנימי בינו ובין מעמד ההלבשה של כל דור ושל כל עם.— גם באדם הפראי יש שהננו מוצאים כי רגש הבושה אשר התעורר בלבבו ממערומי גופו, גם תשוקת ההתיפות וההתקשטות עוררו אותו ראשונה לכסות את מערומיו ולקשט את גופו.—לא חפץ ההגנה בפני הצנה והקור היה מראשי מסבי ההלבשה, אחרי כי הננו מוצאים את האדם הקדמון (מלבד של שבטים פראים וסכלים מיוחדים) מכסה את מערומיו גם במקומות החמים, אשר אין לו צרך בהם בהגנה זו. השתלמות הלבשת האדם יצאה לפעל דוקא במקומות של האקלים החם. גם הכסוי של אבר המין, הנמצא גם אצל השבטים היותר פראים, מראה, כי הבושה הטבעית היתה המעורר הראשון להלבשת האדם. גם תשוקת ההתקשטות ורגש היופי, הטבועים בלבב כל אדם אפילו היותר פראי, ביחוד בלבב כל אשה, עשו פעולה גדולה על מהלך התפתחות ההלבשה, להבדיל על ידה אברים שונים שבגוף; גם

נוסח השער של המהדורא הראשונה:

גְּאוֹן יְהוּדָה וִירוּשָׁלָיִם

שֶׁרֶד מְתָאֵר

בגדי העברים והעבריות

וכל

תכשיטי בנות ישראל

ותמרוקי הנשים, ותפארת כלי יקר, ומלאכת דברי חפץ בארץ יהודה, מראשית ימי מקראי הקדש עד תמם; כלם מבוררים באר היטב בבחינת מקור מחצבתם לגוייהם בארצותם, ומפורשים היטב הדק בבחינת מלאכת עבודתם, חומרם ותכליתם ותשמישם וכח פעולתם על האומה הישראלית, להתנוסס על דגל עת חיה לכבוד ולתפארת.

מתאב אנכי את גאון יעקב (עמוס).
וענה גאון ישראל בפניו (הושע).
אשחית את גאון יהודה ואת גאון
ירושלים הרב (ירמיה).

(ווין, תרכ"ט).

גאון יהודה וירושלים

הלבשת העברים בתקופת כתבי הקדש.

מאת

ד״ר שלמה רובין.

עם מבוא והערות

מאת א״ש הרשברג.

הוצאת „תושיה״, ורשה.

ורשה, תר״ע.

בדפוס לוין-אפשתין, סביה 38.

כל כתבי
ד״ר שלמה רובין.

ערוכים וסדורים, מוגהים ומתוקנים.

ספר שני:

גאון יהודה וירושלים.

Колъ нитве Рубинъ.

Собраніе сочиненій Д-ра С. Рубина.

Книга II.

ГЕОНЪ ІЕГУДА ВИРУШОЛАИМЪ, т. е. Гордость Іудеи и Іерусалима.

Изданіе „ТУШІЯ".
ВАРШАВА. 1910 г.
Тип. Левинъ-Эпштейна, Павья 38.

כל כתבי

ד״ר שלמה רובין.

עם תמונת המחבר

ותולדתו מאת ד״ר י. קלוזנר.

בֵּיצָתָהּ הַגְּדוֹלָה בְּרוֹמִיָּה וְהַקּוֹרְאָה דוֹגֶרֶת בְּלִדְתָּהּ
בֵּיצָה קְטַנָּה: (ט) לָמָּה זֶּה כְּסִיל תִּתְגָּאֶה בִּבְגָדֶיךָ מֵעוֹר
חַיְתוֹ אֶרֶץ וּבַהֲמוֹת שָׂדַי לְקָחוּ: (י) אַרְבָּעָה כְּסִילִים
יַחְדָּו יֵיטִיבוּ עֵצָה וְיַיְשִׁירוּ פְּלִילָה מֵחָכָם בּוֹדֵד בְּמוֹעֲדָיו:
(יא) שְׁאֵלַת עֵצָה מֵחֲכָמִים בְּעֵינֵיהֶם עֶצֶם הִשְׁלַכְתָּ בַּעֲדַת
כְּלָבִים: (יב) אִם נִשְׁבַּעְתָּ לְבַל תֹּאכַל לַחְמְךָ עַד
מִשְׁפָּטֶיךָ בְּצֶדֶק אוֹר יֵצֵא דַּע כִּי מוֹת תָּמוּת בְּרָעָב:
(יג) יֵשׁ אֹמֶר הָרוֹן יַהֲדוֹר קֶרֶב אִישׁ וְלֵב עָמוֹק מִשִּׁבְעָה
סְפָרִים מְלֵאִים חָכְמָה: (יד) שְׁלֹשָׁה אֵינָם צְרִיכִים לִישׁוֹן
כָּל הַלַּיְלָה הַמֶּלֶךְ הַיּוֹעֵץ וְהַשּׁוֹמֵר: (טו) מִתְעַשֵּׁר וְאֵין
כֹּל בֶּטֶן צָבָה מִתְרָאָה שְׁמֵנָה: (טז) חֻקֵּי הָעָם כְּמוֹ כְּלֵי
אֳנִיָּה מֵהֶם לִסְעָרָה וּמֵהֶם לִדְמָמָה: (יז) הַכֹּל יְרַקְרַק
בְּעֵינֵי חוֹלֵה־יֵרָקוֹן בְּעֵינֵי אֱוִיל כָּל־מְתֵי־תֵבֵל כְּסִילִים.
(יח) רַבִּים הֵמָּה הַזְּבוּבִים אֲשֶׁר בִּדְבַשׁ יִוָּקְשׁוּ מֵאֲשֶׁר
בְּחֹמֶץ יִלָּכֵדוּ: (יט) יָגוֹן אֵלֶּם הָרַע בִּיגוֹנִים: (כ) יֵשׁ
חִיצוֹנוֹ דְּבַשׁ וּפְנִימוֹ רַעַל חִיצוֹנוֹ רֹמֶן וּפְנִימוֹ סַפִּיר:
(כא) רַב־אָדָם יִהְיֶה שׁוּעָל אִם אֵין לְאֵל יָדוֹ לִהְיוֹת
אֲרִי: (כב) חָכְמָה בִּלְתִּי מַצְלָחָה חָכְמָה אִוֶּלֶת מַצְלָחָה
אִוֶּלֶת: (כג) מַגְבִּיהַּ עוּף בְּאֵין כְּנָפַיִם יַעֲמִיק שְׁאוֹלָה
בְּאֵין תּוֹמֵךְ: (כד) מוֹת בְּלֹא עִתּוֹ אֲבַד שְׁמוֹ הַטּוֹב:

בְּחֵבָה׃ (טו) שְׁתֵּי אֲבָנִים קָשׁוֹת לֹא יֵיטִיבוּ טְחוֹן בָּרֵחַיִם
וּמָשָׁל בְּפִי עָרִיצִים׃ (טז) אִם הַנָּמֵר יַהֲפֹךְ חֲבַרְבֻּרֹתָיו
פּוֹעֵל־אָוֶן יָסִיר רוֹעַ מַעֲלָלָיו׃ (יז) יָד אַחַת מְכַבֶּסֶת
הַשֵּׁנִית וּשְׁתֵּיהֶן רוֹחֲצוֹת הַפָּנִים׃ (יח) הוֹלֵךְ לְאַט הוֹלֵךְ
בֶּטַח וְאָץ בְּרַגְלָיו לֹא יֵדַע בַּמָּה יִכָּשֵׁל׃ (יט) תּוֹאֵב
מַאֲכָל לֹא יַחְמֹד בְּשֵׂם חָפֵץ בִּתְבוּנָה אַךְ לְמוֹתָר
מוֹרֶה׃ (כ) הַנִּכְוֶה בְּרוֹתְחִים יִירָא מִמַּיִם קָרִים אִישׁ
מִרְמָה מֵרֵעֵהוּ כָּל־אָדָם לוֹ תּוֹעֵבָה׃

ל. הַיַּיִן.

לֵץ הַיַּיִן הוֹמֶה שֵׁכָר וְכָל שׁוֹגֶה בּוֹ לֹא יֶחְכָּם (משלי כ׳.

(א) רַבִּים חַלְלֵי הַיַּיִן מֵחַלְלֵי הָרָעָב׃ (ב) הַגֵּו בְּרִאי
מוּצָק יִתְרָאֶה וְהַנֶּפֶשׁ בְּחַכְלִילֵי עֵינַיִם מִיַּיִן׃ (ג) כּוֹס
רִאשׁוֹנָה תְּחַיֵּיהוּ הַשֵּׁנִית תְּהַדְּדֵהוּ הַשְּׁלִישִׁית תְּגַלֶּה סוֹדֵהוּ
וְהָרְבִיעִית מֵאֱנוֹשׁ לְכֶלֶב תּוֹרִידֵהוּ׃ (ד) עֵצָה בְּמִשְׁתֵּה־
הַיַּיִן תַּטְבִּיעַ בְּעָלֶיהָ בְּבוֹץ טִיט וָיָוֵן׃ (ה) רְצוֹן הָאָדָם
מֵאֱלֹהִים וְהֶבְרֵחוֹ מֵהַמְּצוּקָה׃ (ו) אִישׁ יִצְפּוֹן תּוּשִׁיָּה גַּם
סוּס וְעָגוּר כִּי יְצַפְצְפוּ הַדָּגָן נוֹפֵל מִפִּיהֶם׃ (ז) שְׁלֹשָׁה
יַשְׁקִיפוּ הַחוּצָה אֲגֻדַּת תֶּבֶן בְּמִנְעָל קָרוּעַ כִּידוֹן הַצְּלִי
עַל אָפְנָיו וְאִשָּׁה מְנָאֶפֶת בְּחַלּוֹן בֵּיתָהּ׃ (ח) הַיַּעֲנָה תֵּלֵד

הערות.

האותות והמופתים החרותים על לוחות התורה כתובים באצבע אלהים המה נאמנים ומזוקקים שבעתים, — „מגן הוא לחוסים בו"— להמאמינים הוא כמגן וצנה; — אולם — אל תוסף על דבריו — להאמין עוד באיזו מאורעות היוצאות מסדור אדני הטבע — „פן יוכיח בך השומע — ונכזבת" — כי יברר לך כי שקר מליך, כדעת רש"י שפעל י כ ח מורה על בירור דברים, והחכם למד דעת בוזה את המון העם הנבערים מדעת ונפתים מהר להאמין לכל דבר הפלא ופלא, לספורי נשים זקנות או של אנשים הדומים להן בשכלם, בתוך סדרי הטבע ומשטרי הבריאה, ולמעשה נפלאות מאנשי בעלי שם — או בני בלי שם.

מְבַקֵּשׁ וְאֵינוֹ מוֹצֵא וְיֵשׁ מוֹצֵא וּמִמֶּנּוּ לֹא יֹאכֵל׃
(ז) מַחֲלָה מַמְאֶרֶת כִּסָּלוֹן מַכְאִיב אִם בְּעָלֶיהָ לֹא יוּכְלוּ
הִתְנוֹדֵד׃ (ח) חֲצִי הַזְּמַן הַנִּרְאִים בְּטֶרֶם יֵרָדוּ לֹא יַעֲמִיקוּ
חַדְרֵי בָטֶן׃ (ט) שׁוֹפֵט בֶּאֱמֶת יִשְׁמַע הַרְבֵּה וְיַאֲמִין מְעָט׃
(י) חֲפִצַת מְלָאכָה מַשְׁחִיתָה שְׁלֵם טֶרֶם הָעֲבוֹדָה׃
(יא) בִּמְקוֹם יֶחְסַר עוֹר אֲרִי תָּפוּר עוֹר שׁוּעָל׃ (יב) שֶׁלֶג
בְּקָצִיר דָּבָר אֵינֶנּוּ עַל אָפְנָיו וְהִיא לֹא תַצְלִיחַ׃
(יג) מִגְרַעַת [2] הַכַּמָּה תּוֹסֶפֶת אֱמוּנָה וְיוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף
לִסְפּוֹק׃ (יד) לַשָּׁוְא יִפְרוֹשׁ הַדַּיָּג רִשְׁתּוֹ אִם אֵין אַמְבּוּן

תוכחת מוסר.

תילדות הפזור הגדול הנודע לנו בספר דברי הימים מן הקיסר הרומי אנטוניוס ומלכת מצרים קליאפאטרא, אשר למען פזור הון רב, שאיש לא יעצר כח לאכלהו ולעכלהו, המסה אבן־חן שמחירה לא יסולא ותבלעה בגביע יינה. וכמיהו כל פזור לא יועיל ולא יציל, לא לבעליו ולא לאחרים. דום יאנק ומכאב לבו יאנח העם האמלל תחת שבט המושל המפזר, אשר ימיין כעליקה בעלת אלף פיפיות דם עבדיו, למען הוזתו על אבני בהו ולשפכו כמים ארצה. הכרת פני עם רומי תחת ממשלת נירון־קיסר והיליוגאבל תענה כי אמת הדבר.

הערות.

ניין לאמסתן) יוצא לשלישי. ומזה גם המליצה „כסות דמעה את מזבחה" (מלאכי ב'), ומליצת התלמוד „המזבח מוריד עליו דמעות", דמיון מליצי דנסוך היין על המזבח. ואולי „עיניו כיונים" יושבות על מלאת רומזות ג"כ על „מלאתך ודמעך" שפי' כמו „וכמלאה מן היקב" (במדבר י"ח), וגם מ ל א בעברי הוראתו: שכרות כמו ר ו ה.

[2] בטרם א פ ר ד מעמך, קורא צעיר, אעירה אזנך על מוסר מופז הטמון בדברי חכם קדמוני (משלי ל'): „דברי אגור בן יקה"—שם החכם המדבר; „המשא" — אשר אומר פה היא — „נאם הגבר לאיתיאל, לאיתיאל ואכל" — שמות חכמים, ולא אני הוצאתי מלבי את הדברים האלה, מדוע?—„כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי ולא למדתי חכמה" — ע"כ אין לאל ידי להוציא מפי מלין, ורק—„דעת קדושים אמצא"—המה החכמים שזכר: לאיתיאל ואוכל. ואלה דבריהם: „מי עלה שמים וירד"—יסוד האש—„מי אסף רוח בחפניו" — יסוד האויר—„מי צרר מים בשמלה" — יסוד המים—מי הקים כל אפסי ארץ— יסוד העפר, ורצונו: אל תאמין בדבר היוצא מחק הטבע בכל ד' היסודות. הראית אי השמעת כי קריין מחומר יוכל להפך מיסדי התבל ואיתני הארץ? הגידה נא לי—מה שמו ומה שם בנו כי תדע,— אולם—„אמרת אלוה צרופה" המה

בְּאֶרֶץ הַחַיִּים רַבִּים הָיוּ חַלְלֵי קְשֵׁי־יוֹם׃ (טו) אֵין קֶבֶר בָּאָרֶץ בּוֹ הָאֱמֶת תּוּכַל לְהִקָּבֵר׃

כט. מִשְׁלֵי בִינָה.

(א) מֵי נָהָר מְגֻדָּרִים בַּיָּם נוֹתֵן רְכוּשׁ לְאִישׁ מְפַזְּרוֹ׃ (ב) נוֹתֵן [1] יַיִן הֶלְבּוֹן בְּבַקְבּוּק מְגֹאָל הֲתָעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ וְיֶחֱמָץ׃ (ג) חָכָם וּבַעַר גַּם יַחַד וְנָבוֹן לְבַדּוֹ טוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד׃ (ד) לֵב מָלֵא מֵי רֶפֶשׁ וְטִיט עַל שְׂפַת פִּיהוּ יִפְרוֹץ׃ (ה) בַּעַל־עַיִן אַחַת מוֹשֵׁל הִנֵּהוּ בֵּין עִוְרֵי שְׁתֵּי עֵינֵיהֶם׃ (ו) מִקְרֶה כָל־אָדָם שְׁתַּיִם יֵשׁ

תוכחת מוסר.

כט. (א) כמו הבילי כן הפיון משחת מאדם מראהו, ונגע צרעת גם היא בחברת האנשים. – המפזר לא יכונה בשום פנים טוב ומטיב, כי אך מקוצר הבנתו בערך ההון אשר יפזר בלי קץ יורהו שלא במקומו ושלא בזמנו, אם למען מלאות תאותו הורה בטבעה, או למען התכבד בעיני בני האדם, ומלא לנפשו חסרונה בלמידים ומדעים, אשר אך המה יתנו כבוד והדר לבעליהם. ציזאר הכין משתה לעם רומי במחיר אלף אלפים כסף – ומה היתה מגמת חפצו? – להראות גודל כבוד עשרו ורוחב לבבו ולהשחית גוים לא מעט, לצודם למדהפות ולגורם במכמרתו. כל מיני הפזרנות המה

הערות.

[1] פה אעיר על השערתי בגזרת הלשון (עֶטִימָאלָאגִישֶׁע אונטערזוכונג) הקרובה לאמת: האדם הנהו בפי המליצים (עיין לעיל פרשה י"ב, י"ד בהערה 2) גפן שורקה השתילה בארץ הקדם על פלגי מים באדמה דשנה ושמנה, אשר דם ענביה בעוד כפתם רעננה יש חטם באפס יד, ימס ויזל ארצה; כמוה האדם הוה בעת יתם לבבו וירד בבכי, ירעיף דשן מוח ראשו דרך רהטי עורקי העינים, והיה לדלף דמעה. ע"כ גזר האשכנזי את הפעל וויינען מן השם וויין (ובשביל דשן הדמעות אשר הזכרנו בא ג"כ השם טהרענען, מן טהראַן). האשכנזי הרוצה ביחוד ליפות ולפאר מושג הורדת הדמעות, אשר גם הוא ממותרי האדם מן הבהמה, כמו הדבור והשחוק, ואם לא לגדר לכל הפחות לסגולה יחשב, מכנים אותו פערלען, טהויען וכדומה מן המלות המליציות המתוקות לחך מרגיש. וכן בעברית ציין השם דמע או דמעה תהלה יין תוסס ונוזל בגת: „מלאתך ודמעך" (שמות כ"ב), לפי' הרד"ק כנוי על היין היורד מן הגת. ואח"כ הושאל בהעתקה מליצית גם להוראת נטפי רסיסי העין ואגלי הדמעה כמו בהפוך „מבכי נהרות חבש" — דאז וויינען דער שטרעמע באשכנזית. וא"כ „דמוע הדמע" הוא ממש וויינען, כמו באשכנזית; ומזה הפעל הונה (קרענקען, נעקקען) בהפעיל משרש יין (וויי

צֶדֶק: (טז) מְדֻשָּׁא רָע גַּם הֶחָצִיר לֹא טוֹב טְחוֹן הָאֱוִיל
הַקֶּמַח אִוֶּלֶת: (יז) יֵשׁ קְשֵׁה־יוֹם יָנוּס מִפְּנֵי הַדּוֹב וּפְגָעוֹ
הָאֲרִי עוֹלֶה מִפַּחַת וְנִלְכָּד בַּפָּח:

כח. לְשׁוֹן חֲכָמִים.

(א) הָפִיחַ בְּנִיצוֹץ וְיִבְעַר יָרוֹק עָלָיו וְיִכְבֶּה וְהַכֹּל
בְּפִיךָ: (ב) רַבִּים מֵתֵי הַשָּׂבָע מִפִּגְרֵי רָעָב הֲרוּגֵי שָׁלוֹם
מֵחַלְלֵי חָרֶב: (ג) דַּעַת וּתְבוּנָה רְחוֹקִים מִדָּה וְהֵרָיוֹן
כְּרָחוֹק בָּרָד וְשֶׁלֶג מֵאֵד הָאֲדָמָה: (ד) נוֹתֵן מֹהַר וּמַתָּן
בְּיוֹקֶר יִמְכְּרֶנּוּ אִם הַמְקַבֵּל חֲסַר־לֵב אֵינֶנּוּ: (ה) רוֹעֶה
טוֹב גּוֹזֵז הַצֶּמֶר אַךְ לֹא יִפְשׁוֹט אֶת הָעוֹר: (ו) אִישׁ
אֲשֶׁר צָרָה לֹא הֱצִיקַתְהוּ מִיָּמָיו לֹא יֵדַע לְנַחֵם רֵעֵהוּ
וְלָנוּד לוֹ: (ז) נוֹאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם מוֹרָם יֶחְכַּם נַחֲלָה
מַכָּתָם רוֹפְאָם יַעֲשִׁיר: (ח) זְבוּב בְּסַפַּחַת צָרַעַת יְנַקֵּר
וְדוֹרֵשׁ רָע מוּם רֵעֵהוּ יְבַקֵּר: (ט) הָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד כַּשֶּׁמֶשׁ
לֹא יִשָּׂא פְּנֵי אִישׁ עַל כָּל מָקוֹם עָבְרוֹ זוֹרֵחַ: (י) לְפִי
לְבוּשׁוֹ יְהֻלַּל אִישׁ זָר בְּבוֹאוֹ וּלְפִי שִׂכְלוֹ יְכֻבַּד בְּצֵאתוֹ:
(יא) הָאַהֲבָה לֹא תְכַסֶּה עַל כָּל פְּשָׁעִים כְּמוֹ עֲלֵה תְאֵנָה
עַל כָּל גֵּו אָדָם: (יב) הַקִּפָּאוֹן מֵחֹם לָאִישׁ בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ
מֵאוֹר אִישׁ בְּעֵדֶן אֶרֶץ נָכְרִיָּה: (יג) לוּ נוֹלַד אָדָם בֵּין
מִשְׁבְּרֵי יָם יֶאֱהָבֵם מִגַּן עֵדֶן בְּיַבָּשֶׁת: (יד) לוּלֵי הַגְּשִׁיָּה

הערות.

מקרית עוז ומדינים כבריח ארמון", באשר האדם הוא מדיני בטבעו, לדעת רוב החכמים, ועמודי החברה רק על אדני האחדות והשלום הטבעו, כי איש את רעהו יעזורו; לא כן בהיות להפך ידיהם אסורות, ולא יהיה להם מעשה אשר יעשון, וזה שאמר: אח — החי עם בני גילו באחוה וריעות — פוסע וצועד סמוך ובטוח כמוקף מקרית עוז ומחומה נשגבה באין פרץ ובאין צוחה; אולם המדינים כחברה המה כבריח ארמון, הסוגר כל מעשה ופעולה מבוא אל תכליתם, ורגלי האנשים לנחשתים הוגשו, באין יוצא ואין בא.

לְהִתְעוֹלֵל כִּי הוּא מְשֻׁגָּע מִמַּרְאֵה־עֵינָיו׃ (יג) מִתְיָעֵץ לְבַדּוֹ מִתְנַהֵם לְבַדּוֹ וּבְרֹב יוֹעֲצִים תָּקוּם מַחֲשָׁבָה׃ (יד) פֶּשַׁע רֵעֲךָ כָּתוּב בְּחוֹל וּגְמוּלוֹ הַטּוֹב בְּעֵט בַּרְזֶל וְעוֹפֶרֶת׃ (טו) יָפוֹת הַפֶּשַׁע [1] פֶּשַׁע הוֹדוֹת עַל רֶשַׁע

תוכחת מוסר.

כו. (יד) אין מיטיב אשר לא יקבל גמול טובתו, ע"כ יאמרו חכמי המיסר: הטוב טוב לו, כי העושה טוב נגמל. אם בדברי תודת המקבל, בהללו בשערים מעשיו, בהתפללו אל אלהים בעד הצלחתו, באשר ישתומם המקבל על טוב לבבו בין לבות־האבן של ר ע י ו, או בעבור כי עבר נגמל לאיש גומל, ובכל אלה לא תהולל יפעת הטובה ולא יועם כבוד בעליה. כי אך בעבור זה תשובח ההטבה לאחרים ופרי טובה – טובה, ואף בזאת יתכוננו חוקי המדינה, בהיטיב איש לנפשו ולרעהו ונמצאו כלם מאושרים. הוראת השם ט ו ב ה, אמר סיניקא, היא להיטיב ולקבל טובה. ואמר חכם ערבי אחד: הנותן לכם.– לוקח מכם דבר. המיטיב, אמר אריסטו, אוהב יותר את מקבל הטובה מאשר יאָ ה ב ממנו. וכן אמרו: יותר ממה שהבעה"ב עושה עם העני, העני עושה עם הבעה"ב. החכם מאנטיין אומר: הנושה אוהב יותר את הנתבע מאשר נאהב ממנו. כמו האמן אוהב יותר את הכלי אשר פעל מאשר י א ה ב מ ן ה כ ל י, לו היה רוח חיים בו.– מרגלא בפי הי אן: כל אדם צריך לשבוח הטוב שהנן לאחרים, ולזכר עילם ישמור בלבו את הטובות שקבל. אולם טוב להאדם לבלתי פזר תגמוליו לאפס, ולבלתי הלעיטם לאיש אוהב פשע. אל תפזר טובותיך, אמר פֿוצילידס, על שדה רשעה, פן תפיץ זרעך על פני נהר סוחף ושוטף. אולם בנפול אויבך, אף אם רשע הנהו, הקימהו והיטיב לו, כי אין נקמה גדולה מזו, כמאמר החכם: "כי גחלים אתה חותה על ראשו". ואמר החכם פלוטארך: בלי ה ר ע לאויב – מורה על לב טוב, אולם להיטיב לו – מודיע נפש־גבוהה (גראסמוטה), העולה למעלה להשכיל ולהיטיב. ואמר החכם פֿוצילידס, כי ירבץ שונאך תחת משא צרות ורעות עזוב תעזוב עמו, כי אך בזאת תשלים שונאיך אתך ותיטיב דרך הרעים. החכם דיאן אומר: אין מדה רעה בעולם הדבוקה באדם, אשר בהיטיב לו לא יעזבנה וייטיב דרכו. פוליבס צוה את סציפיא, לבלי תת בוא אליו איש אשר לא קנה לו אוהבים בטובותיו, ורעים – בגמוליו. ואמר החכם סיניקא: בכל אשר תדרוך כף רגלך בין בני האדם תוכל להיות טוב ומטיב לרעים ולטובים. – סוף דבר הכל נשמע: מגזע טוב יצא חטר טוב ופריו טוב, וכל אשר יעשה יצליח.

ה ע ר ו ת.

[1] "יען עברו על בריתי ועל תורתי פשעו" (הושע ח'), הפעל פ ש ע יתיחס לרוב עם אותיות ב' ל', ע"כ פירשוהו קצת מן "כפשע ביני ובין המות" בחלוף ש' ימין בשמאלית. ולדעתי יפורש בזה הכתוב (משלי י"ח): "אח נפשע

מֵהִתְעוֹת הַיּוֹעֵץ מֵהִשָּׁעֵן עַל בִּינָתוֹ׃ (יט) אֵין נֵקֶל כִּקְרוֹא
צוֹם בְּבֶטֶן מְלֵאָה הַלֵּל הָרִישׁ וְאַל הֲבִילוֹ׃ (כ) נָקֵל
לַהֲרוֹס מִלִּבְנוֹת לַעֲקוֹר מִלִּנְטוֹעַ לְהַכְאִיב מֵחֲבוֹשׁ׃
(כא) מְמָאֵן לִשְׁמוֹעַ יַרְגִּישׁ מֵסִיר אָזְנוֹ יִתֵּן גֵּווֹ לְמַכִּים׃

כז. אִמְרֵי מוּסָר.

(א) צָלַחְתָּ אַל יָרוּם לְבָבֶךָ כִּי הַגַּאֲוָה בַּת כְּסִילוּת
וְהַגָּאוֹן אֲבִי הַשָּׁבֶר׃ (ב) אִם הָעֵץ מִתְעָרֶה בַּעֲקַלְקַלּוֹת
לֹא בִּמְהֵרָה יֵעָשֶׂה יָשָׁר׃ (ג) מִתְרָאֶה כְּכֶבֶשׂ וְאֵב־עֶרֶב
יִטְרְפֶנּוּ׃ (ד) הָרוֹצֶה הָאֵשׁ יִסְבּוֹל גַּם הֶעָשָׁן הַחוֹשֵׁק
בַּשּׁוֹשַׁנָּה לֹא יָקוּץ בַּחוֹחַ׃ (ה) כְּבוֹא הָרָעָב לֹא נוֹדַע
הַשָּׂבָע אַחֲרִית מָרָה תֶּשִׁי הַתְּחִלָּה מְתוּקָה׃ (ו) עֵין
הָאָדוֹן אַחַת תִּפְעַל שֶׁבַע עַל אַרְבַּע עֵינֵי הָעֶבֶד׃ (ז) הַלֵּל
אֶת הָאַחַד לְמַעַן הָרֵף הַשֵּׁנִי תּוֹעֲבַת יְיָ גַּם שְׁנֵיהֶם׃
(ח) יֵשׁ רֶגַע מְסֻלָּא מֵאֶלֶף יָמִים וּמָה שֶׁיֵּעָשֶׂה יוֹם לֹא
תַּעֲשֶׂינָה רִבְבוֹת שָׁנִים׃ (ט) אַל יֶעֱרַב לִבְּךָ לְצַוּוֹת אִם לֹא
לָמַדְתָּ בָּרִאשׁוֹנָה לִשְׁמוֹעַ׃ (י) מְמַהֵר לַחֲרוֹץ מִשְׁפָּט
לֹא יְאַחֵר לְהִנָּחֵם׃ (יא) בּוֹנֶה בֵיתוֹ עַל אַדְמַת רֵעֵהוּ
אוֹבֵד עֵצָיו וַאֲבָנָיו׃ (יב) יֵשׁ רוֹצֶה לְהָמִית כַּלְבּוֹ וְדַי לוֹ

הערות.

בכור המצרף, וכמו שנקרא בפי חז"ל „פסולת" (אַבשניטצעלן). וזה רצון: „לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט" (ישעיה א'), ר"ל, מעט סיגים ושריד הותיר והשאיר בנו אחר השרפה — כמו שאמר: „עריכם שרופות אש" — ולא כסדום ועמורה שנשרפו כולן; ע"כ אומר למטה: „אצרוף כבור סיגיך", ר"ל, גם המעט הנשאר אשרוף. ומזה (יחזקאל כ"א): „מעיטה לטבח", ר"ל, הוסר ממנה הסיג, בהוראת הפוך הפעולה. ובזה יפורש (תהלים פ"א), „כמעט אויביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי". ע"ד: „ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך". ומזה „כמעט ישאני עושני", מן „וישאם דוד", המורה על שרפה. וכן „כי יבער כמעט אפו", כי הסיג נשרף ונצרף עד תומו.

כו. שִׂפְתֵי דַעַת.

(א) אִם טוֹב הַחֲלוֹת הַחֲצִי כְּבָר כִּלִּיתָ עוֹד מְאוּמָּה
לֹא הַחִלּוֹתָ אִם רָע כִּלִּיתָ: (ב) אִם הַזְּמָן עוֹמֵד לְפָנֶיךָ
מַדּוּעַ תְּבַקְשֵׁהוּ מֵאַחֲרֶיךָ. (ג) אִישׁ יָשִׁישׁ יֶלֶד יוּלָּד כִּי
הַשֵּׂיבָה שַׁחֲרוּת שְׁנִיָּה: (ד) רֵיחַ נִיחוֹחַ יְגָרֵשׁ צַחַן וְרוּחַ
אִישׁ כָּל אָסוֹן: (ה) אִם הַנֶּפֶשׁ נִפְזֶרֶת גַּם הָעַיִן עִוֶּרֶת:
(ו) קוֹל פַּעֲמוֹן קָטֹן לֹא יִשָּׁמַע בְּעֵת הַפַּעֲמוֹן הַגָּדוֹל
יַרְעֵם בְּקוֹל גְּאוֹנוֹ: (ז) הַטּוֹב יְכֻבַּד אַךְ בְּהֵעָדְרוֹ הַיָּקָר
יְהֻלַּל אַךְ בְּאָבְדוֹ: (ח) אֵשׁ וְגֶחָלִים בְּלִי עֵצִים וּפֶחָם
רוּחַ גְּבוּרָה בְּאֵין מוֹעֵצוֹת וָדָעַת: (ט) קֶסֶת הַסּוֹפֵר דּוֹמָה
לְחֶרְמֵשׁ אַךְ זֶה בּוֹצֵר שִׂמְחָה וְזֶה קוֹצֵר תּוּגָה: (י) אַל
תִּדְרֹשׁ לְלֹא שְׁאֵלוֹתֶךָ הַכָּבֵד וְשִׂימָה יָד לְמוֹ פִיךָ:
(יא) מֵחֵל רַב עוֹשֶׂה מְעַט [1] וְקוֹבֵץ עַל יָד יַרְבֶּה:
(יב) אִישׁ לֹא יָדַע הַמַּר לֹא יֵדַע גַּם הַמָּתוֹק כַּאֲשֶׁר לֹא
יַרְגִּישׁ הָאוֹר אִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִרְגִּישׁ הַחֹשֶׁךְ: (יג) מַגְבִּיהֵי
שִׂיאוֹ מְבַקֵּשׁ שֶׁבֶר מַשְׁפִּילֵי שֶׁבֶת שָׁמַיְמָה יַעֲלֶה:
(יד) לֹא תָבֹא לְבַדָּהּ הַמּוּעָקָה בְּלִי אֲחוֹתָהּ הַמְּצוּקָה:
(טו) אַךְ הַמְבַקֵּשׁ מוֹצֵא לְבַד מְנַחֵשׁ וְעַקְרָב כִּי יִמָּצְאוּן
אַף אִם לֹא יְבֻקְּשׁוּן: (טז) טוֹב אֶפְרוֹחַ הַיּוֹם מִתַּרְנְגֹלֶת
מָחָר: (יז) טוֹב תֵּת הַצֶּמֶר מִתֵּת הַשֶּׂה: (יח) טוֹב שָׁאוּל

הערות.

[1] „כסף נבחר לשון צדיק, ולב רשעים כמעט" (משלי י), תרגומו: „געלייטערטעס זילבער איז דיא צונגע דעס גערעכטען, דאס הערץ דער פרעפלער אבער וויא שלאקקען". „נבחר" כמו „נבחן" כי מלבד שמושגי שני השרשים האלה קרובים, ידענו כי למנ"ר הנגרים מתחלפים בכל הלשונות ובעברית וביהוד ר' ול'. עיין בהמבאר לנתיבות השלום ע"פ „ויתנכר". וכמוהו: „הנה צרפתיך ולא בכסף, בחרתיך בכור עוני" (ישעיה מ"ח). — והשם „מעט" יציין לדעתי בהרבה מקומות גם ענין סיג ובדיל של מתכות, והרעיון: המעט הנמצא ונשאר למטת

עיניך אתה; (י) שושנה אחת לא תעש עטרת פרחים
והדרת מלך ברב־עם: (יא) דרור אחד לא יוציא
האביב מחפתו ותשועה ברב יועץ; (יב) חוה אחד לא
יעשה גדר ומלחמה ברב תחבולות: (יג) לכל גוף
צל וגם לירח עת תלקה השמש: (יד) אין שושנה בלי
חוח ואין טוב בלי רע: (טו) החל דבר כבד מכלותו
אולם טוב אחרית דבר מראשיתו: (טז) גם השכל
ימשש פעם כעור בצהרים והנסיון רחוק משגיון:
(יז) בהולם־פעם אחת לא תכרות העץ מעט מעט
תכלה מלאכתך: (יח) ההכרח איננו יודע חקים מוטות
ברזל יפצפץ: (יט) בטן שמנה תשאיר אחריה רכוש
רזה עושה שלום בין יורשיה; (כ) המהירות והטוב
איש ומים יחד לא ישכונו: (כא) עוצה לאט ועשה מהרה
ואז יכונו כל מעשיך: (כב) יש פה מדבר עתק ולבו
כפעמון הולם בקרבו: (כג) הגאוה לא תאבה ההכרח
והית־נפש תמאן להיטיב כגמול: (כד) רב־אדם לא
יודה על מומים קטנים כי אם להראות כי נקי הוא
מגדולים: (כה) גדולה עצלות רוחנו מעצלות גופנו:

הערות.

בין המים אשר מתחת לרקיע זה, הוא הארץ, ובין המים אשר מעל לארץ", ומחשבת הקדמונים היא, כי הארץ שטחית ושחה על גבה כמי תהום רבה, ואנכ אורחא כלולה בתוך תולדות הארץ גם ההערה, כי גם השמים נקראים לפי טבע בריאתם: רקיע, כאמור למעלה. והמד"ר מתחיל על כתוב זה, „הה"ד: המקרה במים עליותיו", ונראה שפי' „ויקרא אלהים לרקיע שמים" מלשון תקרה— דוגמת „הקורא למי הים" (אויפטהירמען)—והרצון, כי ברא על רקיע הארץ את תקרת השמים. ועוד היו המים אשר מעל לרקיע הארץ מכסים אותה ע"פ כלה, עד שקרא ה' ביום השלישי: „יקוו המים אשר מתחת לשמים" (ולא אמר פה הרקיע) היינו על הארץ—ותראה היבשה, ואך לזה קרא שם: ארץ הנאמר בראשונה. ועתה היתרו כל הספקות אשר זכרנו. ואתה, הקורא, אם תשמע ואם תחדל, כבר אמר החכם: הצורך וההכרח הביאוני הלום.

צוּף לְגוּפָה לַעֲנָה לְנִשְׁמָה׃ (ד) הָאָדָם אֵינֶנּוּ מְהִיר־
נְדָבָה בְּכָל יֶשׁ־לוֹ כְּמוֹ בַּעֲצָתוֹ׃ (ה) יֵשׁ בְּחֶסְרוֹנוֹ יָפִיק
חֵן וְיֵשׁ בְּמַעֲלוֹתָיו נִמְבְּזֶה וְנִמֵּס׃ (ו) רַב־אָדָם אַמִּיץ
כֹּחַ לָשֵׂאת אֲסוֹן עֲמִיתוֹ׃ (ז) מְעַט פְּתַיּוּת מֹרֶךְ לֵב
וּבִילוּת בְּנָשִׁים מַעֲלָה וּבַאֲנָשִׁים הוֹלֵלוּת׃ (ח) נָקֵל
לִסְבּוֹל אֱוִיל מֵחֲצִי־אֱוִיל׃ (ט) אִם תֵּרָאֶה בְּעֵינֵי זָר תְּעוֹר

תוכחת מוסר.

באין מעמד, ואך זרות תראינה עיניו ומשפט מעוקל יוצ"א מנסיונו. כמו כן איש בער מאדם, שאין חלק לו בבינה ישרה להבדיל בין טוב לרע, לחדור בכח שכלו ולחקור אחר שרש כל דבר, גם נסיונותיו קורי עכביש המה, מעשי תעתועים; בשגם ידענו כי החושים הערומים מכל בחינה ומצרף, מרמים איתנו ויוליכונו שולל בתהו לא דרך. ע"כ לא יהיה הנסיון שלם ותמים לפנינו זולתי אם שבעתים יזקק במצרף כח הישר והחד, ובכור לב. לא נעוה ובחינה בלתי נפתלה..

הערות.

הכותב נגד דעת חברי אריסטו, כי ההיולי הוא חומר קדום). ואח"כ החל לפרוט עצמי הבריאה ואומר: והארץ — הנזכרת למעלה — לא נבראה כן במתכנתה (והתחיל מן הארץ המאוחרת בכלל, כי כן דרך העברים גם במקרא גם במשנה, כי לדעת המדרש הארץ נבראה תחלה; וכן כתב הראע"ז, „והעד: ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים"), כי אם היתה בראשיתה „תהו ובהו", היינו חומר וצורה לדעת הקדמונים, ומהם ברא כל ד' היסודות שמונה והולך בכתוב הזה *). ובזה פנה יום אחד וחלף לו, ויהי ממחרת ויאמר אלהים: יהי — החומר הקדום של הארץ — לרקיע (איינע אויסדעהנונג) בתוך המים הסובבים את החומר הזה, ויהי מבדיל

*) ושם השך מתאר פה את האש היסודית כמ"ש הראע"ז והרמב"ן, ע"ש שהיא חשכה ואינה מאירה כמו כאש הארצית כאשר תתלה באיזה דבר גוף שמניי ובלעיי. ולדעתי זה פי' הכתוב (יואל ג'): „ונתתי מופתים בשמים ובארץ, דם ואש ותמרות עשן, השמש יהפך לחשך והירח לדם", כי קשה לפרש על פי חוק הטבע, כדוחק הרד"ק בפי' והירח לדם, כי לא יתכן אחרי שאין לירח אור עצמי כי אם אור החוזר מהשמש. היא מאירה כאשר השמש תך על ראשה, או עכורה והשוכה כאשר השמש יהפך לחשך; אולם דם מנין? ולדעתי יתכן מאד, כי כשם ח ש ך פה נקראת האש היסודית כנאמר. ועפ"ז יפרש ויפרט הפסוק כמשפט השני את הכלל אשר במשפט הראשון, ואמר: „ונתתי מופתים בשמים" — מקום כוכב חמה, אחד משבעת כוכבי הלכת, לדעתם — „ובארץ" — גלגל הירח היותר קרוב אל הארץ, ומפרט את המופתים ואומר: „דם" — בארץ — „ואש" — בשמים, ומפרש עוד, ואומר: „השמש יהפך לחשך" היא האש היסודית. שנזכר בשם אש, והיא השוכה כמראה ספורית, כמבואר בר"ם ובר"י אברבנאל שם, וממילא הירח לא יקבל אור החוזר מאור בהיר רק מאדמומיות השמש, ע"כ יהיה לדם.

ונתוח הכתוב:

„ונתתי מופתים. | בשמים / ובארץ, | ואש / דם | ותמרות עשן | השמש יהפך לחשך / והירח לדם"..

ממה דסליק פתח..

מִמֶּנּוּ צְרוֹר הַכָּסֶף׃ (יז) רוֹפֵא מִרְמָה יַעַשׂ זְבוּב מֵת לְשֶׁנְּהַב מַחֲרִיד רוֹאָיו׃ (יח) הָרוֹפְאִים רוֹצִים לִמְרוֹט שֵׂעַר הָאָדָם וּבְזָדוֹן לָכֵם יַפְשִׁיטוּ גַּם אֶת עוֹרוֹ׃ (יט) לֹא בִּפְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ וְלֹא בִּפְנֵי הַמָּוֶת נוּכַל לְהַבִּיט׃

כה. אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת.

(א) הַחָכְמָה תִּכְבּוֹשׁ רָעָה עֲתִידָה וְתִכְבֵּשׁ מֵרָעַת הַהֹוֶה׃ (ב) אֱכוֹל לְפִי דַעְתְּךָ וּלְבוֹשׁ לְפִי הַסְכָּמַת אֲחֵרִים׃ (ג) מַר לְחֵךְ מָתוֹק לְנֶפֶשׁ רַע לְגֵו טוֹב לְרוּחַ

תוכחת מוסר.

כה. (טז) אמר חכם אחד ערבי: הצועד בנתיבות הנסיון מרבה חכמה והקל ונמהר להאמין מרבה פתיות. - כל מוסר וכל מדע החכמה או מלאכת המחשבת כלם גם יחד מיוסדים המה על אדני הנסיון; בכל זאת עיני הנסיון הוא השכל. ובלעדי האחרון יחזה הראשון רק משאות שוא ומדוחים. האיש אשר ישתער רגש נורא בקרבו, אש חשקו כיקוד על אח בלבו בוערת, משאלותיו ותאותיו תעיקנה על כליותיו כמשא כבד לעיפה, או כחו המדמה יפרוש כנף ויאבר על פני הרקיע ובמרום ימריא, ההוא יראה מאור מתעה תחת נוגה אמת. רעיוניו הבלולים יעלו וירדו בקרבו

הערות.

ה א ד העולה מן הארץ לא יתנשא כי אם עד רביע פרסה, ולא יתכן לאמר כי כל הרקיע (הונסטקרייז) בגובה שלש פרסאות יבדיל בין המים שבעבים ובין הארץ? ובאמת נלאו כל המבארים החדשים גם הישנים להוציא הכתוב הזה מפשוטו ולהביאו אל פי׳ מושכל (אללעגאריע)—עיין „שבילי אמונה״. ובצוות ד׳ לעמו לבל יעשו פסל ומסכה אמר: „אשר במים מתחת לארץ״, ולא אמר: אשר במים אשר מעל לרקיע—כי גם נתמרות עשן ה א ד י ם היוצאים מן האדמה והיו לעבים נמצאות בלתי ספק בריות קטנות הנשאות עם ה א ד, כמו גשם הצפרדעים וכדומה—ומה שלא אמר גם „אשר במים מתחת לרקיע״ זה מפני שנכללו בהמים אשר בארץ מתחת.—ד׳) קושית בעל אור־החיים על מאמר „יקוו המים״ „מים אלו וכו׳״.— ע״כ נראה לדעתי לפרש את המאמר הזה בפירוש פשוט וטבעי (אחרי כתבתיו מצאתי רמז לזה בס׳ מעשה ה׳ לר׳ אליעזר אשכנזי, ונהניתי שכונתי לדעת הגדול) והיא: שם ר ק י ע פה הוא תאר לכדור הארץ הנשטח ונתקע באמצע חוג השמים — כשטת תלמי ממצרים — ע״כ נופל עליו הפעל רקע, במקים אחר „לרוקע הארץ״ (תהלים קל״ו), „רוקע הארץ״ (ישעיה מ״ד); ובבוא תאר השם הזה על השמים— באשר גם הם כאהל נטיו ונמתחו ונרקעו—יחובר תמיד עם שם העצם ש ח ק י ם אי ש מ י ם, ד״מ: „ברקיע השמים״ „תרקיע עמו לשחקים״. ועתה נביא לבאור ונתיבים: „בראשית ברא אלהים את ההומרים היודיים של השמים והארץ (כינת

בִּהְיוֹתְךָ אֵינֶנּוּ וּבִהְיוֹתוֹ אֵינֶךָּ: (ג) אַשְׁרֵי תָם־דֶּרֶךְ מִפַּחַד
הַמָּוֶת לֹא יְהַלֵּךְ עָלָיו אֵימִים: (ד) הַמָּוֶת לֹא יִרְגַּשׁ כִּי
אִם פַּעַם אַחַת הֶחָרֵד מִמֶּנּוּ יָמוּת בְּכָל רֶגַע: (ה) אֱלֹהִים
יְבַקֵּשׁ אֶת הַנִּרְדָּף וְהַנִּרְדָּף יְבַקֵּשׁ אֶת אֱלֹהִים: (ו) לָמָּה
זֶּה תָצוּם וְתָמוּת בְּחַיֶּיךָ הַיְשַׁר דַּרְכְּךָ וְתִחְיֶה אַחֲרֵי
מוֹתֶךָ: (ז) שׁוֹכֵב בֵּין פְּגָרִים מֵתִים יְקָרוּהוּ עוֹרְבֵי נַחַל
גַּם הוּא; (ח) הַרְחֵק מִן הָאָסוֹן כִּי זְבוּב מְעוֹפֵף עַל פְּנֵי
הַנֵּר עַד יִכָּוֶה בְּאַחֲרִיתוֹ: (ט) הַתּוֹלַעַת תָּמוּת לְמַעַן
עֲשׂוֹת מֶשִׁי וְהֶחָכָם עַל דְּבַר־הָאֱמֶת: (י) רוֹפֵא אֱלִיל
אָה הַמָּוֶת קֵץ בַּחַיִּים יִקְרָאֵהוּ לְעֶזְרָתוֹ: (יא) רוֹפֵא־
שֶׁקֶר יִהְיֶה הַרְבֵּה בְּמוֹתוֹ מֵאֲשֶׁר הֵמִית בְּחַיָּיו: (יב) הֶעָנִי
שׁוֹקֵט וּבוֹטֵחַ מִשּׁוֹדְדֵי לַיְלָה כִּי רֵישׁוֹ שׁוֹמְרוֹ: (יג) הָאָדָם
מֵת כָּל יָמָיו רַק בְּמוֹתוֹ יִשְׁבּוֹת מִלָּמוּת: (יד) הֻלֶּדֶת
הָאָדָם מוֹת נַפְשׁוֹ מוֹת הַגֵּו הֻלֶּדֶת הַנֶּפֶשׁ: (טו) חַיֵּי רָשָׁע
מוֹתֵהוּ מוֹת תָּם חַיֵּיהוּ: (טז) הָרוֹפֵא יְנַקֶּה אֶת הַגֵּו וְיוֹתֵר

תוכחת מוסר.

לתת יתרון לזה על זה. החכם ביאס אמר: הכון כל מעשיך כאלו תמות תיכף, וכאלו תחיה לנצח. – השפרתאים כתבו על מצבת אבן־המזכרת של אנשי מלחמתם, אשר נפלו חללים על מרומי שדי קטל, את הדברים האלה: ,אלה חרפו נפשם למות בידעם, כי אשר האדם איננו לחיות או למות, כי אם להיות בשניהם גם יחד מעוטרים בצפירת הכבוד".

הערות.

א) אחרי הציגו כלל בריאת שמים וארץ (שם א') לא היה לו להתחיל את הפרט בקצה הראשון מן הויה „יהי רקיע", אשר לא זה דרך כלל שאחרי הפרט, כי אם להרחיב הבאור ולפרטו כמו בארץ?—ב') „בתוך המים" בה' הידיעה, איה איפה נודעו או נזכרו המים ההם? ב„המים" (שם ב') תתכן אמנם הידיעה, כי שם עוסק הכתוב בהמים התחתונים היסודיים, אחד מד' היסודות הנזכרים בכתוב הזה לדעת הרמב"ן וחבריו, וא"כ על הנראים גם הידועים ידבר, כמו „השמים"— עיין א"ע שם; אולם מים העליונים מאן דכר שמייהו?—ג) כמה נלהין הבאור הפשוט על המים שעל השמים, כי בהיות כוונתו להעבים והעננים המשוטטים על פני רקיע השמים כפי דעת המבארים האחרונים, דחוק הפירוש מאד, באשר

סופר מחרב מלחמה על כן זה בראש וזה בידך:
(יא) חמור מלמד רעהו כבד היות חכם משניהם:
(יב) פי אדם מוחצו ורופאו יכאיבהו אף יחבישהו *):
(יג) גו ונפש שונים במחלתם אף לא ישוו ברפואתם:
(יד) אין התהלה מגדלת את האדם כמו הצל את הגוף:
(טו) רב דבש מכות הדרי בטן רב כבוד לבו יחשב:
(טז) יתאספו אלף שודדים מעירום לא יפשיטו בגד:
(יז) יש רך לבב משים שכין בלועו ואל חרב במתניו:
(יח) צב־המגן יירא משכן רע על כן ישא ביתו על
שכמו: (יט) טוב שכן אחר הכתל מאח מעבר לים:
(כ) אלהים מצמיח חציר ראהו לשון בראשיתה תמצאנו
תלהבהו: (כא) הרוצה לקטוף שושנה לא יעלה על
לבו יראת שמיר ושית: (כב) נקל לאדם להגיד פשעו
מהתודות על מומו: (כג) לא טוב נשוא על כתפי איש
יוכל ללכת ברגליו: (כד) יותר מאשר תבין בספרי
בעלי אכפות תולדות ימי שני חיי אדם תלמדך להועיל:

כד. המות.

אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות (קהלת ח׳).

(א) תסך שמימה [1] תציע שאלה תמיד פניך
לקראת המות מועדות: (ב) מדוע תירא מהמות הן

תוכחת מוסר.

כד. בעיני החכם תאלים היו שוים החיים והמות, ואמר כי אינו יודע

הערות.

1) (בראשית א׳) „יהי רקיע בתוך המים, ויהי מבדיל בין המים אשר מעל לרקיע ובין המים אשר מתחת לרקיע". הבנת המאמר הזה קשה היא ביותר:

*) מות וחיים ביד הלשון..

פְּנֵי הָרָקִיעַ וְחוּט קוֹשְׁרָם אָיִן: (י) בְּמַחֲשָׁבָה מְלֵאָה אֶלֶף כֶּסֶף לֹא תְשַׁלֵּם נִשְׁיֵךְ אַף פְּרוּטָה אֶחָת: (יא) גַּל יְרוּצַן גַּל מַחֲשָׁבָה תַּהֲרוֹס מַחֲשָׁבָה: (יב) גַּם כִּי תִסְגֹּר הַדֶּלֶת וְתִסְכֹּר הָאֲרֻבָּה לֹא תַעֲצֹר בְּעַד מַחֲשָׁבָה רָעָה מִבּוֹא אֵלֶיךָ: (יג) הֲטוֹב בְּרוּפְאִים הָעֵת וְהַנִּשְׂגָּבָה בְּחוֹמוֹת הָאֲחָדוּת: (יד) הוֹשִׁיב צְפַרְדֵּעַ עַל כִּסֵּא שֵׁן עַד אַרְגִּיעָה תְדַלֵּג בְּמוֹ מַדְמֵנָה: (טו) דְּרוֹךְ קַשְׁתְּךָ מִמּוּל הָאָסוֹן אַף הוּא יַהֲפֹךְ עָרְףּ לָךְ: (טז) קֵרֵחַ וְגִבֵּחַ לֹא יִפָּרֵט הָאֶפֶס אַף מֵחֲמַת מֶלֶךְ לֹא יִירָא: (יז) אִם לֹא תַכִּיר הָאֱלֹהִים בְּזוֹהַר־יֹפִי גַּם תִּשְׁגַּהֵב וְלָבִיא לֹא תְדָעֶנּוּ: (יח) טוֹב הֱיוֹת רָעֵב וְנַעֲנֶה מֵאֲכוֹל בָּשָׂר נִמְלָח בְּדִמְעוֹת עֲשׁוּקִים: (יט) אִם זְרוֹעוֹת שְׁתַּיִם לְךָ לְהוֹשִׁיעַ לָמָּה תַעֲזוֹר אַךְ בְּיָד אֶחָת:

כג. דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידוֹתָם.

(א) חֵגֵּר מֻרְכָּב עַל סוּמָא יַגִּיעוּ לִמְחוֹז חֶפְצָם גַּם שְׁנֵיהֶם*): (ב) אִם רַגְלֶיךָ כְּאַיָּלוֹת לָמָּה זֶה לְךָ מִשְׁעֶנֶת: (ג) לֹא יִפָּלֵא אִם יֵלֵךְ אָדָם בְּתֹהוּ רַק הַפֶּלֶא אִם יַכִּיר כִּי בַשָּׁוְא נִתְעָה: (ד) אַל תָּבוּז לְדָבָר זָעִיר מְהַט תְּכַלְכֵּל אֶת נַפְשׁוֹת בֵּית הַתּוֹפֵר: (ה) אִם רֹאשְׁךָ עָקוֹם אֵיךְ תְּבַקֵּשׁ לְיַשֵּׁר הֲדוּרֵי רֹאשׁ רֵעֶךָ: (ו) יֵשׁ לֹא יוּכַל נְשׂוֹא קוֹל רֵחַיִם בְּבֵיתוֹ וּבְרֹאשׁוֹ רֶכֶב וְרֵחַיִם עַל צַוָּארוֹ: (ז) יֵשׁ הוֹבֵשׁ רַגְלוֹ וּבְרֹאשׁוֹ נִגְעוֹ: (ח) צְחוֹק לְהָתוּל בְּאָזְנוֹ יָשִׂים הָעַכְבָּר קִנּוֹ: (ט) יֵשׁ מוֹרֶה דּוֹמֶה לְנֵר בַּעֲשָׁשִׁית הַמֵּאִיר לַכֹּל אַךְ לֹא לוֹ: (י) טוֹב עֵט

---

*) ע"פ המשל הידוע: הגר וסומא.

וְאַחַר תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמַּיִם אָרְצָה: (ד) רָאֲתָה תַרְנְגֹלֶת*) פַּעַם הַשּׁוּעָל אָז אַף מֵעוֹרוֹ תִּבְרַח בָּרוֹחַ; (ה) הַיַּיִן אַף אִם יִתְחַמֵּץ עוֹד רֵיחוֹ וְרוּחוֹ בְּקִרְבּוֹ: (ו) נֵר יְיָ הַנְּשָׁמָה וְגֵוִ הָאָדָם עֲשָׁשִׁית**) כֵּהָה: (ז) הָאוֹר בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים אַף אִם הָעֲטַלֵּף לֹא יְשׁוּרֶהוּ: (ח) הָרַעְיוֹנִים כְּיוֹנִים אִם מִבַּעֲלֵיהֶם יָנוּסוּ חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים יָבִיאוּ: (ט) מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב־אִישׁ נִפְרָדוֹת כְּכַנְפֵי פּוֹרֵחַ וּפוֹלֵחַ

הערות.

דיוק לשון הולך — בלי השאיר נין ונכד? זאת אמר על שכר העתיד, ועל שכר הנוכחי אמר: והנה בן ביתי יורש אותי, ולמי אני עמל, הלא לאיש נכרי? — ע"כ בהבטחתו אח"כ בשכר הנוכחי השתמש בלשון אני. — ועפ"ז יובן מדרש נעול ומאמר התום (אסתר רבה), המובא בעקדת יצחק: „אמר ר' פנחס, ולא עוד אלא שנעשה שחוק בעולם; כנוהג שבעולם פרכי נושא מדיית מדבר בלשון מדי, מדי נושא פרסית מדבר כלשון פרסי, אבל הקב"ה דבר עם ישראל בלשון היים שלו (או: „בלשון שלמדו" לגירסת קצת), הה"ד: אנכי ד' אלהיך לשון אנך. ובילקוט מסיים שם „הריני משית עמם בלשון מצרי, אנכי — אנך' ולא מצאו כל אנשי הדרש ידיהם פה. בעל „אפיקי־יהודה" מפרש את המדרש הזה באופן הפוך לדברינו, והוא: כי נראה שהמדרש מדקדק פה, למה כתוב דוקא מלת אנכי ולא אני? ומפרשים: כרצות הקב"ה לדבר עם ישראל בלשון שלמדו, לשון חיים (לעבענדיגע שפראכע) שלהם, שהיא הלשון המצרית, תפס מלת אנכי, שיש לה ג"כ הוראה בהשפה המצרית. — אולם זה סותר מאמרם: שלא שנו לשונם במצרים, וגם מה כוונת „אבל הקב"ה", שמשמע שבא לסתור מנהג העולם בעבור לשון החיים? ועוד, מדוע אך פה תפס הלשון המצרית ולא במקום אחר, אחרי שמשה בדברו לישראל בתוך ארץ מצרים אמר „ואני ידעתי" „ואני אחזק"? ולפי דעתי כוון המדרש בפשיטות להבדל הנרדפים אשר הזכרנו פה, ואומר: אבל הקב"ה לא דבר עמהם בלשונם השפלה רק בלשונו הרמה, בלשון חיים שלו, בלשון ההתעלות שלמדו מפי משה בעודם על אדמת מצרים, בלשון אנכי — שהיא מצרית. לפי' הרד"ק שם (עמוס ו') המלה מערבית, ולשון מצרית דומה להערבית, ודבר זה אגב אורחא קמ"ל המדרש. — ובזה תובן דעת אונקלוס שתרגם „התחת אלהים אנכי (בראשית ל') : „הלא מן קדם ד' תבעין וכו'", בעוד שהפסוק „התחת אלהים אני" (שם נ') תרגם: ארי דחלא דה' אנא" (עיין לעיל מה שהעירותי אצל מלת תחת). הוא מרגיש את החילוק אשר בין אנכי ובין אני, על כן פי' הראשון על הקב"ה והשני על יראתו לבד.

---

*) השם תרנגולת הוא מלשון המקרא „נרגל" (מ"ב י"ז), אולי בהיות נכבד כותיים בדמות תרנגולת, ועפ"ז נקראת עיר אחת ג"כ תרנגלת.
**) להטערגע.

כְּמוֹ קִפּוֹד אֶל כָּל אֲשֶׁר יִפְנֶה בְּעָלֶיהָ יֶדֱקַר׃ (כב) בּוֹשׁ
יֵבוֹשׁ אֲרִי נוֹהֵם אִם יִצְפּוֹן לְנֶפֶשׁ עַכְבָּר׃ (כג) יֵשׁ רֶגַע
מְאַבֵּד שְׂכַר כָּל יְמֵי חַיֵּי הָאָדָם׃ (כד) אֵין דָּבָר תַּחַת
הַשֶּׁמֶשׁ יָדוּעַ מִקֶּדֶם רַק הַמָּוֶת׃

כב. מָשָׁל וּמְלִיצָה.

(א) הַשֶּׁמֶשׁ לֹא תִשְׁאַל מָה הָעִוֵּר שׁוֹפֵט מֵאוֹרָהּ׃
(ב) הֹבְרֵי שָׁמַיִם אַךְ עַל יַבִּיטוּ לָבֵן מִמֵּיהֶם מְאוּמָה
עַל הָאָרֶץ לֹא מָצָאוּ׃ (ג) יֵשׁ פָּרָה תִּתֵּן חֶלְבָּהּ בְּהַשְׁקֵט

תוכחת מוסר.

אף היא לא היה רומס בטיט חוצות ציץ פחה אם יתן על מצחו. — אילם. הה! עולם הפוך עיני תחזינה בדברי ימות עולם: כמה מן החכמים הטובים והמטיבים לכל התבל קצרו בוז תחת יקר וכבוד! וכמה מן העריצים אשר כרתו במזמרות הרשע פרחי הצדקה, בצרו כבוד תחת קיקלון. ויטב את אשר דבר פלוטארך: המושלים בשבט ברזל והעריצים המושים במקל חובלים לא בחרו בשם התאר „הצדיק" הנתן לאריסטידס. הם בחרו להם שמות נוראים ומפחידים, כמו: הלוכד, רעם מלחמה, המנצח, הנשר, האיה, ריכארד לב ארי, רובערט השטן ודומיהם מן התארים המסמנים רק עריצות ואכזריות חמה, ועל כלם התאר „הגדול" – על גודל חמסם בארץ.

הערות.

נגזר משם אנך (עמוס ז׳), מורה על כלי הבונים לישר שורות הבנין, וא"כ הוא מל׳ יושר מול מדת היישר אשר בנפש האדם (ואולי זה טעם הרא"עז; שמות ב׳). על אבן פנה הזאת יוכל הדורש והמבור בחפש מחופש במקראי הקדש לבנות כמו רמים עשתונות חדשות ונצורות: אולם אנכי אקצר ואומר: כל מקום שהעלה הראשונה מדברת בעדה במלת אנכי מורה על ענין התרוממות והתעלות, ובמלת אני ענותנותו והשפילו שבת בין התחתונים, כי נשמת האדם היא אמצעית בין הגבוהים והשפלים (הראע"ז, פ׳ האזינו). לדוגמא יאמר: ואני הנני מביא את המבול וכו׳ ובסוף אמר „אנכי ממטיר על הארץ וכו׳", וזה כי אצל שם מבול נאמר לשון השפלה לבקוע מעינות תהום רבה כמבואר במ"ר שם; אולם בשם מטר אשר ירד ממרום — והיה יכול להיות בראשונה גשם של ברכה, לפי דבריהם ז"ל — נאמר לשון אנכי. עוד (שם ט"ו) יאמר בראשונה „אנכי מגן לך" ובסוף אני ד׳ אשר הוצאתיך"? בהקדים המ"ר: מפני שהיה אברם דואג ואומר וכו׳ — והרצון: דאגתו היתה כפלים, אודות שכר העתיד ואבוד גם שכר העוה"ז בעבור הנפשות שהרג, כמבואר שם ברש"י. והשיב לו אלהים אנכי שרומז על השכר המעולה; ויאמר אברם: מה תשוב השכר אשר תתן לי שמה אם אלך בדוך כל הארץ—

תִּלָּכֵד: (ו) הַמִּתְנַצֵּל בִּלְתִּי נֶאְשָׁם מַרְאֶה פִּשְׁעוֹ לְעֵינֵי הַשָּׁמֶשׁ: (ז) הַכָּבוֹד כְּמוֹ הַשֶּׁלֶג לֹא יַשִּׂיגוּ תִפְאַרְתָּם הָרִאשׁוֹנָה אַחֲרֵי מִשְׁכַּבְתֶּהָ: (ח) פַּעַם מָצוּק לֹא יִירָא מִכֵּילַפּוֹת אֶבֶן שָׁמִיר יִשְׂחַק לְבַרְזֶל מִצָּפוֹן: (ט) הֶעָנִי אֶזְרָח רַעֲנָן טוֹמֵן פִּרְיוֹ בְּצַלַּחַת עָלָיו: (י) מִי יִירָאֲךָ בְּפָנֶיךָ יְחַסֶּדְךָ מֵאַחֲרֶיךָ: (יא) צוֹדֶה שְׁנֵי זְאֵבִים בְּפַעַם אַחַת הָאֶחָד יָנוּס וְהַשֵּׁנִי יַעֲזוֹב: (יב) טוֹבָה צִפּוֹר אַחַת בִּכְלוּב מִמֵּאָה עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם: (יג) לַשָּׁוְא תִּצְרַח מַר הַצִּפּוֹר אַחֲרֵי נוֹקְשָׁה בְּרֶשֶׁת זוּ טָמְנוּ לָהּ: (יד) הַזְּבוּב לֹא יֶחְדַּל לָמוּן בִּדְבַשׁ עַד כִּי יַעֲזוֹב שָׁמָּה רֹאשׁוֹ: (טו) יֵשׁ נַעַל יָפָה כּוֹסֶה יַד מְנֻגָּה: (טז) אַל תַּאֲמִין מַהֵר כִּי הָאֱמוּנָה בְּחֵיק פְּתָאִים תָּנוּחַ: (יז) מֹאחֵז בְּזֶפֶת יִדְבַּק בְּיָדָיו מִתְחַבֵּר לְרָשָׁע יֶאֱלַף אָרְחוֹתָיו: (יח) מַטֶּה אָזְנוֹ אַחֲרֵי הַדֶּלֶת וְהַמְּזוּזָה מוּסַר כְּלִמָּתוֹ יִשְׁמָע: (יט) בּוֹר אֲשֶׁר תִּשְׁאַב מַיִם מִתּוֹכוֹ אַל תַּשְׁלֵךְ בּוֹ אָבֶן: (כ) בּוֹנֶה בְּלִי אֲנָךְ[1] בְּיָדוֹ לוֹמֵד בְּלִי מוֹרֶה לְפָנָיו: (כא) יֵשׁ מְלָאכָה

תוכחת מוסר.

היא מן הדברים העומדים ברומי של עולם. — והראש השני היא הכבוד המדומה, ועל כזה אמרו: הרודף אחר הכבוד — הכבוד בורח ממנו. ונשאל מטבע הצל אשר בהתקרב הגוף אליו כן יברח הצל ממני; ועל כבוד כזה אמרו: הקנאה, התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. ובאמת רבו חללי הכבוד הלזו, וכמעט אין רע בעולם אשר לא יהיה מיוצאי חלציו. יפה אמר חכם אחד: אף המושך בשבט סופר, הלוחם בספריו מול הכבוד המדומה, רודף אחר הכבוד שיהיה לו בקרוא את ספרו. ויאמר המשורר שילר: ידעתי גם ידעתי כי המשורר הנפלא האלה, הציעה ברב כחו להסיר מסוה ההוד ולנצל עדי ההדר מעל פני הכבוד המדומה ידעתי כי

הערות.

[1] מלת אנכי היא כנוי למדבר בעדו הנרדף עם רעו אני, והמפרשים המונים סדר הבדלות בנרדפים—כי כל נרדף נפרד—יאמרו כי אני מורה על כנוי הגוף המוחשי והגשמי, ואנכי — על כנוי נפש האדם המוסרית והרוחנית, באשר האדם מורכב משניהם גם יחד. אני אמלא את דבריהם ואומר, כי מלת אנכי

כא. דִּבְרֵי חֲכָמִים.

לְהָבִין מָשָׁל וּמְלִיצָה דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידוֹתָם (משלי א׳).

(א) חָזִיתָ פְּנֵי אָדָם אַךְ חֶצְיוֹ תַּכִּיר שָׁמַעְתָּ אוֹתוֹ מְדַבֵּר כֻּלּוֹ תַּכִּירֵהוּ׃ (ב) אַל תָּצִיק לְאָדָם אֲשֶׁר יֶשׁ לְאֵל יָדוֹ לְהָצִיק לְךָ יוֹתֵר׃ (ג) אִם תָּנִיף עֵגֶל עַל שִׁכְמְךָ יוֹם יוֹם גַּם אֶת הַשּׁוֹר תִּשָּׂא בָּאַחֲרוֹנָה׃ (ד) עִוֵּר מְנַהֵל פִּקֵּחַ בְּאַחַת יִפְּלוּ גַּם שְׁנֵיהֶם׃ (ה) אַל יָבוּזוּ לְגוֹנֵב לִשְׁבּוֹר רַעֲבוֹנוֹ כִּי קִרְיָה אֲשֶׁר הָרְעָבָה מַהֵר

תוכחת מוסר.

כא. הכבוד יפרד והיה לשני ראשים: הראש האחד הוא הכבוד האמתי, והוא זר זהב לחכמים ועטרת תפארת לעושי צדקה, כי אך להם משפט הכבוד הנאמן; ואמר טאציטוס, כי בזיון הכבוד יוכל להביא לידי בזיון החכמה והצדקה. הצדקה, אמר החכם Rochefoucauld, לא תמריא במרום שחקים, כי אם על כנפי הכבוד; ואמר פלאטון: הכבוד הוא עונג אלהי. הכבוד, אמר ציצרו, הוא שכר אמת לפועלי צדק והולכי תום, ואין דבר בעולם הראוי יותר ממנו להרהיב עוז בנפש איש חכם לעשות צדקה ותושיה בקרב הארץ. ואמר הכתוב: כבוד חכמים ינחלו, כמאמרם ז״ל: וסוף הכבוד לבוא. ומצאנו שם כבוד תאר לאלהים ולמלכים „כבוד אלהים, כבוד מלכים״, ורעיו רבים במקרא ובתלמוד, המורים כי הכבוד האמתי

הערות.

לדבריו; „כי כפרה סוררה״—ר״ל האם—(פה יטעום הקורא צוף המליצה (סדר ישראל—האב (וכוגר הטעם מדוע המשיל אותם לפרה, „כי עתה ירעם ד׳״ וכו׳), ע״כ אם חבור עצבים אפרים—בנו—הנח לו, כי מעשה אבותיו נר לרגלו ואור לנתיבתו. ואמר עוד: אם חטאת הבנים גדלה כ״כ עד שחטא בהטא נגע, ומדי סרה השכרות מהם יזנו ויזנו—וזה קאי על הבנים, ועל הבנות אמר—אהבו וחמדו, לאמר: הבו אתנן זונה, כי כ״ז היא קלון רק למגיניה—כנוי הנקבה על הפרה שוכר—ורצונו: הבושת תכסה פני אבותיהם ובעליהם אשר באברתם יסוככו על נשיהם וצאצאיהם. ואומר: גם אותה — הפרה — צרר רוח בכנפיה, גם היא שאפה רוח כתנים לבקש על כל גרן אתנן, והמה — האב והאם יחדו — יבושו מזבחיהם אשר עם הקדשות יזבחו, ע״כ לא אפקוד על בנותיכם וכו׳. ואומר: שמעו זאת הכהנים והקשיבו בית ישראל וכו׳ — האבות שוכר—ובית המלך — מגיניה שוכר — כי לכם המשפט, אתם הייבים בדבר, כי מכם למדו בנותיכם ובניכם להטוא, כי פח הייתם להם ורשת במשליכם הרעים על הרי מצפה ותבור, וגם בעמק ובבקעה חטאו. ידעתי אמנם חטאת אפרים—הבן—אולם גם חטאת ישראל האב לא נכחדה ממני, כי עתה ולא מקדם הזנית אפרים, הבן, אבל ישראל נטמא מכבר.

הָאֱמוּן עוֹד לֹא תֹאבַד כָּל מְאוּמָה׃ (ז) הַמַּעֲלוֹת [3] תִּפְאַרְנָה הַיּוֹפִי יְהֻלַּל הַצְּדָקָה תְּכֻבַּד אַךְ הַחֶסֶד יֶאֱהָב׃ (ח) שִׂנְאָה נֶהְפְּכָה לְאַהֲבָה מַתָּה טְרִיָּה לֹא זוֹרַח אֲבָל חֲבוּשָׁה׃ (ט) הַיָּם יְהֻלַּל אַךְ הַיַּבֶּשֶׁת תֶּאֱהָב הַצֶּדֶק יְפֹאַר אַךְ הָרֶשַׁע יְבֻקָּשׁ׃ (י) הָרוֹצֶה לְדַבֵּר הָאֱמֶת בְּכָל מָקוֹם מְדַדֶּה כַּף רַגְלוֹ בַּחוּץ יָלִין לֹא יֵאָסֵף הַבָּיְתָה׃ (יא) בְּכָל קִנְיָנְךָ קְנֵה שֵׁם טוֹב וּמוֹצֵא אֲנִי מַר מִמָּוֶת שֵׁם רָע׃ (יב) מֵצַר בְּצָרַת רֵעֵהוּ גַּם בְּטוֹבוֹ יִשְׂמַח לִבּוֹ׃ (יג) הָאֱמֶת כְּבֵדָה עַל כֵּן נוֹשְׂאֶיהָ מְעַטִּים׃ (יד) גַּם הָרוּחַ יְכֻבַּד עֵת בְּבוֹאוֹ הַשּׁוֹשַׁנָּה תִּתֵּן רֵיחַ נִיחוֹחַ׃ (טו) הַפַּרְעוֹשִׁים עַם [4] לֹא עֲצוּמִים וְיַעַקְבוּ סוּס וְרֹכְבוֹ׃

הערות.

[3] השרש עלה מורה פעם השבתה וכליון—כאשר יאמר הלועז (אופהעֶ־בֶּן) „כעלות גדיש בעתו״ „והבית הזה יהיה עליון״, וכן רום „הורם התמיד״, וכן נשא מורה על הבערה וכליון.

„ועלתה כאור כולה ושקעה כיאור מצרים״ (עמוס ט׳), ידוע דרך היאור שבימי האביב עולה על כל גדותיו להשקות את כל ארץ מצרים, ואח״כ ישוב למקומו. והמליץ ידמה תניעת ותנודת הארץ (עֶרדבעֶבען) אשר תעלה ותרד אל היאור העולה ויורד, ועתה נרדף המאמר הזה עם הקודמו „הנוגע בארץ ותמוג״.

„מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב״, אולי פי׳ „ומעליו״ מן „בעליל לארץ מזוקק שבעתים״, שמורה יהם צרוף וזקוק מה, ועתה יעמוד לעומת סוג בתחלת המאמר, והמשפטים מתנגדים.

[4] השב: עם יציין ענין כתה וקבוץ המוני (קלאססע) משרש עמם, שהוראתו הראשונה „קבוץ״. אך הוא מורה ג״כ על כהות איר ומראה, ע״ד אכפי נגהם קבצו פארור״. „יקהת אם״ כמו „יקהת עמים״; ובזה פרשתי (הושע ד׳) „ועם לא יבין ילבט״, מוסב על הבנים והבנות שזכר למעלה. ורצונו: לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה, כי הם—האבות בעצמם—עם הזונות יפרדו ועם הקדשות יזבחו, ומוכרח הוא כי עם לא יבין — כמו בנות וכלות צעירות לימים ההולכות תמיד בדרך אבותיהן — ילבט ויכשל בדרך אבותיו. אח״כ תפש במשלו את אביהם הראשון ישראל, ואת בנו, נזיר אחיו יהודה, ומדבר אליהם בתמונת הסבה האמר: ע״כ אם זונה אתה ישראל, האב, אל יאשם יהודה הבן, אם ילך בדרכיך („ואל תבואו וכו׳ עד ס״פ הוא מאמר מוסגר ובאומר בתוך דבריו: הלא טוב לכם להסיר מעלליכם אתם ובניכם, ישב־

(יד) שׁוֹפֵט לוֹקֵחַ שֹׁחַד אֶל כָּל אֲשֶׁר יִפְנֶה יַרְשִׁיעַ*) ׃
(טו) רַצֵּי כֶסֶף בְּחֵיק טוֹבִים מִכָּל דִּבְרֵי אֱמֶת וָצֶדֶק
גַּם זֶה רַע וָמָר ׃

כ. אֱמֶת וֶאֱמוּנָה.

פִּתְחוּ שְׁעָרִים וְיָבֹא גוֹי צַדִּיק שֹׁמֵר אֱמֻנִים (ישעיה כ"ו).

(א) רֵעַ מְצָאתָ הַחֲזֵק בּוֹ אַל תַּרְפֵּהוּ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ ׃
(ב) כַּבְּדֵהוּ בְּפָנָיו הַלְלֵהוּ שֶׁלֹּא בְפָנָיו וְעָזְרֵהוּ בְּיוֹם
צָרָתוֹ ׃ (ג) יִתְרוֹן יְפִי הַלֵּב מִיפִי הַפָּנִים כְּיִתְרוֹן אוֹר
הַשֶּׁמֶשׁ [1] מִנֹּגַהּ הַיָּרֵחַ ׃ (ד) רֹב הַמְהַלְלִים מְשַׁקְּרִים
כִּי מִי יְהַלֵּל וּבַמֶּה יְהַלֵּל תּוֹכֵן רוּחוֹת לְבַדּוֹ יוֹדֵעַ[2] ׃
(ה) הָנֹגֵשׂ שֶׁיִּירְאוּ מִפָּנָיו לֹא בִמְהֵרָה יֵאָהֵב ׃ (ו) אֲבֵדַת

תוכחת מוסר.

כ. האמת והצדקה, אמר סוקראטס, אחיות תואמות ה"ה. – הוא היה אומר: אהוב החכמה, אהוב סוקראט, אך האמת אהוב מכל. – החכם וולוסטון כלל בתוך האמת כל המדות הטובות והמשובחות, ובתוך השקר כל המדות הגרועה והפחותות. – מרגלא בפי סיניקא: הטוב מהודק ומקושר באמת, כי דבר אשר איננו אמת לא יוכל להיות טוב בהחלט רק צל הטוב. האמת, אמר פינדאר, הוא יסוד מוסד ואבן פנת הצדקה. ואמר חכם אחד: המשקר דומה למפזר מטבעות מזויפות בעולם, והבלתי רוצה לגלות האמת דומה לכילי, אשר עינו רעה לחלק מהונו לאחרים.

הערות.

[1] ז"ל המפרש לרמב"ם (יסו"הת פ"ג): „אפשר שנקרא החמה חרס בעבור וכו' בעת שתזרח ובעת שתערב, והראיה לזה שלא מצאנוה בשם הזה רק בעתים הללו: „האומר לחרס ולא יזרח" „בטרם יבא החרסה", עכ"ל. והנה שכח כתוב „מלמעלה החרס" (שופטים ח') ופשוטו—מלבד פירש"י—שהיה אז בעת הצהרים כלשון חז"ל: שאז החמה בראש כל אדם, וזה פי' „מלמעלה" אם לא שנאמר שהרב הנ"ל מפרש „מלמעלה" כמו „השחר עלה", ורצונו בעת זריחת השמש.

[2] פה אעיר על השערתי בפי' הכתוב (משלי כ"ד) „הכוני בל חליתי הלמוני בל ידעתי". למען הקביל נתתי המשפטים פה יתכן הבאור בשני אופנים: אם לפרש „ידעתי" מן ויודע בהם את אנשי סכות, או לפרש „חליתי" הרגשתי, מל' חז"ל „כמה לא חלי ולא מרגיש".

---

*) ע"ס הכתוב „ושחד על נקי לא לקח", לפי דבריהם ז"ל.

אֱמוּנָתוֹ בַּעֲבוּר בֶּצַע כֶּסֶף שׂוֹרֵף[2] חֲלִי כֶתֶם לְמַעַן
הֱיוֹת לוֹ דָשֵׁן׃ (י) הֱוִיתָ אִישׁ קְשֵׁה־יוֹם אַל תָּפוּנָה כִּי
אִוַּלְתּוֹ סִלְּפָה דַרְכּוֹ׃ (יא) מַעֲלִים הַגְּנֵבָה כְּגַנָּב חוֹטֵא
נַפְשׁוֹ וּפִיד שְׁנֵיהֶם מִי יוֹדֵעַ׃ (יב) הַכֶּסֶף עֹשֶׂה אַנְשֵׁי
מִרְמָה וְהֵמָּה יַעֲשׂוּ כֶּסֶף סִיגִים׃ (יג) אַךְ לְאוֹר מְנוֹרַת
זָהָב יִמְצָא הַשּׁוֹפֵט מִשְׁפַּט צֶדֶק בְּחֶשְׁבַּת לְבָבוֹ׃

תוכחת מוסר.

רעיון הצדק לא יתמיס לאדם החופש לעשות ולפעול את אשר יועיל לו ויכבון לנפשו כטוב וכישר בעיניו, ורק ימנעהו מבוא בגבול רעהו, לבל יהפוך טובתו לרעת רעהו ותועלתו לנזק עמיתו; כי אז הלא פור יתפוררו עמודי החברה המדינית, ואדני האשר של האיש החברתי נוע ינועו ויחשבו להשבר. ע״כ האיש הדורש אך טובת נפשו ואחר בצעו למו יתיר, הוא לא ימלט מהזיק לאחרים, ימהרוס בנין החברה לשבבים. לכן היטיבו את אשר דברו המושלים, כי אהבת הבצע היא רקב בעצמות החברה המדינית: היא תעורר נפש האדם להשליך אחרי גוו חפצי עמיתו ותועלותיו, אם רק שלום יהיה לו, להרבות כעפר כסף וכטיט חוצות זהב! היא תחזק ידיעות הגנב כדי לשלוח ידו במלאכת רעהו; היא תתן חרב מרוטה בכף הרוצח לשפוך דם נקי חנם; היא תשיא את האיש החלש להשליך נפשו מנגד, ללכת בתהו לא דרך, ולעבור ארחות ימים! היא סבת קנאת איש מרעהו, אשר הרגיה עצמו מספר; היא תפריד בין אלופי נעורים, תהפוך אוהבים לאויבים ומרעים למרעים! היא תרים כסאה לשבת גם במקום המשפט, וגם שמה תקיא ראש חמתה על ידי השופט לעוות דין ולהטות משפט, ואף בבית־מקדש השרים ובהיכלי מלך בידיה תתפש, ושמה — הוה; אך שמה — תרחיב לועה כקבר פתוח ותפער פיה לבלי חוק לבלוע את כל היקום, למוץ דם העמים כעלוקה, לפשוט עורם מעל עצמותם, ולהריק את שקיהם עד שתכלה פרוטה מן הכיס; היא תשתרר על גוי ועל אדם יחד, מן הלובש ארגמן ובידו שרביט הזהב — או שבט ברזל — עד העוטה על שפם בלויי סחבות ובכפי קנה רצוץ לדפוק על פתחי נדיבים, לשאול ללחם איהו.

הערות.

[2] השרשים וקק, זכך — אשר מזה השם: זכוכית — (וגג, בתלמוד) כולם מורים הוראה ראשית: צרוף והתכת מצוקי ארץ; וכמו ששרש צרף משותף להוראת זקק גם חבר (בתלמוד), כן מורה זקק ג״כ על דבוק וקשור החי השרשרת בשם „זקים״ (תהלים קמ״ט) שהוא מהכפולים. ובהעתקת הנעבד אל העובד תכונה גם האיש המוקקת והמצרפת בשם זקים (משלי כ״ו), כמו שמכונה ג״כ רצוף או רצפה — בהפך צרף או שרף — בעבור שמציף המתכות, כמו ששרש צרף נהפך לרצף בהוראה השנית אשר לו, היינו הכבור בשם רצפת אבנים, בעבור שהן סדורות ורצופות זו לזו.

בְּרִיחֵי בַרְזֶל׃ (ג) עָלִיתָ לַמָּרוֹם הִשָּׁמֵר מֵהָרוּם הַסֻּלָּם
תַּחְתֶּיךָ [1] פֶּן מַה תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר תֵּרֵד׃ (ד) הַכֶּסֶף
תּוֹמֵךְ שֵׁבֶט בָּאָרֶץ וְכָל יוֹשְׁבֶיהָ לוֹ לַעֲבָדִים׃ (ה) בְּאֵין
שֶׁמֶשׁ יַזְהִירוּ הַכּוֹכָבִים וּבְאֵין מֵישָׁרִים יַגִּיהַּ הַזָּהָב׃
(ו) כֶּסֶף וְזָהָב בָּאֶבֶן יִבָּחֵנוּ וְלֵב אָדָם בְּכֶסֶף וְזָהָב׃ (ז) רַבִּי
מַעֲשֵׂי יֹשֶׁר וְעֵזֶר יְלִידֵי הַבֶּצַע הֵמָּה׃ (ח) אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה
בְּעֵינֶיךָ זָהָב תְּשַׁוֶּה בְּרֵעֲךָ בְּדִיל בְּעֵינָיו׃ (ט) אוֹבֵד

תוכחת מוסר.

הנה, ממנו תצאנה ואליו תשובנה. באור רעיון הצדק בקצרה נמצא בהמאמר הידוע: מה דשנוא לך לחברך לא תעשה. יבואת יגבל חפץ איש על ידי רצון רעהו, כי גם לשניהם המשפט שוה לבחור בזה ולמאוס בזה, לאהוב תועלתו ולשנוא נזקו. ע״כ יכול איש ואיש להושיט ידו אחר דבר חפצו אך עד מקום שאין יד רעהו מגעת, למען לא ישתרע חפצו על נחלת עמיתו, וזה יהיה נגד רעיון הצדק; וכל אדם יצמצם את רצונו למען הניח מקום גם לרצון רעהו ושכנו הקרוב אל גבולו. וזאת הורו חכמי המוסר באמרם: בטל רצונך מפני רצון אחרים, כדי שיבטלו רצון אחרים מפני רצונך. — הן גם להאדם הראשון, התוו והגבלו תאותיו וחפציו מידי הטבע עצמה, לבל יגדיל ויאדיר רצונו עד אין קץ, כי דמ יאכל או יחיש יותר מאשר הרשתה לו הטבע יחלה או ימות לשחת, ונזקים וכדומה לזה יסב אל נפשו בעברו הגבול, אף כי באדם החברתי, חח בשרשרת עבותה ואופן במבוכה גדולה, כי האדם עין השדה הוא בחברה, במקום שכל אחד יגביל את רעהו לאמר: עמוד! גש הלאה: אל תשיג גבולי; ועד פה תבא! ועתה

הערות.

[1] „תחת און ראיתי אהלי כושן ירגזון יריעות ארץ מדין״ (חבקוק ג׳), אחרי שנדע איך משפטי לשון עבר צדקו יחדו ברדיפת המלות (פאראללעליסמוס) נפרש „תחת״ בתור שם משורש חתת — ע״מ פעל ונפתח להרחבת הגרון — כמו מכס מן כסס, תמס מן מסס, „און״ יפורש כמו און בנוח ע״פ, כמו שמצאנו בהפך „מחשבות אונך״, ומן עול „יחפשו עולות״; וכמו שנאמר מן שור שורים, חוח: חוחים, ודוגמתו „לא אוכל און ועצרה״, רצונו, לא אעצר כח להכיל את כל זאת. והכוונה פה: ראיתי את אהלי כושן ברעש חזק, ונרדף היטב עם המשפט השני. ועל פי הדברים האלה יובנו בטוב טעם ודעת דברי המתרגם אונקלוס ע״פ „התחת אלהים אני״ (בראשית נ׳), שתרגם: „ארי דחלא דה׳ אנא״, שפירשו ג״כ כמו שם מהכפולים. והחכם רמב״מן בהקדמתו: אור לנתיבה, תמה על תרגום הגאון שתרגם כן, ובאמת הלא גם הכשדי תרגם כן? ואולי היה כתוב מתורגם כן לפניו בתרגום הערבי ע״פ (בראשית ל׳), ושם שפיר תמה.

בְּעַיִן אַחַת אֵת אֲשֶׁר נוֹתֵן וּבְשֶׁבַע עֵינַיִם אֵת אֲשֶׁר
מְקַוֶּה לָקַחַת׃ (יח) לְשׁוֹן מַלְשִׁין גַּחֶלֶת בּוֹעֵרָה לְפָנֶיהָ
אֻכְלָה אֵשׁ וְאַחֲרֶיהָ תְּלַהֵט לֶהָבָה׃ (יט) כָּבֵד הִתְרָאָה
אִישׁ יָשָׁר מֵהֱיוֹתוֹ בֶּאֱמֶת׃ (כ) יֵשׁ מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ
תְּהִלָּתוֹ לְמַעַן תָּקוּם לְאַחֵר כִּפְלַיִם׃ (כא) יֵשׁ תְּהִלָּה
מְחָרֶפֶת וְיֵשׁ חֶרְפָּה מְהַלֶּלֶת וּשְׁתֵּיהֶן בְּיַד הַלָּשׁוֹן׃

יט. הַצֶּדֶק וְהַבֶּצַע.

„צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף“ (דברים ט״ז).

„עֹכֵר בֵּיתוֹ בּוֹצֵעַ בָּצַע“ (משלי ט״ו).

(א) הַשֹּׁהַם יְהַלֵּל יָפְעָתוֹ אִם בְּחֵיק כְּסִילִים יָנוּחַ׃
(ב) כְּסִיל וְזָהָב פּוֹרֵץ דְּלָתוֹת נְחוּשָׁה וְהִלַּךְ כֶּסֶף מְגַדֵּעַ

תוכחת מוסר.

זקני בית־המשפט יושבים אל השלחן והנה קול הפעמון צולל ברקיע השמים. וימהרו וישלחו לדרוש את הדבר והנה לא נמצא שם איש אצל הפעמון, וישמעו עוד הפעם קול הפעמון וישובו וישלחו לדרוש ו א י ן. ויהי בפעם השלישית ויצאו השופטים אל מקום הפעמון, וימצאו שמה סוס זקן ודל־בשר הרועה באחו אשר אצל הפעמון, ומדי פשט צוארו לרעות הניע מיתר הפעמון אשר על ידו והשמיע קול. ויאמרו השופטים: אצבע אלהים הוא. וידרשו אחרי הדבר ויבקשו ו י מ צ א ו, כי הסוס ההוא, אשר עבד את ארוניו כעשרים שנה, גורש מביתו לעת זקנתו, באשר לא יצלח עוד לכל מלאכה, ויקראו: נשית־טובה היא, נקמהו נקם! וילכו אל בית האיש ההוא, ויכו אותו ואת כל אשר לו, ואת ביתו הרסו ויעשוהו למעי מפלה. - ועתה נ ש א ל: האם מחויבים אנחנו להיטיב לנושי־טובה? ונשיב הן; המשפט והיושר מחייבים אותנו להיטיב אף לאנשים רעים, ולהפיש עברנו אצל אנשים הטובים אשר לא אלמנה התבל גם מהם. גם שכרנו אתנו בנפשנו, ומדי יעיל לבנו בקרבנו בהיטיבנו לאחרים, זה שכרנו וגמול ידינו, כדבר ה׳: הלוא אם תיטיב שאת, ומאמרם ז״ל: שכר מצוה מצוה.

יט. הצדק הוא יסוד כל המדות הטובות, ואמר החכם מינידימוס, כי כל המדות הטובות והישרות אשר תעדינה בני־האדם, יוצאו ירך הצדק

ה ע ר ו ת.

ר״ל מהמלך תפשיטו שמלת האדרת—לבוש מיוחד למלך או לנביא אך בתמונות שונות—ותסירוהו מהיות גבור בעמו, ובזה אתם עושים את עמו „היושבים תחת שבטו“ בטח, לשובי מלחמה ולא אדונים לאלה. גם ראשית הכתוב „ואתמול עמי לאויב יקומם, תוכל להיות מוסבה ג״כ על המלך.

רָע תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ הָעוֹבֵד אֵינֶנּוּ אוֹכֵל הָאֶחָד נוֹטֵעַ
וְהַשֵּׁנִי בּוֹצֵר׃ (יב) חֹדֶשׁ הָאָבִיב מַצְמִיחַ שׁוֹשַׁנִּים
וְחֹדֶשׁ זִיו יִצְנְפֵם לִצְבִי תִפְאָרָה׃ (יג) חֹדֶשׁ אָב יְבַכֵּר
הַגְּפָנִים וְיֶרַח הָאֵיתָנִים יִבְצוֹר עֲנָבֵמוֹ׃ (יד) זְכוֹר חֶסֶד
רֵעֲךָ וּשְׁכַח פִּשְׁעוֹ נֶגְדֶּךָ׃ (טו) עֶבֶד נִגְמָל לְאִישׁ גּוֹמֵל
מְקַבֵּל טוֹבָה אוֹבֵד הַחוֹפֶשׁ׃ (טז) יֵשׁ נוֹשֶׂה טוֹבָה
יַרְגִּישׁ חַלְחָלָה בִּרְאוֹתוֹ גּוֹמְלוֹ׃ (יז) רַב אָדָם רוֹאֶה

תוכחת מוסר.

לא אחר משלוח רוצחים אל בית החיה להכיתי נפש למען יירשנו, ובמרירות אמר חכם אחר: מרבה טובות – מרבה עון נשית טובה. אם נחפשה ונחקירה בדברי ימות עולם ובקורות שנית קדם, נמצא בכל מקום שלום רעה תחת טובה. האיש אשר השליך נפשו מנגד, הפקיר עתו, כבפו, אשת חיקו ויוצאי חלציו, ועבר ארחות ימים, ולהם ביד הוקה מול סער וסופה וחבלי מות, למען מציא ארץ חדשה ושמים חדשים – הוגשו רגליו לנחשתים וישטמוהו מלך ושרים וימררו את חייו, דכאו לארץ נפשו וירד ביגון שאולה, אף שמו לא נקרא על האדמה אשר מצא. – הנערה הרכה שצלחה עליה רוח ד׳, ותלבש גאות רוח מלחמה, ותתאזר בעוז אלהים, ותשם נפשה בכפה, ותתגיר חרב במתניה, ובהולך בחליל המין חוגג צעדה על שדה קטל, להושיע ארץ צרפת מחמת המציקים לה, ויהי הצליח דרכה ותבצע את אשר יזמה להושיב את המלך על כסא ממלכתו, ותהי לאות ולמופת בכל הארץ. מה היה שכרה? – על המוקד הועלתה משרי אנגליה, למאכלת אש נתנה כאחת הנבלות, והמלך אשר נצל על ידה משחת, הפך לה פניו, לא זכרה וישכחנה. – הה, נשית טובה וכפית גמול! רבים חלליך בתבל! אין מספר לרעותיך מני שנות דור ודור! – סופר לנו כי בעירי אתונה היה כבד מנשוא עון האיש אשר נאשם בנשית־טובה. ויקימו שופטי העיר פעמון גדול למראה בתוך העיר, והיה כל איש אשר יתמרמר על רעהו בעבור שלום רעה תחת טובה, יבא אל המקום הזה ומשך במיתר הפעמון, ונשמע קולו בבית־השופטים וישפטו את ריבו. ויהי היום

הערות.

Typhon אלהי מצרים, המגדל נחשים צפעונים—אשר מזה שמו: „צפון"—על שכמו, לפי אמונתם. המקום ההוא היה אצל הים, כי לפי אמונת המצרים לו הים והוא עשהו, ויקראו את מלח היבּ „קצף צפון" (Thyphons Schaum); ושם אשת בעל צפון Neptys אם Neptun אלהי הים. ואולי מזה „ואת כל ונוכחת", ורצונו: תמשול על כל בעבור הרכוש אשר נתתי לך. — ואולי גם אחיהם הרביעי: מול — אשר ממנו נגזר שם מלך כאמור, מורה פעם על ענין מושל ונגיד, ומזה (שמות י"ח) „היה אתה לעם מול האלהים" כמו „נשיא אלהים" (בראשית כ"ג), ומזה אולי גם (מיכה ב׳) „ממול שלמה אדר תפשיטון",

תַּצְרִבֶנָּה: (ז) כְּלֹוֶה יְשַׁלֵּם נִשְׁיוֹ בַּעֲבוּר הַרְבּוֹתוֹ לְאָחוֹר
כִּפְלַיִם: (ח) בֶּן רָב־אָדָם לֹא יְשַׁלֵּם גְּמוּל הַטּוֹבָה כִּי
אִם לְמַעַן קַבֵּל עוֹד טוֹבוֹת גְּדוֹלוֹת מִמֶּנָּה: (ט) הַמְמַהֵר
לִגְמוֹל עַל טוֹבָה מִתְרָאֶה כְּנוֹשֶׁה טוֹבָה: (י) גְּמוֹל טוֹב
אוֹבֵד תִּפְאַרְתּוֹ אִם בְּעָלָיו בַּשְּׁעָרִים יְהַלְלוּהוּ: (יא) עָנָן

תוכחת מוסר.

יחשב להמטיב, כי נכבד לכבד איש מכובד כמוהו־ע״ד: איזהו מכובד המכבד את הבריות. הסבה השניה: הכילות ואהבת־עצמו (איגענליעבע), כי איך ישיב לרעהו הטובה אם יירא ויצר לו פן ישיב לו יותר על הגמול אשר קבל ממנו. השלישית: רום העינים ורחב הלבב יבוש ויכלם להודות אף במחשבתו כי חייב היא לרעהו בעד איזה דבר, וכי היה צריך לעזרת אדם אחר. הרביעית: קוטן האמון (מיסטרויען), כי יירא פן יבקש המטיב לו גמול אשר אין לאל ידו לעשותו. — כיפת הטובה נדמה ללוה רשע ולא ישלם׳ אשר ישמר מראות פני הנושה. — השרים והחורים מושלי הארץ, נדיבי העמים ועשיריהם, המה יאשמו לרוב בעון נשית הטובה, כי, באשר נשיאים המה על גפי מרומי ההצלחה, יאמרו בלבבם כי כל מתים מהלך עבדיהם המה, ומחויבים לעבוד עבודתם ולדרוש טובתם. ועל כן היה נקל בעיני המושלים העריצים להרוג מטיביהם. השלטן ביאצאט השני המית את שלישו אקימאט, אשר היה לבדו מסעד ממלכתו ומכון כסאו; ונתן טעם לזה, מפני שלא עצר כח לשלם לו טובותיו וגמוליו הרבים, ונפשו יִדעה לו להיות חייב לאיש דבר. — קאליגולא קיסר רומי המית את מאקרון אשר הסב ותמך כל הממשלה בידיו, ג״כ בעבור טעם זה. — כשמוע טיבריס קיסר רומי כי ההוזה לינטולוס עשהו ליורש כל נכסיו אחרי מותו,

הערות.

בבחינת הליכה (אשר לפי „שרשי לבנון״ מהחכם לוינזון, גם שם האשכנזי: קעניג נגזר מן געהן. ולר״ק גם שם: מארעשאל מן מארשירען, ושם, הערצאג מן הערצִיהען) כלולים כולם בהוראת הליכה, כמו: מלך־הלך, מנהיג־נהג, נגיד־בארמית: המשכה, הדבריא, וכן דבר בתלמוד מן „ידבר עמים״. ומצד המושג השני נכללו כולם בהוראת לפני, לצד (דומה ג״כ לשם האשכנזי: „פירשט״ מן פֿארדערסט) כמו: נגיד־נגד (פֿאָר) — או נגיד (משלי ז׳) „שמעו כי נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים״; פה נרדפים מישרים עם נגידים, כי שניהם אחדים המה בהוראת מצב הקבולי והלפני. קצין־קצה (ווײַטע), שוטר־בארמית: סטר, סטרא (וייטע), שר־ישר, מלך־מול, ועתה גם מלת „נוכח״, הנרדפת עם ישר ונגד בשתי הוראות (משלי ד׳, כ״ה; איוב כ״ג, ז׳), תוכל לציין הוראתם השלישית, והיא: שר ומלך. נמצא (שמות י״ד): „לפני בעל צפון נכחו תחנו על הים״ — ויהיה הנפרד: נוכח או נכח ע״מ מלך, ובכנוי: נכחו ע״מ: שברו — ורצונו: לפני בעל־צפון מושל הים, באשר נודע כי המקום ההוא, בעל צפון, היה מקום מקדש האליל בעל־צפון; והוא

יח. נְשִׁיַּת הַטּוֹבָה וְהַגְּמוּל.

מֵשִׁיב רָעָה תַּחַת טוֹבָה לֹא תָמוּשׁ רָעָה מִבֵּיתוֹ (מִשְׁלֵי י"ז).

(א) גּוֹמֵל חֶסֶד יוֹחִיל חֶסֶד וּבוֹגֵד גַּם בּוֹ יִבְגְּדוּ: (ב) הַמְגַדֵּל נָחָשׁ בְּחֵיקוֹ חֲמַת עַכְשׁוּב שְׂכָרוֹ: (ג) הֶחָכָם לֹא יֶאֱנוֹשׁ לִנְקוֹם הֶעָבַר כִּי אִם לְהֵיטִיב הֶעָתִיד: (ד) נִקְמַת אִישׁ חָכָם הֱיוֹת לְאֵל יָדוֹ לִנְקוֹם: (ה) גּוֹזֵל אָחִיו וּבוֹגֵד בְּרֵעוֹ בֵּין פַּעַם לְמַקֶּבֶת מִשְׁכָּנוֹ: (ו) אִם תִּשַּׁק הָאֵשׁ בַּעֲבוּר יִפְעַת אוֹרוֹ אַפְּךָ יִכָּלֶה גַּם שְׂפָתֶיךָ

תוכחת מוסר.

עליהם קובעת כוס חמתו. ע"כ יאמרו מושלי ערב: החכם יוכר כאשר יכעוס וכאשר לא יכעוס.

יח. אמר חכם אחד: אין דבר בעולם יזקין במהירות יותר גדולה מהטובה אשר יקבל איש מאת רעהו. — אין חטא יותר מבוזה ובכל זאת יותר מצוי בעולם מנשית־הטובה (אונדאַנקבאַרקייט). אפלטון אמר, כי היא מחזקת בחיקה כל החטאים. — יש אנשים אשר לא יסתפקו בנשית הטובה ועוד ישנאו ויצררו את גומלם הטוב. והמשורר צועק מכאב לבו: „ומשלמי רעה תחת טובה ישטנוני תחת רדפי טוב"! ואחריו צורח הנביא מר: „הישלם רעה תחת טובה?" — השכחה לגמול הטובה מורה על מזג גס ובלתי מרגיש. אולם הכופה טובה ומשלם רעה תחתיה הוא רשע ואויל מבאיש ומחפיר. — כל מתי חלד המה חברתיים בטבעם וחפצם להושיע ולעזור איש את רעהו, אולם איככה ימצא איש אשר ידבנו לבו להיטיב לרעהו, אם גור יגור אולי תשולם לו עוד רעה תחת טובה? סבות נשית הטובה רבות הנה: הראשונה היא לרוב: גאה וגאון. המקבל הטובה הוא אדם גדול ונכבד בעיניו, וחושב הטובה שקבל כמו חוב, ואומר בלבו כי זאת בעצמו לגמול

הערות.

ועתה הוי"ו של „ונוכחת" שייכת לשלפניו, וכן נתוח ונקוד הכתוב:
„הנה נתתי אלף כסף לאחיך — וויהע! איך גאַב דיינעם ברודער טויזענד זילבערשטיקע.
הנה הוא לך כסות עינים — ער איזט דיר צוואַר איין אויגענשירם.
(ו) לכל אשר אתך — דיר ואַממט דיינען רייזעגעזעלשאַפט.
ואת (ל) כלו נוכחת" — דוא אַבער ביזט איהנען איינע גאַנצע וואַנד.

דע כי המושג של מנהיג ומושל יצוין בלשון עברי בהוראת ענין הלוך־ושוב לצד ולפני העם להגן עליהם, ככתוב „ויצא לפנינו" (ש"א ח', ט'); ונאמר (במדבר כ"ז) „אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם"—כמו שנקראו „מגיני ארץ" (תהלים מ"ז). ועתה על שני המושגים האלה: יצא ובא לפני העם נבנה בכלל חיוב כל מנהיג ומושל (כאשר יאמר הלועז: אַן דיא האַנד, אַן דיא זייטע געהען), ע"כ יצוינו כולם בשמות המגדרים שני המושגים האלה. ממושג הראשון:

תַּעֲנִישֵׁהוּ אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְעָוֹן פְּלִילִי: (יב) כּוֹעֵשׂ בְּאֵין
לְאֵל יָדוֹ לִנְקוֹם כָּל שׁוֹמְעוֹ יִצְחַק לוֹ: (יג) הַכּוֹעֵשׂ
מַעֲנִישׁ נַפְשׁוֹ עַל דְּבַר פֶּשַׁע אֲחֵרִים: (יד) דִּבַּת רֵעֲךָ
תָּסִיר מִמְּךָ לֹא בְרַעַשׁ וְלֹא בְקֶצֶף אַךְ כַּאֲשֶׁר תִּשְׁכָּחֶהָ:
(טו) כְּלֶב נוֹבֵחַ לֹא יִשַּׁךְ אוֹיֵב שׁוֹתֵק רַע הוֹרֵשׁ: (טז) עַד
כָּל יְמֵי עוֹלָם לֹא פָעַל וְלֹא יִפְעַל הַכַּעַשׂ כָּל מְאוּמָה:
(יז) הַכּוֹעֵס כְּמוֹ הַדְּבוֹרָה טוֹרֵף נַפְשׁוֹ בְּאַף עֲקִיצָתוֹ:

תוכחת מוסר.

כקצף על פני מים, וכל ימיו – כעס ומכאובים! את כל אדם יחשב לשונאו ומבקש נפשו, גם בפני אשתו ובניו ועבדיו הוא רואה רעל ומות, והאמללים האלה לא ישאפו רוח חיים רק בצאת המתקצף הזה מן הבית. – ראשית הכעס, אמר חכם אחד מבני קדם, היא הכסילות, אחריתו החרטה. – ואמר החכם מינאנדרוס: הצדיק היותר גדול בתבל, היא האיש אשר יכול לסבול ולכלכל פשע אחרים נגדו מבלי לבקש להנקם מהם. – תלמידי פיתאגירוס היו רגילים, בטרם ישכבו או לפני בא השמש, לתקוע כף איש אל רעהו לאות הסליחה והעברת הרשע בין גבר לעמיתו. – ואמר החכם ייבונאד: הנקמה לא תענג רק אנשים קטני נפש. – הסולח פשע עמיתו, אמר פילימון, מכריחו לתת דופי בנפשו ולהנחם על פשעו. – אדם חלוש הנפש, אמר חכם אחר, יכול ללחום, יכול לנצח, אולם איננו יכול לסלוח. אריסטו החליט, כי יש, אשר יוכל הכעס להיות לכלי־זיין ביד המוסר והצדק; אולם, השיב סניקא יאחריו מינטין, כלי־זיין הפוך ומשונה אנו רואים בזה, כי כל אזן אנו תופשים אותו בידינו, וזה תופש אותנו בידיו; כל נשק אנחנו מוליכים ומביאים ברשיעתנו, וזה מוליך ומביא אותנו בכל זאת יש כעס אשר הוא לא לבד מותר וכי אם ג״כ מחויב, והוא בראותנו אישים פועלי און ועושי רשע, כי אז אין מעצור לבעל המדות, מלשפוך

הערות.

אדרבה כן היה דרכם לתת לקרובי הכלה מתנות? כמ״ש החזקוני שם, והעד: אליעזר עבד אברהם. גם פי׳ החזקוני מצדי הסר טעם, ואף הראע״ו המיטיב צעד ע״פ כל המקרא נראה פה כמתעתע, פוסח על סעפים שונים, וסוף דברו נשמע לפי דעתי, שפי׳ הגאון במלת „וניכחת" מן תו״הפ „ניכח" הוא טוב ויפה. וגם דעת הראב״ע כי ו׳ חסרה קודם „לכל אשר אתך" הדין עמו ולא מטעמיה, אך לדעתי ירצה הכתוב לאמר: את שרה, ראו נא גם ראו, איך בגללך נתתי לאחיך אלף כסף, כי הוא—אחיך—לך כמו מגן ומחסה שניתנים על העינים לכל תתאבקנה בעפר ארץ, כן הוא מגין עליך, וגם לכל יתר הנפש אשר אתך: אולם את — כאשר כל מה שנתתי לו רק בגללך היה לכולם כמו חומה וקיר ברזל למגן ומחסה בארץ נכריה, לא על העינים לבד כי אם נגד כל הגוף כצנה רצון תעטר אותם. ותה הוי״ו של „ונוכחת" שייכת לשלפניו, וכן נתוה ונקוד הכתוב:

תִּפְתַּח גַּם שָׁלוֹם יַעֲנוּךָ וּבְרוּחַ כַּעַשְׂךָ תַּרְעֵם מִשָּׁמַיִם עָלֶיךָ׃ (ד) הָעַזּוּת מָעוֹז לִבְעָלֶיהָ מִשִּׁרְיוֹן קַשְׂקַשִּׂים לְגִבּוֹר לוֹכֵד עִיר׃ (ה) מִדְיְנֵי אַחִים קָשִׁים כִּשְׁאוֹל וּרְצוֹנָם כָּאֵשׁ תִּבְעֶה מָּיִם׃ (ו) יוֹצֵא לָרִיב מַהֵר בְּחַבְלֵי אִוֶּלֶת יִתָּמֵךְ׃ (ז) יֵשׁ מְנוּפֵי יָדוֹ לְאַיִם וְלִבּוֹ כְּנוֹעַ עֲצֵי יַעַר מִפְּנֵי רוּחַ׃ (ח) כֶּלֶב מַחֲזִיק בְּמִשְׁמְרוֹת שַׂעַר קִפּוֹד יְמַחֵן שְׂפָתָיו וּלְשׁוֹנוֹ גַּם יָחַד׃ (ט) אַל תִּתְגָּרֶה בְּכֶלֶב אִם אֵין מַקֵּל חוֹבְלִים בְּכַפֶּךָ׃ (י) רִיב יְלָדִים מַשְׂבִּיעַ לְהַשּׁוֹפֵט לָהֶם׃ (יא) הוֹכִיחַ[1] פֶּשַׁע רֵעֵהוּ בְּעֵת אִוַּלְתּוֹ

תוכחת מוסר.

מחלה, וכל הממהר לכעוס הוא חלוש המוח באין לאל ידו למשול ברוחו, והנסיון יורה לנו זאת בנשים, ילדים והולים. עיין רמב"מן ע"פ וכעס הרבה וחליו וקצף" (קהלת ה'). עמידי מוגם של הכועסים ירפפו, ולא יעצרו כח לעמוד לפני הכעס, והסבה היותר קטנה דיה להם להעלות עשן באפם, ויחדלו מהיות אדם, רק יהפכו לבריה אחרת ומשונה. מי שלא התבונן בפני הכועס, תארו וצורתו, לוות שפתיו ועקשות פיו, איך יהמה, יחמר, ישפך מרה וריר לשונו על כל סביבותיו, ישקשק דלתי פיו ויניד פאת זקנו, ויזריק רוק הפה על ארבע קרנותיו — לא ראה דבר נמבזה ונמס מימיו. אוי לו לאנוש אנוש בלי שלטון לכלוא רוח כעסו ולעצור בעד שטף חמתו, כל היו הם

הערות.

1) חזיון ההיתר לשנות נוסחאות בתנ"ך במקומות רבים והדורים, ולנטות מעט מן מסלול המסורה כפי אשר תצוה ההשארה האמיתית, כבר נפרץ בארץ העברים בין משכילי ומבנו, וטעמם ונימוקם עמם, ומי נותן יד להיתר הזה יותר מעוצם רבוי האותיות הקרויות והכתיבות של בעלי המסורה בעצמם, הכתבים המעתיקים והמאספים של מקראי הקדש בעצמם הגיהו ושנו כרצונם (עיין מ"ב י"ט, ישעיה ל"ז, ש"ב כ"ג, תהלים י"ח); גם הרא"ם פ' ויצא ד"ה „עשאן כמין מרזב" וכו' נראה כמסכים לזה. ומי זה יתעקש ולא יתבונן, כי בשנות קדם בטרם נמצאה ונפרצה מלאכת הדפוס בארץ, ואך המעתיקים בזעת אפם הפיצו רעיוני חן ושכל טוב על פני תבל, התחת אלהים היו בלי התעות בנקודה או באות אחת? הכח אלים היה כחם בלי לשנות אף בקוצו של יו"ד? ובאמת רבו כמו רבו שנויים רבים בתנ"ך אשר השתנו למעליותא מפי משכילים בכל דבר חכמה ומדע. ע"כ אמרתי: אשית לבי גם אני לפרש כתוב אחד קשה הבנה, והוא: (בראשית כ') „ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך, הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת כל ונוכחת". השערת המבארים כזה בוקה ומבולקה, ופירש"י בלי תאר והדר: למה חוזק התוכחות? האם לקדשה וכל זונה לא יתנו נדה?

(ל) נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אֶגְרוֹף וְנַעְתָּרוֹת חֲבוּרוֹת הַלָּשׁוֹן׃
(לא) כִּי רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה וְאֵין קֵץ לַהֲרוּגֶיהָ׃ (לב) הַדַּבֵּר
הַרְבֵּה אוֹ הַחֲרֵשׁ[4] הַרְבֵּה מִדַּת אֱוִיל גַּם שְׁנֵיהֶם׃
(לג) כַּסְפְּךָ בְּפֶלֶס תִּשְׁקוֹל אַף כִּי אִמְרֵי פִיךָ׃

יז. הַכַּעַס.

אַל תְּבַהֵל בְּרוּחֲךָ לִכְעוֹס כִּי כַעַס בְּחֵיק כְּסִילִים יָנוּחַ (קהלת ז׳).

(א) הַקֶּצֶף לֹא יֵדַע לְרַתֵּק הַלָּשׁוֹן בְּחַחֵי הַשְּׂפָתָיִם׃
(ב) טוֹבָה מִלְחָמָה מְגֻלָּה מִשָּׁלוֹם מְכֻסֶּה׃ (ג) אִם שָׁלוֹם

תוכחת מוסר.

יז. החכם, אמר אפיקור, אף אם יתחמץ לבו בקרבו בראותו חמס וריב בעיר לנגדו, וגם אם ישמע קלונו ברבים, הוא גבור מושל ברוחו, לבלי תת לקצף מוצא, והחכמה כחומה בצורה תסך בעדו, לבל יצא ממחיצת מוני הטוב, להתקצף ולהכעיס נפשו תמידים. — הכעס, אף כי יתראה בהשקפה ראשונה כרוח גבורה ואומץ הלב, אינו כפי הסכמת כל חכמי המדות, כי אם

הערות.

בעבותים לבל אהפך מצד אל צד: להודות על פשעי לא אוכל, כי חטאתי צפונה וחרושה רק על לוח לבי, כאמרו „אתי תלין משוגתי", וא"כ הוא חטא שאינו מפורסם בב"ד של מטה, וע"ז כתוב „כסוי חטאה"; ואם לא אודה, הן נגד כותן לבות היא נודע ומפורסם בב"ד של מעלה, וע"ז כתוב: „מכסה פשעיו לא יצליח", ע"כ אם באהת תבא למשפט וכו׳. כן נ"ל כוונת המפרש המדרשי הזה.

[4] ההוראה הראשית של שרש ח ר ש היא: פלוח ובקוע בארץ ושדוד האדמה בטרם יזרע. ומזה ע"צ והשאלה (ירמיה י"ד) „חרושה על לוח לבם (אייגנגראבען) ובעבור כי החורש מעמיק הרישו בקרקע קודם מעשה הזריעה למען היטיב הפרי, הושאל שרש ח ר ש להורות על מחשבת האדם העמוקה בתלמי לבבו—כאשר יאמר הלועז; גריבעלן מן גראבען—קודם מעשהו (משלי ג׳) כי המעשה היא פרי המחשבה; ע"ד שנקראת המחשבה: ה ר י ו ן: לידה, ת ח ב ו ל ה— מן חבלי לידה. ובעבור שמחשבת האדם באה קודם הדבור, ומדי יחשוב לא ידבר, ע"כ מציין השרש הזה גם מושג שתיקה ודומיה, חפשית או הכרחית: ח ר ש, כי ח ר ש הוא גם א ל ם בטבע, כי גם באזניו תמיד דומיה ושתיקה. הוא מציין ג"כ מלאכת מחשבת מעשה ידי אמן (קונסט), היוצאת לאור רק ביגיעה רבה של המחשבות והתחבולות, כמו שמשותפים הפעלים ח ש ב, ח ב ל לשני המושגים האלה. ומזה שם ח ו ר ש ליער בידד יגלמיד שלא תבא רנה בו, ואך הדממה שוררת שם. ונראה מזה יופי הלשון בהשתרג התואר לשם העצם ח ו ר ש (שטיללער, איינזאמער וואלד), כמו שהעיר החכם לעוועזאהן בס׳ מליצת ישורון בשם: אדם: אדום כדם וכו׳ ע"ש.

מְעַט מֵאֱלֹהִים׃ (טו) כִּמְתַלְהְלֵהַ הַיּוֹרֶה זִקִּים וְחִצִּים
בְּאֵין מַטָּרָה כֵּן אִישׁ מְבַטֵּא בִשְׂפָתַיִם בְּאֵין מַחֲשָׁבָה׃
(טז) בִּגְדוֹלִים עַל הָאָרֶץ וּבִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ דַּבֵּר
טוֹב אוֹ שִׂים יָד לְפֶה׃ (יז) הֱוֵה קַל לִשְׁמוֹעַ וְכָבֵד
לְדַבֵּר׃ (יח) אֵיךְ תֹּאבֶה כִּי רֵעֲךָ יַסְתִּיר סוֹדְךָ אִם לֹא
הָיָה לְאֵל יָדְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ׃ (יט) גִּלִּיתָ סוֹדְךָ לְאִישׁ אַחֵר
עַבְדּוֹ אַתָּה לְעוֹלָם׃ (כ) כָּל־אָדָם נִמְהָר לְדַבֵּר וּמִתְמַהְמֵהַּ
לַעֲשׂוֹת׃ (כא) הֱוֵה מָהִיר וְלֹא נִמְהָר פֶּן תִּתְמַרְמַר
הוֹדַעְתִּיךָ אַף אָתָּה׃ (כב) רְאֵה שְׁמַע וְהַחֲרֵשׁ אָז שָׁלוֹם
לְךָ כָּל הַיָּמִים׃ (כג) אֲחוֹרֵי כֹּתֶל אַל תְּבַטֵּא סוֹדְךָ כִּי
אֶבֶן מִקִּיר תְּגַלֶּהוּ׃ (כד) דַּבֵּר הַרְבֵּה וְטוֹב יָקָר הֱיוֹתָם
שְׁנֵיהֶם גַּם יָחַד׃ (כה) הָאִישׁ אֲשֶׁר לִבּוֹ צַר לְשׁוֹנוֹ
רְחָבָה׃ (כו) אִם רְצוֹנֵנוּ לָדַעַת מַה יְּדַבֵּר עָלֵינוּ שֶׁלֹּא
בְּפָנֵינוּ נִשְׁמַע מַה יְּדַבֵּר עַל אֲחֵרִים בְּפָנֵינוּ׃ (כז) הֲשׂוֹךְ
אֲמָרֶיךָ בִּפְנֵי מְלָכִים וְלִפְנֵי גְּדוֹלִים אַל תְּבַהֵל עַל פִּיךָ׃
(כח) נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי כֶתֶם הַשְׁתִּיקָה לָאִשָּׁה׃ (כט) סֵפֶר
פָּתוּחַ לְעֵינֵי הַשֶּׁמֶשׁ אִישׁ לֹא יֵדַע כַּסּוֹת[3] סוֹדוֹ׃

הערות.

ובדחז"ל סל של נצרים. וזה פי' „להקים שבטי יעקב ונצורי ישראל להשיב" (שם מ"ט), נרדף נצר עם שבט. ומזה שם הקבר המגדר בנסתרים ונצרים „ובנצורים ילינו" כמו: „כעיר נצורה". ומזה מורה שרש זה בכללו על ענין שמירה ונטירה כאלו יסובב ויסוכך במחיצות נצרים למגן ולמחסה. על פי זה נפרש „ובמקבות יצרהו" (שם מ"ד), היו"ד א"יתן כמו כל הכתוב הוא בעתיד והפעל מה"פג, ורצונו: יפתה עליו פתוחי ענפים ונצרים, על דרך: „מקלעית פטורי ציצים, פקעים ותמורות" (מ"ב ז').

[3] ע"פ קושית חז"ל (יומא פ"ו ב') מכתוב „מכסה פשעיו לא יצליח" על הכתוב „אשרי כסוי חטאה", וחלוקם בין חטא מפורסם לחטא שאינו מפורסם יובן בפירוש המיוחס לרש"י (איוב ט"ו) הנראה זר מאד כדבר שפתים בלי הבנה. ע"פ הבדלת רש"י (שמות ט"ו) בין אימה—לרחוקים, ופחד לקרובים, כוון באמרו: „כפך—ב"ד של מעלה—ואימתך—של מטה—הם שלשת רעיו החורצים משפטו". כוונתו: אנכי נידון בב"ד של מעלה ובב"ד של מטה ביחד, ע"כ אני אפור

(ב) בְּכָל מָקוֹם עֵינֵינוּ צוֹפִיּוֹת מְדַבְּרִים חֲכָמִים וּפוֹעֲלִים כְּסִילִים׃ (ג) הַעֲלֵם אֵת אֲשֶׁר תֶּאֱהַב וְאֵת אֲשֶׁר תִּשְׂנָא וְאֵת אֲשֶׁר תִּירָא׃ (ד) רֵאשִׁית הַדִּבּוּר מַחֲשָׁבָה וְנֶהְפַּךְ בִּלְשׁוֹנוֹ יִפּוֹל בְּרָע׃ (ה) דְּבַר סֵתֶר בֵּין שְׁלֹשָׁה כְּפוּת הַשֶּׁמֶשׁ בְּהָפָנִי׃ (ו) נְשִׂיאִים רַבִּים וְגֶשֶׁם מִזְעָר אוֹמֵר הַרְבֵּה וְעוֹשֶׂה מְעַט׃ (ז) רָחוֹק הַדִּבּוּר מִמַּעֲשֶׂה כְּרָחוֹק שֶׁקֶר מֵאֱמֶת וְצֶדֶק מֵרֶשַׁע׃ (ח) אִישׁ מַרְבֶּה לְּךָ דְּבָרִים טוֹבִים אִם לֹא רִמְּךָ יְרַמֶּךָּ׃ (ט) אֹמְרִים טוֹבִים וּמַעֲשִׂים רָעִים יוּקְשׁוּ בְּרִשְׁתָּם חֲכָמִים וּפְתָאִים׃ (י) הַצִּפּוֹר תִּכָּר[1] בְּצִפְצוּפָהּ וְהָאִישׁ בְּדִבּוּרוֹ׃ (יא) צֳרִי לְמַכְאוֹב אֹכֶל לְרָעֵב מַשְׁקֶה לַצָּמֵא וּשְׁתִיקָה לֶאֱוִיל׃ (יב) סוֹד אֲשֶׁר לֹא תְגַלֵּהוּ לְאוֹיִבְךָ דְּבַר סֵתֶר יְהִי גַּם לְאֹהַבְךָ׃ (יג) סוֹדְךָ אֲסִירְךָ וְכַאֲשֶׁר תְּגַלֵּהוּ אֲסִירוֹ אַתָּה׃ (יד) נוֹצֵר[2] עַל דַּל שְׂפָתָיו יְחַסֵּר

הערות.

[1] „ויתנכר אליהם" (בראשית מ"א) מתרגם הכשדי: וחשיב מה דמליל עמהון" והוא זר ובס' שמ"א רצה לפרשו, כי המתרגם הזה החליף ר' בל' כמו ויתנכל לפי משפט האותיות לטנ"ר הנגוים המתחלפים בבמה מקומות במקרא. והוצרך לזה ע"פ דין בהגמרא הירושלמית: שאסור לאדם לומר שהוא נכרי וכו'; וא"כ איך אמר יוסף אליהם שהוא נכרי, המובן בפעל „ויתנכר", כי אם איננו מבית יעקב הוא נכרי. אולם קורי עכביש דבריו. ובעל אוצ"הש בש' נכר אומר: שהיה קשה לאונקלוס: „מדוע התנכר אם אחיו בעצמם לא הכירוהו? ע"כ פירשו מן „וינכרו את המקום"; אך גם זה הבל, כי איך היה יכול לדעת אם יכירוהו, או אם מכירים המה אותו אולי בערמה יעשו כמוהו גם הם? גם דברי המבאר שם תפלים ונבללו בדברי שמ"א הנ"ל. ולדעתי בא המתרגם לסגור בתוך העתקתו גם איזה באור והערה בענין כדרכו לרוב בתרגומו, והיה קשה לו: מה היה חומר ההתנכרות? ובמה התנכר? לא במלבושיו, כי כן ילבשו מלכי מצרים יהיו מאיזה עם שיהיו; ולא בלשונו, כי כל איש נכרי אשר במצרים בודאי מצרית ידבר, ובשעה זו מורה הפעל „ויתנכר" על הערימו עתה לעשות איזו פעולה חדשה לתכלית זו, ומה היה א"כ המעשה ההוא? ע"כ פי' המתרגם כי שחת רחמי אחים ודבר אליהם קשות, וזה שאמר: „וחשיב מה דמליל עמהון", היינו איך ידבר עמהם קשות כטען התנכר. והוה כיון גם רש"י באמרו: נעשה להם כ נ כ ר י בדבורים לדבר אליהם וכו'.

[2] „ונצר משרשיו יפרה" (ישעיה ו'), נ צ ר הוא ענף דק כמו שבט,

הוּא מִכָּל חָכְמָה׃ (י) שׁוּעָלִים זְקֵנִים לֹא יִירְאוּ מַלְכֹּדֶת
אַךְ בְּעֵקֶב הַיְלָדוֹת אוֹחֵז פָּח׃ (יא) יְלָדִים חֲכָמִים
בְּעֵינֵיהֶם מִישִׁישִׁים חוֹלִי רָע וְאֵין מַרְפֵּא׃ (יב) יַיִן וְעֵצָה
כִּי יַזְקִינוּ יֵיטִיבוּ׃ (יג) דַּלֶּקֶת אֲרֻכָּה שְׁבוּרָה וְלֹא מִיַּיִן
שַׁחֲרוּת הָאָדָם׃ (יד) יֵשׁ אוֹהֵב לִשְׁבּוֹר בַּחֹשֶׁךְ מַפְרַקְתּוֹ
מֵהַלּוֹת פְּנֵי רֵעֵהוּ לְהָאִיר לוֹ לָלֶכֶת׃ (טו) הַמִּשְׁפָּט
קוּרֵי עַכָּבִישׁ זְבוּבִים גְּדוֹלִים יִנָּצֵלוּ וּקְטַנִּים עַד מוּתָה
יוּקָשׁוּ׃ (טז) הַזְּקֵנָה עֲרִיצָה אַכְזָרִיָּה תְּצַוֶּה עַל בְּעָלֶיהָ
לֵאמֹר׃ (יז) בְּיוֹם אֶבְלֵךְ מִשִּׂמְחַת יְמֵי הַבַּחֲרוּת
וְהַשַּׁחֲרוּת מוֹת תָּמוּת׃

טז. הַדִּבּוּר וְהַשְּׁתִיקָה.

„וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן: דִּבְרֵי פִי חָכָם חֵן וְשִׂפְתוֹת כְּסִיל
תְּבַלְּעֶנּוּ: תְּחִלַּת דִּבְרֵי פִיהוּ סִכְלוּת וְאַחֲרִית פִּיהוּ הוֹלֵלוּת רָעָה:
וְהַסָּכָל יַרְבֶּה דְבָרִים (קהלת י׳).

(א) בְּרֹב תַּרְדֵּמָה חֲלוֹמוֹת וּבְרֹב דְּבָרִים הֲבָלִים׃

תוכחת מוסר.

אשר תגעל נפשו לראות אחרים עושים אותו. כי מי כמוהו יודע שאף האשם היותר קטן אשר נחטא מול החברה, לעון פלילי יחשב בבחינת נזקו הרב להזיק המדינה. – כל איש יש לו הסרונות הרבה, ובכל זאת תחת ראותם, ידרוש אחר מומי אחרים, ועטלף לא הוה שמש להביט במומי עצמו, והסבה היא הרגילות אשר הרגלנו במומי עצמנו ולא במומי אחרים; ע״כ נחפוץ כי אחרים ייטיבו מעלליהם, בעבור שאנו מרגישים נזקם, אך מעללינו מתראים לנו טובים מאד. יש שנתפלא לראות אנשים, אשר במשך זמן לא מעט ארחו לחברה וישבו כשבת אחים גם יחד, ואחרי כן התפרדו זה מזה בשאט נפש; והדבר לא יפלא בעינינו כשנתבונן כי החסרונות הנראים בראשונה כקלים לשאת, יהיו למשא כבד לעיפה כאשר יתרבו יום יום. ככה הכידון דק, אשר מעט מעט ימחין עד כי המכה נעשתה טריה. וכן הוא בחברת אנשים. מדי יום ביומו יבין איש מומי רעהו, עד כי נהרסה חברתם ברבצה תחת משא חסרונותיהם. הסבה הזאת תגרום הפירוד הפתאומי אשר יתהוה בין איש לאשתו, בין שארי בשר, בין אלופי נעורים, אחרי אשר התענגו בחיק הידידות והריעות ימים רבים. שמעו זאת, צעירים לימים!

טו. הַיַּלְדוּת וְהַזִּקְנָה.

כִּי הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת הָבֶל (קהלת י"א).

(א) עֶלֶם בֵּין יְשִׁישִׁים יִפְתַּח הָאֹזֶן וְיִסְגּוֹר הַפֶּה: (ב) שַׁחֲרוּת הָאָדָם שַׁחַר יוֹמוֹ בּוֹ יַעֲמוֹל בַּעֲבוּר הָעָרֶב: (ג) טוֹבָה עֲצַת הַזָּקֵן מִמַּעֲשֵׂה הַיֶּלֶד[1]: (ד) כַּאֲשֶׁר יֹאמַר מְשַׁל הֲמוֹנִי זָקֵן סוֹתֵר וְיֶלֶד בּוֹנֶה נִשְׁתָּווּ: (ה) הַשַּׁחַף גַּם כִּי יַזְקִין יְשׁוֹרֵר זִמְרָתוֹ אֲשֶׁר שָׁר בִּימֵי נְעוּרָיו: (ו) בֵּן עִיר פֶּרֶא יִוָּלֵד לְאָבִיו כְּמוֹ אֶצְבַּע יְתֵרָה: (ז) יַכְאִיבֶהוּ אִם יַכְרִיתֶהוּ וְיוֹסִיף עֶצֶב עִמּוֹ אִם יַנִּיחֶהוּ: (ח) אַל תָּבוּז לִיקְהַת זָקֵן אִם תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמְצָא עֲטֶרֶת הַשֵּׂיבָה גַּם אַתָּה: (ט) רָאִיתָ נַעַר פּוֹשֵׂק שְׂפָתָיו רֵק

תוכחת מוסר.

טו. עין יכל אדם תחזה כי הוא מדיני בטבעו, ותעודתו להיות בתוך חברת המדינה באהבה, אחוה, אחדות וריעות; וזאת היא המחובת איש ואיש לחפש ולחקור אחרי תכונות נפשו אשר לו מלדה או מהרגל, כדי לדעת הטובות הנה ועשיית להוסיף עוצם ודשן ביצורי החברה או רעות הן וחמת תנינים תמסכנה במוג הכנסיה, — הן עיני האדם היכו בסנורים ולאו למצוא מומיהם; לכן חכמים יגידו כי מום גופני נראה בראי מוצק ודופי נפשנו בזולתנו נחזה; ע"כ צריך כל אדם, אשר איננו רוצה להיות גלמוד כצפור בודדת על גג, לדרוש ולבקר מומיו בעינים זרות, ולשפוט על מעלליו כמו ישפוט על מעללי זולתו. כל מעות אשר יראה ברעהו יבקש אם לא נמצאה גם בו, וכל חכם לבב יוציא תועלת מן החסרונות אשר יראה בזולתו, למען כור מעשית את

הערות.

[1] הוראת ילד פה בנגוד לזקן איננו (קינד) כי אם (יונג), ע"ד (מ"ז י"ב), והכונה איננה כי החכמה והסכלות לפי רוב השנים תשפטנה; לא! „לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט", והם אמרו: „יש קנקן ישן שאפילו חדש אין בו"; ואמר החכם Rochefoucauld וקנים כסילים המה כסילים יותר מכסילים נערים. אולם כל המשלים האלה והכתובים „עטרת תפארת שיבה" „והדר זקנים שיבה" מדברים בדרך ההוה, כי נסיון ארוך יחכים בעליו, ע"ד מאמרם: זקן-זה קנה חכמה, ובמקרא נרדפים תמיד זקנים וחכמים, בעבור מנהג לאומים הקדמונים — כאשר מצאנו עוד אצל הרומיים — לבחר לשופטים ומנהיגים אנשים זקנים באים בימים. ומני אז נשאר התואר „זקן" אף לחכם ילד, וממני, לדעת חכם אחד, השם: סגן לכהן המשנה, כי גם ברומי נקרא כהן-המשנה „דיאקאן" כי זקן בהוראתו: פאת הזקן הוא בארמית דיוקן.

יְעַשְּׁנוּ אֲבָל לֹא יְחַמּוֹ׃ (ג) הַמְקַנֵּא גָּרוּעַ מֵעוֹרֵב זֶה אוֹכֵל אַךְ בְּשַׂר פְּגָרִים וְזֶה טוֹרֵף חָי׃ (ד) אֲבִי הַקִּנְאָה עִוֵּר וְהִיא בַּת אֶלֶף עֵינָיִם׃ (ה) מֶה רַע גּוֹרַל הַמְקַנֵּא מִמִּשְׁמַנֵּי זָרִים יִרְזֶה בְּשָׂרוֹ׃ (ו) בְּמוֹתְךָ יִמְעַט מִסְפַּר מְקַנְאֶיךָ וְיִרְבּוּ מוֹצִיאֵי דִבָּה אַחֲרֶיךָ׃ (ז) הַקִּנְאָה קָשַׁת הַכַּפָּרָה[2] מִן הַשִּׂנְאָה׃ (ח) אִם דְּבַשׁ לָךְ הִשָּׁמֵר מֵעֲקִיצַת דְּבוֹרִים׃ (ט) הַמְקַנֵּא לֹא יִטְרוֹף בְּשַׂר אַחֵר רַק יֹאכַל בַּדֵּי עוֹרוֹ׃ (י) אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ מְעַט אֵינֶנּוּ עָנִי אוּלָם אֲשֶׁר יַחְמֹד הַרְבֵּה הוּא מִסְכֵּן׃ (יא) הַמְקַנֵּא רוֹצֶה לְכַבּוֹת אוֹר אַף אִם בִּמְרוֹם שָׁמַיִם הֲגַהוּ׃

תוכחת מוסר.

למרום מדרגתם כן יעמיק הוא לשאול ויצעד הלוך וקרוב אל מלך בלהות. לא ישקוט ולא ינוח יומם ולילה, וכל ימיו כעס ומכאובים. ואמר סופוקלס: המבזה ומביאיש אנשים גדולים מתראה כבלתי עושה כל רע, בידעו כי הכל יסכימו להבריו; כי מי זה האיש אשר לא ישנא ויצור את רעהו אשר נשא על גפי מרומי ההצלחה? ואמר קוינטיליין: בין המקנא והמרע אין כל הבדל, כי גם הראשון ירע וירשיע, אם רק יביא המקרה לידו.

הערות.

אשר דינו כשם תואר, הבא תמיד נודע אם השם ידוע; וזה שאמרו בתימה, האם נאמר כבש—בלא ה׳ ידיעה—הלא נאמר הכבש, וא״כ למה נאמר אחד ולא האחד? כאשר באמת כתוב כן (שמות כ״ט). אולם העיקר חסר מן הספר, וגם היה לו לומר: אם נאמר הכבש למה נאמר אחד? ומהו תירוצו של ר״ע? אדרבה הוא הנותן, שהיה צריך להיות בה׳ המיחדת, בשגם אין זו זרות גדולה, ונמצא כמוה למרבה „העגלה חדשה״ (ש״ב ו׳), „הראש אחד״, וצ״ע.

[2] הוראתו היסודית של שרש כ פ ר היא: מ כ ס ה ו מ ס ת ר, ומזה שם כ פ ר הטח ומכסה, ומורה על נשיאת עון ועבור על פשע (אע״ז פ׳ תרומה) ע״ד „כסוי חטאה״ (תהלים ל״ב); ומזה „אכפרה פניו״, אסבב שיכסה קנאתו ושנאתו במשאון. ושם כפור משמש לאגלי טל מקופאים המפוזרים על פני הארץ דק מהספס כמכסה. והוא ג״כ שם אגן ומזרק (עזרא א׳), בעבור תבנית מלאכתו כמו מכסה, והעד (מ״ב כ״ה, ד״ה ב׳, ד׳). וכן שם כ פ ר לקרית-ספר היושבת על ה מ צ ר למגן ומכסה בעד העיר. ועוד לו הוראה אחת בל׳ התלמוד: כסות דבר אחד והעלימו (לייגנען), כ פ ז ר, כמו ששרש ס ת ר מורה על שני המושגים האלה (פערבערגען, ווידער-אָדער אַבשפרעכען). ולד״ק הוא מן (תהלים ל״ד), „כפירים רשו ורעבו, ודורשי ד׳ לא יחסרו כל טוב״, שרצונו כמו „כופרים״ בנגוד לדורשי ד׳, כי איך יציין סתם כפירים: רשעים, הלא כתוב „וצדיקים ככפיר יבטח״?

וְשִׂמְחָה בּוֹ מֵהֵיכַל מֶלֶךְ וְתוּגָה בּוֹ׃ (ט) שִׂמְחַת נֶפֶשׁ אַחַת לֹא תַשִּׂיג נַחַת וְחֶבְרַת רֵעִים נֶאֱמָנִים חֶדְוָה׃ (י) גּוֹזֵל הַיַּיִן שׁוֹתֵהוּ בְּלִי שָׂמֵחַ׃

יד. הַקִּנְאָה.

וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה (משלי י"ד).

(א) הַמְקַנְאִים יָמוּתוּ אַךְ לֹא הַקִּנְאָה כָּל יְמֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ׃ (ב) מְרִיבִים אוֹדוֹת אִשָּׁה אַחַת 1) שְׁנֵיהֶם

תוכחת מוסר.

ויתנו עליהם בקולם, קול עוז חוצב להבות זעם ועברה, עד כי עצמות הצעירים תרחפנה ולבם כדונג נמס מרעם שאון המרההשחורה אשר תלין בקרב מיריהם! – אנשים כאלה נראים כאילו אין להם רע ועמית כי אם למען שפוך עליהם מעט עד עת חמת פימו ורעל שפתימו. אי לשון אשר לא תקון יען כל תרמע על קשי יום איש כזה. אשר כל התולדה עם יפי מחמדיה לפניו נפתלת, הפכפכה וזרה כמדבר יילל ישימון, וכל הדרת תפארתה לשכים ולצנינים בעיניו. רע ומר ממית גורל האמללה אשר הרשיעה אלהים והבלים את אמה לשכב בחיק בעל עגום מלא יגונים ועצבונים ולשאת עליה עול דבריו הקודרים מני קרח, לא יזובו ולא יחמו, אף אם תשליך עליהם קרני אור מחן פניה, ותחמם אותם בחבוק זרועותיה ובנשיקות פיה! – הה לבנים הרואים פני אביהם זועפים תמיד, במצח קמוטה ובדיבם בתומר מקשה ובמסמר נטיע. ואשר לא יראה להם מימיו פנים שוחקות! שוא ואפע יגיעת התלמידים אשר אך בקול חרד יענו על דברי מורם המשתרר עליהם במלמד ברזל והרבן חרוץ, וייסרם בעקרבים כעבדי עולם. מי האיש החפץ חיים עם אשת חיקו, אלופיו ומידעיו, ישמור נפשו ממדה הזאת, ואז טוב לו כל הימים, כי טוב לב משתה תמיד.

יד. רעים ומרים ימי שני חיי המקנא, לא תחדל עיני מראות נגעיו ומכאובי לבבו. כי בכל מקום אשר יפנה תכה עינו מראות בטובת אחרים; הצלחת רעהו תסיף חמת תנינים בכוס חייו, ובכבוד עמיתו עד עפר תשפילהו; ממתק חיי שכנו ירעיל התבל לפניו וימסיך ראש ולענה בקרבו. וכאשר יוסיפו בני גילו לעלות

הערות.

1) פה איעיר על שאלת התלמוד (פ' בני העיר): אם נאמר כבש למה נאמר אחד? ופירש"י: את הכבש אחד תעשה בבקר (במדבר כ"ח); רבים מפרשים כי הקושיא היא, שאך למותר יהשב מספר יחידי אחרי שם בודד. אך מי זה לא ידע כי כן משפט הלשון, כמו (ויקרא ט"ז) „גורל אחד לה'“, וכרומה לאלפים; וגם איך ידע רש"י כי הקושיא תוסב על הכתיב (במדבר כ"ה) ולא על (שמות כ"ט) „את הכבש האחד תעשה בבוקר“ אחרי אשר אמר כתב: אם נאמר כבש למה נאמר אחד? ויתכן לאמר כי שאלתו היא על הבריון ה' הידיעה במספר אחד.

יג. הַשִּׂמְחָה.

לִשְׂחוֹק אָמַרְתִּי מְהוֹלָל וּלְשִׂמְחָה מַה זֹּה עֹשָׂה (קהלת ב׳).

(א) שִׁירֵי מִינִים וְעוּגָב לֹא יָקֵלּוּ מַכְאוֹב שֵׁן רוֹעָה׃
(ב) שִׂמְחַת טוּב־לֵב שִׂמְחָה שִׂמְחַת כִּנּוֹר וְנֵבֶל אִוֶּלֶת׃
(ג) יֵשׁ צוֹהֵל וְלִבּוֹ שָׁמֵם הַפֶּה מְשׁוֹרֵר וְהַקֶּרֶב בּוֹכֶה׃
(ד) יֵשׁ מְדֵי הַשִּׂמְחָה בַּבַּיִת מְכַרְכֶּרֶת לַפֶּתַח הָאָסוֹן
רוֹבֵץ׃ (ה) יֵשׁ דּוֹמֶה בְּשִׂמְחָתוֹ לְפַרְעוֹשׁ רוֹקֵד בְּאֹזֶן
אָדָם׃ (ו) הַשִּׂמְחָה בְּסַאסְאָה תְּכַלְכֵּל הַחַיִּים וּבִלְעָדֶיהָ
הַתֵּבֵל חֲצַר־מָוֶת׃ (ז) מַיִם עֲכוּרִים לֹא יִשְׂאוּ פָּנִים לְפָנִים
וְרוּחַ נְכֵאָה לֹא יִהְיֶה רֵעַ נֶאֱמָן׃ (ח) טוֹב אֹהֶל קֵדָר

תוכחת מוסר.

יג. אם הקצה האחרון מהשמחה הוא אולת וקלות דעת הוללים, כי אחרית שמחה תוגה, וכדברי החכם: „דער מענש איזט ניכט צור פריידע געמאכט, דארום טהראָנט זיין זייגע זעלבסט ווען ער לאַכט"; בכל זאת גם היגון ומרה השחורה הוא ענין רע לבן־אדם, כי אין ארם בתבל הדיחה ממנו נעימות, ידידות ומתיקות חברת רעים מקשיבים, כמו האיש אשר תמיד קודר יתהלך, ובלי חשך פניו יקבצו קמטים ועיניו בעבי היגון תתקדרנה. המדה הזאת תורה כי בבטן בעליה צפונה חטאה גדולה; והיא אם כל מעשה סכלות והשחתת המדות אם לא ישתדל הרובץ תחת משאה, לפרוק עולה ולגרשנה מן גו כמו קטב מרירי בעודנו בימי נעוריו. — ישנם בעלי נפשות מרות אשר על נקלה יתקצפו, וישפכו מררתם, על לא דבר, כל ששון זר למו וכל נחת עדן נבריה לנפשם. איש כזה לא בנקל יהיה רע נאמן, אב רחמן, אם רכה, אח לצרה, מורה תלמידים בנאות ההכמה. מה רבו האנשים אשר יחיו עם נשי חיקם כנמר עם גדי ירבין, ובעיני שרף מעופף ילטשון ויברקון עיניהם לכל בני הבית, וכל תנועה שלהם היא קדורנית ושחרחרת. מה רבו האבות אשר נקטה נפשם לראות שעשועי ילדיהם ומשחקיהם הנקיים מכל עון והפים מפשע בלי הזות שצף קצף ושפוך חמה עליהם! מה רבו המורים אשר ירדו במקל הובלים ושבט ברזל בתלמידיהם.

הערות.

אורה, „אורת רענן"; חרש, חורש מצל (יחזקאל ל״א); נצור „נצר מטעי" (ישעיה ס׳); עולל „עוללות"; סעיף, שעיף, סרעף, שרעף וכו׳ המה שמות ענפי העץ וגם של מחשבות ורעיונות בני האדם, ועוד רבים כאלה, כמו: זרע, פרח, צאצאים, שתולים, עץ יבש וסרים; עקר: שאינו מוליד מעיקר אילן; שכל, אשכול, ע״ד „יתמום כגפן בסרו".

הָאָדָם מֵאֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ כַּאֲשֶׁר יִתְעַנֵּג מֵאֲשֶׁר יוֹחִיל אֵלָיו׃
(ז) הֶעָבָר וְהֶעָתִיד יֵרָאוּ טוֹבִים מִן הַהֹוֶה גַּם זֶה הָבֶל׃
(ח) מַכְאוֹב גֵּו הוֹמֵד כֹּל הוֹלַת־נֶפֶשׁ מְקַוֶּה דְּבָרִים
נִמְנָעִים׃ (ט) כַּלְכֵּל בְּטוּב־לֵב הָרָעָה אֲשֶׁר אֵין לְאֵל יָדְךָ
לְהִמָּלֵט מִמֶּנָּה*)׃ (י) מוֹשִׁיעַ רֵעֵהוּ בְּעֵת צָרָה מַלְוֶה יְיָ
כְּנֶשֶׁךְ וְתַרְבִּית׃ (יא) מִי יְבַקֵּשׁ הַמִּגְבַּעַת אִם רֹאשׁוֹ
בְּחֶרֶב נָפַל׃ (יב) נַחֲלָה רָאמוֹת גָּבִישׁ בְּרֵאשִׁיתָהּ קִמּוֹשׁ
וְחוֹחַ בְּאַחֲרִיתָהּ׃ (יג) יֵשׁ הַצְלָחַת אָדָם תַּצְעִידֵהוּ לְמֶלֶךְ
בַּלָּהוֹת׃ (יד) אֵין קְשֵׁה־יוֹם בְּתֵבֵל יוּכַל לֵאמֹר אֵין לִי
אוֹיְבִים׃ (טו) הַשָּׁעָה הַמְשַׂחֶקֶת לְךָ הַיּוֹם אוּלַי תְּבַכֶּה[2]
אוֹתְךָ מָחָר׃

תוכחת מוסר.

יב. הרע ברעות, אמר אנארשארזיז, הוא בלתי יכולת לכלכל רעה ומציקה. כל איש מוכרח להרגיל את נפשו לכלכל מחלתו, למען לא ירבין תחת משא היגון, בבוא עליו צרה וציקה; כי האיש אשר איננו יכול לסבול יסורים של אהבה, ומורף נפשו באפו בפגעי ומקרי הזמן, הוא יוסיף עוד יגון על מכאובו, ומלח הוא זורה על מכתו הטריה.

הערות.

[2] החכם רא"עז (בראשית ב') רמז לנו כי האדם עץ השדה הוא בשפת עבר, וכל מעשי אדם ומשפטיו מושאלים לרוב ממקרי הצומח, ואני אבוא אחריו ומלאתיו את דבריו בשנים שלשה גרגרים. שמות ופעלים באדם המושאלים מן הצמחים: א ב „אבי הנחל", ב ן, „בן פורת" ובן בר, ויש עצי תאנים שנקראו ב נ ו ת (מעשרות פ"ב), ד ו ד, „דודאים" — שהיו בצורת אדם והעירו אהבה וידידות לפי' הרא"עז; „אמור" מן אמיר (ישעיה ז') שם לענף; א נ ף, ע נ ף, י ו נ ק (שפראסלינג, זויגלינג); ב כ ה „בכאים", מפני שהיורד בבכי תמרורים מתנודד בראשו כמו עצי הבכאים שעליהם וענפיהם ישתקשקו בצמרתם**) כאשר נשב רוח היום עליהם (ש"ב ה'); ד ב ר — מ ד ב ר (ווידעפלאטץ), ופעם גם במשקלו: „ומדברך נאוה"; ז מ ו ר - ז מ ו ר ה; ז מ ם, כנסנים משרש סנן (ש"ה ז'); מ ל ל „וקטפת מלילות". ועיקר הוראתו: ח ת ו ך ע"ד: ח ת ו ך הדבור;

---

*) ע"פ דברי המליץ לילינתאל, כי תקות הדמיון הכונה בשמים מעלותיו ומגדלים פורחים באויר, היא ממקור מחלת־הנפש.

**) ור"ל כשמעך את קול תנועת הבכאים כקול מהלך ויוצא עליהם, והוא עת לחרוץ בהרות נוכב כהם, אז וכו'. כי אז יצא ד' לפניהם, ותלה בזמן זה לכוונה נכונה ע"ד מאמרם ז"ל: עת רצון, והכתוב תלאים המוכן כמעשה תפלות. ודברי החכם ח"עז פ' בה נראים כנוטים לדברי אלה, אף לפי המוטע בם.

יב. הַתִּקְוָה:

וְקֹוֵי יְיָ יַחֲלִיפוּ כֹחַ (ישעיה מ').

(א) בְּיוֹם צָרָה הִכּוֹן לְרָעָה וְקַוֵּה לְטוֹב: (ב) נֶפֶשׁ
עֲפֵלָה תְּאַהֵב הֶעָתִיד מִן הַהֹוֶה: (ג) הַתִּקְוָה תִּיצַר [1]
יָמִים בָּאִים טוֹבִים מֵרִאשׁוֹנִים וְהַזְּמַן מַרְאֶה הַהֵפֶךְ:
(ד) הַתִּקְוָה תְּכַלְכֵּל אֶת הָאֻמְלָל כַּאֲשֶׁר יַחֲלוֹם הָרָעֵב
וְהִנֵּה אוֹכֵל: (ה) הַתִּקְוָה *) בְּצָרָתָהּ מִיֶּתֶר אָרוֹךְ בּוֹ
יִמָּשֵׁךְ רַב־אָדָם עַד עִבְרֵי פִּי פָּחַת: (ו) לֹא יִטְעוֹם

הערות.

[1]) שרשי, יצר, ברא, גזר, עשה, חרץ, חתך, פסק, שבר, כרת צמת, מרץ, דבר, גרס, קסם **) משותפים בהוראת פעולה טבעית ומוכרית — המוכרית מורה לרוב על מובן (ענטשיידען) — ד"מ מן: ברא, המורה לרוב על פעולה מוכרית, יאמר (יחזקאל כ"ג): „וברא אותהן בחרבותם", וכן מן גזר „ותגזר אמר" (ענטשיידען) לפסק דין; וכמוהו: חרוץ משפט, חתוך דין, פסיק דין, „מה נמרצו אמרי יושר" מן „רצי כסף" (שלאגענד, בעווייזענד), ומן דבר: דבר (גזרת מגפה) ע"ד „חתוך הדבור"; ומן קסם (שפאן) „קסם על שפתי מלך", (איין אורטהייל ענטשיידען), ובלשון התלמוד „גורס" (אויבשפרעכען) מן „גרסה נפשי" (תהלים קי"ט). וכן מן: יצר „יוצר אור", מן עשה „עשו דדי בתוליה" (דריקען), וכמוהם הרבה. „אשר ברא אלהים לעשות" הכוונה כאלו נכתב: אשר גזר אלהים וגמר בלבו לעשות. ואולי כמו ברא גם ברה מהנחל"ה מורה על אכילה, ע"ד „שבר רעבון", ישברו פראים צמאם. וכן זה מציין מושג הבחירה והברירה (יהושע י"ז, יחזקאל כ"א), כי הבירור דבר מתוך דבר נראה כאלו חותך החלק מן הכל. והשם ברית? אם בעבור שאוכלים אז לסמן הקשר הנעשה ביניהם, והעד: יעקב ולבן; או ע"ש שבורתים דבר מה לסימן, והעד: אברם במחזה; או ע"ש הברירה שנבחר ביניהם מה טוב.

---

*) וגם בלשון משותף השם תקוה לשתי ההוראות (יהושע ב').

**) הכ"י או"ת מפרש מה שנאמר בברכת „אשר יצר": חלולים חלולים ולא חללים? דהחלל לא שייך בריאה שהרי אין בו ממש אלא ע"י העדר שבסביבו נברא החלל וכו'. מוכח שפירש פעל ברא פה ע"ד המוחשי, כי ע"ד המושכלי בודאי שייך בריאה גם על חלל, כמו „ובורא חשך" ובחשך ודאי לא שייך בריאה חיובית כלל, כי החושך הוא העדר האור לפי דעת כל חכמי הטבע, ומוכח א"כ כאמור רק על בריאה מוחשית היינו גשמית, כי ע"י יצירת האור הוסבה יצירת החשך; וכן כאן ע"י העבר והיקף נתהוה החלל, בפרט לדעת קארטיזיוס שאין ריקות כלל בעולם, וכי גם החלל הוא גוף כאשר יש לו הג' מרחקים: אורך רוחב ועומק. ואחר כתבי זאת מצאתי במחברת הערוך לר"ב פרחון ז"ל: והאומר חללים תועה כדמצינו אין עושין חלל ברה"ר. עכ"ל. ומה שהכריח את הכ"י לפרש ברא פה ע"ד טבעי כי למד מענינו, כמו יצר במשפט הקודם מורה על אופן טבעי, כי מקורו מן הכתוב (בראשית ב') „האדם אשר יצר", ושם מורה על גזרת החומר בטבע.

בְּעֵינָיו׃ (יב) בַּעֲבוּר אֵשֶׁת נֹאֲפִים כִּי תֶאֱהַב וּבַעֲבוּר
מִתְעַשֵּׁר וּבְבֵיתוֹ אֵין לֶחֶם וְאֵין שִׂמְלָה׃ (יג) שְׁנַיִם הֵמָּה
בַּחֲרָדָה יְבַלּוּ יְמֵיהֶם וְהַשְּׁלִישִׁי תָּמִיד קוֹל פְּחָדִים
בְּאָזְנָיו׃ (יד) עָשִׁיר מִתְרוֹשֵׁשׁ רָשׁ מִתְעַשֵּׁר וְחוֹטֵא
מִתְקַדֵּשׁ׃ (טו) שָׁלֹשׁ הֵנָּה לַשָּׁוְא יְבַקְּשׁוּ וְאַרְבַּע בַּל
תִּמָּצֵא׃ (טז) טוֹבָה מִכִּילַי צְנִיעוּת בִּקְדֵשָׁה דָּגִים בַּיַּבָּשָׁה
וְחָכְמָה בְּאִשָּׁה׃ (יז) חֲמִשָּׁה אֵין לָהֶם תַּקָּנָה חֶבְרָה
שֶׁתִּתְעָרֵב בָּהּ רְכִילוּת׃ (יח) הַדְּלוּת שֶׁתִּתְחַבֵּר בָּהּ
עַצְלוּת שִׂנְאָה הַבָּאָה מִקִּנְאָה׃ (יט) חוֹלֶה שֶׁתִּתְעוֹרֵר בּוֹ
זִקְנָה וּבָחוּר שֶׁנָּשָׂא זְקֵנָה׃ (כ) שְׁנַיִם הֵמָּה מֵהִשְׁתַּנּוּת
לֹא יִשְׁבּוֹתוּ הַמַּיִם וְהַנָּשִׁים׃ (כא) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה הַצְּרִיכִים
תָּמִיד לָלֶכֶת צְמוּדִים וְלֹא יִתְפָּרָדוּ׃ (כב) שִׂמְחַת־לֵבָב
עִם רֵעַ־נֶאֱמָן אִשָּׁה יָפָה וַחֲלִי כֶתֶם יְדִיד יָקָר וְיַיִן
חָמַר׃ (כג) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה עַמּוּדֵי הַמִּשְׁתֶּה אֹכֶל מַשְׁקֶה
וָרֵעַ׃ (כד) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה מְגַלִּים מֶזֶג הָאָדָם מִקְרֶה רָע
שֶׁמַּגִּיעַ קְלוֹנוֹ וּמְצוּקַת הַזְּמָן׃ (כה) שְׁנַיִם הֵמָּה מוֹשְׁלִים
בַּתֵּבֵל וּבִלְעֲדֵי הַשְּׁלִישִׁי לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ׃
(כו) מִקְרֵה הַזְּמָן אַהֲבַת נָשִׁים וּבֶצַע כָּסֶף׃ (כז) שְׁנַיִם
הֵמָּה בַּל יֵאָמֵנוּ אוֹהֵב כִּי יְהַלֵּל וְשׂוֹנֵא כִּי יוֹכִיחַ דִּבָּה׃

הערות.

לחכמי המדרש (ואמנם נודע כי התיכנים היותר קדומים חלטו והשבו ע״ד דעה זאת ,
כמו החכם פיניקא והחושב המפורסם ארכימדס , אבל לא התלמודים, כי על לבם
לא עלתה דעה הסותרת לפי דעתם כתובים רבים , כי רבים מהם האמינו בשטחיות
הארץ) , אך יכוונו לשטה הישנה אשר להתוכנים הקדמונים בטעם עמידת ויסוד
הארץ באמצע המרכז לכל תטה לפאה מן הפאות , היינו בעבור חוזק הסבוב מחוג
גלגלי השמים הרצים סביבותיה , ע״כ היא נשארת תמיד באמצע , בעבור שנדחית
מכל צד בשוה .

הָאָדָם וְאַהֲבַת נָשִׁים׃ (ג) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה הָרוֹפְאִים הַטּוֹבִים בַּתֵּבֵל הַטֶּבַע הָעֵת וְהַסֵּבֶל׃ (ד) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה הָאוֹפַנִּים עָלֵימוֹ יָסֹבּוּ כָּל מַעֲשֵׂי אֱנוֹשׁ וְתַחְבּוּלוֹתָיו הַבֶּצַע הַכָּבוֹד וְהַקִּנְאָה׃ (ה) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה מַשָּׂא לַעֲיֵפָה וְהָרְבִיעִי יְהַלֵּל חֶבֶל נִמְרָץ׃ (ו) תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה בְּאֵין תַּאֲוָה נִהְיָה׃ (ז) הֵסֵב עַל הַמִּטָּה כְּדֶלֶת עַל צִירָהּ[1] בְּאֵין תְּנוּמָה בְּעַפְעַפָּיִם׃ (ח) שֶׁרֶת רֵעֵהוּ וְלֹא יְכַשֵּׁר בְּעֵינָיו אָכוֹל וְשָׁתֹה וְתַאֲוָה אָיִן׃ (ט) מִשְּׁתַּיִם הַצִּילֵנִי שָׁאַלְתִּי מֵאֱלֹהִים מֵעֹנִי יַעֲשִׁיר וּמֵעֹשֶׁר יִדַּל׃ (י) בַּעֲבוּר שָׁלֹשׁ תִּרְעַשׁ הַתֵּבֵל וּבַעֲבוּר אַרְבַּע עַמּוּדֵי הָאָרֶץ[2] יְרוּפָפוּ׃ (יא) בַּעֲבוּר נָבָל כִּי יַעֲשִׁיר בַּעֲבוּר כְּסִיל חָכָם

הערות.

1) ההוראה הכללית של שרש צזר מורה על קשירה ודבוק, וממושג הזה יפרדו הוראותיו: א) חבור אברי הגוף וקשור יצורי התמונה, אשר יצור האמן במחוגה וששר (מ"ב י"ד); ומזה השמות: ציר, צורה, מצייר, הרבה פעמים בתלמוד. ב') כריכת דבר מה בקשר (שם י"ג). ג) סגירת וקשור ונטירת השנאה בלב— פעם מנחי ע"ק ופעם מכפילים. ד) קשור עיר במציר (בלאָקירען). ומזה: ה') לכל לחץ ודוחק בשם צרה, ע"מ סבה והנח ת' דגש. ובעבור שקשר הסוללה והדיק וכל בנין ומצודה נעשה מהידק רק מאבנים נקרא. ו) גם הסלע בשם צור או צר. הסלע דומה בתכונתו להרש אדמה, ע"כ כמו שנקרא השמש חרס בעבור פעולת יבישו כן נקרא צר (ישעיה ו') „צר ואור חשך בעריפיה". וכן הגרגרת שהוברה יתדו פרקים ואברים נקראת — בהראות הנח כמו: שור, שורים, חות, חותים—צואר בתוספת א', ופעם זולתה: „מצורוניך" (ש"ה ד'). ז') יתד הדלת המקשרה לפתח (משלי כ"ו), „תסוב על צירה". ח') מלאך ושלית הקושר דבר (געשעֶפטספערבינדונג) בין איש לרעהו, ששמו: ציר.

2) הוראת שם ארץ, שגזרתו כנראה מפעל רוץ, מסייעה לפי השקפה ראשונה לדעת קופרניקוס והתכונה החדשה, שהשמש עומדת במרכזה, והארץ בין כוכבי לכת תהשב אף היא. וזאת מצאתי אחרי כתבי במ"ר פ"ה מובא בס' העיון לר"מ קוניץ, המורה בן לבאורה; אולם החכם הזה טעה שם במדרש שז"ל: למה נקראת שמה ארץ מפני שרצתה לעשות רצון קונה. הנה פה לא יורה כלל הפעל „שרצתה" על הריצה, כי משרש רוץ יאמר בעבר לנקבה רצה, אולם רצתה היא מנחל"ה ממובן רצה וחפץ, וכוונתו תוכל להיות ע"פ: „תולה ארץ על בלימה" שהיא תלויה ועומדת על חפץ ורצון בוראה, ובזה היא רוצה לעשות רצון קונה וחפץ צורה. ואף אם נודה שפעל צתה מורה על ריצה, בכל זאת לא תוכרת דעתם במרוץ הארץ, כפי שנראה שהשיטה הזאת היתה ידועה

בָּהּ יֵרֵד הַכָּבֵד וְיַעַל הַקַּל: (יז) הַזְּמָן יוֹצֵר כֹּל וּמְכַלֶּה
כֹּל לַזְּמָן כֹּל וְלַכֹּל זְמָן: (יח) תַּעֲנוּגֵי הַתֵּבֵל מָטָר כּוֹחֵהּ
לֹא יַשְׁאִירוּ כִּי אִם טִיט וָרֶפֶשׁ: (יט) אֵין אִישׁ מְאֻשָּׁר
בָּאָרֶץ יִדָּמֶה כִּי אֵין מְאֻשָּׁר מִמֶּנּוּ: (כ) הַזְּמָן שַׁרְשֶׁרֶת
זָהָב וּרְגָעָיו הַחִי כָּתֶם: (כא) מְלֹא כָל הָאָרֶץ יָגוֹן אַשְׁרֵי[3]
הָאִישׁ יִמְצָא גַם מְעַט שָׂשׂוֹן: (כב) הַתֵּבֵל תַּרְבֶּה לוֹ
לְהַצְמִיחַ קִמּוֹשׁ וָחוֹחַ מִשּׁוֹשַׁנָּה וַחֲבַצֶּלֶת: (כג) הַתַּעֲנוּג
שׂוֹנֵא הָרָב תָּקִיץ בּוֹ כָּל עוֹד תּוֹסִיפֶנּוּ:

יא. אִמְרֵי בִינָה.

לָתֵת לִפְתָאִים עָרְמָה לְנַעַר דַּעַת וּמְזִמָּה (משלי א׳).

(א) שַׁלְוָה הַמָּה תָּמִיד יִשְׁתַּנּוּ וְהָרְבִיעִית כַּצֵּל לֹא
תַעֲמֹד: (ב) הַחֲבַלִּילוֹת הַשּׁוֹשַׁנָּה חֵן בְּעֵינֵי נָדִיב הַצְלָחַת

תוכחת מוסר.

הארץ בעצלתים, ובשבליל תמס יהלוך עד בא חליפתו! — ענג אחד יאבד מיבה הרבה, יבתי נפשו קטנים מהכיל שתי תאות מקבילות אשה אל אחותה. — שבר שמחה חדשה יצא בהפסד כל שמחות קדמוניות: בין רגבי רגע עת היה ימצאו קבר כל רגעי חלדו מיום הולדו, אם ירוה דודים לא יתעלס באהבים. ורגע בחיק האהבה ישביח זכרון ברית רעיו! בכל מקום עיני צפיות, רפאל, אסיר בזיקים והבלים אראהו את האדם. ממגמת חפצו רחוקה המטרה כרחוק מזרח ממערב".

הערות.

3) ההוראה הכללית של שרש א ש ר: חוזק ותוקף (מלאכי ג׳), ע"כ היא מורה על דריכה והנהגה, באשר כל הגוף נשען על פעמי ההולך ויחזק בם, והעד „ויעש מסעד" (מ"א ח׳) ת׳ מ צ ע ד. ומזה מורה על עוז ההצלחה. וכן א ש ר, מלת הטעם ל ק ש ר המשפטים, כמו במלת „אולם" לעיל. וכן שם א ש ר ה לאלון הסון ברוב דליותיו. ואולי הוא אחד עם העין: ת א ש ו ר (ישעיה מ"ד). ועוד לו הוראה אחת בכתוב (משלי י"ד): „פתי יאמין לכל דבר וערום יבין לאשורו". לדעתי הוא מלשון חכמים „חבוך מית אשר", שר"ל: האמין, וא"כ נרדף היטב עם המשפט הקודמו, היינו שהערום יתבונן היטב על מה שהוא ריצה להאמין. וכבר גזר אמר בעל אוצ"הש, כי כל פעל או שם הנמצא בתלמוד ונבנה בתמונה עבריה מלשון עברית הוא, ואף כי הוראה זו משרש א ש ר מלשון ארמית היא, אשר גם היא משותפת להעבריה אחותה. —

לְהָרִיחַ: (יא) כֵּן נַחַת הָשֵּׁן מְצָאת הִתְעַנֵּג דַּיֶּךָּ פֶּן
תִּשְׂבָּעֶנּוּ וַקַצְתָּ בּוֹ: (יב) אֱזוֹר כַּגֶּבֶר חֲלָצֶיךָ לִקְרַאת
הַמִּקְרֶה כִּי הָאָסוֹן יְפוּזֶה זְרוֹעֵי יָדֶיךָ: (יג) אַל תְּהַלֵּל
יוֹם בְּטֶרֶם יָבוֹא הָעֶרֶב[2] אַל תְּאַשֵּׁר חַיֶּיךָ בְּעוֹד לֹא
מַתָּה *): (יד) הַזְּמָן כְּנָחָשׁ מַחֲלִיף עוֹרוֹ בְּכָל שָׁנָה:
(טו) גַּם הַצַּדִּיק גַּם הָרָשָׁע אַךְ פַּחַד יְפַחֲדוּ זֶה מִגְּמוּל
יָדָיו וְזֶה מִכָּל פֶּגַע וּמִקְרֶה: (טז) הַתֵּבֵל כְּמוֹ כַּף מֹאזְנַיִם.

תוכחת מוסר.

בתיעפית כנפי רוחו, יכלא בחירי כפים ובמחלות עפר כעטלפים בהפרפרות תחתיו יוצע דמן ומכסהו גבי הומר, עפר ואפר! כל מרחבי התולדה ומחקרי היצירה אך לפעילות האדם נבראי, בכל זאת לא יערב לבו לפסוח על שתי סעפים גם יחד! עיניו בעד אשנבי נפשו וחרכי רוחו מחזה שדי ומראה אלהים תחזינה; והוא אך יתנהל לאטו. יסחב בלבוש גוש עפרו, יזחל על אדמת.

הערות.

וזה אמרו: לחות השמן מתוקה, כי השמן עצמו איננו מתוק רק עצם שומניי, אולם ריחו הנודף ממנו ימשוך עמו טעם מתיקות. ע"כ אמר כי שמן זה איננו שמן זית, באשר ידוע כי שמן זית הטוב אין לו שום ריח. ועפ"ז יבקע כשחר אור על דברי החכם פה: י"א שהוא הפך — ר"ל: איך יאמר „לריח שמניך טובים"—תואר טובים מוסב על שמנים הרבה—הלא ידוע כי שמן זית טוב אין לו ריח, והוא א"כ הפך האמת? וע"ז אמר: והנכון וכו' ורצונו בדרך התול כדרכו, שזה המתקשה איננו בקי במיני השמנים, כי לא השתמש בהם ולא סך מהם מימיו. ע"כ דמה כי אין בעולם שמן טוב רק שמן זית, ומוכרח א"כ להיות כוונת המשורר פה ג"כ רק לשמן זית, ובאומר: אבל באמת מיירי פה בשמן אחר טוב שיש לו ריח, כמו שהוא שם בס' שפת יתר.

2) ההוראה הראשית והסובבת של השרש ערב: מלוח וערבוב (פֶּערמִישֶׁען, פֶערמֶענגֶען), כי עת בא השמש, עת שהצורות תתערבנה ותתבלבלנה תקרא: ערב. ומזה השם ערבה לארץ נשמה והשכה, והשם עורב גם הוא בעבור שהשך משחור תארו. החכמים יגידו כי טעם החומץ הוא חריף (זויעֶר), בעבור שחלקיו—אם נשקיף עליהם בעד זכוכית מגדלת—נראים כטפות משולשים ומחודדים הדוקרים על הלשון, משא"כ בגוף נגר, מתוך שטפותיו המה סגלגלות ועגולות ומעורבות זו בזו, וע"כ מורה ערב גם על מתיקות. מיני מרכולת מעורבים (דִיוועַרזע וואַארען) יקראו מערב (יחזקאל כ"ז, ל"ג). המתערב בדבר לא לו ונעשה לוה בלתי לוה נקרא עורב או ערוב, ומזה שם ערבון (פֿאַנד) ע"ד ההגשמה. ומזה (ירמיה ל') „ערב לבו" לנפש עפלה ולב מעורב בדעתו המטורפת (עיין לעיל שרש פעם), אם יעשה ואם יחדל.

---

*) תשובת החכם סולון אל קריזוס מלך לוד.

י. הבל העולם.

ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש
והנה הכל הבל ורעות רוח (קהלת א׳).

(א) שקר אשר התבל והבל הצלחת הזמן חכמה
יראת אלהים היא תתהלל: (ב) הצחיה לא יאריך
ההצלחה בעלת־כנפים: (ג) יש רגע בענג יסבב חיי
יגון גם זה רע ומר: (ד) כל תענוג שורט על שמריו
אל תרב להגיעהו פן תדלחהו: (ה) התבל היכל עם
קנים תחתים שנים ושלישים: (ו) הזמן סלם ובני
האדם בלוליים יורוצצו זה עולה וזה יורד: (ז) בעלותך
מעלה איש בל יעורך ברדתך מטה מכל עבר תהדף
ומכל פנה תדחף: (ח) האדם יקוץ בטוב ויבקש
הנעים ימצא הרע ויקבלהו פן יוכרח לקבל היותר
רע: (ט) אם לא תחבק מקרה טוב לעת מצוא לשוא
תבקשהו אחרי אשר פנה לך ערף: (י) שושנה
מצאת הריח[1] לאט פן יחטמו נחירי־אפך ותלאה

תוכחת מוסר.

י. ז״ל שילר במכתביו: „אולם הה לשוד משדי, צלמות ולא סדרים בחקית התילדה: הרוח הזה הרוכב שמי קדם, ומעת עד עת במרום ימריא, ועולה עד במתי יה צבאות, כגיר ומסוגר הנהו בבית חומר אשר בעפר יסודו, רובץ תחת משא צרכיו הרבים משערות ראשו, והוא מטרה לחצי רבי הזמן אשר ישטמוהו וימררוהו! — אוי! איך מאבר נין רום שחקים

הערות.

1) ז״ל הרא״עז (ש״ה א׳) לריח שמניך טובים „י״א שהיא הפך והנכון כי זה המחבר לא סת שמן מימיו ותשב שהיא ש; זית״. הדברים הם חידה כתימה וכל השוקדים על ספרי החכם הזה, ומתענגים על מתק דבריו נלאו למצוא המפתח לדבריו אלה. אולם זה יתבאר לנו בטוב טעם ודעת ע״פ דבריו בספרו „שפת יתר״ ז״ל: לשד השמן (במדבר י״א) ואמר ר׳ אדונים כי הוא הלחה שבשמן וכו׳ והחת השמן מתוקה וכו׳ ושמן זה איננו שמן זית רק כמו לריח שמניך טובים וכו׳ ורצונו באמרו: לחת השמן, על הריח, כי הריח הוא לחות גשם ריחי, בעבור שבחות הריח אשר בו תתפשטנה אך באמצעית הלחה אשר בו.

כְּמוֹהֶם׃ (יד) בְּהַצְלִיחַ הָרָשָׁע דַּרְכּוֹ הַצַּדִּיק נָכוֹן לְמוֹעֲדֵי
רָגֶל׃ (טו) טוֹב כִּי נַחְפְּשָׂה וְנַחְקוֹרָה בִּדְרָכֵינוּ לָתֵת לָנוּ
דִּין וְחֶשְׁבּוֹן מִמַּעֲשֵׂה יָדֵינוּ׃ (טז) מוֹקֵשׁ אָדָם כִּי גַּם יַחַשׁ
גַּם צֶדֶק בִּלְעֲדֵי עֹשֶׁר לֹא יְסֻלָּאוּ׃ (יז) רְסִים הֹמֶץ
בְּיֶקֶב יַיִן כֶּתֶם פֶּשַׁע בְּתָם־דָּרֶךְ׃ (יח) דַּלְיוּ שׁוֹקַיִם
מֵעֹנֶשׁ פִּסֵּחַ אַף גַּם זֹאת בֹּא יָבֹא לֹא יְאַחֵר׃

תוכחת מוסר.

האלה תפרד הנפש בכבדות ממצרי הגו הנרפש, תתנפל לרגלי אלהי האלהים, לפני כסא שופט תבל בצדק ולאומים במישרים. בעינינו ראינו, גם אבותינו ספרו לנו, איך כמה אנשים אשר נאשמו בגנבה או רציחה, או כל דבר אשר יחטא איש לרעהו ואשם, ונודע להם אשמם, לא נחו ולא שקטו, וכמו דלקת ופלצה אחזו אותם, עד כי עד אלהים באו להודות על פשעם, ויחלו פני השופט להענישם, למען ישקוט הריב אשר בקרבם, וכפר חטאתם בדמי ימיהם.

הערות.

במקרא אין לנו רשות לחדש דבר. — ב') חגר מצאנו לו ג"כ שתי הוראות מאלה שהזכרנו והן: [1] „אופן השתמשות ויחגור חרבו", וגם [2] אופן התנגדות „ויחגרו ממסגרותם" משם חגר בתלמוד; ובודאי יש לו ג"כ ההוראה השלישית לשם עצם האבר, אך לא נמצא ג"ב במקרא, ובסרוס האותיות מצאנו לו שם בתלמוד: בן־חורגו, שר"ל: בן מצד אחד, וא"כ דומה חרג לצלע, והתשבי גם הפ"מ או"ת בהקדמתו רצו להוציאו מהמקרא (תהלים י"ח). — ג') צלע, מורה ג"ב על שתים משלש ההוראות שהזכרנו, היינו: [1] שם עצם האבר, וגם להפוכו ובטולו בשביתתו „הצולעה והנדחה" (מיכה ד'); ואולי גם הוראה שלישית לו, לאופן ההשתמשות בו, „והוא צולע על ירכו", ר"ל שהלך על הצלע האחת בעבור שנשבר ירכו. — ד') פסח מורה על שתי הוראות, והיינו: אופן ההשתמשות באבר „ויפסחו על המזבח" ואופן התנגדות ובטולו „עור או פסח". ואולי מורה ג"כ על חגירת כלי זיין בהוראה השלישית „פסחים בזוז בו" (ישעיה ל"ג), שר"ל חגורי חרב על ירכם. — ה') חלץ שם עצם האבר ברבוי הזוגי חלצים, ומורה על אופן ההשתמשות „חלוצי צבא", ועוד לו שלישיה: חוזק ואומץ „ועצמותיך יחליץ", ע"ד: אזור חלצים, שנס מתנים, אזור מתנים, ג"ל.

רגלים עד מהרה ירוץ כגבור ארח ובכל זאת
ידביקהו הצדק באחריתו: (ט) אין מעות יותר מאיש
ממאן להודות כי עוה: (י) בונה ביתו בדמים אבנים
מאסף לקברו: (יא) עור מאיר לאחרים והולך באפלה
מורה צדקה וידיו לא תעשינה תושיה: (יב) אין תועלת
האמת רבה כגדל נזק אמת מרמה: (יג) נוקשת בין
ואבי ערב עשה זאת איפא והנצל המה תהמה

תוכחת מוסר.

יתעלף ויתעטף לפניו; לא אל אנשי בריתו, אשר לא יצילוהו מרדת שחת: לא אל האלהים אשר סר ממנו ויהי ערהו והחרב נוקמת בידו, והנהו מתגולל איפא בחומר פחדים מאליפים ומרובבים, יאחזוהו נגעי עונו, מצוקתו תתמרמר אליו ותתקפהו בזרוע עוזה, זעה קרה כקרח תזל ממרום מצחו הלבן על לחייו הרזים והחוורים, ינוע, ינוד ויפרפר לברוח מפני המות אשר ישליך עליו אמים, לנוס מפני אלהים, ולהחבא מפני נפשו. עיניו, המשיחות בששר המות והמירות בעתה ופלצות, עברו משכיות לבבו הפרא; הוא ייבב מעמקי קרבו הנדקר בחניתות הנוחם, בקול דברים נשברים ממהלומות נאקות חלל, בל נדע אם הם קול ענות היאוש, או הנוחם והחרטה. עפעפיו מתרוממים השמימה, מבלי שנדע אם יד היראה או התקוה, השנאה או האהבה תולל בת עיני: תפול עליו אימתה ופלצות תכסהו, מבלי שנדע אם הוא יחרד מרבבי תחת משא עונו ובהלות, או הנפש היא אשר תחת מקריב אל כסא שופטה. והוא נאנח מכאב לבו, מבלי שנדע אם זכרון פשעיו אשר עשה או צרת לבבו לעזוב ארץ החיים הסבו האנחות האלה. עוד מעט והנה עיניו קמו ונצבו כמו נד, עוז פניו ישונא, רגמיהם המתעותים יעבטו קויהם; פיו יפתח ויפער לבלי חק. רוחו נבהלה ומשתגעה, ובין החתחתים

הערות.

בשבט פיו „וירגל בעבדך" (ש"ב י"ט), ע"ד „קורץ בעיניו מולל ברגליו" שפי, מעשה רכיל; ומזה בארמית: „אכלו קורצא" ג"כ מן „קורץ בעיניו", ופעל אכל המורה על הרמת קול כלשון סורית ומובא בגמרא בהרבה מקומות (עיין בערוך אכל). וכן משם יד אומר בקל (ירמיה נ') „ידו אליה", ר"ל: הרמת היד והשליך, ובדגוש „לידות את קרנות הגוים" (זכריה ב'), שרצונו הפך הפעולה, נתיץ והריסה. — אחר כל הדברים האלה נבוא לבאר תכלית כוונתנו פה בחמש מלות נרדפות; חומש, חלץ, חגר, צלע, פסח. ונאמר כי שלשתן מורות בכיוון על שלש ההוראות שהזכרנו, היינו: [1] שם עצם האבר; [2] ההשתמשות בו בתנועה פשוטית, [3] התנגדות והפך הפעולה, א') שם חומש הונח על הצלע החמישית „ויכהו אל החומש", ומזה ההשתמשות בו לשנס איתו בכלי קרב „וחמושים עלו בני ישראל"; וכודאי יש לו ג"כ ההוראה השלישית להתנגדות והפך פעולה, ואולי יש לאמר „חמש" תחת: הכות ופצוע החומש, אך באשר לא נמצא

לִישׁוֹן וְהַפֶּשַׁע לָנוּהַ יִתְכַּסּוּ *) בְּמַסְוֵה הַצֶּדֶק וּצְעִיף הַתּוּשִׁיָּה׃ (ו) לוּ בְמֵצַח כָּל־אָדָם פִּשְׁעוֹ יֵחָרֵת לֹא יָרִים אִישׁ אֶת רֹאשׁוֹ׃ (ז) הוֹכַח לַצַּדִּיק וְיוֹסִיף צֶדֶק עֲנוֹשׁ לָרָשָׁע וְיַכְפִּיל רִשְׁעוֹ׃ (ח) אַף אִם הַשֶּׁקֶר נְבֵה

תוכחת מוסר.

רע ופשע. – בכו בכה לאמלל אשר אנה האלהים לידו להכות נפש אדם ולשפוך דם נקי – אוי ואבוי לו! תמיד לא יחשה קול פחדים באזניו. ורעם מפוצץ בגלגל יגעש וירעש ראשו כנהמת ים לגליו: כל הלילה איננו רואה תנומה בעפעפיו, יירא ויפחד ממראה עיניו, חלומות רעים יבעתוהו ומחזיונות יחת; יחזה והנה נפש החלל תשוע לפניו, ההרוג מתבוסס בדמו ויד נצחו לארבע רוחות השמים. הוא קורץ אליו בעיניו המבריקות כפניני זכוכית צחורה, פורש אליו ידיו ה ח ו ר ו ת כלבנת הירח, מניע תלתלי שערו הגאלים בדמו, וצורח מר על חמס דמי ימיו. הוא יחזה והנה שוטרי המשפט ופקידי העיר, איש חרבו על ירכו, נצבים על מטתו כמלאכי מלך בלהות צלמות, ילטשו עיניהם לו כמראה ברק השמים, מחרידים אותו כשעירי עזאזל בארץ תלאובות וצועקים חמס על חטאתו נגד חוקי חברת המדינה. הוא יחזה, והנה משפט דמים נחרץ על ראשו, ועל קדקדו חמסו ירד להורידהו ביגון שאולה, והוא גם הוא – מצדיק עליו את הדין. המליץ הצרפתי מאסילין מציג לעינינו מות הפושע ואומר: בהלקח הפושע למות כדי רשעתו אז תפקחנה עיניו, יחפש דרכיו ויחקור אחרי ימי שני חייו אשר חלפו והנם תהו ובהו, כלם כחזיונים חולפים בחזהו, יביט ב ה ו ה העובר לפניו, והנהו בלהות צלמות וחזיונות נוראים מלאי חתחתים; הוא ישקיף אל העתיד והנהו אפל וחשך. מעוף צוקה ומועקה נדחה; אז לא ידע נפשו אל מי ינוס לעזרה: לא אל כל היקום אשר יברח ברוח ממראה עיניו; לא אל מלא התבל, אשר

הערות.

שרזכרני נגזר בלי תפונה השם מפעל, כי לא יזבח אדם בעבור שנזדמן לפניו מזבח, רק י ב ן מזבח ברצותו לזבוח. ויש שנגזר הפעל משמות עצמים, וזה על שני אופנים: א') בפעל המורה על שנוי ותנועה הנעשה בעצם הלז, כמו „ויקד" שכפף הקדקד; או ב') שמורה על הפך הרעיון, כמו מן ש ר ש: ש ר ש (ענטוואורצעלן), ודומיהם מן הפעלים המורים על הפך הפעולה בבנין הדגוש. ויש פעלים הנגזרים משמות שמורים על שתי ההוראות גם יחד, היינו בקל יורה על שנוי ותנועה פשוטית, ובדגוש על הפך הפעולה. ומצאנו בשם א ה ל שהקל הנגזר ממנו מורה על שתי ההוראות גם יחד: ו י א ה ל מורה על ירידת האהל במקום אחד והקימו במקום אחר. משם ר ג ל מורה הפעל הנגזר על מעשה פשוט, והוא ע"ד המוסרי בתלמוד: ה ר ג ל, ר ג י ל (געוואהנען) — לד"ק מן המקרא (הושע י"א) „תרגלתי לאפרים" (צו געהען געוואהנען); ובבנין הדגוש הוא מורה על הרמיזה והעקמומית ברגל, למען הלשין על רעהו ולהכותו

---

*) ע"פ דבריהם: אמרי לגנבא נפשיה לגלמא נקיט.

כְּחָתוּל יְלַחֵךְ גֶּבֶר וּבְאַחֲרִיתוֹ יְשָׂרְטֶנּוּ שָׂרֶטֶת עַד *)
שְׁפָךְ דָּם: (טז) בְּנִי יְרָא מֵרָעֵי בְּנֵי אָדָם וְהִשָּׁמֵר
מִטּוּבֵיהֶם: (יז) לָשׁוֹן רְמִיָּה דוֹקֶרֶת וּמוֹחֶצֶת מֵאֶלֶף
חַרְבוֹת פִּיפִיּוֹת:

ט. רֶשַׁע כֶּסֶל.

אַל תִּרְשַׁע הַרְבֵּה וְאַל תְּהִי סָכָל לָמָּה תָמוּת בְּלֹא עִתֶּךָ (קהלת ז).

(א) חֲבוּרָה בְּאֵין מַכְאוֹב רֶשַׁע בְּאֵין עֹנֶשׁ: (ב) לֶהָבָה
בְּלִי עָשָׁן צְדָקָה בְּלִי קִנְאָה: (ג) אֵין גִּבּוֹר כְּמוֹ נְקִי־
חֵטְא וְאֵין חַלָּשׁ כְּמוֹ עוֹשֵׂה־עָוֶל: (ד) בֶּהָרִים הֶחָמָס אֶת
רֹאשׁוֹ הַצֶּדֶק צוֹלֵעַ[1] עַל יְרֵכוֹ: (ה) בִּרְצוֹת הָרֶשַׁע

תוכחת מוסר.

בגבול שדה הצרמות; המשביע גבר שוגה בחיק הענג, איש עברי רוח ערנה, בנצני און וענבי אפס; ההופך אפל, פשע וסכלות, לבוקר, חסד וצדקה; האל אשר יכול לארוג מחשובות אטון יצר־לב טארקוויניוס סיקסטוס הנאלחים, מסכת קרית רומי הנסוכה על כל העמים – ההוא תקצר ידו לשאוב מים נאמנים ממעין אכזב? ההוא יחריש כבלע השממה כל ערבות נפש האדם ויתצו מבלי יושב? – אם ירגבו ידי התבונה והצדקה להיות מהירות במלאכת מעשה תעתועים, אז יפיזו זרועותיה גם במחשבת פעולת אמת.

ט. הנסיון המעשי ודעות האמת והשקר אשר נטעה יד אלהים בקרב לבבנו, או אשר נקבוץ על יד מתמורות התבל ומקריה, וכח התבונה אשר חנן בוראנו אותנו, המה מגלים בקרב איש ולב עמוק רגש חזק ואמיץ משמחת עשות טוב ותוגת פעול רע, ושמו: יצר לב האדם (געוויססען). ולפי מה שהוא טוב או רע נקרא יצר טוב או יצר הרע בדז״ל. – חוקי היצר, אמר מונטין, אשר אנחנו חושבים למתנת הטבע, אינם כי אם ברואי ההרגל ויצורי הלמוד, כי כל דבר אשר הרגלנו בו מנעורינו עד אשר נעשה בנו לטבע שניה, אין אנחנו יכולים לעזבו בלי הרגיש מכאוב פנימי, גם לא נוכל עשותו בלי חדות בשמחה בקירות לבבנו. – יצר לב האדם הטהור הוא מנהיגו ומנהלו בכל דרכיו, משמחו ומתנהו בעשותו הטוב והישר, ומכאיבו כסלון ממאיר בעשותו

הערות.

1) ידוע לדורשי לשונות, כי בכל שפה רוב הפעלים נגזרו משמות מלאכותיים — כמו זבוח מן מזבח, ובאלה לא נידע מי הוא הראשון בלשון ומי הנגזר, אולם בשים עין על סדרם המעשי אז יודע מי נגזר ממי, ובמשל

---

*) ע״פ מאמרם: סהדי שקרי זלזולייהו י׳.

מִרְמָה אַךְ בְּעָרְמָה תּוֹקִישׁ׃ (יא) הַשֶּׁקֶר אֲבִי הַחוֹנֵף
אוֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ תִּשְׁחַט בְּיוֹם אֶחָד׃ (יב) שֶׁקֶר אֶחָד
יִתָּמֵךְ בְּשִׁבְעָה שְׁקָרִים אֲחֵרִים׃ (יג) יֵשׁ עָלָה עַל
פִּסְגַּת סֻלַּם הַשֶּׁקֶר אֲשֶׁר בְּלִי רַצֵּץ מוֹחוֹ לֹא יֵרֵד
מִמֶּנּוּ׃ (יד) הָרְכִילוּת אֲהוּבָה וְהָרוֹכֵל שָׂנוּא׃ (טו) הֶחָנֵף

תוכחת מוסר.

אינם יודעים לעשות רע". ויפה אמרו: גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה. ואלה דברי המליץ הנשגב שילר במכתביו: „לכל יליד הדמות, לכל בן בירת השכל, מולדת התבונה הצרופה, או יוצא חלצי שכל עקלתון, לכלם לא יגרע משפט האזרח בבריאה הגדולה רחבת ידים הזאת. כל חדרי התולדה מלאים סגולות, פעולות, עבודות ותנועות, מעשה ראש וזנב, מכפה ועד אגמון, ובכל מיני מענה וענין נתן אלהים אל האדם לענות בהם תחת השמש. אדון השמים והארץ, בעל משק בית התבל הגדולה ודרחבה, אשר לא יפיל צרור לארץ בלי חשוב להועיל לאנשי ביתו, לא לתהו ברא אף נאות מחשבי הארץ, כי רק לשבת יצרם, להתענג מטובו כקטן כגדול. השופך חמת תרעלה — שנואת נפש האדם — בלוע צפעוני ועכשוב; המצמיח מטעים

הערות.

היא שלישה או עפר שליש — והראש אחד יפנה אל ארץ שעל — הוא שעל או שעלים. ווזהי אולי כונת מלך ארם (מ"א כ'): „אם ישפוק עפר שומרון לשעלים אשר ברגלי". כי יתכן שהיו בין אנשי צבאו גם מאנשי ארץ שעלים אשר כבש אל תוך מהנהו, ותאר בדרך מליצה את האנשים האלה אשר מארץ רבת המים, כאלו עקבי רגליהם מלוכלכים ומלוחלחים עוד בטיט חוצותם. ואמר: אם יספיק העפר לגשש וליבש את לחות המים אשר ברגלי השעלים האלה, והיו"ד הוא י' היחס אחר הארץ. ואולי גדלו שמה בארץ שעלים, מקום נהרים רחבי ידים, תבואות דשנות ושמנות, וביהוד שעורים האוהבים את הלחות. ע"כ מוכיח הנביא את הקוסמות אשר בעד מעט מן השעורים המובאים מארץ שעלים הנתן על ידן הטיף תטיפון (יחזקאל ל"ג). והשעור בסרוס „בשעורים שעלים". וכן „בדמעות שליש" (תהלים פ') אולי רצונו בדרך מליצה על צנורי ורהטי מים הנבונים לזרוף ולהרבין העפר והאבק הגדול אשר בארץ שלישה, אדמה חררה ונגימה. ואולי גם (במדבר כ"ב) „במשעול הכרמים" רצונו: בעפר רך ונגר, זב ושמן, אשר שמה בכרמים, הדומה לעפר המלוחלח אשר בארץ שעלים, וגם בעבור זה לא יכל הקוסם לנטות ימין ושמאל; ובזה יפורש הכתוב (איוב כ"ד): „קל הוא — השודד בהכירו בלהות צלמות בהיות הבוקר לנוס — על פני מים, תקלל ג"כ מלי קל — חלקתם — מן הלק ומשעי — בארץ, לא יפנה דרך כרמים" — מקום חמר ובצה אשר יוכל להתפש שם, ותרגומו: אללען דיעזען איזט דער מארגען איין טאדעסגרויען וועגן ער ערקאננט ווירד — א טאדעסאנגסט. — דא ענטווישט ער געפליגעלט אויף דעם וואססערס אבערפלאכע, ענטשליפפט אויך לייכט איף דעם טראקקענען באדען, נור ניםט ער זיך אין אכט פאר דעם וויינבערגען באדען דער וויינבערגע.

בראשך: (ו) אנוש בפה מתוק ולב מר תפוח מתלע *) ויפה מראה: (ז) אם אינך מוצא נזמן באדם בקשהו בכלב: (ח) איש מרמה מאהו עינים מראה והב יהגהו דמן: (ט) השועל לא יהלל העורב אם לא בעבור חתוך הגבינה **): (י) שועל [2] אך בריהו תלכוד איש

תוכחת מוסר.

נגד כבודם, עד כי פרי עונו בראשו ישוב ויש אשר בנפשו יכפר חטאתו. פלוטארך ספר לנו, כי מרגלא בפי הפילוסוף עפאמינונדאס: המשקרים מסבבים כל עלילות רשע בתבל; והדין עמו, כי השקר הוא מעין נרפש ומקור מדלח לכל הצרות והמצוקות אשר תמסובנה ראש ולענה בחברת האנשים. — השקר היא מקור כל נגע ומספחת, השמר מפניו כמפני שרף מעופף, פגוש דוב שכול ואל איש משקר. החישה מפלט לך למדבר שממה ואל תשב עם אנשי מרמה, שטה מעליהם ועבור, כי מה תעשה באחריתך? — יש חכמים הרוצים להחליט, כי אין היתר לשקר אף אם ינצלו בזה התבל כלה ומלואה; אמנם באת לא צדקו, אענם, כי זמן לכל חפץ תחת השמים, וכל פעל ד׳ למענהו וגם את הרע, ויש עת אשר גם רוש יהפך לנופת צופים. השקר המציל ומושיע מדינה או עיר, אף אב ואם, אח ואחות, או גם נפש אחת לצדקה יחשב; והאמת אשר תזיק ותשחית. לרשע בכל תהפך, ובעליה יקרא בפי חכמי התלמוד: חסיד שוטה והדיוט. ועליו אומר הקהלת: „כי

הערות.

[2] פה מקום אתי להעיר את הקורא על השערתי בשרש שעל: (ישעיה מ׳) „מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן, וכל בשליש עפר הארץ, ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים". השמות: שעל ושליש זרים הם במקרא. אולם ספור הכתוב (ש״א ט׳) ינהלנו באורח מישור בהבנתם, וזו תמונתו: „ויעברו בארץ שלישה ולא מצאו ויעברו בארץ שעלים ואין". ומעתה הכתוב הראשון מורה כי ארץ שליש או שלישה הוא מקום יבשת וחררה, וארץ שעלים או שעל מקום נחלי מים. ע״כ הראה הנביא מפלאות תמים דעים ועוזו מן הארצות האלה בארץ כנעני, איך נבראו משונות זו מזו בכונה רצויה לתכלית מה; פה יבש, ופה ימים ונהרים, ולא אמר ארץ לבד, כדרכו בכפל שמים, רק עפר ארץ שמורה על חלקי האדמה ורגבי העפר. — ובכתוב הזה הולך הנביא ומונה כל ד׳ היסודות אשר להכמי הטבע הקדמונים, כי השמים פי׳ גובה האויר שהוא הרוח (א״ע פ׳ בראשית), והרים וגבעות מורים פה על ההרים היוקדים ותוצבים להבות אש. ועוד לנו כתוב אחד בדומה לו (ש״א י״ג, י״ז): הראש אחד יפנה אל דרך עפרה —

*) מבס: תולעת, ובמקרא לא נמצא הפעל, ורק בתנאיוד בהפעיל, והנמצא במקרא (נחום ב׳), הוא מבס: תולעת בני; אולם בלשון אחד הוא, כי בם הנגע מן התולעת הנבוי מדמה, ומצאנו ג״כ כל״ז (שמות ט״ז).
**) ע״פ המשל הנודע.

שִׂמְלַת הַמִּשְׁכָּב׃ (יט) הַפְּרִי אַף אִם יְבֻכַּר לֹא יִפּוֹל עַל פִּי הָאוֹכֵל׃ (כ) קוּץ בִּזְמַן מַחֲלַת נֶפֶשׁ וַאֲרוּכָתָהּ תַּעֲלֶה עֲבוֹדָה׃

ח. הַשֶּׁקֶר וְהַמִּרְמָה.

כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת כֵּן אִישׁ רִמָּה אֶת רֵעֵהוּ (משלי כו).

(א) יָרֵא מִרְמָה אִישׁ מִרְמָה וְאָדָם יָשָׁר נוֹתֵן אֵמוּן׃ (ב) רַב־אָדָם יַטִּיפוּ דְבַשׁ מִשְּׂפְתוֹתֵיהֶם וְיִשָּׁפְכוּ מְרֵרָה מִלִּבּוֹתֵיהֶם׃ (ג) אִישׁ חָנֵף יְהִי רֵעַ אִם הָאֹבֵב יַשִּׂיג הֶשֵּׂגָיו׃ (ד) אִם רְצוֹנְךָ לִהְיוֹת רַק עִם יְשָׁרִים וּתְמִימִים לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ וּבַקֵּשׁ לְךָ מָעוֹן בַּמִּדְבָּר שְׁמָמָה׃ (ה) מְרַמְּךָ פַּעַם [1] אִישׁ אָוֶן מְרַמְּךָ פַּעֲמַיִם אָשְׁמָךְ

תוכחת מוסר.

ח. החכם מונטיין אמר, כי אין חטא גדול משקר בדבריו, ולו נבין גודל חטא השקר, כי אז היינו מענישים אותו יותר מכל הפשעים שבעולם.— אריסטו אמר: כי עונש המשקר הוא, שלא יאמינו בו אף אם פעם אמת ידבר.— איש אשר הרגיל את עצמו לשקר, אבדה ממנו המתנה הטובה אשר חנן אלהים את בחיר יצוריו, האדם, להבדילהו במותר זה מן הבהמה, והיא הדבור.— אפּולוניוס אמר, כי אך לעבד עולם נוכל לסלוח דברי שקר ולא לאדם חפשי.— הפרסיים פרסמו כל שקרן לבוז ולדראון בפומבי.— לפי חוקי ההודיים, יספר לנו פילוסטראט, לא היה יכול האיש אשר נתפש בשקר להמנות לאיזו מפקידות העיר.— בכל זאת פשתה צרעת ממארת השקר בין העמים החדשים הנבונים, והיה האיש אשר ימלאהו לבו להכחיש השקר ולבזות המשקר, יחשב מעשהו לפשע גדול בחברתם ולעון פלילי

הערות.

1) ההוראה העקרית של שרש פעום היא: הכאה והלמה, אם הכאת לב ורוח אדם על הצרה אשר הדביקתה (תהלים ע"ז, דניאל ב'), ע"ד: „ויך לב דוד" (ש"ב כ"ג), או על הכאה בכלי אומן (ישעיה מ"א) „הולם פעם". ומזה שם „פעמית" לקרן זוית של ארון או תבה (שמות כ"ה) בעבור שנעשתה מעשה מקשה, כי בהגיע האמן אל הקרן מוכרח לקרוא למהלומות על ארבע קרנותיו למען הטותן אל רוח אחרת. גם שעטת פרסת רגל הדורך נראה ונשמעה כאלו מכה על המסלה, ע"כ נקראה ג"כ פעם. וידוע כי כל אשר יבא במקום יבא גם בזמן, ע"כ כמו שמשתמשים בנתוח חלקי המקום בפריסה (קלויע, אויך מיילע) מן „פרוס לרעב", וכן ב„הלום", אשר שניהם משותפים בהוראת הכאה ושבירה „הולם פעם", כמו כן ינותח הזמן בשם פעם.

מעט יעשה רב אף[3] נטף גשם יעשה חור באבן:
(יד) אין מכביד עבודה על רעהו כעצל נהפך לחרוץ:
(טו) הזמן הוא היקר בכל ומי יודע חין ערך רגע:
(טז) אל תאהב שנה כי הישן חי באין חיים מת באין
מות: (יז) עבד מביש יאהב אף או אדוניו אם שבעה
חגים בשבוע יקיפו: (יח) טוב לקרוע הנעלים מקרוע

תוכחת מוסר.

לא אמצאנו עוד. משל עבר ופנה ישמע יליל תאניה על קוצר חיי האדם ומהירות חליפ הזמן, ובכל זאת גולי אך אחד מני אלף יודע לעריך יוקר הזמן, לבל יפצפצנו כבדי אין חפץ בו. — קאטון אמר: העצל והחדין שונאי מית המה איש אל אחיו: זה יחפוץ להאריך ומני עד בלתי שמים למען יעשה עבודתו. וזה יאבה לשעית בדברי שקר למען המית או לקצר ומני אשר ארוך לו מארץ מדו. — האיש אשר אין לו מה לעשית הוא קין מבאיש וסלון ממאיר לאחרים. — הזמן יקצר כמו הנה (תהלים ..) — ווי אין גערדאנקע; רעיון נפלא הנמצא בספר "גיבמט" אשר להמשורר גיתה-) בעיני היודע ערכו ומיקירו להוציא ממנו תנובה, הוא ארוך כרבבות שנים, בעיני החובק ידיו בחיק הבטלה, החופש ודורש אחרי כל־ימות: שחוק ושעשועים, אמרי תפל ודבר שפתים, למען המיתו והכחידו מן הארץ. — סיניקא אמר: מותר לנו להשתעשע מעט למנוחת נפשנו, אולם גם השעשוע לא יהיה כלו בלתי מועיל כלל. — לפי חוקי היוני סולון היה מחויב כל תושב אתונה למסור את הבטלן לבית המשפט למען יענש. — אצל הגימנאזופיסטים לא נתנו אכל לאיש אשר לא ידע לתת דין וחשבון ממעשה ידיו ומעבודתו כל היום. נזק העצלות יתפשר הבטלה. אמר דימוסתינס, לא יוכרו תיבת בכל דבר יהודי, אך בכסף הכולל מדברים וימים רבים.

הערות.

[3] מלת אף המסבב ומהדר משפט על משפט נגזר משרש אפף המורה סבוב ועטור; אולם השם אף (צאָרן) הוא משרש אנף והוא מחסרי נוני"ן בינונים, כמו בת מן בנת, חטה מן חנט, אמת מן אמנת, אשה מן אנוש, חך מן חנך (חניכים, בשר השנים), „את עשויה" (יחזקאל כ"א) מן אנה. ובעבור שרישם החרון נכר בפני הכועס, ע"כ נקרא כל הפנים בהעתקה בשם אף (בראשית י"ט), כמו שהפנים מציינים גם מושג כעס וחמה (תהלים ל"ד); ובהיות החוטם עיקר הפנים — כפירש"י על „אפך כמגדל" — נקרא ביחוד אף בהעתקה מן הכלל אל החלק, כמו השמות: ארץ—המורה על יבשה בכלל וגם על מדינה מיוחדת; מלאך — שם לכל צבאי מעלה בכלל וגם למין פרטי לפי הרמב"ם, ה' תשובה; כוכב — לכל הכוכבים ולכוכב לכת מרקור ביחוד; חודש — לתחלת עת הגלות הירח, גם לחדש כלו; שבת — זמן הכנס ליל שביעי וגם היום כולו וגם השבוע כולו. יא"כ יסוב הפעל „יחר אפו" על החוטם. ע"ד „עלה עשן באפו", או על הפנים, או על שה"ם אף (צאָרן). — —

מְלַאכְתְּךָ מִבֹּקֶר עַד עֶרֶב כִּי גַם הַמַּיִם יִבְאֲשׁוּ אִם יִרָגֵעוּ׃ (ז) הַחֲרִיצוּת תְּמַלֵּא אֲסָמֶיךָ שָׂבָע וְהָעַצְלוּת תַּעֲלֶה צַחֲנָה וְרָקָב בְּעַצְמוֹתֶיךָ׃ (ח) הַחֲרִיצוּת יְמִין הַהַצְלָחָה וְהַסֶּפֶק[2] בְּמִעַט שְׂמֹאלָהּ׃ (ט) מִבִּלְתִּי עֲשׂוֹת כָּל מְאוּמָה יִלָּמֵד לִפְעוֹל עָמָל וָאָוֶן׃ (י) עוֹכֵר בֵּיתוֹ אוֹהֵב מִטָּתוֹ חוֹמֵס שְׁאֵרוֹ טוֹמֵן יָדוֹ בַּצַּלַּחַת׃ (יא) רַבֵּי מְלָאכוֹת מְעַט־בְּרָכוֹת וְהַחֲרִיצוּת תְּהִיֶּה בְּעָלֶיהָ׃ (יב) עֲבוֹד בַּלֶּחֶם וְאַחַר תֹּאכַל בָּשָׂר׃ (יג) מְעַט עִם

תוכחת מוסר.

לא יעבוד מאומה לטובת הכלל הוא כמו אצבע ששית ביד או ברגל, אשר טוב להכריתה מהשאירה. החברה המדינית צריכה להיות נערכת כמו נחילת דבורים, שכולן עושות דבש למחית הכלל, והדבורים שאינן עובדות רק אוכלות הדבש, הלאה מ גו תגירשנה. — העצלה, אמר חכם אחד, היא מחלת גו ונפש גם יחד. — החריצות ושנאת העצלות הן מהמדות המסולאות בין אנשי אירופה. ישנם עמים פראים אשר ע"ד לא נגה עליהם אור החכמה. ילינו יומם גם לילה בין שדי העצלה ויישנו על ברכיה באין מקיץ. מרגלא בפי אנשי הודו: טוב שבת מה ל וך, שכוב משבת, ישון מיקוץ, ומות מחיים. — מעילם, אמר קסינפון, לא הסבה העצלות טוב עלי ארץ. וחכם אחר אומר: העצלה אם כל הפשעים. המשא היותר כבד לאדם, אמר דימוקריטס, הוא העצלות, יאיש הרובץ תחתיו ימאס נפשו ויקוץ בחייו. — לכל עצל, אמר פיצילידס. לא נבראו ידים רק לגנוב. הוא היה אומר: העבודה מנוחת הצדקה, והבטלה — עבידת הרשעה. היגיעה היותר גדולה, אמר החכם ביון, מגיעה לאדם אשר ימאן לקחת לו כל יגיעה. — ואמר חכם אחד: טוב בעיני האלהים והתולדה וחברת המדינה — שור חורש ודש מאיש הולך בחבוק ידים. — האנשים אשר אינם עושים כל מאומה לטובת חברת המדינה, המה פגרים מתים המעלים צחנתם ובאשם בין החיים. — האדם לעמול יולד וחיי גבר אך לעשות: מה? טוב ולא רע! „רעי", קרא המלך החסיד טיטוס, כאשר חלף יום אחד מבלי עשה בו טוב בעמו, „חבל על יומי אשר אבדתי, ולנצח

הערות.

[2] שרש ספק או שפק מורה ביסודו: הכאה ומחאה של שני גופים זה בזה (במדבר כ"ד), ומזה (איוב ל"ד ל"ו) השמוש למחשבות אדם המטורפות — כי גם טרף מורה על הכאה, וגם על ערבוב טבעי בלשון התלמוד, „טרף יין ושמן", ומוכרו במקרא (איוב י"ח, עמוס א'). — ומזה השמוש גם להשגת די מסת הצורך (מ"א כ', איוב כ', שם ל"ד, לד"ק); כי כן גם שרש מחה יבא להכאה (ישעי' נ"ה) ולהשגת גבול מה (במדבר ל"ד). הוא מורה גם על מישג שפוק (געניגען, הינלאַנגען) כמו בפעלים: „השיגה ידו" „הגיעה ידו", כאשר יאמר הלועז: הינרייכען, הינלאנגען.

ז. הַחֲרִיצוּת וְהָעַצְלוּת.

בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְּקָרֶה (קהלת י׳)
וְהוֹן אָדָם יָקָר חָרוּץ (משלי י״ב).

(א) הַחֲרִיצוּת[1] חַיִּים וְהָעַצְלוּת מָוֶת וּבָחַרְתָּ בַחַיִּים
בְּטֶרֶם תָּמוּת: (ב) הָעַצְלָה שִׁפְחַת הַמִּסְכֵּנוּת וְאֵם
הַפֶּשַׁע גָּרֵשׁ הָאָמָה וְאֶת בְּנָהּ וְתֵצֵא גַּם הַגְּבִירָה:
(ג) לְכָל עֲבוֹדָה שָׂכָר וְאֵין פְּעֻלָּה בְּלִי גְמוּל: (ד) בְּכָל
יוֹם חַג לְהֶעָצֵל וְחַג הֶחָרוּץ עֵת לֹא יוֹם וְלֹא לָיְלָה:
(ה) הֱוֵה חֹמֵט בְּעֵצָה וּבֶן־דֶּרֶשֶׁף בְּמַעֲשֶׂה: (ו) עֲשֵׂה

תוכחת מוסר.

החוב נטל על כל יחיד ויחיד מאברי החברה האנושית, לעבוד ולפעול ולהועיל לטובת כלל הארץ, איש איש לפי מסת יכלתו ממלאכתו אשר הוא עושה. — החכם סניקא מדמה את החברה האנושית לחומת אבנים, אשר כל אבן אוחזת ומחזקת אשה את אחותה. כל חברה, כל עדה, כל שבט, כל משפחה, כל בית אב, וכן איש יחידי מחויב להועיל ולעזור לבנין החומה הזאת. המושל המחוקק בשבתו ומשענתו הוא קורתה המגין עליה! אולם אי לה, אם מישלה איש אשר לב אבן בקרבו, כי אז ימך המקרה את כל הבנין, נוע ינוע, פור יתפורר ונפל תחתיו למעי עולם. האיש אשר

הערות.

1) השרשים גזר, גרז, גרם, גרשׂ, גרשׁ, כרת, חרת, חרץ, חרם, קרץ, קצר, קרש, הרז, ממקור אחד במוצא המבטא העברי יצאו ומשרש אחד נחצבו, ותרבינה פארותיהם בעבור חלוף איתיותיהם במבטא, ולכלם הוראה אחת יסודית וכללית, אך הם מתחלפים בפרטיהם לכמה הוראות שונות לפי מצבם בענין. הוראתם היסודית היא: חתוך ושבירה, פרוד והבדל בין דבר לדבר; אולם כ״א בהוראה מיוחדת לפי ענינו, ד״מ: מן גרז (תהלים ל״א) יצא השם גרזן, ודומה להפוך ראשו בתחלתו, כמו כבש, כשב, שלמה, שמלה ודומיהם — גזר. מן גרש — „גרש כרמל״ (ויקרא ב׳); מן גרם (תהלים קי״ט) — „גרסה נפשי לתאוה״; מן גרש בשי״ן ימנית (יונה ב׳) נגרשתי, השוה בהוראתו לרעו (תהלים ל״ח); מן חרת — „חרות על הלוחות״, הדומה ג״כ להפוך ראשו בסיפי — „התר נא בא בקיר״ (יחזקאל י׳); מן חרו (ש״ה א׳), ומזה שם קרש לנהח עץ קרוץ לארכו כמו שנקרא ג״כ נסר (מ״א ז׳) מהארמית נסר, ובעברית נשר, ואשר ממנו השם משור (ישעיה י׳) לברזל חרוץ בעל פיפיות חותך הקרשים. ומן שבר: „ואשבור עליו חוקי״ (איוב ל״ח). ובזה נראה מפלאות לשוננו הקדושה, כחה ועוצם ידה, יקר תפארתה ורוב עשרה בהשאלת התיבות והשרשים מהוראה להוראה והעתקתם הנפלאה!

מֶרְחַב הַתֵּבֵל דַּי לְשׂנְאֵי אוֹיְבִים: (כז) כָּל הָרֵעַ לְדוֹבְרֵי
שְׁקָרִים וְשׂוֹנְאֵי דוֹבֵר־אֱמֶת רַבִּים: (כח) חַוַּת אִישׁ
אוֹהֵב אַךְ נַפְשׁוֹ בְּמַחֲשַׁבִּים גַּלְמִיד יְהַלֵּךְ אַל תָּבֹא
רְנָנָה *) בּוֹ: (כט) הַיְּדִידוּת חַיֵּי הָאָדָם וּבְמֵתִים חָפְשִׁי
אִישׁ מִתְבּוֹדֵד בְּאֵין רֵעַ: (ל) קוֹנֶה רֵעִים בֵּין תָּפוּג
הַמִּשְׁתֶּה **) תָּפוּג הָאַהֲבָה: (לא) רֵעִים לֹא בְמִסְפָּר אַךְ
בְּמִשְׁקָל תִּבְחָר: (לב) יֵשׁ אוֹהֲבִים כְּצֵל הַמַּעֲלוֹת בִּפְנוֹת
הַשֶּׁמֶשׁ יָשׁוּבוּ אֲחֹרַנִּית:

תוכחת מוסר.

במי, אין דורש חסר ומבקש אהבת רעים בינימו. וזהו הדבר, אשר למען רחצי בנקיון ולהגיר אור צדקה ומזוח משפט במתניו, ישימו זר זהב על ראשו ומסוה טהור על פניו, ויכנוהו בשם פוליטיקה, מקור משחת היא לכל התנופה, צביעות, רכילות ודבה ושנאה וקנאת איש מרעהו. ה ה! חלי רע ומר הוא בעולם ההפוך והחדש אשר עינינו תחזינה, למורת רוחנו ולדאבון נפשנו.

הערות.

אולם בונתי, כי בעבור עקבו בגיחו מרחם אמם היה צריך להיות שמו ע ק ב בעבר ולא יעקב בעתיד, וזהו שאמר: עתה ידעתי מדוע נקרא שמו יעקב. עד הנה דמיתי כי היא מן השמות שמורים עם אית"ן שלהם על סבה עברה, כמו: יששכר, ישראל — אולם עתה נודע לי הדבר, כי ע"ש העתיד נקרא כן, אחרי רואי כי אחר צאתו מבטן עשה עמי בעקבה, ושמו דוגמת: יצחק, יוסף, יהודה, ע"ש העתיד. וכ"ז לפי' הראע"ז, הכי כמו „הכהנים?" אולם ליותר המבארים תתכן שאלתי בקיצור: האם נקרא שמו יעקב ע"ש העתיד אשר יעקבני פעמים, הלא על שם העבר נקרא כן? —

---

*) ואמר החכם שילר: „האיש האוהב אך נפשו, הוא אניה סוערה בלב משברי התולדה רחבת ידים הגדולה והנוראה".

**) וכן תכלה כל אהבה בלי נקיה רק תלויה בדבר תאות נפש (הייגענגוטן). ומה נשגבים דברי המשורר שילר במכתביו: „הנני מאמין באמונה שלמה ברוח נכון ונפש חפשה, כי המלא תמלא, אהבה ישרה, תמימה ונקיה מכל סיג. בלע ותלאת אב זרה ותאות נפש; אבדתי אני ואתם לנגוע אם יש באמונתי עולה ובחותי בקר, אפוג כאלהים, אשפוך בהבלאת הגלת, ומזית אפיקי הצדקה ארפה; אבדה תוחלתי, נואשה תקותי, אם גוה האמונה באהבה הטהורה ונכרתה המשענה בצדקותיה". „כרחוק מזרח ממערב גדול ורחב המסך המבדיל בין תאות־נפש ובין האהבה, ולא יקרבו זה אל זה כל ימי השמים על הארץ. תאות־נפש תחזק משמרות מגמתה במחוגת קו כתה ולא תרחק החוגה; אולם האהבה לקצות הארץ תביט, ואל בערת אוצר התבל ומלואה תקלע אבני חן וצדק ולא תחטיא. האהבה תשתעשע באחדות, ותאות־נפש תתענג בבדידות; האהבה תומכת שבט חסד בין אזרחי ארץ הפנית היצרים בלבותם, ותאות־נפש תנופף כעיט רוח זלעפות לעשוק ולבצוע ולפסוע בשבט ברזל על ראשי האמללים בין יושבי ארץ תלאובות; תאות־נפש תזרע למען תקצור, תטע כי תקוו לעשות ענבים, ותגזור שמיר ושית ותחת הנה יצא חוח. האהבה הוגנת ונותנת בנדבת לבה, ותאות נפש מלוה בתרבית".

(כ) אַל תִּבְטַח בְּאָח עָקוֹב 2) יַעֲקֹב שְׁמוֹר פִּתְחֵי פִיךָ
מֵאוֹיֵב נֶהְפַּךְ לְאוֹהֵב׃ (כא) לַשָּׁוְא תְּבַקֵּשׁ אַהֲבָה בְּרָחוֹק
אוֹ בְקָרוֹב כָּל מְבַקְשֶׁיהָ לֹא יִיעָפוּ בְּלִבָּם *) יִמְצָאוּנָהּ׃
(כב) אֵין בֵּין אוֹהֵב בִּלְתִּי מֵיטִיב לְאוֹיֵב בִּלְתִּי מֵרַע כִּי
אִם הַשֵּׁם לְבַדּוֹ׃ (כג) בְּכָל עֵת אוֹהֵב מָהִיר הָרֵעַ
וּבַצָּרָתָה יִתְנַהֵל לְאַט עַל גַּב הַחֹמֶט׃ (כד) הָרַע בְּאוֹיְבִים
לְבַר־אוֹיֵב עִם פְּנֵי־אוֹהֵב׃ (כה) צֵל בְּלִי גוּף אוֹהֵב בִּלְתִּי
נֶאֱהָב **)׃ (כו) אֵין פִּי מָחוֹט צַר לְאֶלֶף אוֹהֲבִים וְאֵין

תוכחת מוסר.

וריעית, ונדברו איש אל רעהו בהשכל ומישרים, ממעשה הצדקה ועבודת התושיה; ואילם כל מזימתם ומחשבותם רק להחניף איש את רעהו, למצוא חפצם ולבצע את אשר יזמו לעשות: זה יהלל הצדקה, וזה ישבח החכמה, והשלישי יפאר מוסר תושיה, ושפתי כלם דולקות כדי להראות לעיני השמש את גודל חפצם להשכיל להיטיב. ובאמת הכל נאלחו. אין עושה טוב

הערות.

2) שרש עקב מורה בהתחלה על אחור — בצד, ועמוק — בעומק, כי בישג אחד הוא; ומזה הוא מציין מארב — טבעי וגם מוסרי (הינטערגעהן), כי האורב יישב בחדר, ירבה ישוח במעונתו בעומק או בירכתים. הוא מורה גם על עקבה ויערה (איוב ל״ז), כי המתעכב ומתמהמה ישאר אחרון, ומזה שם עקב לסוף וכף הרגל. מלת עקב משמשת לקשור סבה ותכלית, כי שתיהן כרוכות זו בזו, והאחת תלך לרגל רעיתה, ומורה ג״כ על עוות ועקים (ישעיה מ׳), כי העמוק היא עקום — וג״כ בחלוף וסרוס האותיות — ע״ד „וישחטה שטים העמיקו" לרד״ק. ועוד נפרש פה ע״ד הלצה הקרובה לאמת ועקת אבי אדום, בהודע לו סבת קריאת שם אחיו יעקב, בעבור לקחו ממני במרמה בכורתי וברכתי. האמנם לא ידע כי סבת שמו בעבור עקבו אותו בבטן, כאשר בין שורות הכתובים יצהיר?

*) נעימים דברי המשורר בילר במכתביו: „האהבה — המחזה היפהפיה והמראה הנחמד בתוך נפש תית הבריאה, הקשר האמיץ והחזק, כמו ברזל עם ברזל מצפון, כממשלת הנפשות, זהו מקור מים חיים קדושים, בהו מתקדשת הנפש מטומאתה ותבא אמרותיה במימיה, וכו הרחק התוביה לשמשי ותמריא למרום בחקים? — האהבה תומכת כפה בפלך לטוות ולארוג תקות הוגע התמד יעבותות הידידות המתגברות ומביקות נפש אל אחותה, וידה בלחה בכיבור לרקום מרכסי מלולי העלמות התלויבות לב כחבלי אדם, תמורת כבדון תקים כגבורות לימין זולתו". וכן אמר להלן: „האהבה היא סולם מוצב ארצה וראשו מגיע עד כסא אלהים, לא ידעתי נפשי השולה במעלה בית אל'. „האהבה היא מתת תעלומה משמים, להוציא יקר תפארת הזהב מוללי אבן אפל וצלמות, להגיל נעימות הנגנות מטיע יון מצחת הכליון, ולהופיע העלמות והעלמית מבין מתלעות הזמן המשחית כל נושם אפו".

**) ר"ל בלתי אפשר, ולכאורה סותר למאמרו לעיל: „סולא בלתי מטיב אוהב בלתי נאהב"; אולם כאן מדבר הכתוב באהבה נאמנת הנובעת ממקור מעמקי הלב, וכמים הפנים לפנים כן לב אדם אל אדם, וכאן באהבה לכוזב ותנופה בשפתים דולקות, ולב אין.

עֵצָה וּתְבוּנָה: (יז) תְּעַוֵּר פִּקְחִים וְתַסַלֵּף הַבִּינָה וְכָל שׁוֹגֶה בָּהּ לֹא יֶחְכָּם: (יח) גּוֹמֵל חֶסֶד אִישׁ רֵעִים וְשׁוֹנֶה בְדָבָר לְהַזְכִּירֵהוּ מַפְרִיד אַלּוּף [1]: (יט) הִתְרוֹעֵעַ אֶת חָכָם תֶּחְכָּם *) בְּאַחֲרִיתֶךָ וּבְמוֹשַׁב לֵצִים תָּלִין גַּם אַתָּה:

תוכחת מוסר.

אשר לא היו מהורים לכך. גם אלכסנדר מוקדון, אשר הוכה בסנורים מערפל גאותו וגאונו עד כי רצה לעשות עצמו לאלוה. לא יכול נשוא את החנף אשר לא הבין הדבר על אפניו, וישם באפי קטרת אש זרה ותפלה. — המפורסם למשקר לא בנקל יהי חונף, כי המתנף הוא רק איש אשר יוכל לתת מסוה הצדק וששר האמונה על פניו; ואיש כזה מסוכן יותר ויותר מן משקר ובעל מרמה, כי נגד האחרון אנחנו יכולים להשתמר ולהגן בעדנו: אבל נגד הראשון אין חכמה ואין עצה. — רע שקר ימנחם עמל דומה לתנין המצרי (קראָקאָדיל) המוריד דמעות ומתאונן ובוכה על טרפו שהוא רוצה לבליע (קראָקאָדילענטרענען). — הדבר היותר קשה הוא להיות חונף זמן רב, כי עליו להזהר לבל ישכח את עצמו כמו הגה בזמן מן הזמנים יבפעם מן הפעמים, ולבל יסיר מעל פניו את המסוה, כי אז ת ג ל ה ערותו לעיני השמש. — יש חברת אחים נאמנים וחברים מקשיבים, אמר חכם אחד, אשר יתראו במיסדים את חברתם על עמודי אמת וצדק ואדני אהבה, ידידות, חבה

ה ע ר ו ת.

„הון עתק" עם „צדקה" (שם ד') המתנגדים זה לזו, כמו שראינו לעיל. וכן כאשר יחובר תאר יקר אל הון ישיבהו ג"כ לכסף צדקה באמרו „והון אדם יקר הרוץ", שפי' בסרים המלות לד"ק.—ומעתה יובן לנו עוד כתוב אחד (דברים, א' מ"א): „ותהינו לעלות ההרה" שיפורש לדעתי בחלוף הנ"ל מן און ועצמה, ורצונו שהתאפקו והתאמצו על מרך לבם אשר ה ר ך אותו אלהים כאשר סר מהם ויהי ע ר ם; ע"כ בספור המעשה נאמר „ויעפילו", המורה ג"כ על עוז ואמץ מן „עפל ובחן". ועתה הלק מהאור הזה ירחה הרבה מחשך המבארים, כי העברי שומר הטעם ולא המלות כדברי הראע"ז בפ' שמות, ורמז ע"ז בפ' ואתחנן, ע"ש.

[1]) ההוראה הכללית של שרש א ל ף היא: רבוי בכמות וה ש נ ו ת ו, מזה המספר הרב א ל ף, ומציין למוד והרגל הבא אך ברוב ה ש נ ו ת (וויעדערהאָלונג). וע"כ נקרא מין הבהמה א ל ו ף בעבור רבויו—כדבריהם על עשתרות, שמעשרות את בעליהן— בהוראת שם ב ה מ ה מן ה מ ה או ה מ ו ן—יעוין אע"ז פ' בא; ויקרא שר וטפסר: א ל ו ף, כמו שמכנים את השרים ע"ד העתקה: כ ר י ם, א י ל י ם, עתודים. גם ר ע נאמן מ מ ת י ק סוד (בוזענפריינד) נקרא א ל ו ף, בעבור הרגל חברתם ורבוי אהבתם.

*) כי יבוא הסכל לריבה למוד, למען יוכר העדרה כיתרון אור מן החשך. ואמר חכם אחד, כי השכל כמו הבריאות אינם נרגשים בעת היותם, אך כאשר נוגים הם, כי באחרונה תוכר בהעדרה, והראשון יתראה אז כפלים; על כן יגאה הכסיל כברוש ותדשא וענו החכם כגפן וזית.

(יד) הָאַהֲבָה וְהַהַצְלָחָה בְּמָקוֹם אֶחָד לֹא תִשָּׁאַרְנָה כְּמוֹ הַיָּרֵחַ תִּשְׁתַּנֶּה וְתִתְחַדֵּשׁ שָׁנָה: (טו) אוֹהֵב אַךְ נַפְשׁוֹ לֹא יֶאֱהָב שׂוֹנֵא נַפְשׁוֹ לֹא יֶאֱהָב *): (טז) נִפְלְאַתָה אַהֲבַת נָשִׁים מִכֹּל

תוכחת מוסר.

לעִוֵּר עיני שכל הנחנף. ואחר כן יתגולל ויתנפל על צדו החלוש וימשל בו בנפשו ובלבבו, כמו שודד לילה אשר יכבה בתחלה את הנר הדולק בבית למען יוכל אח״כ לגנוב דיהו. יצדק החכם אנטיסתינס באמרו: רעי המושל והנחנפי ירצו שיהיה למושלם כל טוב, אך לא שכל ותבונה. – אמר החכם. אין מרע לבסיל יותר מן החונף לו ומהללו בפניו, כי החנופה היא דקה ועמוקה מאד והנחנף לא יקבל פני החונף הבלתי מהיר במלאכתו. טיבריוס קיסר רומי עצב בעיניו וקרץ בשפתיו בשמעו דברי חנופה משופטי הסנהדריה שלו

הערות.

אומר: מתרושש והון רב; אולם הקובץ על יד בעמל ידיו ובזעת אפיו ירבה. המקרא (שם כ״ח) „נבהל להון איש רע עין" מפורש כמו רעיו.

(שם ג׳) „כבד את ד׳ מהונך" קשה היה לרז״ל: הלא אלהים שונא גזל בעולה, ע״כ דרשו בזה בירושלמי: מחוננך וכו׳ (ועוד מובא ברש״י שם מדרש אחר: אל תקרי מהונך אלא מגרונך וגו׳, וזה לא נמצא בספרים אשר לפנינו וזולתי בילקוט במקום אחר). אולם לדעתי יפורש הכתוב היטב בפשיטות, כאשר נאמר כי מ׳ „מהונך" ו„מראשית" איננו מ׳ שממנו בחומר או במקצת רק מ׳ היתרון, ורצונו: תכבד את ד׳ יותר ממה שתכבד אלילי כספך לבצוע בצע ולשלול שלל, ויותר מראשית וגו׳ כי בצל אלהים-בצל הכסף, ובשמאלו עשר וכבוד, ע״כ „וימלאו אסמיך שבע". — ולפי דברינו אלה יובן הענין היטב, כי כאשר התהללה החכמה במרומי קרת, כי יש לה כל טוב להנחיל אוהביה חברה במתק שפתיה

---

*) ע״ד שכתבנו לעיל אצל הכתוב: „גומל נפשו איש חסד ועוכר שארו אכזרי". — וכמו שמגונה לאהוב אך את עצמו כן מגונה, או אולי מזיק יותר, לבזות את עצמו. ובאמת אהבת נפשו ובזות נפשו שתי הקצות לא טובות הנה, כי הטוב הוא אך הממוצע. ואמר סיניקא: אוהב אך נפשו שונא אחרים, אוהב נפשו אוהב אחרים. הוא היה אומר: כל אדם בעל שכל בריא יאהב את עצמו, אך צריך לדעת איך יאהב את נפשו, כי מי זה בער לחשוב כי אדם בר תבונה ישנא את נפשו? ומרגלא בפי גיליה: לולי אהבת עצמו בין אנשי תבונה, לא היו ידים לכל עבודת צדק ומשפט ומישרים. הוא היה אומר: כל אדם יעשה את אשר יועיל לו ואז יוכל להועיל גם לאחרים. ומה נאמנו דברי המשורר שילר במכתבי הפילוסופיא אשר לו: „אשקפה טוב ובגוים כל הנפשות אך למעני, כי בכולמו גם לי בלום, ומי יחוש מאושר חוץ ממני? השיב והאשר אשר ישלו במעלות רוח אך לי המה, לכן כלתה נפשי ונכספה רוחי להגדיל האושר ולהאדירו ולהעמידו על במתי גבעות עולם; אחפוץ לנטוע פרחי אושר בכל ערוגות גן הארץ, כי לי הוא ואך אותי ישביע גיל וששון. כל יופי כל נשגב אך נעלה אף נעים, כל נחת והשן אשר אשרא שכיותי. אך לי ולמעני יצרתיו אף עשיתיו. ואם אתעה להם והמשעשעתים בזדון לבי, והייתי אני הפועל והשכר — אני ולא אחר מקבל את השכר. ועתה אשמח עלי גיל באושר אחרים כי אשים באשרי. החפץ באושר אחרים נקרא לו גומל נפשו איש חסיד. וכן דבריו האלה: אם אשנא, אכיל רזון בנפשי ומחסור בעצמותי, ואם אאהב, עשירי שכיתי, נפשות לקחתי והיו לי. בשנאת עון עמיתו וכנות פשעו כמסכת האהבה הוא מגלת כלי יקר אבוד ונגאול ממכרת אחוזת נחלתו. בשנאת עמיתו ואיש לא יאהב. הוא עורף נפשו מעט מעט, ואין מסכן ואדל כח כמו כאוהב אך נפשו, ואחר כוחו ובלעו יתור.

אַלּוּף נְעוּרִים׃ (ו) רַב־אָדָם יָנוּד לְצָרַת רֵעֵהוּ וְעוֹזְרוֹ
בִּמְאוֹדוֹ אִישׁ אֱמוּנִים׃ (ז) הֶחָשֵׁד רַעַל הָאַהֲבָה
וְהָאֱמוּנָה שִׁקּוּי עַצְמוֹתֶיהָ׃ (ח) הַכַּבִּיר לְעֵת בַּצֹּרֶת יִבָּחֵן
וְהָרֵעַ לְעִתּוֹת בַּצָּרָה׃ (ט) מַה נָּקַל מַשָּׂא הַמְּצוּקָה בֵּין
שְׁנֵי אֹהֲבִים חֲלוּקָה׃ (י) טוֹב רֵעַ קָרוֹב אֶחָד מֵאַחִים
רְחוֹקִים מֵאָה אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ׃ (יא) יָצוּק מַיִם עַל זֶפֶת
בֹּעֵרָה כַּבּוֹת בְּתוֹכָחוֹת מוּסָר אַהֲבָה עַזָּה כַּמָּוֶת׃
(יב) שְׁאֵל בִּלְתִּי נַעֲנֶה אוֹהֵב בִּלְתִּי נֶאֱהָב׃ (יג) בְּחוּט
דַּק תִּמְשׁוֹךְ הָאַהֲבָה וּבְמַזְמֵרוֹת כָּל תְּנַתֵּק עֲבוֹתֶיהָ׃

תוכחת מוסר.

ובארץ. – רוב השרים העריצים מושלים בשבט ברזל, ופושטים עור עמיהם מעל עצמיהם, אך בעבור כי אפפום וכתרום אנשי מרמה בחנפי לעגי מעוג, הלוחשים באזני אדוניהם כי טוב וישר משפטם, וכל אשר המה עושים טוב בעיני אלהים ואדם, כי עמיהם מאושרים תחת שבטם ומשענתם, וממשלתם ברוכה לה׳, וכי בידם היא להוסיף עשות כזאת וכזאת בכל אות נפשם. ומה יהי בסופם? לב העם יחם, וינתקו מוסרות עול הברזל, שנלאה לשאתו עוד, ירים יד במושל בו בפרך, והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו, ותחנף הארץ בדמים; חרב האורח תהיה ברעהו, ואז תאחז רעדה חנפים, וירדו כיון שאולה, כי מהם נסבה הרעה הגדולה הזאת, האוכלת ארץ והדרים עליה, עיר ויושבי בה. – כל אדם אוהב מאד להחנף, ואף אם ידע על נכון כי שקר בימיני של החנף והתהלים עמו, יאמר עם החכם מירינציים: ידע אני, החנף, כי הבריך, תעתועים המה, בכל זאת מתוקים ונעימים המה לי מאד; אנא! הוסיפה להחנף אותי ויתענג לבי גם אני. – ויפה אמר חכם אחד, כי אין אדם חפשי בארץ, אשר לא יאבה לקבל חניפה, שלא תפעל החמאה הנתעבה והנאלחה הזאת על חכו. וברצות איש מרמה להשחית בפה חנף איש אשר יתראה כשונא חניפה, אז יהלל אותו בפניו, כי שונא חניפה הנהו, ובזה יחנף נפש השומע על אחת שבע. – החנף ישתדל בראשונה

הערות.

כסף אשם נאוף — (שם כ״ט) „ורועה זונות יאבד הון״ כי יפזר ויתן לקדשות, וכנהו בשם הון בעבור הנתנו למחיר זונה. הפסוק (ש״ה ח׳) „אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה״ מתפרש כמו כן, כי אהבה הנקנה בעד בצע כסף איננה אהבה נקיה שאינה תלויה בדבר, רק ע״ד „נתעלסה באהבים ונרוה דודים״. אולם המשורר מדבר פה באהבה הידועה היינו הנקיה והטהורה, ע״כ בוז יבוזו לו.—

ועתה נבאר יתר הכתובים—(משלי י״ג) „הון מהבל ימעט״, רצונו: עושר הנאסף בענין רע יתמוטט, כי מה דשקרא מוליד פסחא נסבא – וכן הוא.

(יט) אִשָּׁה יָפָה בַּעֲלַת מְדָנִים מַיִ׳ אֶל גֵּוָהּ וּמֵהַשָּׂטָן
נִשְׁמָתָהּ: (כ) מַעֲשֵׂה הָאִשָּׁה כַּאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂינָה הַדְּבוֹרִים
תִּתֵּן נֹפֶת צוּפִים גַּם כְּאֵב וּמַחַץ:

ו. הָאַהֲבָה.

מַה יָּפִית וּמַה נָּעַמְתְּ אַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים (ש״ה ז׳).

(א) רֵעַ חָנֵף נִדְמֶה לְצֵל מִדֵּי זְרוֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ יִתְרָאֶה:
(ב) הָאֵשׁ וְהָאַהֲבָה לֹא יִבְעֲרוּ תָּמִיד בִּלְתִּי מַפּוּחַ:
(ג) גֵּאָה וְאַהֲבָה יַחַד בַּל תִּשְׁכּוֹנָה בְּקוּם הָאַחַת תִּפּוֹל
הַשֵּׁנִית: (ד) הָאַהֲבָה תְּחַבֵּר שְׁנֵי לְבָבוֹת אוּלָם הָאֵמוּן
לְבַדּוֹ מַחֲזִיקָם יָחַד: (ה) רֵעַ חָדָשׁ עָסִים מִגַּת יַיִן יָשָׁן

תוכחת מוסר.

סרוחים לשפכם – מחול עם רוש המתן – על ראש בעליהן הנדכאים והאמללים, ותמררנה חייהם בעבודה קשה ובפרך, מניחת שלום לא יטעמו לעולם, ושלות השקט לא ימצאו לנצח. הן הנה מטרות דברי חכמים וחידותם, עליהן ישאו מליצים משליהם, ומנאמים ישמיעו ברעם דבריהם, לדרבן אותן בדרבונות לשונם, ולהזהיר איש ואיש משחיתותן.

ו. רע חנף. בין כל המדות הרעות אשר תספחנה לנגע צרעת באדם, אין עושה רע ומחצת מנפש ועד בשר כמו: החנופה. דיוגנס אומר: המסוכן בחיות מדבריות הוא המלשין בסתר רעהו, והמסוכן בחיות ביתות הוא המחניף בחלקלקות לשונו. החניפה פוסחת על שתי סעפים, על מרמת החנף, ועל חבל גאות הנחנף. – המחניף לך, אמר חכם ערבי, הוא מבקש נפשך ודוקר בבטנך חרב מרוטה ומשוחה בנפת צופים. – החנופה, אמר החכם שארון, גרועה מעדות שקר, זאת גורמת אך להטות משפט, והלזו מעותת עיני הצדק, מסלפת תום ויושר, ומשחתת כל היקום בשמים

הערות.

ויגיד עליו רעו: (שם י״ד) „לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות. – (שם י׳) „הון עשיר קרית עוזו״, באשר ידוע (עיין לעיל פ׳ ו׳) כי בעבוית כמו בערבית שרשי עשר ורשע נפגשו בהוראתם, ע״כ רצינו פה: העשיר הלז יחשוב להתאמן בכספו אשמו כמו במבצר משגב: אולם לא כן היא, כי רק פעולת צדקה לחיים—כמו לעיל צדקה בנגוד הון–והוא ע״ד שבאר שם החכם ר״י איוכל. ורעו של זה הכתוב הוא (שם י״ח, י״א) ומתפרש כמו זה. (שם י״ג) „מתרושש והון רב״ לפירש״י שם: נעשה ריש מעשיר, והוא לפי שהיה לו הון רב: „עושה עשר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו״. וכן הוא אומר „הון מהבל ימעט״.

הַטִּבְעִי רְאֵה הָאִשָּׁה *)׃ (יד) בְּמוֹת אֵשֶׁת מְדָנִים אֶבֶן מַעֲמָסָה נִגְלָה מִלֵּב בַּעְלָהּ׃ (טו) מִשְׂרָה בְּיַד אִשָּׁה הַתְחִלָּה בְּלִי קֵצֶה׃ (טז) אִישׁ דָּבֵק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד אַךְ הַנְּפָשׁוֹת שְׁתַּיִם אוֹ אָלֶף׃ (יז) חוֹשֵׁק בְּאִשָּׁה מְבִישָׁה מֵעֵץ וָאֶבֶן יַעֲשֶׂה לוֹ פֶּסֶל׃ (יח) אֵשֶׁת מְדִינִים רוּחַ סְעָרָה בַּבַּיִת וּבְמוֹתָהּ תָּקוּם הַסְּעָרָה לִדְמָמָה׃

תוכחת מוסר.

לבלתי מסיך נטפי רעל ורסיסי לענה בכוס ברכת הנשואים, כי אם יודעות גם להמתיק ולהנעים חיי בעליהן, לרום מרודיהן ולהשביעם מגוד אהבת שעשועיהן – לא אתן הוצבתן למטרת חצי משלי החכמה האלה, לא אליכן ירה יורי ולא לקראתכן נערכו. חן חן לכן, נשים חכמות! אך בימינכן ימצאו אישיכן מנוחה כי נעמה, אך בחיקכן ישכחו עניים ועמלם לא יזכרו עוד ואתנה למי כגן-בעדן בין סופות ולעפות הארץ הנשמה הלזו; ואף אם מחוץ תשכל איתם חרב הזמן, ותדכא ותשוחח נפשם תחת משא דאגות שונות, עד מהרה ישיבו הביתה, בין זרועותיכן מפגעי הזמן ימלטון ועל ברכיכן מלא כף נחת ישבעון. – אכן נשי ציון אשר עוד מסוה אבי׳ה על פניהן, ובילדי ארץ קדם תשפקנה, המואסות ברוח הזמן החדש, ודרך לאומים תרבותיים לא תבחרנה, המעקמות ראשן אחורנית לפני אלפים שנה, ועושות מעשה חתיות ואדומיות; אך בדרכיהן לא תלכנה, כי הנה היו שפחות נחרפות לבעליזן. כי אם תאחוזנה בקצה האחד מזמן החדש, להיות הפשיות בבית, להשתרר בשבט ברזל ולשים עול רחים על צואר בעליהן, והן אומרות להם: הביאו ונאכלה! השתכרו זהב, בוזו כסף ונשתה! בל יאבו דעת: מאין, המן הגרן או מן היקב? „טחון ברחים, חפור במעבה אדמה, או מכור נפשך לעבד לצמיתות והביאה לבקר זבחינו ונאכלה ונשתה!" מחכמה בל תדענה, וכל תבונה זרה למו, אך ממקור „צאינה וראינה" תשאבנה, כל חכמתן, וממעין „נחלת צבי" דלה תדלינה! מים

הערות.

הזה—המחובר ברעיון אחד למקרא שלאחריו — בשובר עדי שקר בעד בצע כסף למען גזול עמיתו. וזה שנאמר: „הון — של השובר — יוסיף רעים רבים — עדי-שקר—ודל—עד שקרים הלז המוכרת לשקר בעד כסף ולפשוע על פת לחם— מרעהו יפרד—יעיד שקר אף על דודו ורעו; אולם—„עד שקרים", וכו׳. הפסוקים (שם כ"ט) „מרבה הונו בנשך ותרבית", (שם ט׳) „לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות" יפורשו בדרך התנגדות במלות שונות ומקבילות, ורצונו: כסף בלי צדקה, עשר ולא במשפט, לא יועיל ולא יציל, אולם כסף צדקה יציל ממות. ושם צדקה פה תאר סמיכות בחסרון המתואר כמו „ואני תפלה" ת׳: איש תפלה

---

*) מה חזק דבר האנגלי: Fraitly! thy name is women!
Schwäche! dein Name ist Weib!

בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ דּוֹחֵק אֶצְבָּעוֹ בֵּין צִיר לְדֶלֶת׃
(ט) עַלְמָה לְאִישׁ זָקֵן אֲגַן קָשֶׁה לְשֵׁן רוֹעָה׃ (י) אֲשֶׁר
לֹא יִקַּח אִשָּׁה לֹא יִמְצָא גַּם טוֹב גַּם רָע׃ (יא) כִּי
תִבְחַר לְךָ אֵשֶׁת נְעוּרִים בִּין תָּבִין אֶת אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ׃
(יב) עִם טוֹבַת לֵב בַּשָּׁמַיִם מוֹשָׁבֶךָ וְעִם רָעַת רוּחַ
שְׂעִירִים יְחַבְּקוּךָ׃ (יג) רְצוֹנְךָ לַהֲווֹת הַשִּׁנּוּי בְּמַרְאֶיהָ

תוכחת מוסר.

עפעפיה, בגלגל בת עינה ובשקשק שפתיה, עד כי תישן את האיש על ברכיה, ותגלח יתר שבלי הנשאר בו, וחלה והיה כאחד האסירים בבלים ברזל, ואל כל אשר יפנה נושאם יפנו גם המה. ומה גם בלדת האשה בנים ובנות, כי אז החשוף אזנה ותגופף בעים ידה, לא תחניף עוד את אישה בחלקות דבריה, ולא תמיתנו עוד בנשיקה, אך כמי שידד תקוב עליו בבלי ישמה כאשר יקום איש על רעהו בשדה, ורצחתהו נפש ועד בשר תכלה. ובל זה הוא רעל לחיי הריעות והידידות, כי כל איש אשר נלכד ברשת יפי האשה, ישמיבח להקדיש עתו, גופו ויוחו ובל כחותיו אך לרביא טרף לביתו – הה! האיש האמלל ההוא לא יכונה עוד בשם רע, ולא בצדק יקרא מעתה ידידיה. הוא יחדל מהיות אוהב נאמן וחבר טוב לדורשי תושיה וצדקה, ומאיש חפשי יהפך לעבד עולם שאין לו עוד חלק ברעיו, ונחלה – בתבל כלה.– ואתה, קורא צעיר! אל תדמה בנפשך כי דברי אמת ומשלי חכמה האלה להוריד באו, לבל תקח אשה להוליד בנים ובנות, לא כן חלק יי׳ לנו! לא לתהו ברא אלהים את הארץ, כי לשבת יצרה; אולם במורה לרעהו באצבעו לאמר: בלכתך במסלה הזאת השמר לנפשך מן הפחתים אשר מעבר מזה ומזה – כן גם אני איעצך, למען תדע להשמר ממלכודת ויטב לך. וגם אתנה, בנות ירושלים! נשים עדינות מגדלות על ברכי דעת החדשה, ואמונות עלי תולע מדת אירופא, הנזהרות לא לבד

הערות,

כבש אשם גזלה — (תהלים מ״ד) „תמכור עמך בלא הון". מראה כבש נמאס ייתר ממחיר הנקה בעד מכירת נפש אדם — בחיר הבריאה בצלם אל שדי — אשר היתה נהוגה אז בארצות הקדם (יואל א׳, יחזקאל כ״ז). וע״ד השאלה והמליצה מדבר הנביא כן נגד עלת העליות, בעת יחם לבבו על עמו, ומזה „מרוב כל הון" (יחזקאל כ״ט, י״ב, י״ט ול״ד), מבטא המוסב על מכירת נפשות אדם הנזכר שמה. — (משלי ל׳) „וארבע לא אמרו הון", רמז על האיש: „ואש לא אמרה הון", ורצונו: לא תאמר: הרבה חמס ושוד עשיתי, רב לי, אשיב ידי מבלע, רק יפער פיהו לבלי חוק לבלע את כל היקום. הפסוק (שם י״ט) „הון יוסיף רעים רבים, ודל מרעהו יפרד" מדבר מחכי איש גדודים, מחברת פועלי און ומרוכסי אנשים שודדים, אשר כבר הזכירם המושל למדו בראש ספרו; והוא ע״ד שפי׳ המבאר שם „אוילים ילוין אשם". אולם לדעתי מדבר הכתוב

ה. הָאִשָּׁה.

מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב (משלי י״ח).

וּמוֹצֵא אֲנִי מַר מִמָּוֶת אֶת הָאִשָּׁה (קהלת ז׳).

(א) אֵין שָׁלוֹם בַּבַּיִת אֲשֶׁר הַקּוֹרָאָה דוֹגֶרֶת וְהַקּוֹרֵא בְּאֵלֶם לֹא יִפְתַּח פִּיו: (ב) אוֹי לוֹ לַבַּיִת כִּי יִשָּׂא עֹל מְרִיבַת אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ: (ג) בְּהוֹסִיף הָאִשָּׁה הַבֵּט אֶל הַמַּרְאָה כֵּן תַּרְבֶּה שְׁאִיָּה בַּבַּיִת וּבְיָדֶיהָ תֶּהֶרְסֶנּוּ: (ד) רַבִּים חַלְלֵי חִצֵּי הָאַהֲבָה מֵחַלְלֵי זִקֵּי אֵשׁ וָמָוֶת: (ה) מָאוֹר מַתְעֶה יְפִי הָאִשָּׁה הוֹלֵךְ לְנֹגַהּ זַרְחוֹ עַד צַוָּאר יִשְׁקַע בְּבוֹץ הַמְּצוּקָה: (ו) זָקֵן הַנּוֹשֵׂא נַעֲרָה יַקְדִּישׁ אֶת הַמָּוֶת בֵּין קְרוּאֵי חֻפָּתוֹ: (ז) אִשָּׁה רָעָה זְאֵב עֶרֶב מַחֲלִיף עוֹרוֹ וְלֹא טִבְעוֹ: (ח) מְהַרְהֵר מְדָנִים

תוכחת מוסר.

ה. אלה דברי סופר נוצרי בדברו מכת האסיים: כל איש מהאסיים לא לקח אשה, כי ריב הנשים המה מצודית וחרמים לאנשיהן, ותהי הנקלה בעיניהן לחדור בחרב הקנאה ובתנועות יתר הבליהן אל חדרי בטן תם דרך כדי לעשותו לאיש תהבוכות, להפכהו לאשה ולהתיש כחו כנקבה, ברוב חינוך של עיניהן הקורצות, ובמקסם חלק נשיקות שפתותיהן. והיה אחרי אשר הצליחה האשה את דרכה ללבב את האיש, לעור עיניו ולהכות בסנורים עבדי הנפש: העינים והאזנים, אז תהין במצח נחושה ובעוז אפה לצור גם על המלך בעילם הקטן של האדם: על הנפש, ללכד גיתה אל תוך פח יקוש ברוב לקיחה ובעוצם תחבולותיה ומזמות לבבה, בתנועות

הערות.

(הושע י״ב), שפי׳ כמו הון, היא הדבר אשר דברתי. והנה הוראות השם הזה לפי מצבו במקרא תפרדנה לשלשה סוגים: א) כסף גנוב, ב) גזול, ג) נאוף. כאשר נבאר:

כסף אשם גנבה —(משלי ו׳) „את כל הון ביתו יתן״, ונדחקו שם המבארים: מדוע ישללו ממנו כל הון ביתו, אהרי אשר שלם הגנבה שבעתים? ואיך יאמר „ישלם שבעתים״ אם גב אך למלאות נפשו כי רעב? ולדעתי דבר הכתוב בהוה, כי בעת שימצא הגנב בגנבה אחת, אז יבא איש איש ויכיר את יגיעו בביתו, אשר גנב זה מהם בשכבר הימים, ועתה ידיו תשבנה אונו, ותרגומו: (זײַן גאַנצעס דורך דיבשטאָהלע ערוואָרבענעס פערמאָגען מוס ער יעטצט הערויס־געבען).

(ו) הַכִּילַי יֹאבֶה לָלֶכֶת עֲרִירִי וְהוּא גַם הוּא יִירַשׁ אוֹתוֹ; (ז) בְּחַיֵּי הַכִּילַי אוֹצְרוֹתָיו קְבוּרִים וּבְהִקָּבְרוֹ הֵמָּה מִן הָאָרֶץ כְּעֵשֶׂב יָצִיצוּ; (ח) הַכִּילַי הוֹאֵג עַל הוֹנוֹ 2) בְּשֶׁלּוֹ וּמִמֶּנּוּ לֹא יֹאכַל כְּאִלּוּ הָיָה לְזָר; (ט) הַכִּילַי טוֹב לְכַסְפּוֹ רַע לַאֲנָשִׁים מַר לְנַפְשׁוֹ וּמָתוֹק לְיוֹרְשָׁיו; (י) בִּנְוֵה כִילַי שׁוֹרֶרֶת תּוּגָה בְּבֵית נָדִיב מְרַקֶּדֶת הַשִּׂמְחָה;

תוכחת מוסר.

הן. – מנעימי שיר ומיטיבי דבר ציירו לעינינו הכילי כאיש אמלל המעיר חמלה ורחמים, על אשר לא השליטו אלהים לאכול מנכסיו; אולם לא כן היא עמדו. הוא לא ירגיש חסרונו. כמו המת בעת מפח נפשו וכחולה הנופל מלא קומתו ארצה אשר לא ירגישו מכאובם המרעיד את כל העומדים עליהם; כי לו אך ששון אחד בתבל, ואחריו ירדוף כל עוד נשמת אלוה באפו. הנהו רואה בארגו והבי כל טוב הארץ: כל כבוד, כל תענוג, טירות בנויות לתלפיות, היכלי שן ופרדסים, שרים ושרות שדה ושדות, גן־עדן ושמים. – הוי, כילי! לו ידעת איך נבזה ונמאס אתה, בעיני אלהים ואדם: איך למשל ולשנינה נהיית בפי כל המשוררים והנואמים, כי עתה לחפרפרות ולעטלפים השלכת אלילי כספך!

הערות.

2) הן קצור קצרה יד שפה העבריה מעת גלתה מארץ מולדתה, אשר לולי ד' צבאות הותיר לה שריד כמעט בכ"ד ספרי הקדש, כי עתה עקבותיה לא נודעו וכלא היתה. אולם אף יתר הפליטה הלז לא על שפת עם ינשא, ומלותיה לא אזן תבחן, כי חדלה היות לשון מדברת. על כן לא תעצור זרוע הדורש לשלום לה, והחפץ להסיר מכוה העלטה מעל פני אלמנותה, שאחר תכלית היראת מדותיה יחקור, לבוא עד תכונותיהן ולהעמיק במושגיהן, כי אם היא—השפה בעצמה— תעזור איתו מספריה הקדושים, ומליה ירומו ויקרצו לו עין—כאלם לא יפתח פיו—להעיד לה עדים נאמנים קרובים אליה ממשפחתה, אז יתבונן הדורש למושג המלה ומשפטיה, בההוראות הצדדיות והכגוליות אשר לה. אחת המלות האלה היא שם הון, אשר אחרי הפשתי ותפשתי את מקורו בבחינת מצבו ומקומו נראה לי, כי שם הון משמש בכל מקום בואו לא להוראה כללית הנרדפת עם רכוש, עשר ונכסים, כי אם לעשר הנאסף בענין רע, בשוד וחמס, גזל ועשק, גנב רצח ונאף, אשר על זאת יורה גם חומר המלה, בחליף א'ה בשם און*), שמורה על עול וחמס ולקוח ביד חזקה—מן „בכורי וראשית אוני" (געוואלטטהאטיגקייט). והעד: „ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי"

*) בכלל במקומות רבים גם בע"פ נם כמו „מתכנות הונך" „וידיו תשבנה הונו ולוגו תמיד: הרכוש הנכסף בעול, עמל והון ויד חזקה.

(כג) הַהַצְלָחָה אֵשֶׁת נַאֲפוּפִים תְּפַשֵּׂעַ לְבָנָהּ הַלֵּךְ בֵּין שְׂדֵרֶיהָ; (כד) חַיֵּי קְשֵׁה־יוֹם אֲבַעְבֻּעַ פּוֹרֵחַ מִתּוֹךְ נַפְשׁוֹ בְּאַפּוֹ הוֹקְרוֹ;

ד. הַכִּילוּת.

וְכֵלַי כֵּלָיו רָעִים (ישעיה ל"ב).

(א) אֵין אִוֶּלֶת כְּמוֹ הֱיוֹת דַּל וּמוּת עָשִׁיר: (ב) אֹשֶׁר הָעֹשֶׁר רַק בְּאִבּוּל הַטּוֹבָה וְלֹא בְּמֵאָה עֲנִיִּים לְבַד; (ג) רָעָה חוֹלָה עֲלֵי אֶרֶץ אָב 1) כִּילַי יוֹלִיד בֵּן מְפַזֵּר: (ד) זֶה קוֹבֵץ עַל יָד בְּזֵעַת אַפּוֹ גַּם בַּלַּיְלָה לֹא שָׁכַב לִבּוֹ; (ה) וְזֶה הוֹנוֹ מְפַזֵּר בְּמַאֲוַיֵּי תַאֲוָתוֹ יְעַלֶּה:

תוכחת מוסר.

ד דעת לכל אדם נקל כי הקמצנות מתנגדת לעמודי החברה האנושית: האהבה, הרחמים, החמלה, הידידות ותשועת האדם ברעהו. -- צמא הכילי כאש יוקדת לרכוש והון, מי ישבור צמאונו ומי יכבה שלהבתו? – צדק בפי האומר, כי הכילי לא יקים את דברי התורה ואהבת לרעך כמוך, כי אם היא שונא את נפשו, איך יאהב אחרים? והכתוב קורא: גומל נפשו איש חסד ועוכר שארו אכזרי. – הכילי איננו חי כי אם בעבור כספו, אותו יעבוד כל ימי חייו, אליו יסגיר אף ישתחוה בחדרי משכיות לבבו, לו יקטיר כל מחשבותיו, ועל מזבחו יעלה כל טובותיו וכל הצדקות אשר חנן אלהים את האדם בם, וכל אופן אשרו אך על קוטב אחד יסוב: לאסוף רכוש ולקבץ

הערות.

1) שרש אבב הונה להוראת פרי ותנובה מבושל כבר ומלוחלח עדן (ש"ה ו', איוב ה', שמות ט'); גם על קנה וסוף, על כי שרשם פתוח אלי מים (ש"ה ו'), לרד"ק. ומזה שם אב למוליד בן פרי וזרעו*), כמו שנקרא בהפך ההעתקה ענף העץ: בן (ר"ש בן מלך). וכן שם התבואה בר מן „ובן גרני" (ישעיה כ"א) — עיין להלן אצל שרש אמר — וכן בלשון כשדי שם אבא מורה על אב וגם על יער ומזה ש"ת לאשף; אוב, בעבור כחם להוציא פרים—יש מאין לפעלם, וכן מכונה החמת הנעשה מקנה וסוף בשם: אוב, ע"ד שם הכלי הנעשה מצנינים וצנים: צנצנת. גם החדש החמישי נקרא אולי אב בעבור היותו בזמן קדום ראשון לחדשים, כמו שם תשרי שהוא מן שרה, המורה בארמית על התחלה בעבור היותו ראשון לחדשים (הרמ"ז באגרת השבת), כי שמות החדשים מבבל עלו.

---

*) וכן בא המסובב אל המסבב בהעתקה מליצית, כמו הרבה שמות תנובה ופרי, כמו: רמון ש"מ לעץ וגם לפרי; וכמוהו: זית, פגתה, ענב, ודומיהם.

(יב) הַמִּסְכֵּנוּת אֻמָּנָה תַּדְבֵּא בְּעָלֶיהָ אַךְ עֳנִי הַדַּעַת
עַד עָפָר יַשְׁפִּילֵמוֹ ; (יג) רַק עַל גֶּשֶׁר זָהָב תַּעֲבֹר אֶל
הֵיכְלֵי מוֹשְׁלֵי אָרֶץ : (יד) אִם הַיּוֹם יִשָּׂא לְךָ הָאֹשֶׁר
פָּנָיו תִּדְאַג לְיוֹם מָחָר פֶּן יִזְעָפוּ : (טו) אַךְ אַל תַּעֲרוֹץ
מִזַּעְמוֹ תַּחַת מֶהֲרוֹנוֹ כִּי רֶגַע בְּאַפּוֹ חַיִּים בִּרְצוֹנוֹ :
(טז) לוּ כָל אִישׁ יַעֲשִׁיר יַחַד יִשְׁתָּווּ וְכֻלָּם לְכִסֵּא יֵשֵׁבוּ :
(יז) אַיֵּה הַמְּבַשֵּׁל וְטַבּוֹחַ טֶבַח וְהָכֵן וּמִי יָבִיא הָאֹכֶל
עַל הַשֻּׁלְחָן ; (יח) יֵשׁ אוֹבֵד וְקַשְׁיֵי־יוֹם לֹא יִמָּצָא אַף
עַיִן לְהִתְגַּלּוֹת עָלָיו : (יט) יֵשׁ הַצְלָחָה תִּשַּׁק לְפָנִים
וְתֵהָפֵךְ בְּחֵמָה לְאָחוֹר : (כ) גַּם יַצְלִיחֲךָ הַזְּמַן אַלּוֹנִים
יִשְׂאוּ לְךָ פְּרִי וְשִׁירֶיךָ כִּפָּרוֹת יֵלְדוּ ; (כא) הַהַצְלָחָה
עֲגֻלָּה אוֹפָן בְּתוֹךְ אוֹפָן עַל כֵּן בְּמָקוֹם אֶחָד כְּגַלְגַּל בַּל
תַּעֲמֹד : (כב) טוֹב הֵין זָהָב אֶחָד מֵאֶלֶף הַבְּדִיל ;

הוכחת מוסר.

עשיר ורשע נפגשו בריאתם; ולהפך – ע נ י ו ע נ י ו עם צ ד י ק וישר (זכרי' ט; במדבר י"ב): יבן בצר – ובצירי היה נגידים (תהלים ע"י); ב צ ע – ובצעם בראש כלב (עמוס ט'). היה מרה על עשר ונכסים (תהלים נ"ב), ינם עצר רעה ויגון (איוב ו'); ת ו ע פ ו ת משרש יעף; י ג י ע משרש י ג ע; ח י ל מן חיל ורעדה; הון מן „בן אוני"; ע ז ב ו ן מלשון עזיבה ונטישה: „עושה עשר ולא במשפט – בחצי ימיו יעזבנו, ובאחריתו יהיה נבל".

הערות.

כִּי (ישעיה ג') משרש כ ו ה, לרד"ק.
נִי (יחזקאל כ"ז) מן: נ ה ה, או נ ו ה (שם ל"ז).
עִי מן ע ו ה, המורה על מקום מ עֻ ו ת, עקש ופתלתל, המלא אבני חומר של מ פ ל ו ת, ומזה (יחזקאל כ"א) „ע ו ה אשימנה", ע"ד „וירושלים עיין תהיה".
פִּי או פה משרש פ ע ה; „כיולדה אפעה", כמו לעיל „בי" מן ב ע ה.
צִי (ישעיה ל"ג) משרש צ ו ה: שלית בים, ע"ד (ישעיה י"ח), ואולי מזה „צו לצו" (שם כ"ח).
קִי (חבקוק ב') משרש ק א ה, ומזה (ישעיה כ"ה) קו קו, לרד"ק.
רִי (איוב ל"ז): משרש ר א ה, כמו „כראי מוצק", ורצונו: השמים. ולדעת אחרים הוא משרש ר ו ה, ע"ש.
שִׁי משרש ש ו ה (אסתר ג', איוב ל"ה) וועהרט, פֿארטהײַלהאַפֿט).

לְךָ כֶּסֶף בְּכִיסְךָ יְהִי לְךָ דְבַשׁ בְּפִיךָ: (ז) הֶעָשִׁיר
כֶּסֶף מְצֻפֶּה עַל חֶרֶשׂ וְדַל מֵבִין תַּפּוּחַ זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת
בְּדִיל: (ח) אֵין אוֹבֵד בִּלְתִּי אַחֵר יִמָּצֵא אֵין בּוֹכֶה
בִּלְתִּי אַחֵר יִשְׂחָק: (ט) עֹשֶׁר בְּלִי מִשְׁפָּט בֵּין שְׁתֵּי
יָדַיִם *) יֵחָלֵק הָאַחַת אוֹסֶפֶת וְהַשֵּׁנִית מְפַזֶּרֶת: (י) חָכָם
אֱמֻלָל יִרְגְּזוּ הַשָּׁמַיִם אֱוִיל מַצְלִיחַ הָאָרֶץ בַּל תְּבַל
שְׂאֵתוֹ: (יא) מִי רָאָה גֶּבֶר צוֹלֵחַ אוֹהֵב לִקְשֵׁה־יוֹם:

תוכחת מוסר.

לוהב על כי הוא תיקף ומעוז בני האדם על פני האדמה, ובלעדו חשיב כמת או כאיש אסיר בנחשתים אין זרוע לו; יקום, ע״ד דבריהם: זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו! הון עתק (כמו און) „ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי״ (הושע י״ב); כסף תועפות (איוב כ״ב) מן „תועפות ראם״; חוסן; חיל; עזבון (יחזקאל כ״ז) מן „ויעזבו את בית ה׳״ (ד״ה ב׳, כ״ד). ומצד אחר תורה כי יש אשר העושר שמור לבעליו לרעתו: ותרדוף שם עשיר עם רשע (ישעיה נ״ג, משלי י״ב, ב׳, ש״א י״ד) כי גם בלשון ערב

הערות.

בִּי לדעת רש״י (בראשית מ״ד) משרש בעה בארמית, המורה על בקשה והפוש.

גַּי או גֵּי (יהושע ה׳, ישעיה כ״ב) מן גוה (איוב כ׳) פנימיות ועומק הבקעה.

דַּי או דֵּי משרש דוה המורה על מלבוש (ש״ב ט״ו), שהוא כמדת איש – אשר מזה גם שם מד מן מדד – והושאל לכל דבר העשוי כפי מדת הצורך.

הִי (יחזקאל א׳) מן הוה (שם ז׳) המורה על שבר וצרה; ופעם בתוספת א׳ – כמו גיא – (שם כ״ג) „עתה יזנו תזנותיה והיא״, ורצונו: אך עתה יזנו אחריה ואחר תשבר במצור ומצוק. וסדר הכתיבים שם: מ״ב, מ״ד, מ״ג, מ״ה. ומזה „ואת כל הארץ היא״ (ירמיה ל״ו), בהיותו נרדף עם משפט הקודם.

חַי, לולא הסכמת המדקדקים שהוא מהכפולים הייתי אומר שהוא מנל״ה משרש חוה, המורה על דבור והגדה, ושם חי במובנו המוגבל משמש לרוב רק להאדם המדבר ורק בדרך השאלה להולכים על ארבע וליתר רמש האדמה; משא״כ שם חיה לא יוסב לעולם על אדם, אם אין הכונה על הנפש החיה – המדברת – אשר בקרבו. ומזה „ויהי האדם לנפש חיה״, ומתרגם הכשדי „לרוח ממללא״, ויהיה חיה כמו חוה. ובזה יובן (בראשית ה׳) („ויקרא לה הוה, כי היא היתה אם כל חי?״), וכי היתה אם כל הבעלי היים? גם חיה היה צריך להיות שמה. ולדברינו הרצון: „ויקרא שמה מדברת, כי היא היתה אם כל המדברים.

---

*) אב וכן, כמו „יד ליד לא ינקה״ והרעיון אחד הוא עם הנאמר להלן ד׳, ג׳.

ג. רֵישׁ וְעֹשֶׁר.

רֵאשׁ וְעֹשֶׁר אַל תִּתֶּן לִי הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי (משלי ל׳).

(א) בִּמְקוֹם הַזָּהָב יִתֵּן קוֹלוֹ אֵי 1) לָשׁוֹן אֲשֶׁר לֹא תֵאָלֵם: (ב) מַפְתֵּחַ זָהָב פּוֹתֵחַ כָּל הַשְּׁעָרִים וְלַדַּל אַךְ שַׁעֲרֵי דְמָעוֹת לֹא נִנְעָלוּ: (ג) בְּיוֹם בָּהִיר הַשָּׁמַיִם בְּעָבִים יִתְקַדָּרוּ עַל מְרוֹם פִּסְגַּת הָאֹשֶׁר יִרָא מֵאָסוֹן: (ד) חֳלִי רָע בְּתֵבֵל הָאֶחָד יִטֶּה וְהַשֵּׁנִי יִלְבָּשׁ: (ה) עָרִין מִצַּלַּחַת וְעוֹשֵׁק עֲנִיִּים תַּפּוּחַ־זָהָב *) וְרִמָּה בְּקִרְבּוֹ: (ו) אִם אֵין

תוכחת מוסר.

ג ריש ועושר צבא חליפות בתבל, סובב סובב הולך אל כל רוח, מרים ומשפיל מוריש אף מעשיר; את זה יגביה עד עבי שחקים ואת זה בגלגלי יקלעהו תהום רבה. היום עשיר סרוח על ערש דמשק על בגדי שני תולעת, מחר מסכן עני חשוב כמת, סרוח על ערש דוי, על רגבי שני תולעה ורמה. יפלא כי כל התהפכות האלה תביל לשון העברי באיצרות ציוני מליתיה ששמותיה על מושג עשר; מצד אחד תראה איך הון עשיר קרית עזו ותבניתו: בצר (איוב כ״ב), ובדברי המפרש שמה שהוא כנוי

הערות.

החללים והמערות הגדולות אשר שכנו שמה בימי קדם הענקים הנפילים והרפאים (טראָגלאָדיטען) ואח״כ עשאום לבתי קברות, אשר מזה שתואר התואר רפאים, לענקים ולמתים. ובשביל זה אמרו „מתחת מים ושוכניהם" — ע״ד „שוכני עפר"; כי דברי הימים יורו לנו דרך אבותינו לקבור פעם מתם תחת המים, למען לא ישלחו שונאיהם ידיהם בגוית המת.

1) דע קורא נעים כי העברי, באשר דרכו לקצר מלותיו ולשונו הזכה והנקיה, הוא מורגל ברוב שרשי נחל״ה בפועלים בזמנים ידועים, וגם במלות השם והטעם כשע״פ שלהם הוא אחת מאותיות אהו״י, הוא נוהג לקרוא שמטה להה״פ ולהשאיר במלה רק פ״פ וע״פ. ואלה האחרונים הלא המה: אי על כמה הוראות: 1) בצירי אֵי, מלת השאלה במקום. 2) בחירק: אִי, תוה״פ כמו אין, וגם שניהם נגזרו משרש איה כי על דבר הנעדר ישאל איהו? כדברי הרשב״ם פ׳ בשלח כי „מי כמוך" כמו „מאין כמוך". ועוד לו הוראה שלישית 3) אי, מחוז מסובב ממים, אם כי בעבור זה שם תקיננה האיים (מעָערקאַטצען). וזו מהנפרד איה, או משרש אָוָה המורה על גבול ומחוז (בראשית מ״ט; במדבר ל״ד). גם שניהם משרש אוה הנרדף עם שרש תוה בההוראה הזאת.

---

*) פֿאָמעראַנץ לדעת ה. לעווענזאָהן, והרצון: תולעת הנותס והתרעה תוכו בקרב ותמרר לו כל מתוק.

בְּגַבּוֹ מִיָּמָיו אִישׁ סְפָרִים לוֹ וְלֹא יֶהְגֶּה בָּמוֹ׃ (יא) הַכְּסִיל
בְּמַתָּן וְהֶחָכָם בְּלֵב הַנּוֹתֵן׃ (יב) טוֹב כְּסִיל מְכַסֶּה
אִוַּלְתּוֹ מֵחָכָם קוֹרֵא בָּרְחוֹבוֹת חָכְמָתוֹ׃ (יג) לוֹקֵחַ
מֵאֱוִיל אַךְ לְמַחְסוֹר נוֹתֵן לְחָכָם אַךְ לְמוֹתָר׃ (יד) כָּל־
אָדָם יֶחְכַּם בְּאַחֲרִיתוֹ לוֹ יוּכַל לְתַקֵּן הַמְּעֻוָּת וְהַחֶסְרוֹן
לְמִנוֹת׃ (טו) נֹפֶת צוּפִים טוֹב לְבָרִיא וְרַע לְחוֹלֶה
הַתְּהִלָּה מוֹעֶלֶת לְחָכָם וּמוּקֶת לַכְּסִיל׃ (טז) כֹּבֶד
בַּרְזֶל וְנֵטֶל בְּדִיל עֶבֶד חָכָם מֵאֲדוֹנָיו׃ (יז) דַּבֵּר הַרְבֵּה
וְטוֹב מִדַּת חָכָם מֵחָכָם׃ (יח) דַּבֵּר מְעַט וְטוֹב מִדַּת
חָכָם׃ (יט) הַרְבֵּה וָרַע רַב־אָדָם מְעַט וָרַע חָכָם בְּעֵינָיו׃
(כ) כְּסִיל שׂוֹנֵא הַחָכְמָה כִּי מִי יֶאֱהַב אִשָּׁה וּפָנֶיהָ לֹא
רָאָה׃ (כא) כְּסִיל וְתֹף נִשְׁתָּווּ דְּבָרָיו יְצַלְצְלוּ וְלִבּוֹ
חָלוּל [3]׃

תוכחת מוסר.

ובמצור. הן ספר לנו מחכם אחד: בראותי פעם הפועלים עובדים בגנו בועת אפס. ותצלח עליו רוח החמלה, ויצו עליהם לכל יעבדו עוד בפניו לעולם.— אך, הה׳ דלוף תדלוף כל עין נחלי דמע על מגערת החמלה בין בני האדם, כי כרובם כן יחטאו למולה, יקשו ערפם ויקשיחו לבם נגד כל איש מכאובות וידוע חולי, וזה פרי רוב הרעות בקרב הארץ. ואמר פילוסוף אחד: מראה האמלל ונכאה הלב עושה לרוב פעולת החיה מידוע אשר בראות פניה לב בשר של כל אדם יהפך לאבן. מה יאשר ויעשיר ויצליח איש, אמר חכם אחד, כן יוסיף להשיב ידו אחור מתמוך בעני ואביון, והדל יושע יותר מהדל רעהו מאשר תהיה לו תשועה מאת עשיר. חלי רע ומר בארץ מרתים הלזו!

הערות.

[3]) הוראה הכללית של שרש ח ל ל היא: אפס ואין, ושם הקנה הנבוב וריק: חליל (מ״א ה׳), וממנו פעל ר ק ו ד או ש ק ו ק (תהלים פ״ז), אהדים המה במושגם. וכן מורה הסרת ושלילת החיים, הכבוד, הכח והקדושה ועשותם ל א ל ו א י ן; ומציין ראשית הפעולה שאז הוא עדן נחשב כ א י ן. ומזה מלת הקריאה לשלילה. חלילה! ועתה שרש ח ל ל להוראת הריקות מגזע העבריה הוא בשגם לד״ק „ולבי ח ל ל״ (תהלים ק״ט) מהוראת ריק ונבוב, כי כן הוא בטבע לב איש נגוע, ע״ד „ויצא לבם״. וגם שמות: ח״ה, ח ל י ן, מ ח י ל ה הנם משרש זה והוראה זאת, ואולי גם המבטא: „הרפאים יחוללו״ (איוב כ״ו) יכוון על

נֹגַהּ יָרֵחַ וְאוֹר[1] כּוֹכָבִים; (ו) הֶחָכָם כְּסִיל בְּעֵינָיו
וְהַכְּסִיל חָכָם נֶגֶד פָּנָיו: (ז) לוֹ תִמְחַצְנָה הוֹלֵלוֹת
וְשִׁבֳּלוֹת אֵין בַּיִת אֲשֶׁר לֹא יִשָּׁמַע שָׁם קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה;
(ח) כְּסִיל אֶחָד יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר יֵדְעוּ לַעֲנוֹת
שִׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם: (ט) כָּל דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו
עַל כֵּן מָלְאוּ[2] פְּנֵי תֵבֵל כְּסִילִים: (י) גֶּבֶן לֹא רָאָה

תוכחת מוסר.

כמו הארח. אמר פרוטצלידוס, כי גרים מפוזרים ומפורדים נחנו כלנו בארץ, ויהי בשאול איש את סוקראטוס: אי מזה ארץ היא? השיב: מהתבל. להורות כי האדם איננו זר ונכרי בכל הארץ. — גם החמלה היא מבנות החכמה, וגם היא אחת מעמודי התוך אשר החברה נכונה עליהם. גדולה החמלה אשר היא בת הצדקה ואם כל המדות הטובות והישרות. מי האיש אשר יבער בלבו רשף מחכמה נאמנת, הוא יחמול ויחוס על כל חי אשר יראה בצוק

הערות.

1) (איוב ל"ח) יכונה הגשם אור? בעבור קבלו כח השפעתו ממאורות השמים (רמב"ן פ' מקץ), ומזה שמות הנהלים ואפיקי המים, נ ה ר מן „נ ה ר ה (איוב ג'), י א ו ר מן אור — כמו י ק ו ם משרש קום — ים, מים מן ים; ומזה נקראו בשם אור גם העשבים והפרחים הנצמחים מהמטר וגדלים מהמאורות, כעדות הכתוב (דברים ל"ג). ואולי שם המטר אור מן „יוור את החצים" כמו שנקרא ג"כ: יורה*), רביבים, מטר מן „מטרה להין" ופעם גם נוקב „מטרות עזוז".

2) כל המבארים הכבימו על הכתוב כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, כי מים הם מי הים הממלאים משבצות המצולה, וים הוא העמק והצולה, וכמוהו, „ומלאו את המים בימים" (עיין בס' בחיי על הכתוב „ולמקוה המים קרא ימים"). ועתה לא בצדק הביא החכם בעל אוה"ש הכתוב (קהלת א' ז') „והים איננו מלא" כיחס המלוא על המתקומם. ואם א מ ר י כי החכם הזה פירש מאמר „כמים לים מכסים" בתרגום (וויא געוועססער דעם מעערע צושטראָמען) ע"ד „כל הנחלים הולכים אל הים", בכל זאת יתר הכתובים אשר הבאנו ישימו לאל מלתו. וכן הוא בתו"ה שער הבחינה „והים עומד והמים אסורים בתיבו" ופי' שם המפרש: הבור העמיק נקרא י ם, כמ"ש „ירעם הים ומלואו", וכמו י ם שעשה שלמה. — וכן יצאה שגגה מלפניו בשרש מ ע ד שמביא כתוב (משלי כ"ה), „ורגל מועדת תחת בנין הכבד הנוסף, כאלו יוצא מגזע נחפ"ו. ועיד גור אמר שהוא בהפך אותיות הבלתי מובן כלל. אם לא נאמר כי ט"ס יש שמה והפך האותיות צ"ל אצל הכתוב המובא אח"כ (יחזקאל כ"ט) שכן הוא לרד"ק.

---

*) וזה פי' הכתוב (תמות ט') „כי אפילות הנה" רלונו הגם עדן ה פ ך א ו ר וג"כ כאו נכלל נמת מכוכל להקרא כשם א ו ר אך הם עדיין כאופל. (רעיון הרלב"ג כתוס' טוב טעם ודעת).

גַּם שְׁנֵיהֶם; (כב) הַנְּשִׁיָּה שְׂנוּאַת הַחָכְמָה וַאֲהוּבַת הָאָסוֹן;
(כג) הַחֵפֶץ 4) אַב הַחָכְמָה וְהַמְּצִיאָה תְּכֶה לְרַגְלֵי הַיְגִיעָה:

ב. הַפְּתַיּוּת.

וּמֶשֶׁךְ חָכְמָה מִפְּנִינִים (איוב כ"ח).
אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ (משלי י"ט).

(א) הַחָכְמָה הִגְלְתָה אֶל מוֹחַ הָרֹאשׁ לְמַעַן תְּשׁוֹרֵר הָאִוֶּלֶת עַל כָּל הַגֵּו: (ב) לָמָּה זֶה רְכוּשׁ בְּיַד כְּסִיל אִם הַמַּפְתֵּחַ בְּכַף הַשָּׁטָן: (ג) יֵשׁ תָּעוּת אַחַת מְלַמֶּדֶת יוֹתֵר מִשֶּׁבַע חָכְמוֹת: (ד) מְנָאֵץ הַחָכְמָה אֹמֵר לַכֹּל לֹא יָדַעְתִּי אֶת דַּרְכָּהּ: (ה) הַפְּתַיּוּת הָיוּ לֵיל הַבִּינָה בְּאֵין

תוכחת מוסר.

להיטיב להם ולדרוש טובתם ואשרם. ויוצא מזה כי רק על יסודי השכל והתבונה אדני החברה ואבני פנת אהבה, אחוה, ידידות, חבה וריעות הטבעי. — גבר חכם יאהב איש ואיש, ויחבק בין זרועות חבתו וידידותו את כל המין האנושי, כעשיר כרש, כגר כאזרח. ומה נשגבו דברי המליץ שילער: ישנם רגעים נפלאים בימי חלדנו, אשר יפתחו בהם שערי לבבנו, לחבק ולנשק כל פרח נעים, כל כוכבי מזרות הנוצצים ברקמת יריעת השמים כאבני ספיר משובצים בטבעת זהב מופז, כל רמה ותולעה וזחלי עפר כפות רגלנו, וכל רוח מעופף על אברת דמיוננו — נפרוש כפינו לחבק בין זרועותינו הררי עד, ולהשכיב בחיקנו התולדה כולה כמו עלמה אהובת נפשנו. — נעימים ומתוקים דברי המשורר הימירוס אשר שם בפי המדבר למורו אוליסעס, אשר התחפש בבגדי איש זר ועני, לאמר: אין לי רשות לבוז איש גר ומסכן, אף אם יהי דל ועני יותר מאשר עני כך התוגה; אלהים הוא השילח לנו גרים ואביונים למען נוכל לעשות עמהם צדקה ומישרים. כ ב ד את האורח

הערות.

4) הערה יפה בכתוב (ישעיה ס"ב) „לא יקרא לך עוד עזובה . . . כי לך יקרא חפצי בה" , עיין (מלכים כ"ב) „ושם אמו עזובה", ועוד (מ"ב כ"א) ושם אמו חפצי בה", ותבין עומק המליצה. עוד תשוב תראה (ישעיה א') בנים „גדלתי ורוממתי". והם שמות אנשים (ד"ה א', כ"ה), וכן בריאת השמות; אהלה ואהליבמה במליצת יחזקאל כ"ג לקוחה מהשם: אהליבמה (בראשית ל"ו). ויפה המקום להעיר את הקורא על ההשערה. אשר ע"כ קרא הראב"ע שם ספרו „שפת יתר" אשר יפלא לכנות עמלו בשם דבר מותר, ולמה א"כ עמלת בו? אולם החכם הזה הרגיל במדותיו מצא (ד"ה א' ד') „וכן עזרה יתר" וכנה את עצמו — בעבור היות שם אביו עזרא — בשם י ת ר. —

(יד) בְּכָל מָקוֹם תַּשְׁלִיךְ הֶחָכָם עַל רַגְלָיו יַעֲמוֹד לֹא
יִמְעֲדוּ קַרְסֻלָּיו׃ (טו) רַב מֵאֲשֶׁר תַּעַשׂ הַגְּבוּרָה בָעֹז
תַּעַשׂ הַחָכְמָה בְּעָרְמָה*)׃ (טז) עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמּוֹשְׁלִים
טוֹבָה חָכְמָה מִגְּבוּרָה׃ (יז) הֶחָכָם אֵינֶנּוּ אוֹמֵר אֵת אֲשֶׁר
עוֹשֶׂה אוּלָם [3] אֵינֶנּוּ עוֹשֶׂה אֶת אֲשֶׁר לֹא יוּכַל לֵאמֹר׃
(יח) אַל תְּהִי חָכָם בְּדַבֵּר שְׂפָתַיִם הֱיֵה חָכָם בְּפוֹעַל
כַּפָּיִם׃ (יט) יֵשׁ חֲכָמִים מִתְחַכְּמִים יִתְעוּ בְתֹהוּ לֹא דָרֶךְ׃
(כ) קְנֵה חָכְמָה אַל תַּרְפֶּהָ וְהִיא גַם הִיא בַּל תַּעַזְבֶךָ
אַף בִּבְגוֹד הַצְלָחָה בָךְ׃ (כא) פַּחַז וְחָרוֹן שֹׂנְאֵי הַחָכְמָה

תוכחת מוסר.

נבחר דרכנו להרע או להטיב – מתנת הטבע בתולדות האדם, אמר פלוטארך, בלי למוד חכמה, היא כמו שה עורת; למוד חכמה בלי מתנת והכנת הטבע, הוא חסרון בלי יוכל להמנות: והנסיון המעשי לבדו בלי השנים הראשונים הוא חצי דבר ולא דבר; וכמו פולח ובוקע בארץ לשדוד ולזרוע כן הוא האדם ולמודו: אם האדמה טובה, העובד חרוץ והזרע נבחר, אז תצמיח פרי הדר תאוה לעין ונחמד לנפש. החבב איתן דרכו כתומר מקשה, אמר Juvenal, ואשר ינוע וינוד במדותיו, ולא יחוקן במסמרות ההרגל, האיש ההוא קנה תבונת איש תהפוכות ורע שמו. — חברת בני האדם המדינית רק על מצוקי מדות החכמה תשען; הסירה המשענת הזאת, אז ירופפו עמודי החברה, וכל איש ואיש בודד וגלמוד ימשש כעור באפלה, ויעשו בני האדם כרמש אין מושל בו. – כל האדם אמר חכם אחד מחכמי המדות, יאמר אל לבו: הנני אדם, והאנשים אשר סביבותי גם המה ממיני; אני חי ומרגיש, ובלי תפונה גם כל מתי חלד מרגישים עונג וצער כמוני; אנכי מבקש דבר אחד ובורח מדבר אחר, כמו כן כל בני האדם יבקשו דבר זה ויפחדו מדבר אחר; הנני שונא המרע לי, ומעתה שנוא אהיה גם אני אם ארע לאחרים? אנכי אוהב המטיב לי ומכבד את העוזרים להצלחתי, ומעתה אם רצוני גם אני להיות אהוב, נחמד ומכובד בין אנשים, עלי נטל.

הערות.

3) ההוראה הכללית של שרש אלם היא: קשירה וחבור, אם לקשור עומרי תבואות השדה לעשותה אלומות; או לסכוך וקשור גיד אברי המבטא בלי שיכול האדם לדבר — ע"ד „תאטר עלי באר פיה", אוטם שפתיו; או לקשירת ואחיזת בנין מה (מלכים א', ז') או לכל דבר בריא, חוק ומהודק היטב (תהלים ע"ג), ע"ד „המקושרות... הקשורים (בראשית ל'). ומזה מלת הטעם אולם לקשר המשפטים והמאמרים בהוצאת המאוחר מכלל המוקדם. —

*) ע"ד „אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח')."

וְאֵין עֵצָה נֶגֶד פֶּגַע הָעֵת וּמִקְרֵה הַזְּמָן׃ (ז) חָכְמַת הַמִּסְכֵּן נִקְלָה כְּמוֹ שַׁחַק מֹאזְנֵי זָהָב׃ (ח) אַחַר הַנַּעֲשָׂה כָּל אִישׁ יֶחְכַּם וְרוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד חָכָם׃ (ט) רֹאשׁ חָכָם רָחָב וּפִיו קָצָר פִּי כְסִיל פָּשׂוּק כְּמוֹ מַסְוֶה וְכָל מוֹחַ אֵין בְּרֹאשׁוֹ*)׃ (י) צְדָקָה [2]) בְּלִי חָכְמָה עַלְמָה יְפֵיפִיָּה עִוֶּרֶת עֵינָיִם׃ (יא) הֶחָכָם לֹא יְכֻבַּד בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ וְלֹא יְסֻלָּא עוֹדוֹ בַּחַיִּים חַיָּתוֹ׃ (יב) בְּסֵתֶר פָּנִים יִרְבֶּה כְּבוֹד כּוֹפְרִים וְיוֹתֵר מִדְּמֻמָּה שֶׁכְּבָר מֵתוּ׃ (יג) אוֹהֵב חָכְמָה בִּינָה וָדַעַת לֹא יְבַקֵּשׁ בְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ וּמִטָּה מֻצַּעַת׃

תוכחת מוסר.

סיניקא, היא אחות להטבע, — השם צדקה, אמר פלוטארך, כולל בתוכו כל המדות המשובחות, דרכי משפט ומשרים וכל מעגל טוב. — „איש ישר, אמר אפיקור, הוא האחד בתבל אשר יוכל לחיות בלי צער ויגון, כי אם שלום לי בחדרי לבבו פנימה, ממי יפחד וממי יירא?“ — תכונת־נפש (קאראקטער) האדם אמר הסופר הוביס, תתהוה ותולד מהמזג, מהנסיון, מההרגל, מההצלחה, מהמצוקה, מהתבונה, ממראה עיניו, ממשמע אזניו, ממעמדו ומצבו המדיני. — אין בתבל, אמר סיניקא, רק עץ הדעת־טוב ולא רע־אשר ישביע רצון גבר ונפשו. — לא יתכן אמר מונטין, כי נכנה החיים: טוב או רע; ארץ החיים היא רק המקום בו ימצא הטוב והרע, כפי אשר

הערות.

שרשי לבנון. — ומפני זה מצינים לסבת וגלגול התכלית במלת למען, כי הסבה נראה כמשועבדת להמסובב התכליתי. ועפ״ז יפורש (הושע ב׳, כ״ג) מן למען (פערהאנלאססען, פערארזאכען); וכן להפך (יחזקאל ב״ג, כ״א) מלת למען היא פה שם ת׳ מקור — כמו לאהבה את ד׳ — מן ענה, ע״מ מעש מן עשה אצל הפייטנים, והוראתו נשים בציון ענו, ואין צורך בתקון החכם שד״ל: למעך, כי הוא הוא. —

[2]) רוח מבינתי יעננו לחשוף בשם צדק הוראה חדשה, והיא שמורה לפעמים גם על חוזק ואומץ, ד״מ „הון עתק וצדקה“ נרדף עם עתק. וכן אך בד׳ לי אמר צדקות ועוז (ישעיה מ״ה), ומזה (שם מ״ט) היקח מגבור מלקוח, ואם שבי „צדיק ימלט“, „כי כה אמר ד׳ גם שבי גבור יוקח ומלקוח עריץ ימלט“; הרי שנרדף עם גבור ועריץ, וא״כ ענינו פה גם מושג הגבורה, ונרדף עם כתוב ט״ו וט״ז להלן. והוא ע״ד „גבר חכם בעוז“ (משלי כ״ד), „עיר גבורים עלה חכם“ (שם כ״א), „החכמה תעוז לחכם“ (קהלת ז׳).

---

*) ע״פ המשל הנודע: פועל מלא מכוה כפה פשוק, ויקרא: מה זאת? פה רחב בלי מוח בקרבו! אין זה כי אם ראש כסיל!

א. הַחָכְמָה.

אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה (משלי ג׳)׃

(א) הַחָכְמָה אֵם הַתּוּשִׁיָּה כִּי מִמֶּנָּה תּוֹצְאוֹת חַיִּים׃
(ב) יִתְרוֹן הֶחָכָם מִן הַכְּסִיל כְּיִתְרוֹן הַחַי מִן הַמֵּת׃
(ג) שְׁתִיקָה מַעֲנֵה הֶחָכָם 1) מַעֲנֵה הַכְּסִיל רַעַם מְפוֹצֵץ׃
(ד) פִּי חָכָם בַּחֲדַר לְבָבוֹ וְלֵב כְּסִיל עַל דַּל שְׂפָתָיו;
(ה) טוֹבָה תּוֹכַחַת הֶחָכָם מִתְּהִלַּת הָאֱוִיל׃ (ו) אֵין חָכְמָה

תוכחת מוסר.

א. מתוארי החכמה ומישגיה כבר דבר למדי במתק שפתים המליץ הנשגב ר׳ נפתלי הירץ וויזל בספר יין לבנון, יבתים בספרו גן נעול בשם, ח כ מ ה, ומה יתרון אם נדבר ממנה אלפי אלפים שירים, ונכביר מלים כחול הים על אודותיה? הן נמנה ונגמר ונודע, כי היא המושלת בכל הצדקות וכל המדות הטובות אך מתלציה יצאו, ובלעדה אין טוב ואין חיים, אין תבל ואין שמים, אין חי ואין רימש, אין אדם ואין מלאך; יד החכמה בכל ויד כ ל בה; באין חכמה לא יהיה הגוי בארץ, ובאין חכמה לא ת ש א ר הנפש בחיים אחרי מית האדם (כמופתי הפילוסוף המפורסם רמבמן בספר פֿהעדאן). – אך מבנותיה ותולדותיה: ממעשה האמת והצדקה, נדבר פה מעט מזעיר. הצדקה, אמר

הערות.

1) ההוראה הראשית והכללית של שרש ע נ ה היא: הכנעה ושפלות, ומזה מציין החיוב והשעבוד ל ה ש י ב על הדבר הנשאל; ומזה שם מ ע ו ן (נל״ה ונחי ע״ו קרובים המה) למערת פריצי החיות ופראי אדם בתחתית האדמה, כי היא היתה ראשית מגורי ימי קדם, אשר יושביה נקראו בשם Troglodyten; ואחר הושאל השם הזה אל כל מבצר ומשגב בסלעים וכפים, וגם לטירות המלכים והיכלי הארמונים. והוא ע״ד שם מ כ ו ר ה מן מ ר ה, אור, מ א ו ר ה מן חור (ישעיה י״א). ומזה הוא מורה על דלות ועניות; ומזה שם ע נ י ן או מ ע נ ה לדבר עבודה מושפלת לפי מדרגת האדם, לפי כוונת הקהלת שמה; וכבה משמש השם מ ע נ ה להיין בין התלמים; ואולי מזה שם מ ע י ן או ע י ן ל ב ו ר מקיר מים חיים, וגם לאבר חוש הראות ע״ש שהיא יושבת בחור, ע״ד ועיניהן תמקנה בחוריהן: — כאשר מצינו שקורא העברי שמות אל מקום הוריע אשר מתחת לכתף בעבור העמיקו שבת: בית ה ש ח י מן ש ח ה; ק ב ו ר ת מן קבר (שניהם בתלמוד); ק נ ה (איוב ל״א) חלול כקנה; ח ק „שאהו בחקך״ ע״ד „קחם על זרועותיו״ מן (יחזקאל מ״ג) „ו ה ח י ק״ (גראבען); א ר ב ו ת מן שם המארב בשפלה; א צ י ל י ם מורה ג״כ שפלות ע״ד הפוך הרעיון כמו חורים (ל־ריי־ הערזאן) מן ח ו ר; ותרגום א צ י ל י הוא: מרפקא מן רפק (גראבען) (עיין פ

תוכחת מוסר עם משל,
כגבור מחומש בבלי זיינו.
מוסר בלי משל, כגבור
שוכב עירום ועריה במטתו.

(מדברי הממשל משלים מדובנא).

La morale est la science du bonheur; elle est utile et nécessaire à touts les habitants de la terre; elle est utile aux nations, aux citoyens, aux grands et aux petits, aux riches et aux pauvres, aux parents et aux enfants, aux maîtres et aux esclaves. —

(La morale universelle).

ספר המדות.

אל לשון מזרחית, מלשון חיה נדברת אל לשון מתה אשר אפסו זמן גביר דיבריה. בכל פסיעה וצעד אשר יעשה המתחיל, תעמודנה לפניו מאה מניעות ותסגורנה בעדו הדרך ובכבדות יתנהג; בכל זאת אחרי אשר כבר צלחה רוח אלהים על המשכיל המליץ הנעלה המשורר הנשגב בעל האסיפות וסופר מהיר בתורת אלהים חיים הר"ר מנחם מענדל בר"י שטערן יצ"ו, ויפתח לנו בדרך הזה כפי המחט בספר „מסלת הלמיד" ובספרו היקר „מסלול לשון עבר" — יש לנו פתח תקוה לצפות, כי בימים הבאים יוסיפו אחריו על עבודתו כפתחו של אולם. כל אדם בורח מהתחלה, והקשה בחריש הוא ניר ראשים; לא כן עתה על המסלול הזה, בלי תפונה יתראו ברבות הימים במחנה ספרי דקדוק של הלשון העברית. גם חלק המעשי יהיה לשלם ותמים, כמעשהו וכמתכנתו בלשונות אחרות, ואז יצליחו המורים וגם התלמידים יעשו פרי תניבה.

ועתה— יאמר לבי בקרבי — המשלים האלה אשר אספתי וקבצתי פה, מונחים וסדורים, ערוכים ושמורים בטהרת הלשון, ייטיבו היות חומר אל החלק המעשי הלז; מהם ישאבו הלומדים מאמרי העתקתם ואליהם ישובו, והיה פי שנים בתועלתם: ילמדו וירגילו החניכים בתורת הלשון חקיה, כללותיה ופרטיה, ובתוך כך ישרישו בלבם דברי מוסר וחכמה, ושניהם גם יחד ישתרגו ויעלו על לוח לבם לזכרון עולם.

ועל דבר ההערות אשר הצגתי בשפת היריעות, ישנן מקצתן השייכות לחומר הכתוב, לבארו היטב ולהטעים כונתו; ומקצתן תקעתי פה רק כיתד במקום נאמן, למען לא יאבדו, ויאורו באור החיים. וגם מנהם אקיה פרי בלבות הקוראים להלהיב תשוקתם לדרוש בדברי שפתנו הקדושה, לסלסל ולהפוך בם, ולחפור ולעדור בהפש מחפש בין אבני מליה, למען מצוא כפעם בפעם פנינים מסלאים ואבני חן ויקר.

והיה במלאות אלהים תוחלתי, ותקותי לא תכזב אותי, אז אדע כי לא לריק יגעתי, ולא לתהו כחי וזמני גם כספי כליתי. וה׳ אלהים אשר לא ימנע הטוב להולכים בתמים, לא יכלא רחמיו גם ממני, כי אף אם מעשי אינם רצוים, כונתי רצויה, ולהועיל ללמוד שפתנו הקדושה כל ישעי וכל חפצי.

גאלאטש, בערב חג השבועות. תרי"ג לפ"ק.

שלמה רובין.

של שלבי השיר תרדנה גם מלות הלשון עם תמונותיה אל חדרי בטנם, תבאנה כשמן בעצמותיהם; מעיהם ימלאום ויעכלום והיו בקרבם כמונח בקופסא, — כדבר החכם: „כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדו על שפתיך". והמטרה הזאת בעצמה תושג ג"כ במשלים חדודים והרוצים, דברי חכמים ואמרי דעת ותבונה, המרעישים כח ההושב בנפש הנער ומעמיקים לרדת בקרבו, בעבור ענינם המעיר השתוממות והתפלאות בכליותיו וכמאמ"ם: מילתא דתמיהא מידכר דכיר. וא"כ גם עי"ז תרבה דעת הלשון בין הנערים המתחילים והמתחנכים.

ג) יודה לי כל דורש לשון מעל ספר, כי למען למוד לשון נכריה אחת וביחוד מתה בלתי מדברת עוד, לא יספיק החלק העיוני (טהעארעטישער טהייל) לבדו, אשר יכנס באזן אחת ימהר יחיש מפלט לו באזן השנית ובבולעו כך פולטו; אך חלק המעשי וההנוך (פראקטישער טהייל) — החלק הזה אשר בכל מלאכת מחשבת, בכל מעשי ידי אמן, בכל עבודה ופעולה, תהיה מאיזה מין שתהיה, הוא שורר ומושל, ובלעדו לא ירים איש את ידו לעבוד עבודתו, וידי המתלמד כבדים בלי יוכל נשוא איתם, ורגליו כמו בנחשתים הוגשו בלי ידע צאת ובוא, וכמאמר החכם: הטוב במורים: הנסיון, — אך החלק הזה — אני אומר — יסול מסלה ישרה וקלה ללמוד איזה לשון, הוא יחבר שלשת החושים גם יחד לשמוע בלמודים, הוא יפעל בזרוע עוזו על התלמיד, וגם למורה יתן עוז ותעצומות לנטוע ולהשריש דבריו בלב התלמיד; כי רק בדבר שפתים וברוח פיו קשה עליו מאד לנטוע בלב אחר מחשבותיו ועשתונותיו, וטוב מראה עינים ומשמע אזנים מהלך נפש. והחלק המעשי בלמוד הלשונות היא בהרגל המתלמד להעתיק מן הלשון המדברת בפיהו אל הלשון אשר ילמד, ולהפך, בכמה מיני דרכים, ישר והפוך, כמו בכל ספרי גראמאטיקה ללשונותינו בארצותינו. ובזה ילך התלמיד מדרגא לדרגא, הלוך ונסוע למעלה להשכיל להיטיב בתהלוכות הלשון וכללותיה, ולגמאם כצמא מים קרים.

והנה בכל ספרי למודי הלשון העבריה אשר יצאו לאור עד הנה והנודעים לי, אין גם אחד אשר יהיה בנוי גם על עמודי החלק המעשי, שנוכל לכנהו החלק השני מלמוד הגראמאטיקה, אשר בלעדו החלק הראשון, הוא חלק העיוני, נחשב לאין. אמנם קשה הדבר מאד מאד, לנהל המתחיל על הגשר המחבר שתי ארצות רחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב, להעתיק מלשון מערבית

א) להורות נערי בני ישראל משלי מוסר ואמרי דעת מחדדים השכל ימחרים הנפש, ישרים לצעירי ימים נכוחים למבין ונצרכים מאד להלוך נגד החיים. כי כמו שתארי בני אדם משונים מאד במרחק רב זה מזה, ולו יעמדו לעינינו רבי רבבות בני אדם, לא נמצא ביניהם שנים הדומים במראיהם וברשמי תאר פניהם דמיון גמור ושוה, כן לבותיהם ומזגיהם, מדותיהם, דעותיהם ומחשבותיהם רחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב. על מה שיאמר זה: הן, יאמר השני: לא; מה שהאחד אוהב, השני שונא; מה שזה בוחר, האחר מיאס, וכדומה מן המדות המשונות עצמו משערות ראשם. ועל כזה אמרו ז״ל ע״פ: יפקיד ה׳ אלהי הרוחות וגו׳ שיודע להלוך נגד רוחו של כל או״א. מכל זה נקל להבין: מה נכבד ואיך יפלא בעיני הנער, הדרך על מפתן חברת התבל, להתהלך בין אנשים מאנשים שונים, אם לא למד ולא ידע מקדם חוקי התבל ונימוסיה בתהלוכות מזגי יושביה: דרך החכם, טיב הכסיל, טבע הכועס, מעשה הנרגן, תחבולות המשקר, מרמת הבוגד, ידידות רע נאמן, דראון אויל פושק שפתיו, חמת המקנא, מדת טוב עין ורע עין, סכנת הרוכל, שחיתות המוציא דבה, פצע החורש רע, דרכי כל מיני פועלי און ואנשי משחית, אורח האשה ברוב כשפיה, חמת היין עם רוש המלשין בסתר, נגע גאה וגאון ודרך תהפוכות, מתק חכמה ומוסר, מכתבי אמת ושקר, ונעימות ידידות אהבה, אחוה, הבה וריעות. וכדומה מאלפי אלפים מדות שונות בנפש האדם, אשר שומר דרכו בין יבין היטב את אשר לפניו, ואם לא יחבא במסתרים יסגור הדלת בעדו, ולא יראה החוצה, פן יוקש במלכודת באין מושיע.

המשלים האלה, אשר אנכי נותן לפניכם, קוראים צעירים לימים, לא משלי קדם אמרי שנות דור ודור המה, אשר כהתה עינם מזוקן, ושמארץ אחרת ומזמן אחר באו אלינו והמה מתנכרים, כי חיים המה הדברים האלה, שגורים בפי כל יושבי ארצותינו. ומבטן העת החדשה יצאו וכל חכמה כל מוסר על לשונם ישאו, אשרי נוצרם בסגור לבבו, כי לעולם לא ימוט.

ב) העיר כבר חכם אחד, כי למען נטוע שפת קדשנו על תלמי לבות השחרות והילדות וכל המתחילים בלמוד הלשון, ולמען תשרש שרשיה, תשגשג וגם תעש פארות ותשא פרי, נכון — באשר היא לשון מתה — לחבר בה שירי לירקה וזמרי הרוזים, אשר ישוררו הנערים בע״פ, ועם נופת הנגון ומתק הערך והסדר

יצהיר תלית אותם ברוח בין השמים ובין הארץ. ---"

כאלה וכאלה יוכלון היות דברים חרוצים ועשתונות שנונית במדקרות חרב וכידון מרעל, אשר יקראו עלי באש פלדות המבקרים המשכילים הנאמנים, וגם המקנאים הלובשים אדרת חכמה למען כחש.

לכן טרם יקראו, אף אני אענה ואשיב אמרים אמת: באשר מודעת זאת לכל חוקר קדמוניות, ואחר תורת הלשונות ידרוש, כי לשון העברי המוצאת שלום רב, חן ושכל טוב בעיני כל יושבי תבל ושוכני ארץ, כעם ככהן, כיהודי כנכרי, אשר לא מבני ישראל המה – הה! ירדה עשר מעלות אחורנית, נפלו אשיותיה ומיתרי כנורה נאלמו, מעת הגלתה יהודה הגלת שלימים, והשפה חדלה להיו־ לשון מדברת, ותשאר עזובה ונטישה זעיר שם ומעט פה, מפוזרה בין אגודת ספרי הקדש, אשר שארית הלשון הנמי, בשים עינינו על עשר הלשון, בימי שבתה על גבי מרומי האשר. איך בעלותה על שפת מליציה ונביאיה חצבה להבות אש מפיה, ולפני זקי דבריה מי יעמוד, אלף אלפים מלים ירבי רבבות תמונות מליצות, משממות נפש השומע ומחרידות לב הקורא, כרו למשמעתה, להפיק נהרי נחלי זפת בוערה, ולהפיח אש להבת מדברותיה, לפוצץ רעם אחר רעם, לרוצץ ברק אחר ברק, להבהיל ולהרעיד אזן השומע.

ועתה אחרי מותה כבתה שלהבתיה, ופחמים עוממים תחת גחלים לוהטים בה, שעוד בם נשמת רוח חיים כדמות אפר יוקד תחת דשן חם. נפלה, הה, נפלה בתולת בת עבריה מי יקימנה! לכן ברוך טעם האיש אשר נדב לבו לכתוב ולחבר דבר מה בשפה הזאת, ושפתיו ברור מללי במליתיה; וברוכה היד הפשיטה להחזיק בזרועותיה הנשברות ולהקימה מערמת עפרה. אמנה רבו בימינו אלה אוהביה ושוחריה, ועצמו המתנדבים בעם לעבדה ולשמרה, ובמאה הניכחת צעדה עלי שיר ומליצה דברי חן ונחת טוב טעם ודעת, צעד גדול מרבבות צעדיה בימי התלמידים והגאונים יחכמי ספרד וצרפת. וכבר הסירה בגדי אלמנותה מעליה, ותיף במאד מאד לעיני כל מאהביה; בכל זאת כל המרבה להעשירה במלים ובדברים הרי זה משובח, וכל המוסיף על ספריה להגדילה ולהאדירה, יחשב הדבר לצדקה לו ולזרעו עד עולם.

אולם מלבד כל הדברים האלה תועליות החיברת הקטנה הזאת תפרדנה והיו לשלשה ראשים:

פתח דבר.

מעת שהוסר מסוה הסכלות מעל פני יושבי תבל, וחתולת הפתיות הלוטה על ראשם כענן כלתה ותלך, וכמו צורי חלמיש ואיים בלב ים, ומצעי ירק-דשא בין ערבות חול, הריםו ראשם כה וכה אנשים חכמים מושכים בשבט סופר, והורתים עלי לוח אמרי שפר, להיות לעם ועם דבר חכמה ודעת, ולהוציא אורה העלומות לא נודעו, למוד העט ביד בעלי אסופות, לקדם את פני הקורא בראש הספר, למען פתוח מסלול ודרך אל הדורך על מפתן היכלם.

אולם לא כאלה חלק המחברת הנוכחת, ולא כזאת משפטה. אין מגמת חפצי בזה לבנות בית חכמה מיוחד, ולחקור אל תכלית בינה פרטית, כי אחזיק ביד הקורא, לנהלהו לאט אל הבניה והגזרה במשענת הקדמה. לא! לא! ידידי הקוראים, לא עשיתי פה מאומה, רק אספתי כמלקט שבלים אחרי הקוצרים: דברי חכמים וחידותם מחכמי העמים ללשונותם בגוייהם לארצותם, הלבשתים מחלצות חטובות אטון העבריה והיו קדש, והזקתים במשמרות, איזו הערות בדקדוק הלשון, אשר עיד לא ארע, אם ימצאו כל הדברים האלה חן בעיני הקוראים. – אף גם זאת לא אאטיר שפתי, מהוציא שנים שלשה מלים בראש מחברתי, למען העיר אזן הקורא על הסבות אשר הביאוני עד הלום, ללקט אורות נובלות אשר לא ישימו קטורה באף משכילים ונבונים, כי אם להיות לשעשועי ילדים ותורת צעירים לימים. כי יגרתי מפני אף המבקרים וחמת המקנאים, פן יפערו עלי פיהם, ומאשפת לשונם יורו אל מררתי זקים וחצים דוקרים כחרבות פיפיות לאמר:

„מה לך פה ומי לך פה, והכמת מי תצא מפיך? מה היריעה הזאת אשר רקמת טלוא ונקיד ממושך ומורט, קו לקו זעיר שם זעיר שם? מי שמך לאיש ממשל משלים בפי כסילים? מי נתן בידך שבט מוסר להניף בעים רוחך על ילדי הזמן הזה אשר קטנם עבה ממתניך? ומי הביאך הלום לקבץ גרגרי דקדוק ונצני באור כתובים, שלא קרב זה אל זה, איש באחיהו לא ידובקו, ודבר אין להם עם הענין הפנימי, ורק הכוכב אשר בין שורותים

וְעַתָּה,
אַתָּה
סִפְרִי עִם שִׁירֶיךָ,
מָתְנֶיךָ,
חֲלָצֶיךָ,
לְמוּלָמוֹ הִתְאַזֵּר בִּדְבָרֶיךָ.

עִמְדוּ,
עֲמוֹדוּ
עִם זְרוֹעֲכֶם חֲשׂוּפָה,
לִפְנֵיהֶם,
לְעֵינֵיהֶם,
הַטִּיפוּ אִמְרַתְכֶם צְרוּפָה,
יִכָּלְמוּ,
יֵאָלְמוּ,

יֵחַתּוּן גַּם יַעֲרוֹצוּן:
יֶחֶרְדוּ,
יִרְעֲדוּ,
לְשׁוֹנָם בַּל יֶחֱרוֹצוּן.
בָּאֹפֶל,
עֲרָפֶל,
יִשְׁכְּבוּ אָז לְמַעֲצֵבָה:
כִּצְבָאִים,
פְּרָאִים,
יַעַרְקוּ אֶרֶץ חוֹרֵבָה.

כָּאַלּוֹנִים
שְׁתוּלִים
עֲלֵי יִבְלֵי מָיִם,

הַשָּׂפָה,
מְצֹרָפָה,
תִּגְדַּל רוּם שָׁמָיִם!

המחבר.

אֶל הַחוֹבֶרֶת.

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לִשְׁלֹמֹה.

שׁוֹטְטוּ מְשָׁלִים יְשָׁרִים,
חֲבָרוּ,
הוּבָרוּ,
אֱלֵי אֶרֶץ הָעִבְרִים,
נְשִׁיָּה,
שְׁאִיָּה;
אֱלֵי מְקוֹם מוֹלֶדֶת,
שָׂפָה
מְצֹרָפָה,
בַּגּוֹיִם עַתָּה נוֹדֶדֶת,
בְּזוּיָה,
שְׁבוּיָה,—
הֱיוּ מְבַשֵּׂר לְצִיּוֹן:
לְשִׁנָּה
עוֹדֶנָּה
פִּרְיָהּ וַעֲנָפָהּ בְּצִיּוֹן,
כֹּחָהּ,
לֵחָהּ,
לֹא נָסוּ מִדּוֹבְרֶיהָ;
מְלִיצָתָהּ,
צַחוּתָהּ,
עוֹדָן בִּשְׂפַת מְשׁוֹרְרֶיהָ.

אָכֵן הֵמָּה מְעַטִּים
דּוֹרְשֶׁיהָ,
מְבַקְשֶׁיהָ,
הָהּ! רַבּוּ הַשֹּׁטִים
אוֹיְבֶיהָ,
שׂוֹנְאֶיהָ;
בִּמְקוֹם מָצְאָה בָיִת;
הַחֲסִידָה,
הַמְּזִידָה, —
הֶעֱלוּ שָׁמִיר וָשָׁיִת,
עֲנָבֶיהָ,
עֲנָפֶיהָ.
בְּאֶרֶץ רַבּוּ הַמִּתְקַדְּשִׁים
שְׁמְטוּהָ,
שְׂטָמוּהָ,
שָׁתוּ לָהּ מוֹקְשִׁים;
צְבוּעִים,
קְרוּעִים,
אוֹיָה! עָמוּהָ לְמַטָּרָה!
חִצִּים
חֲרוּצִים
יְקַלְּעוּ אֶל הַשַּׂעֲרָה!

תֹּכֶן:

גם אחרי שרוב העובדות והפרטים היחידים ורוב ההשקפות הבודדות שבספרי הד"ר רובין יתישנו ויאבדו את ערכם המדעי.

„ששים שנה הייתי נע ונד מעיר לעיר ומארץ אל ארץ אחרת — כתב אלי הד"ר רובין בשנת תרס"ג. — עתה בן שמונים אני יושב ומחכה אל המלאך הגואל מכל רע, כי ישכיבני בשלום על המקום, אשר שם ינוחו כל יגיעי־כח".

שלוה פילוסופית כזו מצויה רק בנפשם הגדולה של אותם החכמים האמתיים, שאי אפשר להם שלא לטעום בחייהם את טעם האלמית הספרותי והמדעי. לא לחנם נלחם הד"ר רובין כל ימיו בעד כבירו ושיטתו של ברוך שפינוזה. שלוה פילוסופית כזו יודע לאצול על תלמידיו רק הפילוסוף האמשטרדמי הגדול.

ד"ר יוסף קלוזנר.

התחרש „גאות האדם". זקנותו לא ביישה את ילדותו.

ביום אחרון של פסח תרס"ג מלאו לו שמונים שנה, ואז הקדישו הרבה כתבי=עת ישראליים בכל הלשונות מאמרים נלהבים לעבודתו המדעית. בשנת 1908 הוציא מתרגמי הנזכר, י. שטערן, ספר שלם על אודותיו בלשון אשכנזית בשם: ד"ר סאַלאָמאָן רובין. זיין לעבען אונד זיינע שריפטען, שטוטגאַרט 1908. וביום י"ח שבט תר"ע מת הד"ר שלמה רובין בן שמונים ושש שנה ועשרה חדשים — והוא תופש עט=סופרים בידו...

אלה הן תולדות=חייו ואלה הם ספריו של הד"ר רובין. חייו מלאים נדודים ותלאה וספריו מלאים חטוט ונקור באותן הפנות החבויות של היצירה האנושית, שרק מועטים אוהבים לבדוק בהן. קבלה, מסתירין, אגדות=פלאים, גנוסטיציסמוס, אלכימיאה, אמונות תפלות, אַשיר=יולוגיה, „ספר=היובלים" — מי שם לב לענינים כאלו, מי עוסק בהם? — ואולם דוקא הפנות החשכות הללו, שבהן מושל הדמיון ממשלה בלתי=מוגבלת, מלאות ענין והפץ לכל הרוצה להכיר את מהותה של היצירה האנושית החפשית, כשהיא משתחררת מכבלי=השכל ומסיגה את גבולות המציאות. וזאת הבין הד"ר רובין. על כן עסק כל ימיו דוקא בדברים „המוזרים" הללו. אמנם הראַציונאַליסמוס שלו לא נתן לו לפעמים להכיר את כל השירה העמיקה שביצירות הדמיונות, והוא נראה כמהתל בהן במקום להבינן וכשולל את ערכן במקום להסתכל בהן בלי כעס והרעומות. ואולם את אור=השכל שפך על כל החזיונות הסבוכים הללו, והאור הזה נותן לנו את היכולת להתיחס אליהם כאל חידות, שיש להן פתרון, וכאל ענינים, שראוי לעמוד על אָפים, להסתכל בהם ולחקור אותם. ויהס בזה הוא הצעד הראשון להכרה יותר עמיקה ולהערכה יותר פילוסופית.

הד"ר רובין, שספריו עולים לעשרות ומאמריו למאות, אי=אפשר היה לו שלא לחזור על דברים שכבר אמר, וזה עושה לפעמים רושם לא טוב על קוראי=ספריו. כמו כן הוא מופיע לנו לפעמים יותר בתור מלקט מבתור יוצר=מחשבות. אבל עיקר שיטתו — להשוות את חזיונות=היהדות להחזיונות המתגלים בחיי כל העמים ולהוכיח בזה, שאין ישראל עם שלמעלה מן הטבע וחוקי חייו אינם למעלה מן החוקים ההיסטוריים, המשותפים לכל העמים — שיטתו זו נכונה היא מאד ורב טוב צפון בה לחקירת היהדות דוקא באותם המקצועות, שנראים, כאילו בהם נתיחדה היהדות ביותר וכאילו אין לשום עם אחר חלק בהם. לפיכך תשאר ההשקפה העיקרית, המונחת ביסודה של שיטה זו, כה פורה בספרותנו

הראה גם על שלשלת כל המדעים, שהם כלולים בעץ־הדעת. הספר הזה הוא אחד מן היותר חפשיים והיותר אמיצים. באותו זמן כתב גם מאמרים ב„המליץ״ („הנשמות״, „הצפרנים״, ועיד) ובההוספות ל„המליץ״: „מגדנות״ (על „מלאכי־השרת״) ו„מליץ אחד מני אלף״. בזה האחרון הדפים מאמר גדול בשם „אדם ובהמה או צער בעלי־חיים״, על הוויגיטאַריות, כלומר על הפרישה מאכילת דבר מן החי, ועל הוויווי־סקציה, כלומר על נתוח בעלי־חיים בחייהם לצרכי נסיונית מדעיים.

בשנת 1893 העתיק את משכנו מעיר ווינא לעיר באַדן הסמוכה לה. שם כתב, חוץ מן הספר האשכנזי הנזכר, עיד ספר אשכנזי בשם אַגאַדאַה אונד קאַבאַלאַ, שבו השתדל להראות את השתוית האגדה אל הקבלה — רעיון נבון מאד — והשתיותן של שתיהן אל מסורות העמים הקרומים בנוגע להפריה־והרביה, המושלת בכל העולם כלו, — רעיון, שאמת ודמיון משמשים בו בערבוביה.

בשנת תרנ״ה שב הד״ר רובין לגאַליציה מקום־מולדתו, והתישב בקראַקא, ששם דר עד יום־מותו. כאן נדפסו ספריו אלה: „הגיוני שפינוזה״ (כל שיטתו בקיצור נמרץ ובסגנון קל); „ילקוט שלמה״ (ענינים ספרותיים שונים); „הלצת לוציאן על פילוסופי־יון הקדמונים״ (תרגומה של הסטירה היונית הידועה, שכתב לוקיאַנוס נגד הפילו־סופיים היוניים, עם ביאור שיטתו של כל אחד ואחד מן הפילוסופים הללו); „סגולות הצמחים״; „סגולות בעלי־החיים״ (בהשתוות אל הרמזים שב„פרק שירה״ שלנו) ו„מערכי טעמי־המצוות לפי הכמי־הבקורת״. חוץ מזה נדפסו ממנו במאסף „האשכול״ המאמרים האלו: „שלש תכונות נפשיות בישראל״, „גלגולי נשמות״, „מסכת קרושין בעולם האצילות״ ו„הספירית בהכמת הקבלה״. וב„השלח (כרך י״ד, ואחר כך גם במחברת מיוחדת) נדפס ספרו החשוב: „האמונה בשתי רשויות״. חוץ מזה נדפסו, מקצתם בעתון „המצפה״ היוצא בקראַקא ואחר־כך במחברת מיוחדת ומקצתם בתור מחברות מיוחדות לכתחלה, הספרים האלה: א) רזי־עולם; ב) השארת הנפש; ג) שני לוחות הפילוסופיה; ד) ספיר יצירת־העולם בספר בראשית תורתנו; ה) אדם ובהמה; ו) נגינה וכלי זמר במקרא; ז) אספת כתבי־הקודש; ח) המים והאש; ט) צבא השמים במקרא. חוץ מזה הוציא הוצאות חדשות ומורחבות מספרו „תהלת הכסילים״ וממאמרו „פרס ויהודה״ ותרגם עברית את „דקדוק שפת־עבר״ לברוך שפינוזה.

גם באמריקה נדפסו ממנו שני ספרים: א) „מלחמת הנגלה והנסתר בספרותנו״; ב) „הדעה והדבור״ (על היתרון שיש לאדם על שאר בעלי חיים ע״י שכלו ולשונו). ואף עתה הולך ונדפס ב„המצפה״ ספרו

„קדמוניות האשורים והבבלים", שבו מובאות באריכות האגדות ע"ד המבול כפי מה שמצאו האשיריולוגים החדשים בכתבי היהדות („האפוס של גילגמש"),– כמובן, לפי מצב הידיעות האשוריולוגיות בימים ההם, – ומבאר יחוסן של האגדות הללו אל דברי הכהן הכשדי בירוסוס ואל ספורי-המקרא ע"ד המבול. זה היה הספר הראשון בעברית על אותם הענינים, שבימינו הרעישו את העולם הודות לדרשותיו של דיליטש על „בבל וביבל". בשנת תרמ"ז כתב את ספרו „מעשה-תעתועים", שכולל את כל מיני האמונות התפלות והדעות הנפסדות, ששלטו בישראל ובעמים בכל הזמנים (שלשת הספרים האחרונים נדפסו בווינא). זהו מעין הספר: Buvard et Pécuchez שהתחיל לכתוב המספר הצרפתי הגדול גוסטב פלובר. הספר „מעשה-תעתועים" מלא ידיעות כל-כך מרובות וחשובות על האמונות התפלות של כל העמים, עד כי לגודל חשיבותו תרגם אותו הסופר הנודע י. שטרן בשטוטגארט לאשכנזית ונדפס בלייפציג בשם: Geschichte des Aberglaubens

כשהגיע הד"ר רובין כבר לזקנה מופלגת זכר את אהבת-נעוריו אל שפינוזה, ובשנת תרמ"ה הוציא את „האתיקה" של שפינוזה בשם „הקר-אלוה עם תורת-האדם". על תרגומו הוסיף הד"ר רובין הערות רבות ומבוא גדול, שבו השתדל עוד הפעם להוכיח, כי שיטת שפינוזה קשורה ביהדות. הספר הזה משך עליו בזמנו את כל העינים והרבה דברו עליו בספרות הישראלית, העברית והלועזית. בודאי יש בתרגום זה הסרונות שונים ובמבוא יש למצוא הפרזה ידועה, אבל סוף סוף זהו ספר, שצריך לחשבו למטמון יקר באוצר-ספרותנו. תרגומים כאלה לא רבים הם בלשוננו. בשנת תרמ"ח כתב את ספרו „יסוד מסתרי העכו"ם וסוד חכמת-הקבלה", שבו השתדל להוכיח, שה„קבלה" לא צמחה מעצם היהדות, אלא הושפעה על ידי דעות אליליות שונות (שני הספרים האחרונים נדפסו בווינא). גם במשפטו זה יש הפרזה מרובה, הוא לא שם לב להגרעין הפיוטי של הקבלה, שאי-אפשר היה לו שלא לצמוח מתוך השירה שביהדות, שהיא תורת-הלב, ושבעל-מלחמתו של הד"ר רובין, שר"ל, כל-כך הכיר והבחין את מהותה. אבל איך שיהיה, אי-אפשר להכחיש, שיש גם יסודות אליליים בקבלה, ואת היסודות האלה הראה הד"ר רובין לכל הסתעפותם בספרו זה וגם בספרו האשכנזי Heidenthum und Kabbala שהדפיס בפרסבורג בשנת תרנ"ג.

בשנת תרנ"א כתב ספר בשם „עץ הדעת בגן-עדן מקדם", על הנסים והנפלאות והאותות והמופתים שבתנ"ך, במבוא הגדול אל הספר הזה

רעותיו של בודרה והשתדל להוכיח, שהדעות הללו השפיעו על היהדות והן נמצאות כבר בקהלת (רעיון זה אי־אפשר לחשוב למדעי ביותר, וגם דבר בו ברחבה על הפיסימיסמוס של בעלי־המוסר העבריים (תרל״ז). בחמשה אכסמפלארים מן הספר הזה נדפסו ציורי־הולביין, הידוע בתמונות־המות המהרידות שציר, על פי „פרסקים" נמצאים באי־טליה על כתלי בתי־קברות. את הספר הזה הקדיש הד״ר רובין לזכר נשמת בתו היחידה, שמתה בנעוריה (את כל חמשת דספרים האחרונים כתב בהיותו ברוסיה, בעיר טאגאנרוג, כמו שנביא למטה). ח) „מעשה מרכבה", שבו: „ספר הנבואה", על חוזי ישראל ונביאי שאר האומות, ו„ספר המלאכים", על השרפים והאופנים וחיות־הקודש שבמקרא (ביחוד ב„מרכבת"־יחזקאל) ועל המלאכים של שאר העמים הקדמונים (נדפס בשנים האחרונות של „השחר" ומקצתו גם אחרי מותו של סמולנסקין).

בשנת תר״ל עזב הד״ר רובין את ווינא, ואחרי שישב בביתו בגאליציה כשני חדשים, נקרא לאיטליה להיות מורה ומדריך לבנו של עשיר גדול מעיר קהירה שבמצרים, שהתעתד להכנס להאוניברסיטה בניאפול. באיטליה ישב הד״ר רובין כשתי שנים (1871–1870). הרבה ראה והרבה למד בארץ, אשר כל אבן מאבניה מספרת דברי ימי־קדם וכולה – מקדש גדול אחד להאמנות. שם תרגם אשכנזית את הספר: Dialoghi d'amore (הויכוח על האהבה) לדון יהודה אברבנאל. התרגום לא נדפס עד היום. ואולם במאמר גדול אחד, שכתב הד״ר רובין ב„המגיד" ושבו השתדל להוכיח, כי שקר הדבר, שהחליטו חכמים שונים, כי דון יהודה אברבנאל התנצר, הביא פרק אחד מן הספר הזה בתרגום עברי.

בשנת תרל״ב שב הד״ר רובין הביתה וישהה שם שנה אחת, ובשנת תרל״ג נקרא לעיר טאגאנרוג ברוסיה כדי להיות מורה ומחנך לבנו של העשיר הנודע ר״י פוליאקוב. כחמש שנים ישב בטאגאנרוג וכתב שם בשביל „השחר" את המשת־הספרים הגדולים, המנויים למעלה. בשנת תרל״ה שב מרוסיה לארץ־מולדתו גאליציה, ועד מהרה העתיק את דירתו משם ויתישב עם אשתו ובניו בווינא. שם כתב, חוץ מן הספר „מעשה מרכבה" בשביל „השחר", שכבר הזכרנוהו, גם את הספר „תהלת־הכסילים" (בשנת תר״מ), שמזכיר בתכנו האירוני את Epistola clarorum virorum ושיצא זה לא כבר בהוצאה שניה, מתוקנת ומורחבת (קראקא תרס״ז). הרבה אפשר ללמוד מן הספר הזה, שהוא כעין רשימה של השוטים־הפקחים והפקחים־השוטים, שחיו ועבדו וכתבו בכל הזמנים ובכל הדורות. בשנת תרמ״ב כתב את הספר החשוב „כירוסי הבשדי" או

שכר שיהיה בעד „פרי־העט" — לזה לא צפה אז סופר עברי אפילו בחלומו, סמולנסקין התירא איפוא, שמא לא יהיה לו במה למלא את החוברות החדשיות, שאינן סובלות הפסק ודחוי. הד"ר רובין דבר על לבו של סמולנסקין להתחיל בהוצאת „השחר" ושלא להתירא מן המכשולים. סמולנסקין השיח לו את דאגתו. אז קפץ הד"ר רובין ונשבע, שבכל הימים, אשר יחיה הוא ו„השחר" יתקיים, יכתוב בשבילו ספרים שלמים, שיהיה בהם, לכל הפחות, כדי למלא גליון אחד בכל חוברת וחוברת, ושבועה זו קיים הד"ר רובין. במשך שתים עשרה שנות „השחר" נדפסו ממנו בירחון הזה כעשרה ספרים שלמים, ולא היתה אפילו חוברת אחת ב„השחר", שלא יהיה בה כלום מפרי־עטו של הד"ר רובין. אך למותר הוא להוסיף, שבעד כל העבודה התכופה והקשה הזאת לא קבל הד"ר רובין אפילו פרוטה אחת. להסופרים העבריים הצעירים בודאי יקשה אפילו לצייר זאת בדמיונם...

ואלה הם הספרים, שהדפיס הד"ר רובין ב„השחר": א) „גאון יהודה וירושלים", על „בגדי־העברים" (תרכ"ט). הערה חפשית בספר זה נתנה מקום לפולימיקה נלהבה בין סמולנסקין ובין יחיאל ברי"ל בעל הלבנון. ב) „ספר־היובלים", זה „המדרש הגנוז", שתרגם בעת ההיא אויגוסט רילמאַן מכושית לאשכנזית והד"ר רובין תרגמהו ללשון־המקרא והוסיף עליו הקדמה ארוכה על „הספרים החיצוניים" מזמן הבית השני, שאז לא ידעו הקוראים העבריים אפילו ממציאותם (תר"ל). זהו אחד מן הספרים העברים היותר חשובים בעיני (שני הספרים האחרונים נכתבו בווינא). ג) „מעשה בראשית" להכנעני סנחיניתין, עם מבוא גדול על יחס המיתולגיה של כל העמים אל ספורי־היצירה שלנו כמו שהם במקרא ובאגדה התלמודית (תרל"ב). ד) „מנחם הבבלי", על אמונותיהם ודעותיהם של המינים, הנזכרים בתלמודים ובמדרשים, ובכלל על שיטת „היודעים" (גנוסטיציסמוס), שהיתה אז לקוראינו terra incognita (תרל"ג). ה) „אבן החכמים", על האלכימיאה ביחוסה להמסתירין של כל העמים ולהקבלה המעשית בישראל (תרל"ה). ו) אבני־מלואים" — על הלחשים וההשבעות השמריים והאשוריים כפי שנמצאו בכתבי היתדות, שנחשפו אז בחרבות נינוה, בהשואה אל ה„סגולות" וה„קמעות" שלנו (תרל"ו). ז) „מחולת־המות", על המחלה, הנקראת בצרפתית בשם: Danse macàbre וברוסית Пляска Св. Витта שבימי הבינים חשבו אותה למוסבה על ידי „דבוק". בספר זה צלל הד"ר רובין לעמקי סוד־הבליה והכליון והראה את מקור הפיסימיסמוס האנושי, שהיא תוצאת הכרחיותם של המות וההעדר בטבע. היא הציע בו את

ב„המליץ" (ביחוד חשוב המאמר, שנדפס בו על „יעקב פרנק וסיעתו"), ב„כוכבי יצחק" ו„הנשר" (חשוב ביחוד המאמר שנדפס ב„הנשר": „תולדות המהרש"א"), ב„מגד ירחים" של יוסף כהן-צדק וב„הכרמל" של רש"י פין („הקשת, התמוז, התרנגולים" ועוד). בעת ההיא כתב מאמרים גם בכתב-העתי האשכנזי „בן-חנניה", שהוציא ר"ל ליף מסגדין (אונגריה) לחכמת ישראל (החשוב שבהם הוא: „תולדות ר"י ששפורטש").

בשנת תרכ"ה בא העשיר מעיר אוסטראה עם בני-ביתו לווינא, וגם רובין נלוה אליהם. ארבע שנים (תרכ"ה-תרכ"ט) ישב רובין אז בווינא — ואנו משתאים ומשתוממים על פרית-עטו בעת ההיא. מאמר אחר מאמר וספר אחר ספר הוא כותב — לא ייעף ולא ייגע. ב„המליץ" כתב אז הרבה מאמרים גדולים, וביניהם המאמר החשוב „עץ הדעת טוב ורע"; ב„כוכבי יצחק" הדפיס אז הרבה ענינים חשובים, והמאמר „פרס ויהודה" בראשם. גם ב„בית-ועד לחכמים" ועוד במאספים שונים כתב בעת ההיא, ואת הספר האיטלקי: Riti degli Ebrel לר"י מודינא תרגם אז עברית בשם „שלחן ערוך על חוקי-היהודים ומנהגיהם" (נדפס בווינא תרכ"ו עם הערותיו של הד"ר אדולף ילינק); וכל זה לא הפריעהו מלכתוב בעת ובעונה אחת את ספרו האשכנזי הראשון: Spinozà und Maimonides. Ein psichologisch - philosophisches Antitheton (שפינוזה והרמב"ם. הקבלה פסיכולוגית-פילוסופית), שבשבילו נתנה לו האוניברסיטה בגטינגן תואר דוקטור ומאגיסטר. זה היה ספרו השלישי על שפינוזה, וגם בו, כמו בספריו העבריים, השתדל להוכיח, שהקשר בין שפינוזה והיהדות אמיץ הוא מאד.

בווינא התידע אל הד"ר רובין פרץ סמולנסקין, שבא אז מרוסיה וחשב מחשבות גדולות על הספרות העברית ועתידותיה. הוא חלם אז להוציא את „השחר", אבל פקפק בדבר, אם ימצא לו עוזרים למכתב-עתי חדשי. צריך לזכור את מצב-הספרות העברית בעת ההיא. הן אמנם עתונים שבועים כבר היו יוצאים אז בלשון עברית, אך, אל אלהים, במה היו מתמלאים! בפלפולים על הפסוק „או נשיש", בחקירות על „נו"ן להקטין" או „נו"ן להגדיל" וכדומה מן ה„מחקרים", שהיו „המגיד" ו„הכרמל", ובמקצת גם „המליץ, מלאים וממולאים מהם במשך כמה וכמה שנים. למלא גם את „השחר" בענינים כאלה — זאת לא רצה סמולנסקין; וסופרים וחכמים, שיעסקו בענינים חשובים באמת וכתיבתם לא תהיה חטופה וארעית, כמעט שאי-אפשר היה לו למצוא אז, כי לחיות על הספרות העברית ואפילו לקבל איזה

כל האמונות והדתות והמנהגים, ניטה לראַציונאַליסמוס ולספקות דתיח וחושב כמעט את האמונה כלה לאיזה גל של מעשי־תעתועים, של משפטים־קדומים, של הזיות ודמיונות תפלים. אין כל פלא, איפוא, שהראַציונאַליסט שברובין כרע ברך לפני הראַציונאליסט שפינוזה, והרו־מנטיקי שד״ל העב וגנה את שפינוזה בכל אשר יכול. המלחמה היתה עזה, ואין שום ספק בעיני, שהביאה הפראה קילטורית ידועה לספרותנו. הפראה זו לא היתה, לצערני, גדולה ביותר מפני שרוב הסופרים העבריים בימים ההם לא היו מסוגלים להבין את ערכו של פולמוס ספרותי זה, מאחר שלא היה להם — וקשה היה אז עדיין להקנות להם — מושג ברור משפינוזה ותורתו המחבקת־עולם.

חמש שנים ישב רובין בגאַלאיץ בשלוה ועבד את עבודת־הספרות. אך פתאם התמוטטט בית־המסחר, שעבד בו, ונהרס עד היסוד. רובין, כאדונו, אבד כל מה שהיה לו. ומחוסר־לחם שב בשנת תרי״ט עיד הפעם לעיר בוליחוב בגאליציה. שם נתמנה למנהל בית־הספר ליהודים מטעם הממשלה. על משמרתו זו עמד כחמש שנים רצופות. ובשנים הללו כתב את ספרו „תשובה נצחת״ (לבוב, 1859) כ נ ג ד שד״ל ובעד שפינוזה. עיקר המחלוקת סבב על זה, שרובין חשב את תורת שפינוזה לקרובה להיהדות הצרופה של הרמב״ם, הרלב״ג ור׳ חסדאי קרשקש, ואולם שד״ל התקימם נגד דעה זו בכל תוקף; הוא טען, שהיהדות לא היתה ראציונאליסטית מעולם, שאלהות היתה לה „עצם נפרד״ ולא „עצם נכלל״, שהחוקים והמצוות שבין אדם לחברו נובעים, לפי היהדות, לא מן השכל אלא מן הלב וכדומה. בעיקר הדבר נראה, שהצדק היה עם שד״ל. ואולם הרבה רעיונות בריאים נשמעו אז גם מפי רובין, וכבר אמרתי, שאלמלי היה הדור העברי ההוא ראוי לכך, היתה יכולה לצאת מפולמוס ספרותי זה תועלת גדולה להמחשבה העבריה העליונה.

במשך חמש השנים, שהיה רובין מורה מטעם הממשלה בבוליחוב, כתב מאמרים גם ב„המגיד״, „הנשר״ (שיצא ע״י יוסף כהן־צדק), „כוכבי יצחק״ ועוד.

ועוד הפעם קפץ עליו רוגזם של הקנאים. הם התחילו להלחם בבית הספר העברי מטעם הממשלה בחימה שפיכה. מלחמה זו הכעיסה את רובין עד מאד ומררה את חייו, עד שהיתה לו ההוראה בבית־הספר לזרא והתפטר ממשמרתו. אז עזב את ארץ מולדתו עוד הפעם ויצא לרוסיה. הוא נעשה מורה ומדריך לבנו של עשיר גדול אחד בעיר אוסטרהא. בעיר זו ישב שתי שנים ושם כתב מאמרים שונים

בין כה וכה לא חדלו הרדיפות מצד קנאי־ז'וראַבנה עד שכמעט בא הנרדף לידי יאוש. אז החליט לעזוב את ארץ־מולדתו וללכת לרו־מניה,– זאת הארץ, שהיתה אז ממש „גן־עדן" ו„מכרת־זהב" ליהודי גאַליציה. בעיר הרומנית גאַלאַץ מצא בבית־מסחר גדול אחד התמנות בתור מנהל־ספרים, ומלבד שכרו הקצוב היה מקבל גם אחוזים אחרים למאה מן הרוח של בית־המסחר. מצבו הוטב אז מאד, ועל כן יכול היה לעבוד בספרות בשלוה וברוחה, היום היה לו לעבודת־המסחר והלילה– לעבודת־הספרות.

למן העת ההיא נעשה רובין לאחד מן הסופרים העבריים היותר פורים. בראשונה כתב את „ספר המדות" (ווינא, תרי"ד), הכולל משלי־חכמה ודברי־חכמים. באותו זמן התחיל חלוף־מכתבים בינו ובין יש"ר מנודיציה על ספרו של האחרון: „בחינת־הקבלה", וה„מכתבים" דאלה, שבאמת היו מאמרים לכל דבריהם (כי ל„מאמר" היום נאמר לפנים „מכתב"), נדפסו ב„כוכבי־יצחק",– האורגן הספרותי היחידי בעת ההיא, שיצא במשך הרבה שנים רצופות. אחר־כך התחיל חלוף מכתבים בינו ובין המשורר האשכנזי קאַרל גוצקוב, ורובין תרגם לעברית את הטראַ־גידיה המפורסמה של גוצקיב: „אוריאל אקוסטה" והוסיף על תרגומו הקדמה מלאה אש של התלהבות־נעורים, שבה הרבה מחברה לצדד בזכות־החירות הדתית ולגנות את הקנאות ואת הרדיפות הדתיות (ווינא, תרט"ו). כל מלה ומלה שבהקדמה זו מעידה, שיצאה מלב פצוע, שהרדיפות הדתיות מחצו אותו עד לאין מרפא. כנגד הרדיפות הללו מכוונת כל הטראַגידיה המפורסמה, ואין להתפלא, שרובין בחר לתרגם אותה דוקא. התרגום נתישן קצת, ובכל זאת יש בו הרבה מקומות נמרצים, שגם עתה יקראם כל עברי בחפץ־לב.

אחרי תרגום הטראַגידיה מחיי אוריאל אַקוסטה פנה רובין אל ספרי ברוך שפינוזה, שגורלו קרוב כל־כך לגורל־אַקוסטה ושהשתדל כל־כך לטובת החירות הדתית. הוא התחיל לתרגם את ספרי שפינוזה ולהוציאם בספר עברי, שקרא לו בשם המקורי: „מורה־נבוכים החדש". רק שתי חוברות נדפסו מספר זה בווינא– ופתאם נתגלתה התנגדות נמרצה להפצת דעותיו של שפינוזה בקהל העברי מצד שד"ל.

שד"ל ושלמה רובין– היש שני הפכים גדולים מאלה ביחוסם אל הדת? שד"ל היה אדם בעל הרגשה פיוטית־דתית עמוקה מאד, רומנטיקי דתי, שרואה באמונה כולה– שירת־נפש עזה, ובמנהגיה וחוקיה– את התגלמותה של שירה זו בסמלים פיוטיים. ולעומת זאת היה רובין אדם מנתח את הדת וחוקיה לחלקיהם, הויש את מוצאם של

ונשאר בעירים ובחיסר־כל, ובנתים כבר יש לו שני ילדים. אז הוא מכיר, שלא נוצר להיות סוחר, והוא מתחיל לבקש לו „מלאכה ליבראַלית", כלומר למיר, שיהא יכול להיות גם קרדום לחפור בו, מעין דבר ממוצע בין „השכלה" ובין „סחרנות". הוא עוזב את אשתו ושני ילדיו בבית־הותנו והולך לעיר לבוב כדי להכנס שם ל„בית־מדרש־המסחר", שנקרא בשם „טעכנישע אַקאַדעמיע". שם הוא שוהה שתי שנים ולומד את הנהלת־הספרים (בוכהאַלטונג) וגם את הלשונות האשכנזית, הצרפתית והאיטלקית. בימים ההם מת אחד מחבריו בעודנו צעיר מאד והניח אחריו קובץ של שירים עברים. רובין מוציא בשנת תר"ח (לביב 1848) את השירים הללו בשם „מעדני מלך" עם הספד גדול מלא חרושים ודרושים, שרידי „תורניותו". זוהי ראשית עבודתו של רובין על שדה־הספרות. הסוחר נעשה לסופר.

שתי שנים בלה בבית־המדרש למסחר, כאמור, ואחרי שיצא ממנו ראה את עצמו ברע מאד, רב איננו וגם סוחר אינו, ומשרת מנהל־ספרים לא השיג, בקיצור: קרח מכאן ומכאן. אז הוא עוזב עם אשתו וילדיו את עיר מולדתו דולינה והולך לעיר בוליחוב ומיסד שם בית־ספר פרטי להורות בו עברית ואשכנזית. אך השעה לא שחקה לו שם: הוא נלקח פתאם לעבודת־הצבא ועבד בצבא שתי שנים וסבל הרבה יסורים וגם הפרוטה האחרונה כלתה מכיסו. כשנתפטר מעבודת־הצבא עבר לעיר הסמוכה לביליחוב, להעירה ז'וראַבנה, ושם היה מורה־לשעות פרטי ללשונות אשכנזית וצרפתית. שם כתב את ספרו המקורי הראשון בשם „קירי עכביש" — „נגד המתחסדים והמהבילים בעמנו". הדבר נודע לדייני־העיר. הם, מבלי שהרבו מחשבות, גזרו עליו חרם, באופן שלא היה יכול להורות בשום בית, וכך כתמו את מקור־פרנסתו. הספר „קירי־עכביש" לא נדפס, כי רובין שרפהו, כנראה, מיראה, שלא יבוא לידי הקנאים. ואולם בימי־עניי ומרודיו אלה תרגם את ה„מכתבים הפילו־סופיים" של שילר והוסיף עליהם הקדמה מלאה מליצות נלהבות בשבח ההשכלה והחופש, כנהוג בימים הללו. כשאנו קוראים מליצות אלו אי־אפשר שלא תרחף בת־צחוק על שפתנו; אך אל נא נשכח, כי לכותבי־המליצות הנלהבות הללו לפני חמשים שנה ויותר היו מליצות אלו תוצאה ישרה מהיותם, משאיפתם לדעת וחכמה, מן הרדיפות שסבלו, מן המלחמות שנלחמו. מליציותיהם אלו היו, איפוא, דברים יוצאים מן הלב, יסוד־החיים, ובעיקר הדבר אין לכנותן כלל בשם „מליצות" במובן האירוני. ה„מכתבים הפילוסופיים" עם ההקדמה הנלהבה נדפסו בלבוב בשם „בן אוני".

אבל אבותיו התעקשו עוד יותר — והאברך נשאר בדולינה.

היא נשאר — אבל בנפש מרה ובלב פצוע, שבקרבו קננה תקוה נכזבה. אבותיו דמו, שנצחו אותו, שפעלו עליו להשאר בתום-אמונתו, אבל באמת פעלו ממש את ההפך מזה: מחמת עגמת-נפש והתמרמרות הניח את התלמוד ונושאי-כליו בקרן-זוית ושם פניו אל התנ"ך. בפירושים המקובלים — רש"י ומצודות — אינו יכול עוד להסתפק. כבר יש באיש הזה התנגדות אל המסור והמקובל, הרוח החפשי של בית-המדרש הוא אבן עזרא. והאברך שיקד על פירושו של הראב"ע על התורה. פתגם קדמון היה מתהלך בין התורנים המתחקרים: „שפת אמ"ת (איוב, משלי, תהלים) תבין (תתפרש לנכון) ע"י לע"ד" (לוי בן גרשום, עמנואל הרומי, דוד קמחי). נאמן לפתגם זה ומבלי שים לב, שזהו פתגם מקובל עוסק רובין בפירושו של רד"ק על תהלים, של עמנואל על משלי ושל רלב"ג על איוב. גם ספרי דקדוק של קדמונים ואחרונים היא משיג בעיר הנדחת, אלהים יודע באיזה אופן, והוא נעשה בעיני החסידים—לאפיקורס גמור. התורני נעשה ל„משכיל". החסידים חבריו מביטים עליו כעל איש, שיצא מכלל ישראל, ומאחר שהוא עצמו אפילו בחלומו לא ראה, שאפשר לו „לצאת מכלל ישראל" ואפילו מביהמ"ד, על כן דוחפים אותו החסידים מתוך הקלויז שלהם. חזיון ישן, מתלוה במכות ובבזיונות וביסורים גופניים ורוחניים, אשר לקוראים עברית אין מן הצורך לתארהו מחדש...

הנעלב מרגיש, שאין בו שום חטא, שלא עבר שום עבירה, שהוא נזהר במצוה קלה כבחמורה, ומרגיש, שעשו עמו מעשים אשר לא יעשו, הוא הרי אינו מסוגל עוד להבין מה שמבינים אנחנו, כי „חוש-הריח" של החסידים הוא חזק ונכון למדי וכי סופו של מתרפק באהבה על דברי הנביאים שלא להתרפק עוד באהבה על דברי „צדיקים". הוא עדיין אינו מבין זאת ויחושב את עצמו לנרדף שלא בצדק ושלא ביושר, אך ורק מפני שהוא היחיד ורודפיו – הרבים, אך מפני שהוא החלש והם התקיפים. גל גדול של התמרמרות ושנאה מצטבר ברוחו, והוא מתחיל לשנוא את חבריו מקודם ולבוז להם. רוצה הוא להתרחק מהם ולהיות חפשי מעולם ומשלטונם העריצי. וכדי שיעלה דבר זה בידו גומר הוא בנפשו, שהוא צריך לחדול מלהיות סמוך על שלחן-היתנו, שהוא צריך להתפרנס מיגיעו וממשלח-ידו העצמי. וככה נעשה המשכיל לסוחר.

חמש שנים „סוחר" המשכיל בכל מיני „פרקמטיא" וממשא-ומתן שונים ומשונים, וכמובן, הוא אובד לבסוף את מעט הנדוניא שלו

חפץ. וחייו של הד"ר רובין הם, אמנם, מלאים ענין מאין כמוהם.

הד"ר שלמה רובין נולד בעיר הקטנה דולינה בגאליציה ביום אחרון של פסח תקפ"ג (1823). מובן מאליו, שנתחנך בחדרים ובישיבות (ואיפה היה יכול להתחנך לפני 75 שנה?) בשקידה גדולה למד גמרא ומפרשיה ופוסקים. גם מקרא למד – את חמשה חומשי־תורה. יותר מזה לא למדוהו מן המקרא כלים. נביאים וכתובים הם הצעד הראשון לאפיקורסות, כידוע. בחמשה חומשי־תורה יש דינים, אבל בנביאים וכתובים מה יש? – ספורי־מעשיות ומוסר. את ספר תהלים, שיש בו מוסר ותפלות, „אומרים עמי־הארצות". לתלמיד־חכם עסיק ב„גפ"ת" אין צורך בזה. נ"ך ידע הילד שלמה רק מתוך הציטאטים שבתלמוד.

עוד קודם שמלאו לשלמה הנער י"ז שנה, השיאוהו אבותיו אשה, כמנהג הימים ההם. היה הזוג הצעיר סמוך על שלחנו של אבי־הכלה, וה„אברך" הצעיר למד תורה בבית־המדרש. הוא התמיד בלמודו ונעשה ראוי להוראה. בגאליציה היו משלמים אז סכום גדול, לפי הערך, בעד ה„קונסנס" (אשור־„הסמיכה"); ועוד כשהיה שלמה סמוך על שלחן חותנו הכינו אבותיו 800 זהובים בעד ה„קינסנס", כדי שיהיה רב בעיר חודרוב. אבל האברך אינו רוצה להיות רב ומורה־הוראה בגאליציה. רוח אחרת היתה עמו. הוא אינו חושב עוד להאושר היותר גדול–את כסא הרבנות, כמו שחשבו אז הכל, מפני שאינו חושב עוד את ה„גפ"ת" לכלל כל החכמות שבעולם. הוא נכסף לדעת איזו דברים חוץ מן הגמרא. מאיזו רוחות באה הרוח אל העיר הקטנה? – מערים קטנות שכמותה או גדולות מעט ממנה: מזולקווא, מבוליחוב ומערים נדחות אחרות, שנמצאו בהן אז „משכילים נסתרים". רעיון מחוצף עולה על לב האברך, הוא רוצה ללכת לעיר פאדובה באיטליה ולהכנס שם לבית מדרש־הרבנים, שהורה בו אז שד"ל. שד"ל, שהיה אחר כך איש ריבו של הד"ר רובין בספרות, היה אז לזה האחרון משאת־נפש, סמל ההשכלה העברית, שחכמת־היהדות וחכמת־העמים „תואמים" היו בו, „התלכדו ולא התפרדו", כמליצת הימים ההם. בכל המאספים הגאליציים של הזמן ההוא היה שד"ל תופס את המקום היותר חשוב. כל העולם העברי־המשכילי היה מלא אז כבודו ותהלתו. אין להתפלא, איפוא, שה„מריח בריח ההשכלה" בק"ק דולינה בגאליציה שאף בכל נפשו אל „היכל הקודש" הזה, אל בית־מדרש הרבנים, שהרשד"ל הרביץ בו תורה. אבל עוד פחות מזה יש להתפלא על שאבותיו של רובין לא נתנוהו לנדוד ל„מרחקים", כדי להיות לאפיקורס. בעיניהם היו ה„הסמיכה" וכסא־הרבנות בעיר חודרוב חשובים הרבה יותר משד"ל עם „בית־מדרש־הרבנים" שלו. רובין העקש,

ספריו אלה הוא משוה את האמונות והדעות היותר מקובלות באומה הישראלית אל האמונות והדעות של עובדי־האלילים. ובזה בלבד הוא מעורר מחשבות רבות בלב הקורא. הקורא רואה, שאין היהדות ענין יוצא מן הכלל, שאין ישראל והאנושיות שני עולמות נבדלים זה מזה, שכל מה שיש בזה יש גם בזו,— ובכן צריכה חומת־הסינים שבין האדם והיהודי ליפול מאיליה. מספריו של הד"ר רובין ניכה הקורא, שהישן—ישן הוא. שהמסורת המקודשת היתה לפנים נחלתם של עמים בלתי־קרושים כל עיקר. הגלגולים, המלאכים, הספירות, הלהשים, הסגולות, מעשי־בראשית, מעשי־מרכבה וכל הקבלה העיונית והמעשית,— הכל כבר היה אצל שאר העמים. ובך מזעזעים הספרים המדעים היבשים הללו, שבהשקפה ראשונה הם נראים כגל של עובדות מקובצות מספרים שונים בלבד, את יסודות־עולמם של קוראיו. „מבלי שהתהיל בסתירה— אומר עליו סופר אחד— היה סותר אמונות ודעות קבועות ומושרשות, ובלי פלמיקה ווכוחים והתמרמרות היה מבנים ספקות עצומים במוחות קוראיו, לאט לאט היו הספקות נעשים לפקפוקים והפקפוקים—לשלילה גמורה". *)

בתור עבודה מדעית טהורה אין ספריו עומדים בפני הבקורת. אין בהם חדוש מדעי מקורי, אין הציטאַטים שבהם מבוקרים ומנופים כל צרכם. הלוחם הגדול כנגד האמונה נוטל בעצמו באמונה עורת ידיעות על מנהגיהם ואמונותיהם של העמים הקדמונים והפראים מתוך ספרים, שמחבריהם אינם נאמנים ביותר ואי־אפשר לסמוך עליהם. אבל, כמו שאמרנו למעלה, לא האמת המדעית היא העיקר בספרי רובין, אלא ההשפעה החנוכית והחברותית,— והשפעתם זו התמידה כימי דור שלם. ועדין לא פסקה. בימינו אלה, שפעולת־הסופרים היא, על פי־רוב, בת־יומה והסופרים עצמם נדחים זה מפני זה ומפנים מקום זה לזה במהירות יתרה, אפשר לקנא בגורל כזה, שלא רבים מספרי הכ.. ר זכו לו.

חייו הארוכים של איש כהד"ר רובין, שכל ימיו עבד לתועלת החברה הישראלית, אי־אפשר שלא יהיו מלאים ענין וחפץ. החכמים, העוסקים בחכמה לשמה, כמעט שאין להם ביוגראַפיה. ואולם החכמים, שעוסקים בחכמה לשם תועלת־החברה, אי־אפשר שלא התנגשו עם חברה זו, שלא נלחמו הם בה והיא בהם. התנגשות זו היא שנותנת ערך כללי להייהם הפרטיים של החכמים ממין האחרון וממלאה את דברי ימיהם ענין ודברי־

*) עיין „השלה" כרך י"א ע, מ 487.

העולם, כדי שיהיה היהודי ל„אדם בצאתו", כלומר, כדי שישתחרר באמונותיו ומנהגיו המיוחדים לו. אבל הם טעו. הדעה, שהיהדות היא חטיבה מיוחדת בבני עצמה, נשתרשה כל־כך בעם ישראל, עד שרוב היהודים לא נתפעלו כלל ממה שהאמונות והמנהגים הישראליים מיוחדים הם, ישראליים „ספיציפיים" הם; הם היו תמהים, אלו לא היה הדבר כך. וזהי סבת־הדבר, שתמיד נמצא בישראל מספר עצום של אנשים, שהיו בקיאים בחכמות ומדעים חפשיים בתכלית החפשיות, ויחד עם זה היו אנשים אלו מקיימים את כל המצוות הקלות והחמורות: שני עולמות הם, שתי רשויות – העולם העברי לבד והעולם האנושי לבד.

אחד היה הד"ר רובין, שהפיץ „השכלה" באופן חדש לגמרי. הוא לא בא בלגלוגים ובזלזולים או במפצים ובקרדומות על איזה מנהג דתי מיוחד לישראל, הוא לא הטיף לכפירה יפריקת־עול והתקוממות נגד האמונות והמנהגים המיוחדים לישראל אך ורק מפני שאין לעמים אחרים דוגמתם, להפך, תמיד היה משתדל להראות, שבעיקר הדבר אין בעולם אמונות ומנהגים מיוחדים לישראל כלל. בציטא־טים אין מספר היה מוכיח ומראה עד לבלתי השאיר שום ספק, שאין כמעט שום מנהג יהודי או מסורת ישראלית, שלא תהא דוגמתם בעם אחר, קדמון או חדש, פראי או מנומס, אירופי או לא־אירופי. והציטאטים היו מובאים בלי סערת־רוח, בלי התמרמרות ותאות־נצוח, אלא בשיבה ונחת, בלי שום הערות מצד המחבר ומבלי שום מבטיסים פולימיים, שהסוביקטיביות מתבלטת בהם על נקלה ודוחה את הקורא גם מן הרעיון הבריא. ציטאטים על ציטאטים היה מגבב המחבר–והוא עצמו היה כמי שאינו; כאילו היה רוצה לומר בזה להקורא: שפוט נא אתה בעצמך,– אני איני אומר כלום. גתה אומר על המשורר: „יצור, צייר. ודום:"–. הד"ר רובין היה מקיים ציווי זה של המשורר הגדול בספרי־המחקר שלו. הציטאטים היו נראים על ידי זה כיבשים, כבלתי־מעובדים. אבל באמת לא היו מגובבים במקרה כלל וכלל, הם היו מסודרים בחכמה רבה ומכוונים למטרתם מאד. הסוביקטיביות של המשורר האוביקטיבי מתגלית בסדורם של הציורים והמעשים. בסדור זה אומר המשורר כל מה שהוא רוצה לומר, אבל חוץ מזה אינו מגיד כלום: הוא נותן לדבר לגבוריו ולהמעשים. כך הוא גם הד"ר רובין: הוא רק מסדר את הציטאטים, ובזה בלבד הוא מביע כל מה שרצה להביע, כי הצי־טאטים המסודרים מדברים בעדם.

כמעט כל ספריו ומאמריו, שמספרם עצום ורב כל־כך, היו יכולים להקרא בשם: „ההיסטוריה המשוה של האמונות התפלות", כמעט בכל

אני חושבים, שעיקרה של בערות יהודית זו היתה האמינה באגדות תפלות או קיום דינים ומנהגים תפלים. באמת אין בערות ממין זה מיוחדת להגטו העברי בלבד, ההמון הפשוט של כל האומות שטוף בהזיות דתיות ובמנהגים תפלים הרבה־הרבה יותר מן ההמון העברי, אפילו היותר חשוך. הבערות היהודית האמתית, המיוחדת, ה„ספי־ציפית", היא זו, שדברנו עליה למעלה: זו האמינה, שאין מדה אחת כללית ליהדות ולאנושית, האמונה, שהיהדות היא חטיבה בפני עצמה, שעומדת היא לבדה, בתור נגיד והפך גמור לעומת כל האנושיות כלה. היהודי של הגיטו, ביחוד התורני, חושב, שאין היהדות חלק מן האנושיות, אלא כל העולם מתחלק לשני חלקים בלתי־שוים: החלק האחד הוא – עם ישראל עם תורתו והחלק השני הן כל שאר האומות שבעולם עם תורותיהן וחכמותיהן. השקפה זו על „חלוקת־העולם" היתה להסתכלות־בעולם שלמה לכל התורנים העבריים, שברובם היו מביטים על „החלק השני", כלומר, על הגיים וחכמתם ותורותיהם, כעל מיני בריות משונות, שכל הויתן וחכמתן אינה שוה קליפת־השום לעומת תורת־ישראל ועם־ישראל וחכמת ישראל. היו, אמנם, בין התורנים הרבה אנשים, שהכירו, שיש ערך לחכמת־הגיים, באופן שלמדו לדעת את החכמות הללו והשתמשו בהן למטרות שונות. אך גם האנשים הנאורים הללו לא היו משתחררים מן ההשקפה, שאין בין האנושיות ובין היהדות אותו היחס שיש בין השלם ובין החלק. היהדות היתה להם דבר בפני עצמו, – דבר שלם בפני עצמו, שיחוסו אל כל שאר „אומות־העולם", כלומר, אל האנושיות כולה, הוא רק יחס חיצוני, מעין יחוסו של האדם אל שאר מיני־הבריות שבעולם, שאדם מצטרך להן ובא עמהן במגע חיצוני וצריך להזהר בהן ולפעמים גם לעבוד בשבילן, אבל כל זה אינו מקשר אותו אליהן קשר אורגני. החקים השולטים בעם ישראל והחקים השולטים בשאר האומות היו בעיני היהודי רחוקים אלו מאלו כרחוק החקים השולטים באדם מאותם שבשאר בעלי־חיים.

זו היתה הבערות העברית המיוחדת, ה„ספיציפית". אותה היו, קודם כל, צריכים לשרש כל אותם החכמים והסופרים, שרצו להשכיל את עמנו, לקרבו אל החיים הכלליים, לעשותו לאיש ככל האנשים שעל פני האדמה, לאיש, הלוקח חלק בפרוצס ההיסתורי הכללי של האנושיות ובהתקדמות הכללית שלה.

ואולם סופרי „תקופת־ההשכלה" שלנו לא הבינו זאת כראוי, הם דמו, שדי לשים ללעג וקלס את המנהגים העברים המיוחדים ואת האמונות התפלות המיוחדות לישראל ולהראות, שאין דוגמתם בשאר אומות־

ד"ר שלמה רובין.

(1910–1823)

ד"ר שלמה רובין היה חכם נפלא במינו. כשאתה קורא את ספריו, אתה מוצא בהם תלי־תלים של ציטאַטים מאלפי ספרים משׁונים, חדשים וישנים, עברים ולועזים, מדעיים ופיוטיים, מצויים ויקרי־מציאות, אתה חושב, איפוא, שלפניך „חכם במראי־מקומות", „חמור נושא ספרים", מונה מספר לאותיות ומתפלש באבק־ביבליותיקית בלבד. אבל כשתתעמק בספרים המלאים „עינים" הללו, תרגיש, שכל „מדעיות" זו אינה „מדעיות לשמה" ואין הבקיאות הרחבה והנפלאה הזאת תכלית בפני עצמה או עטרה להתגדר בה. מטרה חנוכית ותכלית חברותית יש לכל ספרי הד"ר רובין, – לכל אלה הספרים הרבים והעצומים, שאפשר למלא בהם ביבליותיקה שלמה.

הד"ר רובין לא כתב מעולם את ספריו הרבים בשביל חכמים מומחים לארכיוֹלוגיה ולספירת־אותיות, להשכיל את הקהל הגדול הקורא עברית – זאת היתה כל שאיפתו, כל מגמת חייו הארוכים, במשך חמשים והמש שנים רצופות לא הניח את עטו מידו, ואין לך כמעט שנה אחת בכל השנים הללו, שלא כתב בה הד"ר רובין איזה ספר חשוב. ובכל הספרים הרבים והעצומים הללו יש רק שלשה, שנכתבו אשכנזית, והשאר כתובים כולם עברית. דבר זה בלבד מוכיח כבר, שספרי הד"ר רובין לא נועדו לחכמים שהמדע אומנתם, כי חכמים כאלה מועטים הם, לצערנו, בין היודעים עברית. הם נועדו להשפיע על כל אותם התורנים העבריים, שחשבו תמיד את התלמוד ומפרשיו לקצה־גבולה של החכמה האנושית, את האמונות והמסורות הדתיות שלנו – לקבועות ועומדות מששת ימי־בראשית ואת היהדות כלה – לאיזו בריאה רוחנית יוצאת מן הכלל, שאינה משועבדת לחוקי־ההתפתחות הכלליים ואין שום יחס וקשר בינה ובין שאר השיטות והזרמים הרוחניים, שמשלו בזמנים שונים ברוח האנושית כלה או רק ברוחו של חלק ממנה.

אנו מדברים תמיד על הבערות ששלטה בגטו העברי בימי־הבינים ושולטת במבואות האפלים שלנו גם בימינו אלה. ואולם על הריב

נוכח השער של המהדורא הראשונה.

ספר המדות

כולל

משלי חכמה

נעתקו מלשונות חכמי עמים ונאספו משיחות חכמי עמנו,
חדשים גם ישנים, במועצות ודעת,

עם

תוכחת מוסר

להורות לנער דרך תבונות ועול ימים ישר לכת.

בתוספת

הערות

בדקדוק הלשון, חדשות ונצורות בדרכיה, השערות אמתיות
בהשתלשלות מלותיה ושמותיה הנרדפים והמשותפים ומכין
שורותיהם יצהירו באירים רבים הדשים ופשוטים על כתובים
קשי-הבנה במקראי קודש.

לתועלת

ילדי ישרון, המסתופפים על חצרות השפה העבריה,
חפצים קרבתה ומגדלים בחקה.

ממני הצעיר

שלמה ראבין

מילידי דאלינא.

ספר המדות.

משלי חכמה ואמרי מוסר.

עם הארות והערות.

מאת

ד"ר שלמה רובין.

הוצאת „תושיה", ורשה.
(ביבליותיקה גרולה, שנה א', ספר י"ד)

ורשה, תר"ע.
בדפוס לוין-אפשטין, סביה 38.

כל כתבי

ד"ר שלמה רובין

ערוכים וסדורים, מוגהים ומתוקנים.

ספר ראשון:

ספר המדות.

КОЛЪ КПТВЕ РУБИНЪ.
Собраніе сочиненій Д-ра С. Рубина.
Книга I.
Сеферъ гамидотъ.
т. е. Нравоученіе

Изданіе „ТУШІЯ".
ВАРШАВА, 1910 г.
Тип. Левинъ-Эйпштена, Павья 23.

כל כתבי
ד"ר שלמה רובין.

עם תמונת המחבר

ותולדתו מאת ד"ר י. קלוזנר.

ביבליותיקה
גרויסע